ISSN 1829-4383

Արցախի պետական համալսարան

Арцахский государственный университет

Artsakh State University

Արցախի պետական համալսարանի

ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
Арцахского государственного университета

Artsakh State University
PROCEEDINGS

ՊՐԱԿ 1 TOM 1 VOLUME 1

2020

Ստնփահանակներտ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ SOCIAL SCIENCES

Հրատարակվում է 1998թ-ից.
Պարբերականությունը՝ տարեկան երկու անգամ
Издается с 1998г. Периодичность – дважды в год
Issued since 1998. Frequency – twice a year

Տպագրվում է Արցախի պետական համալսարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ:
Публикуется по решению ученого совета Арцахского государственного университета.
Published by the Decree of the Academic Council of the Artsakh State University.

Խմբագրական խորհրդի նախագահ՝ բ.գ.թ. Սարգսյան Ա.Յու.
Председатель редакционного совета: к.ф.н. Саргсян А.Ю.
Chairman of the Editorial Board: Ph. D. in Philology Sargsyan A.Yu.

Գլխավոր խմբագիր՝ պ.գ.դ. Ավանեսյան Վ.Մ.
Главный редактор: д.и.н. Аванесян В.М.
Editor-in-chief: Doctor of History Avanesyan V.M.

Խմբագրական կոլեգիա
Редакционная коллегия
Editorial board

Հասարակական գիտություններ

1. Սուվարյան Յու.Մ., տ.գ.դ. ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս –Суварян Ю. М., д.э.н., академик НАН РА - Suvaryan Yu.M., Doctor of Economics, Academician of NAS RA
2. Ղազինյան Գ.Ս., ի.գ.դ., ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս – Газинян Г.С., д.ю.н., академик НАН РА - Ghazinyan G.S. . Doctor of Law, Academician of NAS RA
3. Մանասերյան Թ.Ն., տ.գ.դ., պրոֆեսոր – Манасерян Т.Н., д.э.н., профессор – Manaseryan T.N., Doctor of Economics, Professor
4. Ասրյան Շ.Շ., տ.գ.թ. - Асрян Ш.Ш., к.э.н. –Asryan Sh.Sh., Ph.D. in Economics
5. Բալայան Վ.Ռ., պ.գ.դ. - Балаян В. Р., д.и.н. – Balayan V.R., Doctor of History
6. Ղազարյան Հ.Ս., բ.գ.թ. – Газарян А.С., к.ф.н. –Ghazaryan H.S., Ph.D. of Philology
7. Ենգոյան Ա.Փ., բ.գ.դ.- Енгоян А.П., д.п.н. – Engoyan A.P., Doctor of Political science
8. Հարությունյան Վ.Ն., բ.գ.դ., Арутюнян В.Н ., д.ф.н. – Harutyunyan V.N., Doctor of Philology
9. Խանյան Ս.Ա., բ.գ.դ.- Ханян С.А. д.ф.н. – Khanyan S.A., Doctor of Philology
10. Կարապետյան Ի.Կ., մ.գ.դ.- Карапетян И.К., д.п.н. - Karapetyan I.K., Doctor of Pedagogics
11. Կարապետյան Վ.Ս., հ.գ.դ., պրոֆեսոր –Карапетян В.С., д.п.н., профессор - Karapetyan V.S., Doctor of Psychology , Professor
12. Հայրապետյան Է.Ա., մ.գ.թ. - Айрапетян Э.А., к.п.н.- Hayrapetyan E.A., Ph. D. in Pedagogics
13. Հովհաննիսյան Լ.Շ., բ.գ.դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ – Ованнисян Л.Ш., д.ф.н., член-корреспондент НАН Армении – Hovhannisyan L.Sh., Doctor of Philology, Corresponding Member of the Armenian National Academy of Sciences.
14. Մանասյան Ա.Ս., փ.գ.դ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ – Манасян А. С., д.ф.н., член-корреспондент НАН Армении – Manasyan A.S., Doctor of Philosophy, Corresponding Member of the Armenian Natioanl Academy of Sciences

15. Մարգարյան Գ.Գ. կ.գ.թ., /գիտ.քարտուղար/–Маргарян Г. Г., к.б.н., ученый секретарь – Margaryan G.G., Ph. D. in Biology, Scientific Secretary
16. Մխիթարյան Ա.Մ., հ.գ.թ. - Мхитарян А.М., к.п.н. – Mkhitaryan A.M., Ph. D. in Psycology
17. Մուսայելյան Հ.Գ., բ.գ.դ.– Мусаелян О. Г., д.ф.н.– Musaelyan H.G., Doctor of Philology
18. Յարամիշյան Վ.Բ., հ.գ.թ. - Ярамишян В.Б. –к.п.н. - Yaramishyan V.B., Ph. D. in Psycology
19. Մուրադյան Դ.Է., ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, Мурадян Д.Э. – заслуженный деятель искусств Армении – Muradyan D.E., Honored Artist of Armenia
20. Հակոբյան Ե.Ս., մ.գ.դ. - Акопян Е.С., д.п.н. – Hakobyan E.S., Doctor of Pedagogics
21. Թադևոսյան Ա.Վ., մ.գ.թ. – Тадевосян А.В., к.п.н. – Tadevosyan A.V., Ph.D. in Pedagogics

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ
ԶՈՒԳԱՁԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱԾԱԿԱՆԱԿԱՆ, ԹՎԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԴԵՐԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ 13
Շ. ՄԱՂՅԱՆ
ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ 21
Օ. ԲԱԲԱՅԱՆ
ՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՈՒ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ 29
Ն. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՌՈՒՍԱԲԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ ՄԵՐՕՐՅԱ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ 38
Մ. ԽԱՆՅԱՆ
ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՊՈԵԶԻԱՆ 44
Լ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Գ. ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ
ՇԻՐԱԿԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻՆ ՀԱՏՈՒԿ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ «ՓՇՐԱՆՔ ՇԻՐԱԿԻ ԱՄԲԱՐՆԵՐԻՑ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ 55
Լ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԱՆԵԶԱԿԱՆ ԳՈՅԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱԽՅԱԼ ԱՐՄԱՏՆԵՐԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉՈՒՄ 63
Զ. ԲԱԼԱՅԱՆ
ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ / 200
ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԸ և ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ՏԱՄՆԵՐՈՐԴ ՆԱՀԱՆԳ ԱՐՑԱԽԸ 76

ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒ

Ն.ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ
ՀԱՅԱԼԵԶՈՒ ԼՍԱՐԱՆՈՒՄ ՄԱՄՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԲԱՆ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑ 91

Հ. ՂԱԶՈՅԱՆ
ՓՈԽԱԲԵՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ՀԱՇՎՈՂԱԿԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՀԻՄՔ 99

ՀՈԳԵԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ

Վ. ՅԱՐԱՄԻՇՅԱՆ

ՆԺԴԵՀԸ՝ ՀՈԳԵԲԱՆ *105*

Բ. ԵՐԻՑՅԱՆ

ՀԵՏԱԽՈՒՅԶ ԿՈՒՐՍԱՆՏՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱԿԻՐԱՌԱԿԱՆՀՄՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ *118*

Ա. ԱՄԻՐՅԱՆ

ԿՐՏՍԵՐ ՍՊԱՅԻ ՈՐՈՇ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՄԱՄՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՋՈՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ /ՇՄ ԹԻԿՈՒՆՔԱՅԻՆ ԶՈՐԱՄԱՍԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ/ *123*

Հ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ՄԻՋԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ԿԱՊԸ ԽՈՍՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ *133*

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Հ.ՓԱՇԱՅԱՆ

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԾԱՎԱԼԱՊԱՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՓՈԽԱՆԱԿՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈ *144*

Գ. ՊՈՂՈՍՅԱՆ

ՄԱԴՐԻԴՅԱՆ ՄԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՆՀԱՄԱԴՐԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՆԱԽԱԴԵՊԵՐԻՑ ԲԽՈՂ ՆՈՐՄԵՐԻ ՀԵՏ *154*

Վ.ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

ԿՈԽԻՆԽԻՆԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ՆԱՊՈԼԵՈՆ III- Ի ՀԵՌԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍ *170*

Մ.ԴԱՎԱՅԱՆ

XVIII ԴԱՐ 90-ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ - ԱՐՑԱԽ-ՂԱՐԱԲԱՂ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ *178*

Ա. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ ԹՈՒՐՔ-ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ԶԱՎԹՈՂԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՆԹՈՒՐՔԻԶՄԻ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ 1918-1920ԹԹ. *191*

Տ. ՀԱԿՈԲՅԱՆ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ (1994 թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ – 1995 թ. ՀՈՒՆԻՍ *202*

Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ, Է. ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ
ՀԱՅ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՖՈՆԴԻ ԱԶԳՕԳՈՒՏ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՑԱԽՈՒՄ
(1997-2019թթ.) *208*

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ռ. ՄԱՆԳԱՍԱՐՅԱՆ, Յա.Լ.ԱԼԱՅԱՆ
ՀԻՓՈԹԵԿԱՅԻՆ ՎԱՐԿԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ և
ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԱՀ-ՈՒՄ *215*
Թ. ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ
ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ՄՏԱԾՈՂՆԵՐԻ ԴԵՐԸ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ
ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ *229*
Շ. ԱՍՐՅԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ
ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ԱՀ-ՈՒՄ *244*
Մ. ԱՍՐՅԱՆ
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ
ԱՄՊԵԿՏՆԵՐԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄՏՔՈՒՄ *256*

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Տ. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ԲԱՐԴ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐԱԿՈՒՄԸ *263*
Ա.ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ
ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ԱՐՑԱԽՈՒՄ
(ՄԻՆՉԵՎ XVIII ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԸ) *270*

ԱՐՎԵՍՏ

Ն. ՄԷԼԻՔՅԱՆ
ԿՈՆՍՏԱՆՏԻՆ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ ԵՐԳԱՅԻՆ ԱՐՎԵՍՏԸ *281*

СОДЕРЖАНИЕ

АРМЯНСКИЙ ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

А. ГАЗАРЯН
ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ В ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ И МЕСТОИМЕННЫХ СИСТЕМАХ 13

Ш. САГИЯН
ВНЕЯЗЫКОВЫЕ СООТНОШЕНИЯ ЭТИМОЛОГИИ 21

О.БАБАЯН
ПРЕДЛОГИ, ИХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ В ГРАБАРЕ (В ДРЕВНЕАРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ) 29

Н.ХАЧАТРЯН
СИНТАКСИЧЕСКИЕ РУССКОЯЗЫЧНЫЕ СТРУКТУРЫ В ПОВСЕДНЕВНОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ 38

С.ХАНЯН
ГЕВОНД АЛИШАН И АРМЯНСКАЯ СРЕДНЕКОВАЯ ПОЭЗИЯ 44

Л.ПЕТРОСЯН, Г.ТОРОСЯН
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВ, ХАРАКТЕРНЫХ ДЛЯ ШИРАКСОЙ ОБЛАСТИ, В СКАЗКАХ «КРОШКИ ИЗ АМБАРОВ ШИРАКА» 55

Л.ХАЧАТРЯН
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ СВЯЗАННЫХ КОРНЕЙ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО НЕ ИМЕЮЩИЙ ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА В БИБЛИИ 63

З. БАЛАЯН
ГЕВОНД АЛИШАН / 200
ГЕВОНД АЛИШАН И ДЕСЯТАЯ ПРОВИНЦИЯ ВЕЛИКОЙ АРМЕНИИ АРЦАХ 76

ИНОСТРАННЫЙ ЯЗЫК

Н. МАРКАРЯН
РАБОТА НАД ТЕКСТОМ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ В АРМЯНСКОЙ АУДИТОРИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-ЮРИСТОВ 91

А. КАДЖОЯН
МЕТАФОРИЗАЦИЯ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ 99

ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

В. ЯРАМИШЯН
НЖДЕ-КАК ПСИХОЛОГ 108

Б. ЕРИЦЯН
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ ВОЕННО-ПРИКЛАДНЫХ НАВЫКОВ У КУРСАНТОВ-РАЗВЕДЧИКОВ 118

А. АМИРЯН
РОЛЬ НЕКОТОРЫХ ЛИЧНОСТНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК МЛАДШИХ ОФИЦЕРОВ В КОНТЕКСТЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРИГОДНОСТИ 123
А. ХАЧАТРЯН
МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ РЕЧИ 133

ПОЛИТОЛОГИЯ, ИСТОРИЯ

Г. ПАШАЯН
ТУРЕЦКИЙ ЭКСПАНСИОНИЗМ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ ИДЕЙ ОБМЕНА ТЕРРИТОРИЯМИ В СВЕТЕ КАРАБАХСКОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ 144
Г.ПОГОСЯН
НЕСОВМЕСТИМОСТЬ МАДРИДСКИХ ПРИНЦИПОВ С НОРМАМИ ВЫТЕКАЮЩИМИ ИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРЕЦЕДЕНТОВ 154
В.АВАНЕСЯН
КОХИНХИНСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ КАК ЧАСТЬ ДАЛЬНЕВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКИ НАПОЛЕОНА III 170
С. ДАДАЯН
К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ РОССИИ С АРЦАХ – КАРАБАХОМ В 90-е гг. XVIII ВЕКА 178
А.ХАЧАТРЯН
АРЦАХСКИЙ ВОПРОС В КОНТЕКСТЕ ТУРЕЦКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЗАХВАТНИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ И ПАНТЮРКИЗМА. 191
Т. АКОПЯН
ПРОЦЕСС ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И ИЗМЕНЕНИЯ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ В НКР (НОЯБРЬ 1994г. – ИЮНЬ 1995г.) 202
А. ВАРДАНЯН, Э. АЙРАПЕТЯН
БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ФОНДА ПОМОЩИ АРМЕНИИ В АРЦАХЕ 208

ЭКОНОМИКА

Р. МАНГАСАРЯН, Я.ЛАЛАЯН
СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В АР 215
Т.МАНАСЕРЯН
РОЛЬ АРМЯНСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ИСТОРИЧЕСКОЙ АРМЕНИИ В ФОРМИРОВАНИИ ОСНОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ 229
Ш.АСРЯН
СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ 244
С.АСРЯН
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ 256

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Т. ГЕВОРГЯН
СОВОКУПНОСТЬ ПРЕСТУПЛЕНИЙ И КВАЛИФИКАЦИЯ СЛОЖНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ***263***
А. ДАНИЕЛЯН
ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ АДМИНИСТРИРОВАНИЕ В АРЦАХЕ ДО КОНЦА XVIII ВЕКА ***270***

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Н. МЕЛИКЯН
ПЕСЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО КОНСТАНТИНА ОРБЕЛЯНА ***281***

CONTENTS

ARMENIAN LANGUAGE & LITERATURE

A.GHAZARYAN
PARALLEL FORMS IN ADJECTIVE, NUMERAL AND PRONOUN SYSTEMS 13
S. SAGHYAN
EXTRALINGUISTIC RELATIONS OF ETYMOLOGY 21
O. BABAYAN
PREPOSITIONS AND THEIR DERIVATIONAL AND GRAMMATICAL FUNCTIONS IN GRABAR (ANCIENT ARMENIAN LANGUAGE) 29
N. KHACHATRYAN
SYNTACTIC RUSSIAN-LANGUAGE STRUCTURES IN EVERYDAY ARMENIAN 38
S.KHANYAN
GHEWOND ALISHAN AND ARMENIAN MEDIEVAL POETRY 44
L. PETRSYAN, G. TOROSYAN
THE USE OF DIALECT WORDS SPECIFIC TO SHIRAK REGION IN THE TALES OF "CRUMBS FROM SHIRAK'S BARNS" 55
L.KHACHATRYAN
WORD-FORMING VALUE OF DEPENDENT ROOTS OF NON-SINGULAR NOUNS IN THE BIBLE 63
Z. BALAYAN
GHEVOND ALISHAN AND THE TENTH PROVINCE OF GREATER ARMENIA ARTSAKH 76

FOREIGN LANGUAGES

N. MARGARYAN
WORK ON THE TEXT ON A SPECIALTY IN THE ARMENIAN AUDIENCE AS A MEANS OF FORMING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF LAW STUDENTS 91
H. GHAJOYAN
METAPHORIZATION AS A MEANS OF TERM FORMATION OF COMPUTER SCIENCE 99

PSYCHOLOGY & PEDAGOGICS

V.YARAMISHYAN
NZHDEH AS A PSYCHOLOGIST 108
B.YERITSYAN
METHODOLOGY OF MILITARY APPLIED SKILLS ASSESSMENT OF SOUT CADETS 118
A. AMIRYAN
THE ROLE OF SOME PERSONAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF JUNIOR OFFICERS IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL APTITUDE 123

H.KHACHATRYAN
INTERSUBJECT COHERENCE IN THE PROCESS OF SPEECH DEVELOPMENT 133

POLITICAL SCIENCE & HISTORY

H. PASHAYAN
TURKISH EXPANSIONISM AND THE ORIGIN OF IDEAS FOR EXCHANGE OF TERRITORIES IN THE LIGHT OF KARABAKH SETTLEMENTS 144
G.POGHOSYAN
INCOMPATIBILITY OF THE MADRID PRINCIPLES WITH THE NORMS ARISING FROM INTERNATIONAL PRECEDENTS 154
V.AVANESYAN
THE COCHINCHINA EXPEDITION AS A PART OF FAR EASTERN POLICY OF NAPOLEON III 170
S.DADAYAN
TO THE QUESTION OF THE DEVELOPMENT OF POLITICAL RELATIONS OF RUSSIA WITH ARTSAKH - KARABAKH IN THE 90s. XVIII CENTURY 178
A.KHACHATRYAN
THE ARTSAKH ISSUE IN THE CONTEXT OF PAN-TURKISM IN 1918-1920. REFERENCE TO THE FALSIFICATIONS OF AZERBAIJANI HISTORIOGRAPHY. 191
T. HAKOBYAN
THE PROCESS OF STATE BUILDING AND THE CHANGES IN THE GOVERNING FORM IN THE NKR (NOVEMBER 1994- JUNE 1995) 202
A. VARDANYAN, E. HAYRAPETYAN
THE FUND FOR ARMENIAN RELIEF ACTIVITIES IN ARTSAKH 208

ECONOMY

R. MANGASARYAN, Ya.LALAYAN
ACTUAL PROBLEMS OF MORTGAGE LENDING AND WAYS OF THEIR SOLVING IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH 215
T. MANASERYAN
THE ROLE OF ARMENIAN THINKERS IN HISTORICAL ARMENIA IN SHAPING THE FOUNDATIONS OF ECONOMIC DIPLOMACY 229
SH. ASRYAN
MODERN CHALLENGES OF THE ECONOMIC SECURITY IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH 244
S.ASRYAN
THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMIC POLICY IN ECONOMIC THOUGHT 256

JURISPRUDENCE

T. GEVORKYAN
AGGREGATE OF CRIMES AND QUALIFICATION OF COMPLEX CRIMES **263**
A. DANIELYAN
HISTORICAL AND LEGAL PREREQUISITES OF ADMINISTRATING IN ARTSAKH UNTIL THE END OF THE XVIII CENTURY **270**

ART

N. MELIKYAN
SONG CREATIVITY BY KONSTANTIN ORBELIAN **280**

ՀՏԴ 809.198.1
Հայոց լեզու

Հասմիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ
բ.գ.թ., դոցենտ, ԱրՊՀ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան
հայոց լեզվի ամբիոն
E-mail: hasmik. ghazaryan@mail.ru

ԶՈՒԳԱՁԵՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱԾԱԿԱՆԱԿԱՆ, ԹՎԱԿԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԴԵՐԱՆՎԱՆԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ

Ժամանակակից հայերենը, լինելով համակարգված և նորմավորված լեզու, չի բացառում զուգաձևությունների գոյությունը: Ներկա փուլում նրա բոլոր մակարդակներում՝ հնչյունական, բառային, քերականական, զուգաձևությունները հասել են մեծ չափերի:

Սույն հոդվածում քննվում են ժամանակակից արևելահայ գրական լեզվի ածականական, թվականական և դերանվանական համակարգերում առկա կանոնական և ոչ կանոնական զուգաձևությունները, նրանց իմաստային, ոճական ու կիրառական առանձնահատկությունները:

Բանալի բառեր՝ *նորմ, զուգաձևություն, համեմատության, բաղդատական, գերադրական աստիճաններ, քանակական թվական, դասական թվական, բաշխական թվական, կոտորակային թվական, դերանուն, հոլովում, հոլով, հոգնակի թիվ :*

А. Газарян

ПАРАЛЛЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ В ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ, ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ И МЕСТОИМЕННЫХ СИСТЕМАХ

Современный армянский язык, являясь систематизированным и нормированным языком, не исключает существование параллельных форм. На данном этапе во всех его уровнях: фонетическом, лексическом, грамматическом, параллельные формы достигли больших размеров.

В данной статье исследуются имеющиеся в прилагательных, числительных и местоименных системах современного восточно-армянского литературного языка нормативные и ненормативные параллельные формы, их смысловые, стилистические и

прагматические особенности.
Ключевые слова: *норма, параллельные формы, степени сравнения, сравнительная степень, превосходная степень, количественное числительное, порядковое числительное, распределительное числительное, дробное числительное, местоимение, склонение, падеж, множественное число.*

A.Ghazaryan

PARALLEL FORMS IN ADJECTIVE, NUMERAL AND PRONOUN SYSTEMS

The Modern Armenian language, being a systematized and normalized language, does not exclude the existence of parallel forms. At this stage, in all its levels: phonetic, lexical, grammatical, parallel forms have reached large sizes.

This article examines the normative and non-normative parallel forms, their semantic, stylistic and practical features available in the adjective, numeral and pronoun systems of the modern Eastern Armenian literary language.

Keywords: *norm, parallel forms, degrees of comparison, comparative degree, superlative degree, cardinal numeral, ordinal numeral, distributive numeral, fractional numeral, pronoun, declension, case, plural.*

Զուգաձևությունները իմաստով նույն և ձևով տարբեր բառային կամ քերականական ձևեր են, որոնք հատուկ են նորմավորված գրական լեզուներին իրենց գոյության բոլոր շրջաններում: Դրանք պատմականորեն <<առաջանում են որպես լեզվական հեղաշրջման հետևանք, լեզվի մյուս գործոնների ազդեցության արդյունք, որպես լեզվական իրողությունների բազմաբնույթ փոխհարաբերությունների հետևանք>>:[1]

Լեզվական համակարգում առաջացող զուգահեռ ձևերը սկզբից համարվում են ոչ հանձնարարելի: Ժամանակի ընթացքում, եթե զուգաձևությունները արմատավորվում են և տարածվում, ձեռք են բերում հավասար գործածության իրավունք արդեն գոյություն ունեցողի կողքին: Զուգահեռ տարբերակները կարող են լինել համազոր և ոչ համազոր: Համազոր են այն զուգաձևությունները, որոնք, չունենալով լեզվաարտահայտչական կամ իմաստային որևէ տարբերություն, կիրառվում են բոլոր ոլորտներում և ազատ փոխարինում իրար: Ժամանակի ընթացքում համազոր զուգաձևությունների հավասարակշռությունը խախտվում է, և հաճախանում է նոր տարբերակի գործածությունը: Աստիճանաբար հինը իր տեղը զիջում է նորին (հնարավոր է և հակառակը): Ոչ համազոր են այն զուգաձևությունները, որոնք, ունենալով իմաստային, ոճական, կիրառական, տարածական

[1] ***Աղաջանյան Զ.***, *Չևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Ե., 2007, էջ 114:*

որոշակի տարբերություններ, գտնվում են լրացուցիչ բաշխման հարաբերության մեջ:

Զուգաձևությունների ժամանակավոր հարաբերակցության շրջանում տարբերակների հարաբերակցությունը չի կարող նույնը լինել, ուստի և այդ հարաբերակցությամբ պայմանավորված՝ զուգաձևությունները լինում են կանոնական և ոչ կանոնական:

Սովորաբար ոչ կանոնական զուգաձևությունները հակասում են լեզվական նորմին, սակայն լեզուն չի բացառում այնպիսի անկանոն տարբերակների գոյությունը, որոնց գործածությունը որոշակի նպատակով և որոշակի բառային միջավայրում լեզվական նորմի տեսակետից համարվում է թույլատրելի, և քանի որ ժամանակակից հայերենի լեզվական համակարգի բոլոր մակարդակներում մեծ չափերի են հասել կանոնական ու ոչ կանոնական զուգաձևությունները, որոնք էլ կարող են լինել նորմատիվ և ոչ նորմատիվ, ուստի անճշտություններից խուսափելու համար անհրաժեշտ է ունենալ ստույգ գիտելիքներ գրական լեզվի նորմի մեջ ընդունված զուգաձևությունների, նրանց առաջացման, գոյության, ինչպես նաև գործածության ոլորտների, տեղին և ճիշտ օգտագործման նրբությունների մասին: Արդի հայ լեզվաբանության մեջ այս առումով առավել շատ կատարվել են նկարագրական աշխատանքներ: Արձանագրվել են եղած փաստերը և դրանով իսկ հաստատվել նրանց գոյությունը լեզվի համակարգում, բայց թե ինչ արժեք ունեն դրանք լեզվի զարգացման տվյալ փուլում, տարածական ինչ չափերի են հասել, կիրառական ինչպիսի ոլորտներ են ընդգրկում, իմաստային, ոճական ինչպիսի նրբություններ ունեն, կանոնակա՞ն են, թե՞ ոչ, և նման այլ հարցեր մնում են քիչ ուսումնասիրված:

Սույն հոդվածի սահմաններում մեզ հետաքրքրում են ժամանակակից գրական հայերենի ածականական, թվականական, դերանվանական համակարգերում առկա և նորմատիվ քերականություններում ընդունված զուգաձևությունները, որոնց քննությանն էլ կանդրադառնանք ստորև՝ ներկայացնելով դրանք ըստ իրենց ունեցած կիրառական, իմաստային, կառուցվածքային և ոճական առանձնահատկությունների:[1]

Ածականական զուգաձևություններ: Ձևաբանական մակարդակում ածականական զուգաձևություններն առաջանում են որակական ածականների համեմատության աստիճաններից բաղդատականը և գերադրականը կազմելիս : Բաղդատական աստիճանը, որ ցույց է տալիս առարկայի հատկանիշի ավելի, պակաս կամ հավասար լինելը, ունի երեք տարատեսակ՝ **առավելական, նվազական, հավասարական** : Սրանք կազմվում են՝ դրական աստիճանին ավելացնելով **ավելի** կամ **առավել**,

[1] *Բոլոր զուգաձևությունները ներկայացվում են <<Հայոց լեզու>>առարկայի ձևաբանության բաժնի դպրոցական ծրագրերի, գործող դասագրքերի, բուհական ձեռնարկների համաձայն:*

պակաս կամ **նվազ** և **նույնքան** օժանդակ բառերը, օրինակ՝ **ավելի հմայիչ – առավել հմայիչ, նվազ հմայիչ-պակաս հմայիչ, նույնքան հմայիչ:** Բաղդատական աստիճանի առավելական և նվազական տարատեսակների զուգահեռ տարբերակները համազոր են, չունեն ո՛չ իմաստային, ո՛չ ոճական, ո՛չ էլ կիրառական տարբերություն:

Գերադրական աստիճանը, որ արտահայտում է առարկայի համեմատվող հատկանիշի գերազանցություն այլ առարկաների միևնույն հատկանիշի նկատմամբ, կամ՝ առանց անմիջական համեմատության և ըստ այդմ լինում հարաբերական և բացարձակ, կազմվում է **ամենից, բոլորից** օժանդակ բառերով, **ամենա-** նախածանցով և **-գույն** վերջածանցով: Օրինակ՝ **ամենից գեղեցիկ, բոլորից գեղեցիկ, ամենագեղեցիկ, գեղեցկագույն:**

Ամենից, բոլորից բառերով և **ամենա-** նախածանցով գերադրական աստիճան կարելի է կազմել համեմատելի հատկություն նշանակող բոլոր որակական ածականներից, իսկ **-գույն** վերջածանցով՝ ոչ բոլորից: **Ամենից, բոլորից** բառերով և **ամենա-** նախածանցով կազմված տարբերակները համազոր են և կարող են ազատ փոխարինել իրար: Սրանցով կազմված գերադրականի ձևերը համարժեք չեն **–գույն** ածանցով կազմություններին, որոնք ունեն գործածության սահմանափակություն, առավելապես գործածվում են բարձր ոճում և հիմնականում արտահայտում բացարձակ գերադրականի իմաստ, այսինքն՝ հատկանիշի գերազանցություն՝ առանց անմիջական համեմատության:

Բացի ձևաբանական միջոցներից՝ ածականի համեմատության աստիճանների իմաստը կարող է արտահայտվել նաև բառային կամ շարահյուսական այլ միջոցներով, ինչպես, օրինակ, **գեղեցիկ, քան վարդը// վարդից գեղեցիկ, արևի չափ գեղեցիկ//արևի պես գեղեցիկ, քիչ գեղեցիկ//մի փոքր գեղեցիկ//փոքր-ինչ գեղեցիկ, գեղեցիկներից գեղեցիկ// չափազանց գեղեցիկ//գեղեցի՞կ-գեղեցի՞կ//գերգեղեցիկ //վերին աստիճանի գեղեցիկ** և այլն : Ձևաբանական օրինաչափ կազմությունները վերոնշյալ կաղապարների հետ համեմատության աստիճանների քերականական կարգի արտահայտման զուգահեռ տարբերակներ չեն: Սրանք ուղղակի առարկայի ավելի կամ առավելագույն հատկանիշը ցույց տվող միջոցներ են, իսկ նրանցով կազմված ձևերը կարող են միայն իմաստային դաշտում դիտվել զուգաձևություն՝ արտահայտված տարբեր մակարդակների միավորներով :

Թվականական զուգաձևություններ: Ժամանակակից հայերենում թվականներն ըստ իմաստի լինում են՝ **ա)քանակական, բ)կոտորակային, գ)դասական, դ)բաշխական:**

Քանակական թվականները, որ կոչվում են նաև բացարձակ և կազմում թվականների հիմնական խումբը, ցույց են տալիս առարկաների որոշակի, կոնկրետ թիվ, քանակ: Արտահայտվում են արաբական թվանշաններով, բառերով, տառերով և խառը՝ թվերով ու բառերով՝ **1//մեկ//Ա, 500//հինգ**

հարյուր//Շ//5 հարյուր: Սրանք գրության համազոր ձևեր են, կարող են ազատ իրար փոխարինել: Բազմաբաղադրիչ հարադրական թվականների դեպքում հարմար է թվերով կամ խառը գրությունը:

Քանակական թվականներից զուգահեռ ձևերով հանդես են գալիս **մի//մեկ, երկու//երկուս, ինն//ինը, տասը//տասն//տաս** թվականները : **Մի//մեկ** թվականական զուգաձևության առաջին եզրը գրաբարում գոյականների հետ կարող էր գործածվել ինչպես նախադաս, այնպես էլ հետադաս: Հետադաս գործածության դեպքում այն ավելի շատ արտահայտում էր անորոշության իմաստ, կատարում անորոշ դերանվան դեր:[1] Ժամանակի ընթացքում **մի**-ի թվականական իմաստը, անկախ շարադասությունից, սկսեց նվազել դերանվանական իմաստի համեմատ, որն էլ պատճառ դարձավ, որ լեզվում **մի** թվականի կողքին զուգաձևությամբ ստեղծվի նոր թվական՝ **մեկ (մի-ակ, իա>է,ե): Մի//մեկ** համազոր տարբերակային ձևերը այսօր էլ ժամանակակից հայերենում համարվում են նորմատիվային կանոնավոր ձևեր և ունեն միայն կիրառական տարբերություն՝ պայմանավորված երկրորդ եզրի գործածության հաճախականությամբ :

Երկու թվականը գոյականաբար հոլովվում է **երկուս-** հիմքով՝ **երկուսը, երկուսի, երկուսից, երկուսով, երկուսում** : Ուղիղ ձևը, սակայն, առանց հոդի գործածվելիս կարող է լինել թե՛ ս-ով, թե՛ առանց ս-ի՝ **երկու** կամ **երկուս**: Օրինակ՝ Տետրում հինգ **երկու//երկուս** կա:

Ինը//ինն և **տասը//տասն//տաս** թվականական զուգաձևության եզրերը տարբերվում են միայն **ը** կամ **ն** վերջնահնչյունով, որը փոխանվանական կիրառության դեպքում կատարում է նաև որոշիչ հոդի դեր: **Ինը** թվականը միշտ պահպանում է իր **ը** կամ **ն** վերջնահնչյունը (տասնինը, իննսուն, իննյակ, իննանիշ, իննանոց, ինըհարկանի, ինըհատորյակ, ինըտոննանոց, իննամյա, իններորդ, իննական, իննից, իննով, իններ): **Տասը** թվականը երբեմն կարող է լինել նաև **տաս** ձևով **(Երկուսից տաս է պակաս):** Հոլովվելիս **տասը** թվականը կորցնում է **ը** վերջնահնչյունը **(տասի, տասից, տասով):** Բառակազմության ժամանակ **տասը** բառի հիմքը մերթ պահպանում է **ն**-ն (**տասներկու, տասնորդ, տասնապատիկ, տասնյակ, տասնամյակ**), մերթ կորցնում (տասհարկանի, տասհատորյակ, տասգլխանի, տասդրամանոց, տաստոննանոց):

Կազմության և գրության զուգաձևությամբ արտահայտվում են նաև բաշխական թվականները, որոնք ցույց են տալիս առարկաների բաշխումը թվային հավասար քանակով և կազմվում՝ ա)քանակական թվականներին ավելացնելով **–ական** ածանցը **(մեկական, երկուական, ութական, հարյուրական)**, բ)քանակական թվականների կրկնությամբ **(մեկ-մեկ, երկու-երկու, ութ-ութ,հարյուր-հարյուր)**:

---

[1] *Տե՛ս Աբրահամյան Ա. Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ72:*

Միևնույն թվականի կազմության զուգահեռ տարբերակներն ունեն կիրառական տարբերություն. կրկնությամբ կազմությունը հատուկ է փոքր թվերին և սակավաթիվ կլոր թվերին՝ **երեք-երեք, հազար-հազար**, իսկ **–ական** վերջածանցով կազմությունը՝ մեծ թվերին՝ **երկու միլիոն հինգհարյուրական**: **Մեկ-մեկ//մի-մի//մեկական** տարբերակներից առաջինը այժմ քիչ է գործածվում բաշխականի իմաստով, երկրորդ և երրորդ տարբերակները, լինելով համազոր և կանոնական, ունեն գործածության մեծ հաճախականություն: Բաշխական թվականներն ունեն նաև գրության զուգաձևություն, որն արտահայտվում է **1.բառակրկնությամբ (երկու-երկու), 2.արաբական թվանշանի կրկնությամբ(2-2), 3.-ական ածանցով(երկուական), 4.արաբական թվանշանով և -ական ածանցով (2-ական):** Սրանք գրության համազոր ձևեր են և կարող են ազատ իրար փոխարինել:

Ամբողջի մասերի հարաբերությունը ցույց տվող կոտորակային թվականները հարադրական կազմություններ են՝ բաղկացած երկու մասից՝ քանակական և դասական թվականներից՝ **երկու երրորդ, հինգ վեցերորդ** և այլն: Հաճախ կոտորակային թվականի հայտարարի վրա ավելանում է **–ական** ածանցը, ինչպես՝ **երկու երրորդական, հինգ վեցերորդական** և այլն: Եթե կոտորակային թվականի համարիչը **մեկ** թվականն է, այն կարող է զեղչվել, օրինակ՝ **մեկ հինգերորդ մաս** կամ **հինգերորդ մաս: Մեկ երկրորդ և մեկ չորրորդ** կամ **մեկ քառորդ** կոտորակային թվականները ունեն տարբերակային այլ ձևեր՝ **կես** և **քառորդ:** Այսպիսով՝ զուգահեռ տարբերակներ են՝ **երկու երրորդ//երկու երրորդական, մեկ երկրորդ // մեկերկրորդական //երկրորդ // կես, մեկ չորրորդ // մեկ չորրորդական //չորրորդական // քառորդ:** Կոտորակային թվականներն ունեն նաև գրության զուգաձևություն: Կարող են դրսևորվել՝ բառերով՝ **մեկ երկրորդ, երեք հինգերորդ,** թվանշաններով՝ **1/2, 3/5**, խառը և տասնորդական կոտորակներով՝ **0,5 /զրո ամբողջ հինգ տասնորդական, 3,5/երեք ամբողջ հինգ տասնորդական:** Կոտորակային թվականների կազմության և գրության զուգաձևությունները համազոր են և կանոնական:

Առարկայի թվային կարգ ցույց տվող դասական թվականներն ունեն միայն գրության զուգաձևություն: Դրանք, իրենց թվային արժեքին համապատասխան, արտահայտվում են բառերով՝ **երկրորդ**, արաբական թվանշաններով, որոնցից հետո դրվում է գծիկ և -րդ մասնիկը **(2-րդ),** հռոմեական թվանշաններով **(II)**, հայկական այբուբենի տառերով՝ **Բ**: Սրանք համազոր, կանոնավոր տարբերակներ են և ունեն իրենց կիրառության ոլորտը: Կիրառական ոլորտի սահմանափակում ունեն հռոմեական թվանշաններով արտահայտված դասականները. սովորաբար գործածվում են մինչև **30**-ը, նրանից բարձրի դեպքում ստանում են բառային դրսևորում՝ **քառասուներորդ**, կամ փոխարինվում են արաբական թվանշաններով, որոնցից հետո դրվում է գծիկ և -րդ մասնիկը՝ **40-րդ**:

Դասական թվականների իմաստով արաբական թվանշանների գործածությունը առանց նրանցից հետո գրվող **–ին (1-ին)** կամ **–րդ (2-րդ)** մասնիկների՝ թույլատրելի է համարվում միայն հետադաս կիրառության դեպքում: Այսպես՝ 3-րդ հոդված//**հոդված 3** (կարդացվում է՝ **հոդված երրորդ), 78-րդ հոդված// հոդված 78 (=հոդված յոթանասունութերորդ), 1-ին կետ// կետ 1 (=կետ առաջին), 5-րդ մաս //մաս 5(=մաս հինգերորդ)** և այլն[1]: Երկրորդ տարբերակները հիմնականում գործածվում են վերնագրերում, ենթավերնագրերում, հղումներում և այլն: Թվարկումների ժամանակ դասական թվականները կարող են արտահայտվել եռաձևությամբ՝ **1-ին, 2-րդ//1 .,2 .// 1), 2):**

Թվականների մեջ կան նաև արմատատարբերակներ՝ **եր//եռ , չոր//քառ, հի//հինգ, վեց//վաթ, յոթ//յոթան:**

Դերանվանական զուգաձևություններ: Դերանվանական համակարգում կանոնական, համազոր հոլովական տարահիմք զուգաձևություններ են անձնական դերանվան առաջին և երկրորդ դեմքի դերանունների բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովները, օր.՝**ինձնից-ինձանից, ինձնով-ինձանով, ինձնում- ինձանում, քեզնից-քեզանից, քեզնով-քեզանով, քեզնում- քեզանում, մեզնից-մեզանից, մեզնով- մեզանով, մեզնում-մեզանում, ձեզնից-ձեզանից, ձեզնով-ձեզանով, ձեզնում-ձեզանում:** Չունենալով իմաստային և ոճական տարբերություն՝ սրանք ունեն միայն գործածության տարբերություն, և քանի որ լեզուն նախապատվությունը տալիս է կարճ ձևերին, ուստի երկրորդ տարբերակները գործածությամբ զիջում են առաջիններին:

Իր և յուր զուգաձևության մեջ վերջինը հնացած է և միայն ոճական կիրառություն ունի :

Զնաբանական-ոճական զուգաձևություններ կարելի է համարել **ես//ինքս, դու//ինքդ, նա//ինքը, մենք//ինքներս, դուք//ինքներդ, նրանք//իրենք** ձևերը, որոնք ունեն նրբիմաստային տարբերություններ. երկրորդների մեջ դեմքի քերականական իմաստը առավել ևս շեշտվում է և այդ պատճառով էլ հաճախ կիրառվում է նրա հետ միասին՝ **ես ինքս, դու ինքդ, նա ինքը**(առանց որևէ կետադրության): Սրանք համազոր կանոնական զուգաձևություններ են: Միայն **նա//ինքը զուգաձևության** եզրերը, լինելով համազոր տարբերակներ, ոչ բոլոր դեպքերում կարող են փոխարինել իրար: Օր.՝ **Ինքը նրա մասին ոչինչ չգիտեր :** Նշենք նաև, որ վերոբերյալ զուգաձևությունները վերածվում են եռաձևությունների, եթե ավելացնում ենք **ես ինքս, դու ինքդ, նա ինքը, մենք ինքներս, դուք ինքներդ, նրանք իրենք ձևերը**, որոնք ոճական հատուկ դեր են կատարում՝ էլ ավելի

---

[1] *Հետադաս դիրքում անթույլատրելի է համարվում դասականի իմաստ արտահայտող թվանշանները և տառերը հոլովված ձևերով և հոդերով գործածելը, այսինքն՝գրել ոչ թե **կետ 1-ի, գլուխ II-ով, բաժին 4-րդի, նկար 5-ը, սյունակ VI-ը և այլն, այլ 1-ին կետի, II գլխով , գ մասից, 4-րդ բաժնի, 5-րդ նկարը, VI սյունակը** և այլն:*

շեշտելով դեմքի գաղափարը: Այսպես՝ **ես//ինքս//ես ինքս, դու//ինքդ//դու ինքդ, նա//ինքը//նա ինքը** և այլն:

Ձևաբանական-հնչերանգային տարբերակներ կարելի է համարել հարցական դերանունների շեշտված կամ բացականչական հնչերանգով արտահայտված ձևերը, որոնք կանոնական, համազոր տարբերակներ են, ունեն միայն արտասանական-հնչերանգային տարբերություններ: Օր.՝ **ի՞նչ, ի~նչ, ի՛նչ :**

Փոխադարձ դերանուններից տարբերակային ձևով հանդես են գալիս **մեկմեկու-մեկմեկի** ձևերը: Սրանք կանոնական են. գերադասելի է, սակայն, առաջին եզրը :

Մի շարք դերանուններ փոխանվանաբար գործածվելիս հոգնակի ուղղականում ունենում են զուգաձևություններ՝ **-ներ** և **-ք** մասնիկներով, օրինակ՝ **այսպիսիները//այսպիսիք, այդպիսիները//այդպիսիք, այնպիսիները//այնպիսիք, նույնպիսիները//նույնպիսիք, ինչպիսիները//ինչպիսիք, որպիսիները//որպիսիք :** Սրանք համազոր զուգաձևություններ են, բայց **ք**-ով ձևերը սահմանափակ կիրառություն ունեն և չեն հոլովվում :

Այսպիսով՝ ժամանակակից հայերենի ածականական, թվականական և դերանվանական համակարգերում արտահայտված կանոնական և ոչ կանոնական, համազոր և ոչ համազոր զուգաձևությունների ուսումնասիրությունից հետևում է, որ դրանք հիմնականում ունեն նրբիմաստային, կիրառական, տարածական, ոճական տարբերություններ և համապատասխան խոսքում զուգաձևության եզրերից մեկնումեկի ընտրության հարցում նշված տարբերությունները պետք է անպայման հաշվի առնել:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1.Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ., Ժամանակակից հայոց լեզու. Ձևաբանություն, հ.2, Ե., 1974:
2.Աղաջանյան Զ., Ձևաբանական նորմ և խոսքի մշակույթի հարցեր, Երևան, 2007:
3.ԱսատրյանՄ., Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 2007:
4.Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ., Ձևաբանություն, Ե., 2008:
5.Ավետիսյան և այլք, Հայոց լեզու և խոսքի մշակույթ, Երևան, 2016:
6.Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Երևան, 1969:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական խորհրդի նախագահ, բ.գ.թ., Ա.Յու. Սարգսյանը:

ՀՏԴ 809.198.1
Հայոց լեզու

Շուշանիկ ՍԱՂՅԱՆ
ԱրՊՀ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն,
բ.գ.թ., դոցենտ
E-mail: shushaniksagyan@mail.ru

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒՄՆԵՐԸ

Հոդվածում քննվել է ստուգաբանության լայն դրվածքը՝ մշակութաբանական, հասարակական-քաղաքական, գիտական առումներով, և դրա առնչությունը մարդկային գործունեությանն ու գիտակցությանը:

Ստուգաբանության մշակութաբանական վերամշակման հանրային պահանջը բավականին մեծ է:

Համապատասխանաբար, մեծ տարածում ունի ժողովրդա-կան/կեղծ բնորոշվող ստուգաբանությունը, որի կիրառման հիմնական ասպարեզը գեղարվեստն է: Քննվել են որոշ խնդիրներ, որոնք առնչվում են ստուգաբանությունների գեղագիտական հորինվածքի և գիտական մոտեցումների հակադրությանը:

Ստուգաբանության քաղաքական առնչությունները բավականին լայն են: Արժեք ունեն լեզվի մանիպուլյացիոն գործառույթը, շահադրդված ստուգաբանությունների՝ իբրև հանրային կամ միջազգային հարթակներում բանական և հոգեբանական ազդեցության միջոցներ հանդես գալը: Հոդվածում նաև քննվում են ստուգաբանության և պատմագիտության, պատմության փիլիսոփայության առնչությունները:

Բանալի բառեր՝ *բնիմաստ, գիտական նեղ և լայն ըմբռնում, գիտական ստուգաբանություն, կեղծ ստուգաբանություն, լեզվաբանական ուսմունք, լեզվական մանիպուլյացիա, լեզվական նշան, ճարտասանական հնարք, պատմության փիլիսոփայություն, տեղանուն:*

Ш. Сагиян

ВНЕЯЗЫКОВЫЕ СООТНОШЕНИЯ ЭТИМОЛОГИИ

В статье рассматривается этимология с широкой точки зрения. Выявлены соотношения с культурологией, политикой, историографией, роль этимологии в человеческой вненаучной деятельности.

Спрос на художественную разработку этимологии довольно высок. Это с гнесеологической точки зрения- доступно, а эстетически-

приятно. В статье рассмотрены проблемы, которые возникают между научной и народной этимологией.
Этимология играет значительную роль в политике. Это относится к языковому манипулированию, мотивированным этимологизациям. Нами были рассмотрены отношения этимологии с историографией и философией истории.
Классическими образцами вышеупомянутого являются разные факты из армянской действительности.
Ключевые слова: *лингвистическая школа, мотивированная этимологизация, топонимика, этимология, народная этимология, этимон, языковой знак, языковое манипулирование, риторический трюк, философия истории*

S. Saghyan

EXTRALINGUISTIC RELATIONS OF ETYMOLOGY

The article considers the etymology in a broad sense. It has to do with culturology, politics, historiography.
In culturology, etymological data are subject to artistic processing. It is in great public demand, because is understandable (scientific etymology has a degree of complexity) and nice. We have examined a number of issues that arise in this relationship.
Etymology plays an important role in politics. It refers to linguistic manipulation, motivated etymology. We have examined the connection between etymology and historiography and philosophy of history. There are classic examples of these problems in the Armenian reality.
Keywords: *etymology, motivated etymology, popular etymology, etymon, linguistic manipulation, linguistic method, linguistic sign, philosophy of history, toponym*

Ստուգաբանությունը լեզվաբանական գիտաճյուղ է, որը քննում է բառի կամ ձևույթի ծագումը, նրա նախնական իմաստը, կազմը, գործառությունը և դրանց հետագա զարգացումը: Գիտաբառը նաև նշանակում է բուն ստուգաբանական գործընթաց, գիտամեթոդական եղանակների գործադրում:[1] Այս վերջին առումով ստուգաբանությունն իմացաբանական բնույթ ունի, որով էլ պայմանավորվում է նրա բազմատիպ հարաբերությունը մարդու մտածական գործունեությանը: Քանի որ ստուգաբանություններով նաև բացահայտվում են մարդկության պատկերացումները նյութական և հոգևոր աշխարհի վերաբերյալ, նրա նկատմամբ կա մշակութաբանական, հասարակական-քաղաքական պահանջ: Այս պարագայում ստուգաբանական գործընթացը կարող է դուրս գալ լեզվաբանական «վերահսկողությունից», մինչև անգամ կրել հանրային կամ անհատական ընկալումների կնիքը:

Լեզվաբանության մեջ առանձնացնում են *գիտական* և *կեղծ ստուգաբանություններ*: Եթե առաջինը ծառայում է գիտության շահերին և ունի բարդության որոշակի աստիճան («Բառի պատմական քննությունը երևան է բերում իմաստային բազմաթիվ անցումներ, ձևական

[1] ***Պետրոսյան Հ.,*** *Հայերենագիտական բառարան, Երևան, 1987, էջ 550 :*

փոփոխություններ և գործառական անցումներ»[1]), ապա կեղծ ստուգաբանությունը, որ անվանում են նաև *ժողովրդական, ռամկական,* ունի հանրային ծագում և շատ դեպքերում համընկալելի է: Ցայտուն օրինակներից են *հայ* բառի ծագումը Հայկ Նահապետի անվան հետ կապելը կամ Նախիջևան-ը *Նոյի առաջին, նախնական իջևան* ձևով բացատրելը: Ստուգաբանության հանրայնացումը արտալեզվաբանական ոլորտ է. նրանով մարդիկ զբաղվում են շատ վաղուց: Այս պահանջը պայմանավորված է նրանով, որ բառերի հնչույթային կազմն առաջացնում է որոշակի զուգորդումներ, նրա գոյության կամ կազմության պատճառաբանվածությունը մեծ արժեք ունի խոսքային գործառման համար: Սակայն այստեղ խնդիրն այն է, որ լեզվական նշանը բավականին ինքնատիպ է: «Եթե տեխնիկական նշանները միանշանակ են, ապա լեզվական նշանները բազմանշանակ են, արգասավոր (լեզվական մի նշան կարող է հիմք դառնալ այլ նշանի համար՝ բարդ բառեր), ունեն իմաստային պատճառաբանվածություն (բաղադրյալ կազմությունների իմաստը) և , վերջապես, ժամանակի ընթացքում կարող են ենթարկվել վերատարրալուծման ու պարզեցման»[2]: Այսպիսով՝ լեզվական նշանի ըմբռնման յուրահատկությունը ևս կարևոր գործոն է ստուգաբանության բնույթի համար:

Լինելով գիտական գործընթաց՝ ստուգաբանությունն անմիջականորեն կրում է մարդկային ճանաչողության կնիքը: Իսկ վերջինս բացարձակ ճշգրիտ բնութագրվել չի կարող, քանի որ այն, ինչ մարդու ճանաչողության զարգացման տվյալ մակարդակի համար ճշգրիտ է, կարող է այդպիսին չլինել ճանաչողության զարգացման հաջորդ աստիճանում:

Սույն հոդվածում նպատակ ունենք քննելու *ստուգաբանություն* երևույթի լայն դրվածքը և առնչությունները մարդու գործունեությանն և գիտակցությանը:

Մշակույթը ժողովրդական ստուգաբանության տվյալները (վերջինս ևս կարող է պատկերավոր մտածողության տարրերի վրա հիմնված լինել) փոխակերպում է գեղագիտական հարթակում: Ստեղծվում են ժանրային տարբեր գործեր, որոնք հանրային մեծ ազդեցություն կարող են ունենալ, քանի որ մատչելի, հետևաբար՝ պահանջված են թե՛ իմացաբանական, թե՛ գեղագիտական առումներով: Վերջինս առնչվում է արվեստավոր խոսքի հաճելիության, ուժեղ տպավորության, զարմանքի, հիացմունքի, ափսոսանքի զուգորդումներ առաջացնելու հատկություններին: «Բանիմացությամբ և ճաշակով արված համեմատությունը և նմանությունը շարժում են ունկնդրի կամ ընթերցողի միտքը, զարգացնում մտքի գործունեության մի շատ կարևոր հատկանիշ՝ դիտողականությունը, մտքի

---

[1] ***Աղայան Է.***, *Բառաքննական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Երևան, 1974, էջ 9:*

[2] ***Մկրտչյան Ռ.***, *Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Երևան, 1992, էջ 21:*

գործողությանը տալիս ակտիվություն, սովորեցնում մտովի կապ ու ընդհանրություն տեսնել հեռավոր կամ միմյանց հետ ոչ մի ընդհանրություն չունեցող առարկաների ու երևույթների միջև»[1] : Նշվածի դասական օրինակներից է Հովհ. Թումանյանի «Ախթամար» բալլադը, որի գեղագիտական հորինվածքի վրա վերջաբանվող ճշմարտանման ստուգաբանության զգալի ազդեցությունն ենք տեսնում ոչ միայն ուսուցման ոլորտում (սովորողների համար խնդրահարույց են *Աղթամար-«Ախթամար»* ուղղագրական տարբերակումները), այլև գիտական ստուգաբանության նկատմամբ պահանջի բացակայության հարցում (հանրությանը բավարարում է գեղարվեստական ստուգաբանությունը): Այսպիսով՝ ժողովրդական ստուգաբանությունը, նրա արվեստավոր մշակումները, ունենալով հանրային պահանջ, յուրօրինակ հարաբերության մեջ են մտնում գիտական ստուգաբանության հետ: Սակայն այդ հարաբերությունն ամենևին էլ հօգուտ գիտականի չէ:

Քիչ այլ նշանակություն է ձեռք բերում ստուգաբանությունը քաղաքականության ասպարեզում: *Քաղաքականություն-ստուգաբանություն* հարաբերություն ստեղծվում է մի շարք դեպքերում: Դա այն բանի շնորհիվ է, որ ստուգաբանությունը յուրօրինակ հարթակ է, որտեղ առնչվում են լեզվաբանության և պատմագիտության տվյալները: Որպես լեզվաբանական գործընթացի միջոց և արդյունք՝ ստուգաբանությունն ունի որոշակի գործառույթներ: Դիտարկենք այդ երևույթը շահադրդված քաղաքականության պարագայում:

Հայտնի է, որ լեզուն գաղափարական ազդեցությունների, հակամարտությունների, պատերազմների հիմնական գործիքներից է, հանրային կառավարման նպատակահարմար միջոցը: Բառի նշանակության, կազմության կարծեցյալ կամ շահադրդված մեկնությունը կարող է *լեզվական մանիպուլյացիայի* օրինակ դառնալ : Նույնպես և շահադրդված ստուգաբանությունները, հայտնվելով հանրային կամ միջազգային կառավարման ռեսուրսում, բանական և հոգեբանական ազդեցության միջոցներ են դառնում: Մարդկությանը դեռևս անտիկ շրջանից են հայտնի նման երևույթները: Դասական օրինակներից են սոփեստական դպրոցի կրտսեր սերնդի կիրառած սկզբունքները, որոնցով ապացուցված է ներկայացվում չապացուցվածը, թվացյալ հիմնավորվածություն է ստեղծվում բավարար հիմքեր չունեցող եզրահանգումների համար:

Ստուգաբանության քաղաքական աղերսներն ակնհայտ են դառնում նաև այն ժամանակ, երբ պետական-քաղաքական կազմավորումն ունենում է պատմության վերանայման, վերաձևման կամ ստեղծման խնդիր: Այս պարագայում ստուգաբանությունը ևս կրում է պատմական իրադարձությունների փիլիսոփայական ընկալումների ու

---

[1] ***Պողոսյան Պ.***, *Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները, հ. 2, Երևան, 1991, էջ 302:*

մեկնաբանությունների կնիքը: «Պատմաբանը գործ ունի ոչ թե անցյալի իրադարձությունների հետ (քանզի դրանք արդեն գոյություն չունեն որպես այդպիսին), այլ գիտակցության հետ, որը մտածում է այդ իրադարձությունները: Պատմությունը սուբյեկտին տրված չէ ուղղակիորեն, և պատմության շարադրումը պարզ արձանագրում չէ:

Պատմության փիլիսոփայությունը ավելի շուտ աշխարհայացքի ոլորտի կազմավորում է, քան բուն պատմական հետազոտություն, ուստի բնավ կախված չէ պատմության հնարավորությունից, այլ ունի որոշակի ինքնաբավություն»[1]: Նշված հետաքրքիր դիտարկումը արտացոլում է պատմության և քաղաքականության յուրօրինակ կապերը:

Շահադրդված քաղաքականության մեջ թե՛ պատմության փիլիսոփայությունը, թե՛ ստուգաբանական կեղծ մեկնաբանումները դառնում են ճարտասանական ուժեղ հնարքներ: Ակնառու օրինակներից է 2020թ. փետրվարի 15-ին Մյունխենում *Փաշինյան-Ալիև* հանդիպման ժամանակ Ադրբեջանի նախագահի կողմից *Խանքենդի* հատկանվան ճշմարտանման/ մակերեսային ստուգաբանությամբ միջազգային հանրության համար համոզիչ պատկեր ստեղծելը: Ի դեպ, նշված տեղանվան ստուգաբանության տարբերակ է առաջադրել ԱՀ հուշարձանների պահպանության և ուսումնասիրման վարչության պետ Ս. Սարգսյանը: Ըստ նրա՝ բառը հայկական *Հանիշեն*-ի օտարահունչ անվանումն է. «Բնականաբար, «Խանքենդի» (Խանիշեն) անվանումը ձևախեղված լինելով, տեղիք է տալիս շահարկումների՝ տեղանվանումն արձանագրելու և համադրելու «խան» (տիրակալ) հասկացության հետ, ինչպես բազմիցս արվում է հարևան հանրապետությունում»[2]:

Նշված խնդիրներին (ստուգաբանության քաղաքականացումը, կեղծ ստուգաբանություններն իբրև մոլորեցնող հնարք կիրառելը) հակադարձում է գիտական ստուգաբանությունը, որը նույնպես հարաբերակցության սերտ եզրեր ունի պատմագիտության հետ: Բացի այն, որ առնչակից են էթնոսի և նրա լեզվի պատմությունները, կան բառերի թեմատիկ խմբեր, որոնք ունեն պատմագիտական, առանձնապես քաղաքական հատուկ նշանակություն: Դրանք էթնիկ անուններն են, տեղանունները, որոնցով կառուցվում է յուրաքանչյուր էթնոսի պատմություն: «Էթնիկական անունները իրենց բնույթով նման են հատուկ անուններին՝ փաստորեն հանդես գալով որպես այս կամ այն ժողովրդի, ցեղի, տոհմի հատուկ անուն: Այս առումով նրանց ստուգաբանության ճշգրտությունը հեշտ չէ ապահովել: Սովորական հասարակ անվան դեպքում մենք գործ ունենք որոշակի իմաստի հետ, և ստուգաբանության դեպքում հնչյունական համապատասխանությունն ստուգվում է

---

[1] ***Մոսինյան Դ.***, *«Պատմության փիլիսոփայության հնարավորության հարցերը», «ՎԷՄ», N4(60), 2017, էջ 16:*

[2] ***Սարգսյան Ս.***, *Արցախի բնակավայրերը, Երևան, 2018, էջ 22:*

իմաստային համապատասխանությամբ. եթե բացահայտվում են տվյալ լեզվին հատուկ հնչյունական օրենքներ, և գոհացուցիչ կերպով մեկնաբանվում են իմաստային անցումները, ապա ստուգաբանությունն ընդհանուր առմամբ ընդունելի է: Հատուկ անունների դեպքում մենք հաճախ գործ ունենք մթագնած իմաստների հետ, և ճիշտ ստուգաբանության համար հարկավոր է բազմաթիվ իմաստների միջև ընտրություն կատարել: Այս պատճառով էլ հատուկ անունների ստուգաբանությունը, մանավանդ հետազոտողի անզգուշության դեպքում, հնարավորություն է տալիս ամեն տիպի կամայական մեկնաբանությունների»[1]: «Ժողովուրդների անվանումները կարող են կապված լինել ամենատարբեր իմաստների հետ և նշանակել մարդկային ֆիզիկական ու բարոյական հատկություններ, արտադրական գործունեության տարբեր բնագավառներ, աշխարհագրական օբյեկտներ, դիցաբանական և կրոնական հասկացություններ, կենդանիներ (որպես տոտեմներ) և այլն, և այլն: Հարցը բարդանում է նաև այն պատճառով, որ էթնիկական անունը կարող է կապված լինել որևէ հատուկ՝ անձի կամ վայրի անվան հետ, և այս դեպքում հանդես են գալիս միջնորդված իմաստներ»[2]:

Պատմագիտական ստուգաբանություններում պատմական իրադարձությունները հանդես են գալիս որպես ստուգաբանությունը հաստատող դրույթներ: Սրանով տարբերվում է ստուգաբանությունների *պատմագիտական* և *լեզվաբանական* տրամաբանությունը: Բացի նշվածից, գիտական ստուգաբանությունն ունի այն խնդիրը, որ հետազոտության եղանակների ընտրության, կիրառման գործընթացը սերտորեն կապված է գիտական լայն և նեղ ըմբռնումների, ժամանակաշրջանի լեզվաբանական տիրապետող ուսմունքի, լեզվաքաղաքականության հետ, ուստի այս բնագավառում ևս կա հայեցակետերի հստակեցման, վերանայման անընդհատական գործընթաց: Հայկական ավանդական ստուգաբանությունը սահմանում է բնագավառի համապարփակ էությունը. «Բառիմաստի փոփոխությունները պայմանավորվում են ոչ միայն ճանաչողության զարգացմամբ. իրական կյանքում տեղի ունեցող իրադարձությունները, մշակույթի զարգացումը, կենցաղի ու սովորությունների, գաղափարախոսության, քաղաքական կյանքի փոփոխությունները, սուբյեկտիվ պատկերացումները, մարդու հոգեկան գործունեության հետ կապված զանազան հանգամանքները, տնտեսական ու քաղաքական հարաբերություններն ու դրանց պատմական փոփոխությունները և այլն, և այլն,- բառիմաստի փոփոխություններ առաջացնող գործոններ են, և գիտական ստուգաբանությունը պետք է

---

[1] ***Ջահուկյան Գ.***, *Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էջ 280:*

[2] *Ն.տ., էջ 280:*

հաշվի առնի այդ բոլոր հանգամանքներն ու դրանց առաջ բերած իմաստափոխությունները: Իսկ սրա համար անհրաժեշտ է շատ հաճախ մտովին փոխադրվել նախապատմական դարաշրջանները, բառիմաստի մասին դատողություններ անել հնադարյան մարդու պատկերացումների համաձայն, նյութական կուլտուրայի պատմության տվյալների հաշվառումով, ներլեզվական ու արտալեզվական իրողությունների ընձեռած տվյալների գիտական քննություններով »[1]:

Այսպիսով, նշվածը ևս ներկայացնում է ստուգաբանության համապարփակ էությունը, արտալեզվաբանական հարաբերումների լայն սահմանները: Խնդրահարույց է նաև այն հարցը, որ գիտական ճշտումներն ու վերանայումները սահմանափակվում են գիտության ասպարեզում, հանրայնացման ենթարկվում են դանդաղ ու մասնակի: Հաշվի առնելով այն փաստը, որ ստուգաբանությունը կարող է քաղաքական մեծ արժեք ունենալ, կարևորվում է նրա հանրայնացման մեխանիզմների զարգացումը: Այն խոչընդոտող հանգամանքներից են՝ գիտական ստուգաբանությունների բարդության որոշակի աստիճանը, ստուգաբանական տարբերակների գոյությունը: Վերջինս կարծեք թուլացնում է կուռ սկզբունքների գոյությունը: Հարցն այն է, որ մարդիկ առարկաներին անուններ են տալիս՝ նկատի ունենալով որևէ հատկանիշ, հատկապես այն, որը տվյալ խոսող հանրության համար «աչքի զարնող» է կամ գիտակցվում է իբրև այդպիսին: Այս գործոնը ցայտուն է հատկապես տեղանունների պարագայում: Տեղանվանակոչությունը հնագույն իրողություն է: Մասնագետներն այս բնագավառում առանձնացնում են տեղանքի *նկարագրական, գործառույթային հատկանիշների, ցեղանվան հիմքերի վրա* անվանակոչություն: Որևէ մեկի ճիշտ լինելը , հնարավոր է, մտածական լինի: Դասական օրինակներից է *Ղարաբաղ* անվան ստուգաբանությունը: Այն ներկայանում է *սև այգի-մեծ այգի-թանձրախիտ այգի-բաղ(բալերի ցեղանուն) ցեղ- բալայինների ցեղ- կար՝ հույժ, պետքական, բաց՝մաս- կար՝քար, լեռ, բաց՝սուրբ*[2] տարբերակներով:

Այսպիսով՝ ստուգաբանությունը մարդու մտածական լայն գործունեության բնագավառ է ներկայացնում: Նրա արտալեզվաբանական հարաբերումների դասական ասպարեզ է հայկական իրականությունը: Օրինակ՝ արցախյան խնդիրը, որ գոյություն ունի ոչ միայն ռազմական, քաղաքական ոլորտներում, հայ-թուրք-ադրբեջանական գաղափարական հակամարտության հարթակում իրացվում է նաև թուրքացված ստուգաբանությունների շահարկման ձևով: Թուրքացված ստուգաբանությունների խնդիրը արձանագրված է լեզվաբանական, գիտահանրամատչելի գրականության մեջ (19-րդ, 20-րդ դդ.)՝ որպես պարսկական բաղադրությունների փոխակերպման, բանահյուսական

---

[1] ***Աղայան Է.***, *Բառաքննական և ստուգաբանական հետազոտություններ, էջ 10:*

[2] *Տե՛ս* ***Սարգսյան Ս.***, *Արցախի բնակավայրերը, էջ 17-19:*

նյութերի հիմքի վրա վերանվանման, հայկական բառերի թուրքական ընկալման [1] երևույթ: Սակայն նման մեկնաբանությունները գիտության մեջ կեղծ որակվելուց բացի գործնական հակադարձումների չեն ենթարկվել: Արդյունքում՝ թուրք-ադրբեջանական կողմը ստուգաբանական մանիպուլյացիան կարողացել է հասցնել պետական-քաղաքական մակարդակի: Ասվածը վկայում է, որ ստուգաբանությունն արդիական դրվածք ունի, և դա ոչ միայն լեզվաքաղաքականությանն է առնչվում, այլև պետական քաղաքականությանը, վարքագծին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղայան Է., Բառաքննական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Երևան, 1974:
2. Միրզոյան Վ., Ճարտասանություն, Եր., 2004:
3. Մկրտչյան Ռ., Ժամանակակից հայերենի ձևաբանական ոճաբանություն, Երևան, 1992:
4. Մոսինյան Դ., «Պատմության փիլիսոփայության հնարավորության հարցերը», «ՎԷմ», N4(60), 2017:
5. Պետրոսյան Հ., Հայերենագիտական բառարան, Երևան, 1987:
6. Պողոսյան Պ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները, հ. 2, Երևան, 1991
7. Սարգսյան Ս., Արցախի բնակավայրերը, Երևան, 2018:
8. Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Հ. Ս. Ղազարյանը:

[1] *Տե՛ս **Պետրոսյան Հ.**, Հայերենագիտական բառարան, էջ 399, **Վարդանյան Ա.**, «Նախիջևան տեղանվան ստուգաբանության շուրջ», Գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2017, էջ 368:*

ՀՏԴ 809.198.1
Հայոց լեզու

Օֆելյա ԲԱԲԱՅԱՆ
ԱրՊՀ, ակ. Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոն, բ.գ.թ., պրոֆեսոր
E-mail: o.e.babayan@mail.ru

ՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱՆՑ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ՈՒ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ

Գրաբարում նախդիրն առանձին խոսքի մաս է, գործածվում է թեք հոլովների հետ, արտահայտում քերականական իմաստ: Գրաբարում նախդիրները նաև ածանցական կիրառություն ունեն: Հոդվածում ներկայացվում են գրաբարի նախդիրները (առ, զ, ընդ, ըստ, ի(յ), զ), նրանց բառակազմական ու քերականական գործառույթները: ՍՀԲ-ից և Հ.Աճառյանի ՀԱԲ-ից առանձնացվել են բառեր, որոնց մեջ նախդիրը երկրորդական բառակազմական ձևույթ է: Նախդիրների քերականական գործառույթը դրսևորվում է շարահյուսական մակարդակում: Աշխարհաբարում գրաբարի նախդիրները պահպանվել են գրաբարյան քարացած նախդրավոր կառույցներում:
Բանալի բառեր՝ գրաբար, նախդիր, բազմիմաստ, նախադրություն, բառակազմական արժեք, նախածանց, խոսքի մաս, քերականական գործառույթ, կապ, սպասարկու բառ, լրացական հարաբերություն, շարահյուսական մակարդակ:

О.Бабаян

ПРЕДЛОГИ, ИХ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ В ГРАБАРЕ (В ДРЕВНЕАРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ)

Предлог в грабаре (в древнеармянском языке) является отдельной частью речи, используется с косвенными падежами, выражает грамматическое значение. В грабаре предлоги также имеют префиксальное применение. В статье представлены предлоги грабара (առ, զ, ընդ, ըստ, ի(յ), զ), их смысловые и грамматические функции. Из «Нового словаря древнеармянского языка» и «Этимологического коренного словаря армянского языка» Гр. Ачаряна были выделены слова, в которых предлог имеет вторичную словообразовательную функцию.
Грамматическая функция предлогов отображается на уровне синтаксиса. В ашхарабаре (в новоармянском языке) предлоги грабара сохранились в окаменевших префложных структурах.
Ключевые слова: грабар (древнеармянский язык), предлог, многозначный, словообразовательное значение, префикс, приставка, часть речи, грамматическая функция, служебное слово,

дополнительное отношение, синтаксический уровень.

O. Babayan

PREPOSITIONS AND THEIR DERIVATIONAL AND GRAMMATICAL FUNCTIONS IN GRABAR (ANCIENT ARMENIAN LANGUAGE)

The preposition in Grabar (in ancient Armenian) is a separate part of the word, is used in indirect cases, expresses grammatical meaning. In Grabar (antient Armenian) prepositions are also prefixed application. The article presents the antiant Armenian prepositions (առ, զ, ընդ, ըստ, ի(յ), զ) and their semantic and grammatical functions. From New Armenian Dictionary and Armenian Etymological Dictionary of H. Acharian are highlighted words in which the preposition has a secondary derivational form.

The grammatical function of prepositions is displayed at the syntax level. In Ashkharabar (in the New Armenian language) the prepositions of the Grabar are preserved in the petrified prepositional structures .

Keywords: *Grabar (ancient Armenian), preposition, polisemantic, word-formative meaning, prefix, part of speech, grammatical function, communication, service word, additional relation, syntactic level.*

Գրաբարում նախդիրը առանձին խոսքի մաս է, գործածվում է թեք հոլովների հետ, արտահայտում քերականական իմաստ: Նախդիրների ուսումնասիրությունը սկսվել է Դիոնիսիոս Թրակացու «Արուեստ քերականութեան» աշխատության թարգմանությունից, հայ մեկնիչների ուսումնասիրություններից: Սկզբնապես նախդիրներն ու նախադրությունները չեն տարբերակվել, կոչվել են **նախադրություն,** որը հունարենի համապատասխան խոսքի մասի անվանման պատճենումն է: Հետագայում գրաբարի քերականության համար տարբերակվել են ***նախդիրն ու նախադրությունը:*** Մ. Աբեղյանը դրանց համար գործածել է ***կապ*** եզրույթը.նախադրություն կոչել է նախադաս գործածվող կապերը, ետադաս գործածվողներն էլ անվանել է ետադրություն:[1]

Հ.Աճառյանը նշել է. «Նախդիր և նախադրություն, մանավանդ նախադրություն և մակբայ շատ են շփոթվում թե՛ միևնույն լեզվի մեջ և թե՛ մանավանդ լեզվից դուրս»: Ըստ նրա՝ «Նախդիր են կոչվում մի կամ երկու և երեք ձայներից բաղկացած այն բառիկները, որոնք իբրև բառ առանձին գոյություն չունեն և որոնց իմաստն էլ շատ ընդհանուր և շարժական է, սակայն միանալով գոյականների և դերանունների զանազան հոլովների հետ՝ ստանում են որոշ և հաստատուն նշանակություն: ....Իսկ նախադրությունն այն անփոփոխ բառն է, որ ունի առանձին իմաստ և միանալով գոյականների և դերանունների հետ որոշում է նրանց այս կամ այն պարագան և այս հանգամանքով կապում նրան բայի հետ»:[2]

---

[1] ***Աբեղյան Մ.,*** *Երկեր, Զ հատոր, Երևան, 1974, էջ 107,298:*

[2] ***Աճառյան Հ.,*** *Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի,Երևան,1965, էջ 60:*

Հենվելով նախորդ շրջանի քերականների ձեռքբերումների և ուսումնասիրությունների վրա՝ Ա. Աբրահամյանը ևս ներկայացրել է նախդիրների և նախադրությունների խոսքիմասային առանձնահատկությունները, յուրաքանչյուր նախդիրի քերականական գործառույթները:[1]

Ըստ լեզվաբան Վ. Քոսյանի՝ նախադրություններն ու նախդիրները, որպես սպասարկու բառեր, լրացական հարաբերություն են արտահայտում: Նախադրությունները նախդիրներից տարբերվում են՝

1. հոլովառությամբ. նախադրությունը դրվում է այս կամ այն հոլովի վրա, իսկ նախդիրները (բացի ց-ից) կարող են դրվել երկու կամ ավելի հոլովների հետ:

2. Նախադրությունները իմաստային սահմանափակություն ունեն, նախդիրները՝ ոչ: Եթե նախադրությունները մեծ մասամբ մենիմաստ են, ապա նախդիրները հիմնականում բազմիմաստ են:[2]

Գրաբարի նախդիրներն են՝ ***առ, զ, ընդ, ըստ, ի(յ), ց:***[3] Հ.Աճառյանը *առ, ընդ, ըստ, ի* նախդիրները համարել է բնիկ հայերեն բառեր, որոնք ծագել են նախահիմք լեզվի համապատասխան ձևերից, իսկ ***զ*** և ***ց*** նախդիրները ենթադրաբար է համարել բնիկ հայերեն բառ, քանի որ լիովին հավաստի չի համարել նրանց նախահիմք լեզվի համապատասխան ձևերը: Այսպես՝

Առ. նախդիր կամ նախադրություն, որ զանազան հոլովներով զանազան նշանակություններ է ստանում . ծագել է հնխ. par-ձևից:[4]

Զ. նախդիր՝ որ կցւում է բառասկիզբը հայցական, պատմական և պարառական հոլովները կազմելու ժամանակ, բայց մանաւանդ գործածւում է իբրև սաստկական և կամ զօրացուցիչ: Իր շատ ճոխ գործածությունից դատելով՝ պետք է լինի բնիկ հայ:Բայց որովհետև զ ձայնով սկսող հայերէն բառերը կամ փոխառութիւն են և կամ դեռ մեկնուած չեն, ուստի յայտնի չէ, թէ ինչ պիտի լինէր սրա հնխ. ձևը: Ենթադրում է, որ ծագել է հնխ. g'h ձևից:[5]

Ընդ. Ընդարձակ գործածութիւն ունեցող նախդիր:Բնիկ հայ բառ հնխ. anti ձևից, որ ներգոյականն է ant-«երես, ճակատ, առաջակողմ» բառի:[6]

Ըստ. Նախդիր, որ ունի զանազան նշանակություններ յաջորդ բառի հոլովի համեմատ: Բնիկ հայ բառ՝ հնխ. posti ձևից:[7]

Ի. նախդիր ներգոյականի, նախդրիւ հայցականի և բացառականի. ձայնաւորի մօտ դառնում է յ (երկուսն էլ հնչմամբ նախապէս նոյն էին):

---

[1] ***Աբրահամյան Ա.*** *, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1964, էջ 228-262:*

[2] ***Քոսյան Վ.,*** *Գրաբարի բառակապակցությունները, Երևան, 1980, էջ 166:*

[3] ***Աբրահամյան Ա.,*** *Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1964, էջ 228:* ***Աճառյան Հ.,*** *Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի,Երևան,1965,էջ 70:*

[4] ***Աճառյան Հ.,*** *Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Երևան,1971, էջ 247:*

[5] ***Աճառյան Հ.,*** *Հայերեն արմատական բառարան, , հ. Բ, Երևան,1973, էջ 75:*

[6] *Տե՛ս նույնը, էջ 122-123:*

[7] *Տե՛ս նույնը,, էջ 133:*

Բնիկ հայ բառ, որ հաւասարապէս կարող է գալ հնխ. in կամ en ձևից վերջաձայն n-ի անկումով:[1]

Ց.«մինչև»,նախ իբր նախդիր տրականի (ասէ ցնա):Թուի բնիկ հայ բառ՝ հնխ. ad նախդիրից որ նշանակում է «մօտը, դեպի,առ, ց»: Մեր մէջ հնխ., ad-դարձել է ad=sk' և տուել է թերևս ց:[2]

Նախդիրները գործածության լայն շրջանակներ են ունեցել հայ հին մատենագրության մեջ: Ինչպես նշում է Գ. Մանուկյանը, նախդիրների «գործածությունը ոչ միայն պայմանավորված է գրաբարի որևէ լեզվական փուլի առանձնահատկությամբ, այլև հեղինակի լեզվի և ոճի յուրահատկությամբ, գրվածքի բովանդակությամբ»: Նա նկատում է, որ 5-րդ դարում, երբ դրսևորվել է հունաբան հայերենը, նախդիրների գործածությունը բավականին ակտիվացել է,ուժեղացել է ***առ, ընդ, ըստ*** նախդիրների նախաձանցական կիրառությունը, նախդիրներով կազմվում են բազմաթիվ դարձվածքներ: Նախդրագործածությունը նպաստում է բացահայտելու լեզվական փուլերի նմանություններն ու տարբերությունները,բնութագրելու այս կամ այն մատենագրի գրվածքների լեզվի և ոճի առանձնահատկությունները, ներկայացնելու գրաբարի և խոսակցական լեզվի ներթափանցումները: Ըստ նրա՝ «Համաժամանակյա և տարժամանակյա կտրվածքով նախդրագործածության հաճախականության բացահայտմամբ որոշվում է գրաբարի «պուլսացիան»՝ բաբախումը՝ ինչպես կոնկրետ ժամանակաշրջանում, այնպես էլ դարերի ընթացքում»: Նա նախդիրները համարում է գրաբարի և աշխարհաբարի բաժանարար գիծ: Երբ նախդիրները դադարել են գործել, վերջնականապես հաղթանակել է աշխարհաբարը:[3]

Ըստ Հ. Աճառյանի՝ նախդիրները հնդեվրոպական լեզվի մեջ առանձին, անկախ հոլովված բառեր էին, որոնք կորցրել են իրենց ինքնուրույնությունը, շեշտից զրկվել, դարձել երկրորդական բառեր, գրեթե հավասար մասնիկներին:[4] Փաստորեն նրանք հանդես են եկել և' բառակազմական և', քերականական գործառույթներով:

Հայերենում ևս դեռ շատ վաղ ժամանակներում նախդիրները կիրառվել են նաև ածանցական նշանակությամբ:Որոշ բառերում այդ մասնիկները շատ սերտ են ձուլվել բառարմատին, և անցումը գրեթե չի գիտակցվում, ինչպես՝ ընկեր (***ընդ***+կեր), ***(ը)*** ստանձնել, *զառամ*, *զարդ*, *յարգանք*, *ցայգ* և այլն: Նախդիրների ածանցական կիրառությունն ընդհանուր երևույթ է նախդիրներ ունեցող լեզուներում: Այսպես, օրինակ, ռուսերենում համարյա

---

[1] ***Աճառյան Հ.,*** *Հայերեն արմատական բառարան, հ. Բ, Երևան,1973, էջ 235:*

[2] ***Աճառյան Հ.,*** *Հայերեն արմատական բառարան, հ. Դ, Երևան,1979, էջ 446:.*

[3] *Տե՛ս* ***Մանուկյան Գ.,*** *Գրաբարի նախդիրները և նրանց գործածությունը հայ պատմագրական երկերում (V-XI դարեր), Երևան,2002, էջ 4:*

[4] ***Աճառյան Հ.,*** *Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի,Երևան,1965, էջ 61:*

բոլոր նախդիրներից առաջացած նախածանցներ կան , որոնք գործուն են և լայն կիրառություն ունեն ժամանակակից ռուսերենում:[1]

Այսպես՝ ռուսերենում ***за*** նախամասնիկը ցույց է տալիս սաստկություն (за-долго=շատ վաղուց), որին հայերենում համապատասխանում է ***զ***-ն: Զ «զօրացուցիչ» մասնիկը հետզհետե կորցրել է իր այդ իմաստը, այն կարելի է զգալ միայն, երբ կրկնությամբ գործածվում է՝ արմանք-զարմանք (արմանալ-զարմանալ), դժվար է կողմնորոշվել, որ ***զարկանել*** բայը ***հարկանել*** բառից է, կամ էլ ***զգալ, զգաստ,*** *զգօն*, *զեկուցանել* (զեկուցել) բառերը *գալ* բառից և նրա անցյալ կատարյալի ***եկ*** հիմքից: Նույնիսկ հինգերորդ դարում շատ բառերի մեջ մթագնած է զ-ի գործածությունը (***զ***+երծ, ***զ***երծանիլ): Ղարաբաղի բարբառում զ-ն պահպանվում է զինքը, զիրաւ տալ (վերան փաթաթել) ձևերում:[2] Շնչեղ խուլ բաղաձայններից առաջ ***զ*** մասնիկը փոխվում է ս-ի (թափիլ-սթափիլ), քօղ –սքօղել, փռել-սփռել և այլն):Այլ բաղաձայններով սկսվող բառերի դեպքում նախորդ բաղաձայնը ընկնում է, ավելանում է զ-ն (հատանել-զատանել, հեղուլ-զեղուլ):[3] Թվարկենք բառեր «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» բառարանից (այսուհետև՝ ՆՀԲ)՝ զականեմ, զահանդիմ, զանց, զառանց (անանցանելի), զարթուն, զարկանեմ, զարտուղի, զգետնեմ, զելանեմ, զետեղանեմ,զուր և այլն,[4] Հ. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարանից» (այսուհետև՝ ՀԱԲ)՝ զակատիլ, զայրանալ, զաչաղել, զառանցել, զարգանալ, զարհուրիլ, զարմ, զգածիլ, զեռալ, զեռուն, զիրարել, զկնի և այլն:

Ի(յ)նախդիրը բառակազմական գործառույթ ունի ***յ*** ձևով ձայնավորով սկսվող բառերից առաջ: Յ նախածանցով շատ կազմությունների իմաստը մթագնած է, դժվար է բացահայտել սկզբնական «մէջ» իմաստը: Գ. Ջահուկյանը այդպիսի կազմություններ է դիտում յականեմ (ակն, կա նաև ականեմ), յաղեմ (աղ, կա նաև աղեմ), յանձնեմ (անձն), յերկուանալ (երկու, կա նաև երկուանալ), յղել (յուղել, ուղի) և այլն:[5] ՆՀԲ՝ իսպառ, իսպառազէն, յաղազս, յաճախ, յայսմաւուրք, յանգէտս, յանիրաւի, յանկարծ, յանձնառութիւն, յարալէզ, յարդարեմ, յարձակիմ, յաւելադրութիւն, յուղարկաւորութիւն: ՀԱԲ՝յանգ, յապաղել, յաջող, յաջորդ, յաւելուլ, յերիւրել, յոյժ, յոյս, յօրինել և այլն: Ի-ով բառերից իսպառ, իսպառազէն բառերում ի-ն միասին է գրված, ի զուր բառում՝ առանձին, որը հետագայում նույնպես գրվեց միասին: Այդ մասին Հ. Աճառյանը նշում է. «Վերջերս գրաբարի անգիտության պատճառով.... նախդիրները սկսեցին միացնել բառին, օրինակ՝ իզուր, ինկատի, իհարկին»: Նա նշում է նաև Ստ. Մալխասյանի՝ Խորենացու պատմության թարգմանության մեջ

---

[1] *Տե՛ս* ***Աբրահամյան Ա.*** *, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1964, էջ 229:*

[2] *Տե՛ս* ***Աճառյան Հ.****, Հայերեն արմատական բառարան, հ. Բ, Երևան, 1973, էջ 76:*

[3] *Տե՛ս* ***Աճառյան Հ.*** *, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, Երևան, 1965, էջ 71-73:*

[4] *Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ.Ա,Երևան,1979, հ.Բ,Երևան,1981:*

[5] ***Ջահուկյան Գ.,*** *Շարահյուսական ուսումնասիրություններ, Երևան, 2003, էջ 135:*

իմիջիայլոց միասին գրված բառը: Ըստ նրա՝ այդ կարգի բառերը պետք է բառարանում նշվեին: Նա նկատում է, որ աղոթքների մեջ սովորական է ***յաւիտեանս յաւիտենից*** ձևը, որը ի նախդրով պետք է լինի ***ի յաւիտեանս յաւիտենից***: Ըստ նրա՝ «կարելի չէ ասել, թե սրանք ներկայացնում են նախդիրի կրճատվա՞ծ ձևը, թե, ինչպես հավատացած եմ, հին աննախդիր ձևերն են»:[1]

Ց-ն ածանցական արժեքով քիչ է գործածվում, հիմնականում գոյականների մեջ է ցայգ, ցանկ, ցերեկ: ՀԱԲ-ում նույն բառերն են, իսկ ՆՀԲ-ում՝ ցայգ, ցայժմ, ցայսօր, ցանկ, ցարդ բառերը:

Առ-ը ***առա***–ձևով պահպանվել է մի քանի մթագնված հին կազմություններում՝ առագաստ,առասպել, և առ ձևով՝ ***առաւաւտ*** բառում: ***Առ-ի*** բառակազմական գործառույթը ընկալելի է որոշ գոյականներում ու բայերում՝ առ-ողջ,առ- աւել, առ –անց, առ-անձին, առ-հաւատչեայ, առ-կայծ, յ-առ-աջ, զ-առ-անցել, զ-առ-իվայր, առ-ընթեր (ընդ-թեր «կողմ»), հնդեվրոպական հիմքերի հետ քիչ է գործածվել՝ ***առածիմ,*** *առիւեթեմ, առլնում*: Հունաբան երկերում հատկապես պատճենումներում հաճախացել է նրա գործածությունը՝ ***առարկեմ, առդնեմ, առձայնեմ*** և այլն:[2] Առ նախդիրը պահպանվել է նաև Ղարաբաղի բարբառում գործածվող «առիս, առիտ, առին «մօտս, մօտդ, մօտը», (քովս, քովդ, քովը) ձևերի մեջ, որոնցից առաջինը առ իս ձևն է,մեկ բառի արժեք ունի: Այդ բառի մեջ կարծես ուղղականը առի ձևն է՝ ավելացրած ս հոդը:Այդ հիմքի վրա էլ կազմվել են մյուս ձևերը՝առիտ, առին»:[3] ՆՀԲ՝ առադրութիւն, առդրութիւն, առաթուր, առարկ, առինչ, առկայանում, առկայուն, առհասարակ, առձեռն, առճակատումն, առոգանութիւն, առօրեայ և այլն: ՀԱԲ՝ առանձին, առանց, առաջ, առաստաղ, առաքել, առէջ, առողջ, առոյգ և այլն:

Ընդ նախդիրը որպես նախածանց գործածվում է ***ընդ***-(ընդարմանամ), ***ընտ***- (երկրորդական խլացմամբ՝ ընտել), ***ըն***-(ընթեռնում), ***ըմ***-(ըմբռնեմ) տարբերակներով: Նախածանցական գործառությամբ ևս կարող են արտահայտվել ***ընդ*** նախդրի իմաստները՝ ***ընդվզիմ,*** (վիզը մեկին դեմ տալ), ***ըմբոստանալ***-դեմ, հակառակ, ***ընդաւազեմ*** (ավազի տակ ծածկել)-տակ, ***ընդել՝ ընտրել*** (մեկի հետ միասին ելած, ծանոթ, ընտանի)-հետ, միասին, ***ընդոստնում*** (վեր ցատկել)-վեր, ***ընկողմանիմ*** (մի կողմի վրա ընկնել, պառկել-վրա, ***ընդգրկեմ*** (գիրկն առնել գրկի մեջ առնել)-դեպի, մեջ, ***ընդունայն-իսպառ, մինչև վերջ:***[4] ՆՀԲ՝ ընդառաջեմ, ընդարմանամ, ընդբերանել, ընդգրկեմ, ընդդէմ, ընդդիմադրութիւն, ընդդիմախօս, ընդէ՞ր, ընդկրկել, ընդհանուր, ընդհատ, ընդհարումն, ընդհուպ, ընդոստ, ընդունակ,

---

[1] ***Աճառյան Հ.,*** *Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, Երևան,1965, էջ 61:*
[2] ***Ջահուկյան Գ.,*** *Շարահյուսական ուսումնասիրություններ, Երևան, 2003,էջ 135:*
[3] ***Աճառյան Հ.,*** *Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա, Երևան, 1971,էջ 247:*
[4] *Տե՛ս* ***Ջահուկյան Գ.,*** *Շարահյուսական ուսումնասիրություններ, Երևան, 2003, էջ 131-132:*

ընդունիմ, ընդվզեմ, ընդօրինակեմ և այլն: ՀԱԲ՝ ընդարձակ, ընդելուզանել, ընդոծին, ընթեռնուլ և այլն:

Ըստ նախդիրը նախածանցային կիրառությամբ է հանդես գալիս, երբ փոխակերպվում է ըստ+խնդիր կապակցությունը: ***Ըստանձնել*** բայը ստացվել է ***ըստ անձին*** կապակցությունից, ունի շեղվող ***իր վրա*** իմաստը:[1] Բառակազմության մեջ ***ըստ*** ածանցը հանդիպում է թե՛ ըստ, թե՛ ***ստ*** ձևով:ՆՀԲ և ՀԱԲ՝ ըստանձնեմ, ըստարտուդիմ, ըստգիւտ, ըստգտանեմ, ըստեզրագոյն, ըստերիւրեմ, ըստիւրաքանչիւր, ըստհուն, ըստմիոջէք, ըստնմայք, ըստօրէն և այլն:

Նախդիրների քերականական գործառույթը դրսևորվել է շարահյուսական մակարդակում: Գրաբարում նախդիրները դրվել են թեք հոլովաձևերի վրա, արտահայտել տարբեր հարաբերություններ,ձևավորել լրացումներ, հատկապես բայի: Այդ տարաբնույթ հարաբերությունների մի մասը կարող է արտահայտվել հոլովաձևերով, մի մասն էլ՝ ոչ: Առ, ընդ, ըստ, զ, ի(յ) նախդիրները բազմիմաստ են, կարող են գործածվել տարբեր հոլովաձևերի հետ, արտահայտել բազմազան իմաստներ: Շատ դեպքերում նույն իմաստն արտահայտվում է տարբեր նախդիրներով ու նախդրավոր կառույցներով, բայց տարբեր նախդիրների ձևավորած նույն անդամը իմաստային նրբերանգներ ունի: Սակայն ինչպես նշում է լեզվաբան Վ. Քոսյանը, նկատելի է, որ նախդիրների իմաստները շատ ընդհանուր են, երբեմն ոչ հստակորեն տարբերակված: Այս հանգամանքն է պատճառը, որ հնարավոր է դարձնում նախդիրների գործածությունը մեկը մյուսի փոխարեն: Այսպես՝ նույն իմաստով կարող են գործածվել ***ի*** և ***ընդ, ի*** և ***առ, ի*** և ***զ, առ*** և ***ընդ*** նախդիրները:[2]

Թե՛ ժողովրդական բանահյուսական հատվածներում, թե՛ հայ հին մատենագրության մեջ լայնորեն կիրառված են նախդիրները, որոնք ամենից շատ մասնակցում են բայական անդամների լրացումների ձևավորմանը: Թեք հոլովաձևերի հետ նախդիրների իմաստային դրսևորումները ներկայացրել է գրաբարի հմուտ մասնագետ Ա. Աբրահամյանը:[3] Վ. Քոսյանը ավելի մանրամասն և ընդգրկուն է ներկայացրել նախդրավոր կառույցներով արտահայտվող խնդրային ու պարագայական իմաստները գրաբարում:[4]

Առ և ***զ*** նախդիրները գործածվում են տրական, հայցական, բացառական, գործիական, ընդ նախդիրը սեռական, տրական, հայցական, բացառական, գործիական, ըստ և ի նախդիրները՝ տրական, հայցական, բացառական հոլովների, ց նախդիրը՝ միայն հայցական հոլովի հետ: Նախդրավոր կառույցներով արտահայտվում են հանգման, մատուցման,

---

[1] *Տե՛ս **Ջահուկյան Գ.**, Շարահյուսական ուսումնասիրություններ,Երևան, 2003, էջ 133:*

[2] ***Քոսյան Վ.**, Գրաբարի բառակապակցությունները, Երևան, 1980, էջ 184:*

[3] *Տե՛ս **Աբրահամյան Ա.** , Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1964, էջ 230-262:*

[4] *Տե՛ս **Քոսյան Վ.**, Գրաբարի բառակապակցությունները, Երևան, 1980, էջ 182-258:*

վերածման, հաղորդման, ուղղության, վերաբերության, փոխադարձ կապի, միասնության, համեմատության, փոխարինության, միջոցի, ներգործող խնդրի, սահմանափակման, որոշյալության, տեղի, պատճառի, ժամանակի, ձևի, նպատակի, հիմունքի, պարառական, չափի և շարահյուսական այլ իմաստներ:

Միջին հայերենում նախդիրների գործածությունը աստիճանաբար դադարել է, իսկ ժամանակակից արևելահայերենին այնքան էլ բնորոշ չէ: Արևմտահայերենը մասնակիորեն պահել է ***զ*** նախդիրը, հատկապես դերանունների հայցական հոլովում:Արդի արևելահայերենում գրաբարի ***ի, առ, ըստ*** նախդիրները դիտվում են պարզ կամ արմատական կապեր (ի՝ նպատակի, առ՝ ժամանակի, սակավ դեպքերում՝ վերաբերության, ըստ՝ հիմունքի): Նրանցից համեմատաբար գործուն են ***ի***-ն և ***ըստ***-ը (ի բարօրություն, ի գիտություն, ի կատարումն, ըստ օրենքի, ըստ կարգի, ըստ սովորության և այլն): Առ նախդիրը գործածվում է հիմնականում վարչագործարարական ոճում, վիճակագրական, գրասենյակային գրագրության մեջ՝ տրվում է սույնը ***առ*** այն, ***առ*** մեկը նոյեմբերի, այլն՝***առ*** ուսումը , ***առ*** հայրենիքը:[1]

Գրաբարի նախդիրները աշխարհաբարում պահպանվել են գրաբարյան քարացած նախդրավոր կառույցներում (ի փառս, ի դէմս, ի հաշիւ, ի տեղի (խմբագրի), ի միջի այլոց//իմիջիայլոց, ի ծնէ, ի հեճուկս, ի վերջոյ, դէմ առ դէմ, մէկ առ մէկ, բառ առ բառ, առ այսօր//առայսօր, առ այն, ըստ արժանւոյն, մի ըստ միոջէ, ըստ իս, ըստ այնմ, ըստ երեւոյթին, ըստ որում, ըստ ամենայնի և այլն: Շատ կիրառություններում նախդիրները միացել են բառերին, վերածվել բառակազմական ձևույթի՝ ի ուրախութիւն› յուրախութիւն› հուրախություն, ի օգուտ › յօգուտ › հօգուտ, ի առաջ › յառաջ› հառաջ, վայր ի վերոյ › վայրիվերո, առ անձին › առանձին , օր ըստ օրէ › օրըստօրէ և այլն:

Այսպիսով՝գրաբարում նախդիրը քերականական իմաստ ունեցող խոսքի մաս է, արտահայտում է բառերի լրացական հարաբերություն: Նախդիրները գրաբարում ունեցել են նաև բառակազմական գործառույթ. մի շարք բառերում նրանք երկրորդական բառակազմական ձևույթ են:

---

[1] ***Աբրահամյան Ս.***, *Չթեքվող խոսքի մասերը և նրանց բառային ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում, Երևան,1965, էջ 296:* ***Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ.***, *Ժամանակակից հայոց լեզու , հ. 2, Հնչաբանություն, Երևան, 1974, էջ 493:*

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **Աբեղյան Մ.,** Երկեր, Զ հատոր, Երևան, 1974:
2. **Աբրահամյան Ա.** , Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1964:
3. **Աբրահամյան Ս.**, Չթեքվող խոսքի մասերը և նրանց բառային ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունը ժամանակակից հայերենում, Երևան 1965:
4. **Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ.**, Ժամանակակից հայոց լեզու , հ. 2, Ձևաբանություն, Երևան, 1974:
5. **Աճառյան Հ.,** Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի,Երևան,1965:
6. **Աճառյան Հ.,** Հայերեն արմատական բառարան, հ. Ա,1971, հ. Բ, Երևան,1973, հ.Դ , Երևան, 1979:
7. **Աւետիքեան Գ., Միւրմէլեան Խ.,Աւգերեան Մ.,** Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ.Ա,Երևան,1979:
8. **Մանուկյան Գ.,**Գրաբարի նախդիրները և նրանց գործածությունը հայ պատմագրական երկերում (V-XI դարեր), Երևան, 2002:
9. **Ջահուկյան Գ.,** Շարահյուսական ուսումնասիրություններ, Երևան, 2003:
10. **Քոսյան Վ.,** Գրաբարի բառակապակցությունները, Երևան, 1980:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Հ. Ս. Ղազարյանը:

ՀՏԴ 809.198.1
Հայոց լեզու

Նունե ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԱՊՀ Ակ.Ս.Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ, բ.գ.թ.
E-mail: Khachatryan-15@mail.ru

ՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՌՈՒՍԱԲԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԸ ՄԵՐՕՐՅԱ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Լեզվական խաթարումների պատճառ են դառնում հայերենի լեզվամտածողությանը անհարիր կառույցները, օտարաբան արտահայտությունները :Սույն հոդվածում քննում ենք շարահյուսական ռուսաբան սխալ մի շարք կառույցներ և գրական արևելահայերենի օրինաչափություններով պայմանավորված դրանց կանոնական,ճիշտ ձևերը :
Ռուսերեն բառերի բազմիմաստության անտեսման հետևանքով առաջանում են սխալ կապակցություններ: Այդպիսի սխալները հետևանք են տվյալ բառի իմաստը չհասկանալու և կառույցների մեխանիկական գործածության: Յուրաքանչյուր երևույթի համար հոդվածում բերում ենք համապատասխան օրինակներ:
Բանալի բառեր՝ *ռուսաբանություն, բառակապակցություն, պատճենումներ, բազմիմաստություն, լեզվամտածողություն, ռուսաբան կառույցներ, կապային կառույց, մերժելի կաղապար, բառացի թարգմանություն, լեզվական սխալներ:*

Н.Хачатрян

СИНТАКСИЧЕСКИЕ РУССКОЯЗЫЧНЫЕ СТРУКТУРЫ В ПОВСЕДНЕВНОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Причиной языковых неточностей становятся структуры не соответствующие языковому мышлению армянского языка, иноязычные выражения. В этой статье рассматриваем ряд ошибочных русскоязычных строений и их принятые, правильные формы, обусловленные закономерностями литературного восточноармянского языка.
В результате игнорирования многозначности русских слов образуются неправильные связи слов. Такие ошибки являются следствием непонимания смысла данного слова и механического использования структур. Для каждого явления в статье приводятся соответствующие примеры.
Ключевые слова: *русскоязычность, словосочетание, ксерокопии, многозначность, языковое мышление, русскоязычные структуры, связующая структура, неприемлемый шаблон, дословный перевод, языковые ошибки*

N. Khachatryan

SYNTACTIC RUSSIAN-LANGUAGE STRUCTURES IN EVERYDAY ARMENIAN

The reason for language inaccuracies are structures that do not correspond to the language thinking of the Armenian language, foreign language expressions. In this article, we consider a number of erroneous Russian-language structures and their accepted, correct forms, due to the regularities of the literary Eastern Armenian language.

The result of ignoring the polysemy of Russian words are formed the wrong word connections.. Such errors are the result of a lack of understanding of the meaning of the word and the mechanical use of structures. For each phenomenon, the article provides relevant examples.

Keywords: *Russian speaking , word combination, photocopies, polysemy, language thinking, Russian-language structures, linking structure, unacceptable template, literal translation, language errors*

Լեզվական ամեն մի շեղում սկսվում է առանձին մարդկանց կողմից և հետո միայն դառնում ընդհանրական: Եվ սրա դեմ պայքարելու եղանակներից մեկը նույն անհատական ջանքերի գնով ճիշտ կիրառություններին վերադառնալն է:

Լեզվական խաթարումների պատճառ են դառնում հայերենի լեզվամտածողությանը անհարիր կառույցները, օտարաբան արտահայտությունները: Վերջիններիս անհարկի գործածությունը բնորոշ է մտավորականների, ուսանողների շրջանում:

Որո՞նք են դրանց գործածության պատճառները: Դրանցից առաջնայինը խոսողի մտածողության անհատականությունն է, որը դրսևորվում է բանավոր խոսքում: Խոսելիս նրանք գործածում են որոշակի կայուն կապակցություններ, շարահյուսական սխալ կառույցներ. այդպիսի սխալները հետևանք են տվյալ բառի իմաստը չհասկանալու և կառույցների մեխանիկական գործածության:

Այս հոդվածում կներկայացնենք շարահյուսական *<u>ռուսաբան սխալ մի շարք կառույցներ</u>* և գրական արևելահայերենի օրինաչափություններով պայմանավորված դրանց կանոնական, ճիշտ ձևերը:Դա ոչ միայն սխալի ճանաչման, այլև ճիշտ տարբերակի ընտրության, դրա կիրառման հմտություններ ու կարողություններ ձևավորելու նպատակ ունի:

Ռուսաց լեզվից նույնությամբ ընդօրինակվում են այնպիսի շարահյուսական կառույցներ, որոնք խորթ են մեր լեզվամտածողությանը: Օտարաբանության հետևանք է **ինձ մոտ** կապային կառույցի անհարկի գործածությունը որոշ նախադասու-թյուններում: Ռուսերեն **У меня это не получается նախադասությունը բառացի թարգմանելիս հայերենում սխալ է հնչում.** <u>Ինձ մոտ դա չի ստացվում</u>: Ճիշտ տարբերակն է՝ **Դա ինձ չի հաջողվում :** Մեր լեզվում **մոտ** բառը ճշգրիտ իմաստ ունի,նշանակում է *կողքին,մերձակայքում, ոչ հեռու*:Հետևաբար սխալ է վերը նշված իմաստով գործածելը: Պետք է խուսափել **մոտ** կապի այն սխալ գործածություններից, երբ

ստորադասվելով անձ ցույց տվող բառին՝ չի ունենում իմաստի որոշակիացում:
Ինձ մոտ հարց առաջացավ սխալ կառույցին փոխարինում է **ես հարց ունեմ** ճիշտ կառույցը: **Սխալ է՝** Մեզ մոտ չեն ծխում **/ у нас не курят** / կառույցը . **ճիշտ է՝ Այսինչ տեղում՝հիմնարկում չեն ծխում: Սխալ է՝** Մեզ մոտ այսինչ սովորույթը կա/ **у нас есть такой обычай** /, ***ճիշտ*** **է՝ Մենք այս սովորույթն ունենք:** Կամ՝ Քեզ մոտ դա կլինի **/ у тебя это найдется/, փոխանակ՝ Դու դա կունենաս :** Իր մոտ գիրք ուներ **/при себе имел книгу/սխալ արտահայտության փոխարեն պետք է գործածել՝ Գիրք ուներ**: Տարածված են նաև նման սխալ կիրառությունները.Նրա մոտ լավ հատկանիշներ կան, փոխանակ՝ **Նա լավ հատկանիշներ ունի,** Դա նրա մոտ լավ է ստացվում , փոխանակ՝ **Նա դա լավ է անում:**

Մոտ կապի գործածությունը **մերժելի է նաև ես ինձ մոտ եմ, դու քեզ մոտ ես / я у себя,ты у себя/** կապակցություններում:Վերջիններիս փոխարեն անհրաժեշտ է գործածել **ես տեղում եմ, դու տեղում ես** տարբերակները:

Հաճախադեպ են **վրա** կապի ռուսաբան գործածությունները ,որոնք առաջացնում են հայերենին խորթ օտարաբան կառույցներ՝ **բաժանել հինգի վրա. փողոցի վրա, հրապարակի վրա տեղի ունենալ** :Այս բառակապակցությունները **հարկ է գործածել առանց վրա կապի,ինչպես՝ բաժանել հինգի: Հայերենում գործողությունները տեղի են ունենում փողոցում , հրապարակում , ոչ թե դրա վրա:**

Ռուսերեն բառերի բազմիմաստության անտեսման հետևանքով առաջանում են սխալ կապակցություններ,ինչպես՝ *տեսակետի վրա* կանգնել**/стать на точку зрения/:** Ռուսաբանություն են և **կանգնելը**, և **վրա** կապը: Հանձնարարելի են **տեսակետին հարել, տեսակետը պաշտպանել:** Մեկի կամ մի բանի վրա դուրս գալ **/выйти на кого/что/** սխալ արտահայտության փոխարեն **պետք է գործածել հետքը գտնել :**

Ռուսերենից **вместе с-** կապակցությունը պատճենելով՝**հետ միասին** կառույցն են գործածում. Ընկերների հետ միասին մեկնելու է, փոխանակ՝ **Ընկերների հետ մեկնելու է. միասին** բառը ավելորդ է: **Հետ, միասին** բառերը մերձիմաստ են, ուստի սխալ է դրանք կողք կողքի գործածելը:

Հայերենում **համարվել, դառնալ** ու այլ բայերի հետ ավելորդ տեղը **որպես** կամ **իբրև** բառերն են գործածվում : Սա առաջացել է ռուսերենի **считать как** կապակցության բառացի թարգմանությունից. ինչպես՝ Նրանք մինչև հիմա համարվում էին իբրև վկաներ.ճիշտ տարբերակն է՝**Նրանք մինչև հիմա համարվում էին վկաներ/**առանց **իբրև** բառի գործածության**/:** Կամ՝Տունը նրա համար դառնում է որպես օջախ, ճիշտ է՝ **Տունը նրա համար դառնում է օջախ** /առանց **որպես** բառի **/:**

Բերենք այլ օրինակներ՝ շարունակում է մնալ որպես ամենակարևոր օղակը, փոխանակ՝ **Շարունակում է մնալ ամենակարևոր օղակը/**

առանց **որպես** բառի/, Նա եղել է որպես գործող անձ, փոխանակ՝ **Նա եղել է գործող անձ,** Աշխատանքը գնահատել է իբրև ծայրահեղ անբավարար, փոխանակ՝ **Աշխատանքը գնահատել է ծայրահեղ անբավարար**:

Ռուսերենի ազդեցությամբ պայմանավորված՝ նմանատիպ մերժելի կառույցներ են. վկայել մի բանի մասին , ուշադրություն դարձնել մեկի կամ մի բանի վրա:Վկայել ինչի մասին սխալ կառույցը ռուսերեն **свидетельствовать о чем** կաղապարի թարգմանությունն է. ոչ թե վկայել ինչի մասին ,**այլ վկայել ինչը:** Այսպես՝ ոչ թե՝ Այդ մասին են վկայում կուսակցությունների ծրագրերը, այլ **Այդ են վկայում կուսակցությունների ծրագրերը**:Կամ՝Տառապել ինչով. ռուսերեն՝ **страдать чем** կապակցությունն է. տառապել ոչ թե անքնությամբ,**այլ անքնությունից**:

Հաճախ գործածում են կայուն կապակցություններ,սխալ կառուցվածքներ, որոնք հետևանք են տվյալ բառի իմաստը չհասկանալու: Մեր խոսքի մեջ շատ են տարածված հետևյալ մերժելի արտահայտությունները. հետաքննություն է գնում,խոսակցություններ են գնում. սրանք ռուսերենից պատճենումներ են. **идет расследование,ходят слухи**: Ռուսերենում լիովին ճիշտ են հնչում,իսկ հայերենում՝ոչ: Օտարաբանություն է **գնում է** ձևի գործածությունը:Հայերենում ճիշտ են հետևյալ տարբերակները.**հետաքննություն է տեղի ունենում, խոսակցություններ կան կամ լսվում են:**

Հաճախ **позволять/ թույլ տալ, թույլատրել/** բառի հետևողությամբ ասում ենք՝ թույլ է տալիս եզրակացնելու: Սա սխալ արտահայտություն է: Դրա փոխարեն հարկ է գործածել՝ **հիմք է տալիս եզրակացնելու** կառույցը: Շահագործման մեջ կմտցվեն/ **ввести в эксплуатацию/.** դրա փոխարեն հանձնարարելի է **Շահագործել կսկսեն** կառույցը, Հետևել է ի պատասխան /**следовать в ответ/** մերժելի կաղապարի փոխարեն ընդունելի են **եղել է, տրվել է ի պատասխան** կապակցությունները:

Я себе представляю կապակցությունը բառացի թարգմանում են այսպես՝ Ես ինձ պատկերացնում եմ, և կազմում են հետևյալ սխալ նախադասությունը. Ես ինձ պատկերացնում եմ, թե հիմա այնտեղ ինչ է կատարվում.հանձնարարելի է՝ **Ես պատկերացնում եմ**/ առանց **ինձ** բառի/, **թե հիմա այնտեղ ինչ է կատարվում**:

Ռուսերենի ազդեցությամբ պայմանավորված՝ նմանատիպ մերժելի կառույցներ են առաջանում նաև **կանգնեցնել** բայի գործածությամբ. կանգնեցնել ավերածությունը, կանգնեցնել արտադրությունը, կանգնեցնել աշխատանքը:

Կանգնեցնել ավերածությունը ռուսերեն **/остановить разруху**/ կառույցի բառացի թարգմանությունն է: Կանգնեցնել ավերածությունը կապակցության մեջ **կանգնեցնել** բառի փոխարեն հանձնարարելի է

գործածել **դադարեցնել** բայը. **դադարեցնել ավերածությունը:** Կանգնեցնել արտադրությունը / остановить производство/ բառակապակցության մեջ **կանգնեցնել** բառի փոխարեն հանձնարարելի է գործածել **արգելել** բառը. **արգելել արտադրությունը.** կանգնեցնել աշխատանքը /остановить работу/ կապակցության մեջ **կանգնեցնել** բառի փոխարեն՝ **ընդհատել** բառը,այսինքն՝ **ընդհատել աշխատանքը:**

Հարցեր բարձրացնել ռուսերեն **поднимать вопросы** կապակցության բառացի թարգմանված ձևն է:Այս կապակցության մեջ **բարձրացնել** բայի փոխարեն անհրաժեշտ է գործածել **առաջ քաշել ,արծարծել** բայաձևերը,այսինքն՝ **հարցեր առաջ քաշել կամ արծարծել**: Տեղից բարձրանալ **/подниматься с места/** կապակցության փոխարեն՝ **ոտքի ելնել, ոտքի կանգնել:**

Մեր խոսքի մեջ շատ տարածված են հետևյալ արտահայտությունները. Համերգը տեղափոխվում է վաղը. Միջոցառումը լավ է ստացվել. Համերգը տեղափոխվում է վաղը/ **концерт переносится на завтра** /կառույցում **տեղափոխվել** բայը հարկ է փոխարինել **հետաձգվել, նշանակվել** բայերով: Պետք է ասել **Համերգը հետաձգվում է** կամ **Համերգը կայանալու է վաղը:** Միջոցառումը լավ է ստացվել **/представление получилось хорошим/**նախադասության մեջ **ստացվել է** բառի փոխարեն պետք է ասել. **հաջողվել է.**ինչպես՝ **Միջոցառումը հաջողվել է** :

Մերօրյա հայերենին խորթ են նաև հետևյալ նախադասությունները. Մեզ անհրաժեշտ է իմանալ, Ռուսաստանին հեշտ չի լինի հրաժարվել: Սրանք ռուսերենի տառացի պատճենումներ են: Մեզ անհրաժեշտ է իմանալ/ **нам надо знать**/ կառույցի փոխարեն հանձնարարելի է՝**Անհրաժեշտ է, որ մենք իմանանք**. կամ՝ **Մենք պետք է իմանանք**: Ռուսաստանին հեշտ չի լինի հրաժարվել **/России будет нелегко отказаться/նախադասության** ճիշտ տարբերակն է՝ **Ռուսաստանը հեշտ չի հրաժարվի:**Հայերենում գործողություն կատարողը/ենթական/ դրվում է ուղղական/բառի ուղիղ ձևն է/ հոլովով:

Շատ է չարաշահվում հետևյալ արտահայտությունը. Մեր հաղորդումը մոտեցավ ավարտին **/передача подошла к концу**/. ռուսերենի լեզվամտածողությանը գուցե և հարիր է, բայց հայերենի լեզվամտածողությանը անհարիր է: Ավարտին մոտեցավ՝ չի նշանակում ավարտվեց:Ամեն մի կառույց պետք է իր տեղում գործածել:

Ժամանակակից հայերենում կան մի շարք բայեր,որոնք **վ** ածանցն ընդհանրապես չեն ընդունում:Նման բայերի ածանցավոր գործածությունը դիտվում է իբրև լեզվական աղավաղում: Հաճախ դժվարանում ենք կողմնորոշվել՝ **խնդրեց,թե խնդրվեց, կրկնել թե կրկնվել**: Շատ ենք լսում հետևյալ կապակցությունները. Խնդրվում է լռություն պահպանել , Խնդրվում է բեմ բարձրանալ և այլն:Այստեղ **խնդրվում է** բառը թարգմանությունն է ռուսերեն **просится** բառի: Անհրաժեշտ է ասել

կամ գրել՝ **Խնդրում ենք լռություն պահպանել, Խնդրում ենք բեմ բարձրանալ:** Ոչ քիչ ենք լսում հետևյալ նախադասությունը. Ես չեմ ուզում կրկնվել. սա ռուսերենի **Я не хочу повторятся** նախադասության բառացի թարգմանությունն է:Մեր լեզվով ճիշտ է հետևյալը՝ **Ես չեմ ուզում ասածս կրկնել:**

Հանդիպում ենք **որպեսզի, որ, եթե,թե** շաղկապների հետ անորոշ դերբայով գործածված մերժելի կառույցների,օրինակ. **Որպեսզի լողալ սովորել,պետք է մտնել գետը:** Սա ռուսերեն **чтобы учиться плавать,надо лезть в воду** կապակցության թարգմանությունն է: Մեր լեզվում **որպեսզի, որ, եթե,թե** շաղկապներին կարող են հաջորդել միայն խոնարհված բայով կապակցություններ, ի տարբերություն ռուսերենի: Այս օրինակի ճիշտ տարբերակն է՝ **Որպեսզի լողալ սովորենք,պետք է մտնենք գետը:** Բերենք այլ օրինակ. Եթե հաշվի առնել պայմանները,ապա դեպի մեզ կշրջվի:Սա ևս սխալ նախադասություն է:Հայերենում **եթե հաշվի առնել կամ նկատի ունենալ/ если учитывать/** չի լինի, կլինի այսպես՝ **եթե հաշվի առնենք կամ նկատի ունենանք** . որպեսզի իմանալ /**чтобы знать**/ չի լինի.կլինի՝ **որպեսզի իմանանք:**

Հաճախ ենք լսում՝ Որպեսզի վաղը աշխատանքից չուշանաք նախադասությունը:Սա ռուսերենից պատճենված ձև է՝ **Чтобы завтра на работу не опоздали**:Նույն **если, чтобы** բառերով ռուսերենում կարելի է պարզ խրատական նախադասություններ կազմել,իսկ հայերենում՝ ոչ: Այսպիսի նախադասությունները ամբողջական չեն, պետք է շարունակություն ունենան: Հայերեն պետք է պարզապես ասել. **Վաղը աշխատանքից չուշանաք**:

Ռուսերենում **если** բառով ամբողջական պարզ, իղձ արտահայտող նախադասություն են կազմում. **если моя мечта сбылась** կապակցությունը հայերեն պատճենում և գործածում են այսպես՝ Եթե միայն երազանքս իրականանար.սա կիսատ նախադասություն է:Նման միտք արտահայտելու համար մեր լեզվում այլ տարբերակներ կան.**Երանի թե երազանքս իրականանար:**

Պետք է կարողանանք խոսք կառուցելու դժվարությունները հաղթահարել,լեզվական մեղանչումները,սխալները իմանալ և դրանց ուղղումները յուրացնել: Հայերենը մեր հայրենիքն է և կարիք ունի ամենօրյա հոգածության:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Հ. Ս. Ղազարյանը:

ՀՏԴ 808.1
Գրականություն

Սոկրատ ԽԱՆՅԱՆ
ԱրՊՀ, Հայ գրականության և ժուռնալիստիկայի ամբիոնի պրոֆեսոր, բ.գ.դ.
E-mail: grakanutjunlragrutyun@mail.ru

ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԸ ԵՎ ՀԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՊՈԵԶԻԱՆ

Սույն հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է Մխիթարյան միաբանության ականավոր ներկայացուցիչներից մեկի՝ Ղևոնդ Ալիշանի գնահատականը միջնադարյան հայ պոեզիայի վերաբերյալ:
Կոնկրետ օրինակներով ընդգծվում է մեծ գիտնական-բանաստեղծի գրական հայացքների գործառնական նշանակությունը բոլոր ժամանակների համար:
Հոդվածը գրելու առիթը Ղ.Ալիշանի ծննդյան 200-ամյա հոբելյանական տարին է: Անմահ բանաստեղծ, եվրոպական երկրների մի շարք ակադեմիաների անդամ Ալիշանը, խորապես ուսումնասիրելով հայ հին մատենագրությունը ու միջնադարյան հայ պոեզիան, հաստատեց, որ 10-18-րդ դդ ստեղծված հայ քնարերգությունը իր գաղափարական հագեցվածության ու գեղարվեստական ինքատիպ առանձնահատկություններով համամարդկային գեղարվեստական խոսքի փայլուն էջերից է:
Բանալի բառեր՝ *Ղևոնդ Ալիշան, Մխիթարյան Միաբանություն, պոեզիա, Նարեկացի, Շնորհալի, Նահապետ Քուչակ, շարական, բնապաշտություն, սիրային քնարերգություն, հայրենասիրություն:*

С.Ханян

ГЕВОНД АЛИШАН И АРМЯНСКАЯ СРЕДНЕКОВАЯ ПОЭЗИЯ

В данной статье автор представляет высокую оценку одного из знаменитых представителей Мхитаряновского братства Гевонда Алишана о средневековой армянской поэзии.
Конкретными фактами отмечается актуальное значение литературных взглядов великого ученого и поэта.
Поводом этой статьи является 200-летие со дня рождения Г.Алишана. Бессмертный поэт, член академии многих европейских стран, Г.Алишан глубоко изучая труды историографов и армянскую поэзию, подтверждает, что армянская лирика созданная в 10-18 веках своей идейной насыщенностью и художественной самобытной особенностью является одним из светлых страниц общечеловеческой поэзии.
Ключевые слова: *Гевонд Алишан, Мхитаряновское братство, средневековая поэзия, Нарекаци, Шнорали, Наапет Кучак, шаракан,*

пантеизм, любовная лирика, патриотизм

S.Khanyan

GHEWOND ALISHAN AND ARMENIAN MEDIEVAL POETRY

In this article, the author presents a high assessment of one of the famous representatives of the Mkhitaryan brotherhood, Gevond Alishan about medieval Armenian poetry.
Concrete facts indicate the actual significance of the literary views of the great scientist and poet.
The reason for this article is the 200th anniversary of the birth of G. Alishan. An immortal poet, a member of the Academy of many European countries, G. Alishan deeply studying the works of historiographers and Armenian poetry, confirms that the Armenian lyrics created in the 10-18 centuries is one of the bright pages of universal poetry with their ideological richness and artistic originality.
Keywords: *Ghewond Alishan, Mkhitaryan brotherhood, medieval poetry, Narekatsi, Shnorhali, Naapet Kuchak, sharakan, pantheism, love lyrics, patriotism*

Դժվար է գերագնահատել հայ մշակույթի գերաստղերից մեկի՝ Ղևոնդ Ալիշանի տեղն ու դերը հայ նոր պոեզիայի ձևավորման ու զարգացման, ինչպես նաև հայագիտության բազմաշերտ բնագավառներում: Որպես բանաստեղծ, բանասեր, պատմագիր, աշխարհագետ, թարգմանիչ, հնագետ, վիմագետ՝ նախադեպը չունեցող անհատականություն է նա, որը մեկուկես դարից ավելի է, ինչ իր գրական, գիտական հարուստ ժառանգությամբ վերածնում է իրեն ծնող ժողովրդին՝ հայացքը հառած գալիք սերունդներին այնպես, ինչպես Մովսես Խորենացին, Գրիգոր Նարեկացին, Ներսես Շնորհալին, Խաչատուր Աբովյանը, Հովհաննես Թումանյանը, Հակոբ Պարոնյանը և այլ հսկաներ: Նշենք, որ Ալիշանի գործունեությունը սերտորեն կապված է եղել Մխիթարյան միաբանության հետ: Հայ ժողովրդի վտանգված ճանապարհին ճակատագրական մեծ նշանակություն ունեցող երևույթ էր Մխիթարյան միաբանության ստեղծումը՝ Մխիթար Սեբաստացու ղեկավարությամբ:

Պատահական չէ Հայոց հեղափոխական մտքի թևաբաց արծիվ Միքայել Նալբանդյանի բարձր գնահատականը Մխիթարյան միաբանության և Մխիթարյանների մասին: Աշխարհայացքային որոշակի տարբերությամբ հանդերձ՝ Մեծն Նալբանդյանը արձանագրել է. «Մխիթարյան միաբանությունը, այդ մեզանից ընկած հատվածը, օտարության մեջ, պատերազմելով բազմադիմի նեղությունների հետ, քունը կտրել է հայոց հին լեզուն մշակելու ու ծաղկեցնելու համար, և եվրոպական մարդը այսօր ճանաչում է հայոց ազգը Մխիթարյանց շնորհիվ»: [1]:

Եվ ընդգծենք, որ հայոց ազգը Եվրոպային ներկայացնողների մեջ ամենահզոր դեմքը Մխիթար Սեբաստացու հանճարեղ աշակերտն էր՝ Ղևոնդ Ալիշանը, որը գիտության ասպարեզում հայ հանճարի հրաբխային ժայթքումով ներկայացավ Եվրոպային՝ դառնալով ֆրանսիական

[1] ***Մ. Նալբանդյան***, *«Երկերի լիակատար ժողովածու» վեց հատորով, հ. 2, Ե., 1980, էջ 273*

ակադեմիայի պատվավոր լեգեոնի դափնեկիր (1886), Ենայի փիլիսոփայական ակադեմիայի պատվավոր անդամ և դոկտոր (1897), անդամակցեց իտալական, ռուսական և այլ գիտական ընկերությունների: Եվ նա երջանիկ էր զգում իրեն առաջին հերթին նրանով, որ ինքն իրենով ներկայացնում էր իր պատմական հզոր անցյալ ունեցող, սակայն միջնադարյան մղձավանջային տարիներին օտար բռնակալների լծի տակ տառապող մայր ժողովրդի հրաբորբոք հանճարը: Եվ ոչ միայն այդ: Նա կոփվելով նախ Վենետիկի Ռափայելյան վարժարանում որպես ուսուցիչ, տեսուչ, «Բազմավեպ» հանդեսի խմբագիր, Փարիզի Մուրադյան վարժարանում՝ ուսուցիչ, 1872 թվականից ամբողջովին նվիրվեց գիտական գործունեության:

Գրական ասպարեզ իջնելով որպես բանաստեղծ՝ նա եռանդով շարունակեց Մխիթարյանների գրական ավանդները ու դարձավ հայ ժողովրդի ազգային ինքնագիտակցության և համախմբման նվիրյալ ջահակիրներից մեկը:

Ղ. Ալիշանի պատմահայեցողությունը և հայագիտական գործունեության միտումը ճիշտ հասկանալու համար բավական է անդրադառնալ 1840-1852 թվականներին ստեղծած նրա պոեզիային՝ ամփոփված հինգ հատորյակներում՝ «Մանկունք», «Մաղթանք» և «Բնունի», «Հայրունի», «Տերունի» և վերջին հինգերորդ հատորը՝ «Տխրունի»խորագրերով: Խորանալով այդ ժողովածուների ենթատեքստերի աշխարհում՝ դժվար չէ նկատել, որ մեծանուն բանաստեղծը անձնական ապրումների համապատկերին ներկայացնում է մայր ժողովրդի հերոսական-արժանապատիվ անցյալը, բնարմատների անխափան ավիշը, պետականության կորստի ցավը: Ժողովրդի ճակատագրի ճշմարիտ պատկերը ներկայացնող հայոց բամբիռի լարերի հպարտ ու թախծոտ մեղեդիների փունջ են նրա ժողովածուները: Ալիշան-բանաստեղծի մտորումների հորձանուտում հայրենասեր ու ժողովրդանվեր սերունդ դաստիարակելու գաղափարն է ալեկոծվում: Դրա խոսուն վկայություններից է 1845թ. Ռափայելյան վարժարանում ծիածանված նրա խորհուրդը, «Ուր քաղաքացիք չիք՝ չկան և հայրենիք»[1]: Նշենք, որ այդ օրերին Իտալիայում ընթանում էր ժողովրդի ազատագրական պայքարը ավստրո-հունգարական զավթիչների դեմ: Ամեն դեպքում նրա ուշքն ու միտքը հայրենի երկրում էր, իր ճնշված ու հալածվող ժողովրդի մոտ: Տասներկուամյա Ղևոնդ (Քերովբե) Ալիշանը, որ հոր ցանկությամբ մեկնել էր Վենետիկի Սուրբ Ղազար վանքի դպրոցում («Ընծայարան») սովորելու, տարիք էր առնում ծննդավայրից հեռու՝ այդպես էլ երբեք ոտք չդնելով հայրենի հողին: Պարզվում է, որ հայրենիքի հանդեպ ծփացող կարոտը աչքեր ունի, որ հեռվից ամեն պահ տեսնում է իր հայրենի հողը, հարազատներին: Պարզվում է, որ այդ կարոտը ոտքեր ունի, որ կարող են հեռվից-հեռու քայլել հայրենի եզերքի բոլոր ծայրերում, ինչպես նաև ունի ձեռքեր, որ ունակ են անգամ տիեզերական

[1] *«Բազմավեպ», 1845, հ. 22, էջ 343*

հեռուներից գրկել հարազատներին, փարվել այն հողին, որ ավիշն ու կանչն են մարդու արյան հյուլեռում: Ղևոնդ Ալիշանի կյանքն ու գործը քաղաքացու աստվածային այդ առեղծվածների վկայությունն են:

Հասակ առնելով Սուրբ Ղազար կղզում, այցելելով Հռոմ, Լոնդոն, Փարիզ, Բեռլին, Վիեննա, ուսումնասիրելով գրական այն հաղորդումները, ինչ ներկայացնում են հայ ժողովրդի պատմությունը՝ նա իր ստեղծած գրական ու պատմական երկերում որդիական կարոտած աչքերով տեսել է Հայոց աշխարհը, նրա հին թռիչքներն ու ժամանակի ծանրածանր վիճակը ու խորհե¯լ, խորհե¯լ ժողովրդին այդ ողբերգական վիճակից հանելու, փրկելու, ազատության երջանկաբեր ուղին հանելու մասին: Այդ երանելի օրերին հասնելու համար նա ուղիներ է որոնում ու գտնելով՝ խորհուրդներ է տալիս իր ժամանակակից սերնդին: Առաջին հերթին նա պատգամում է նոր սերնդին. «Ճանաչել և պահել անվթար զսեփական շնորհս ազգիս զլեզու նորա, զպատմութիւն նորա, զսովորութիւն և զախորժակս նորա անվնաս, զհարազատ դպրութիւն նորա և զփառս անուան նորա: Զայսպիսի կամիմ հայրենասիրութիւն» [1]:

Խորապես գիտակցելով ազգային մշակույթի, առանձնապես գրականության ճանաչողական ու դաստիարակչական նշանակությունը՝ նա հայացքն ուղղեց դեպի հայոց արվեստի անցյալը ոչ միայն գեղագիտական հաճույք ստանալու, այլև հոլովելու սեփական ժողովրդի ուժն ու կորովը՝ անցյալում անկախ պետություն ունենալու շնորհիվ, ընդգծելու ժողովրդի արժանապատվությունը պահպանող հերոս զավակների անձնուրացությունը, հայրենի օջախներն ու եզերքը պաշտպանելու համար չմոռանալ Ավետարանի հուսավառ պատգամը. «Սրով եկողը սրով էլ կընկնի»: Ահա ազգափրկիչ ու ազգապահպան այս գաղափար-միտումներով էլ Ալիշանը դիմել է նաև հայ պոեզիայի կարկառուն ներկայացուցիչների՝ Գրիգոր Նարեկացու, Գրիգոր Մագիստրոսի, Հովհաննես Սարկավագ Իմաստասերի, Ներսես Շնորհալու, Ֆրիկի, Հովհաննես Երզնկացու, Կոստանդին Երզնկացու, Խաչատուր Կեչառեցու, Հովհաննես Թլկուրանցու, Առաքել Բաղիշեցու, Գգրիգորիս Աղթամարցու, Նահապետ Քուչակի և մյուս տաղերգուների ստեղծագործությանը՝ հետևյալ հիմնական միտումներով. ըմբոշխնել հայոց մարդասիրական բազմերանգ պոեզիայի լավագույն նմուշները, հուսավառվել հայոց ժողովրդանվեր բանաստեղծների լավատեսական երկերի կրակով, թևավորվել նրանց հայրենասիրական գաղափարներով, օրինակ վերցնել նրանց ստեղծած պատմական-գրական կերպարների խիզախությունից, մարտնչել հայոց պետականությունը վերածնելու սրբազան նվիրումով, որպես ժողովրդի անվտանգության և հավերժական ապահովման երաշխիք: Նվիրյալ հայրենասեր քաղաքացիներ դաստիարակելու երազանքով նա նշում է. «…Բուն իսկ հայրենիք մեք եմք, անձն իւրաքանչիւր, և լաւութիւն մեր նեցուկք են նորա»[2]: Եվ նման կոչով մեկ

[1] *«Բազմավէպ», 1848, հ. 12, էջ 181*
[2] *«Բազմավէպ», 1845, հ. 22, էջ 343*

անգամ չի հանդես եկել իր սաների առջև, առանձնապես Ռաֆայելյան վարժարանում: Նա իր ելույթներով սաներին արիության դասեր էր տալիս. «Դրախտին Հայաստանի մէջ ծաղկիլը զմեզ չկրնար ազատե հիմակվան փուշերեն, որ լեցուն է ճամբնուս վրա: Մեր անանման դյուցազունք և քաջերն և երևելի մարդիկը չեն կրնար մեր գերութեան և խեղճութեան վիճակը մեզի մոռցնել… Նախնիք այն ատեն պարծանք են մեզի, երբ մենք ալ իրենց նման կըլլանք… Մեր ինչ ըլլալը մեզնե կախված է, անոնց պարծանքն ու փառքը մեկ լույս մըն է մեզ ճամբուն վրա, բայց մենք պետք է որ աչվընիս բանանք ու ոտվընիս շարժենք…»[1]: Շրջանցելով Ղ. Ալիշանի ելույթներն ու հոդվածները հայ հին մատենագրության վերաբերյալ՝ կոնկրետ անդրադառնանք նրա մտորումներին ու կարծիքին 10-18-րդ դարերի հայ պոեզիայի վերաբերյալ:

Ղ. Ալիշանը բարձր է գնահատում Գ. Նարեկացու պոեզիան: Նրա վերաբերյալ եղած բոլոր աղբյուրներին քաջածանոթ Ղ. Ալիշանը արդարամիտ ու խորաթափանց քննադատի հմտությամբ է մոտեցել Գ. Նարեկացու մասին հնչեցրած կարծիքներին: Օրինակ՝ նա չի ընդունել Գ. Ավետիքյանի այն կարծիքը, թե իբր Նարեկացին իր «Սուրբ Խաչի պատմություն»-ը գրելիս նյութին մոտեցել է ոչ լուրջ, ուստի «Ապարանից Ս. Խաչի պատմության» մեջ ուրիշ ձեռքից միջամտություններ կան: Խոսելով այս մասին՝ ականավոր նարեկացիագետ Պողոս Խաչատրյանը բերում է Ղ. Ալիշանի հետևյալ կարծիքը, որի հետ համամիտ է նաև ինքը Ալիշանի հետևյալ կարծիքին. «Գիրգոր Նարեկացի համեն գրվածուն ևս՝ Գրիգոր Նարեկացի է: Որպիսի և է առարկա ըլլա իր գրելիքը… հեղեղորեն թափե նկարագրությունը և հեղեղորեն փայլեցընե»[2]:

Պ. Խաչատրյանը վստահորեն ավելացնում է. «Ապարանից Ս. Խաչի պատմության» մեջ դժվար է որոշակիորեն մատնացույց անել օտար ձեռքի միջամտություն, ոչ նարեկացիական նախադասություն կամ կապակցություն (Ավետիքյանի նկատառումները համոզիչ չեն): Եվ հասկանալի է Ալիշանի հիացումն առանձնապես «այդ գործի ոճով»: Խաչատրյանը կրկին ու կրկին դիմում է Ալիշանի ծանրակշիռ կարծիքին. «Կրնա ըսվիլ, թե ոչ միայն մեր ազգի պատմական գրվածոց, այլ թերևս և ամենայն ազգաց սա գերաթռույց պատմվածն է, կարծես թե ոչ միայն մտոքն (իմաստյոքք), այլև շարաբանությամբն թռչի…»[3]:

Գ. Նարեկացու ամբողջ ստեղծագործությունը գտնվել է Ղ. Ալիշանի ուշադրության կենտրոնում: Նրա գնահատականները Նարեկացու տաղերի մասին լինեն, թե «Մատյան ողբերգության» պոեմի, այսօր էլ գործառնական մեծ նշանակություն ունեն:

Ուշագրավ երևույթ է Ղ. Ալիշանի գնահատականը Գ. Մագիստրոսի և Հովհաննես Սարկավագ Իմաստասերի ստեղծագործությանը: Գրիգոր

---

[1] *«Բազմավէպ», 1848, հ. 5, էջ 66-67*

[2] ***Պ. Խաչատրյան**, «Գրիգոր Նարեկացին և հայ միջնադարը», գիրք առաջին, Ս. Էջմիածին, 1896, էջ 92*

[3] *Նույն տեղում, էջ 92-93*

Մագիստրոսին բնութագրում է որպես իմաստուն և հանճարեղ թե՛ հայկական և թե՛ հունական դպրութեան մեջ…[1]

Ղ. Ալիշանը ընդգծում է Գ. Մագիստրոսի գիտելիքների հարստությունն ու խիզախությունը, որոնց շնորհիվ Բյուզանդական կայսրության կողմից ստանում է մագիստրոսի և դքսության աստիճաններ, ու վստահվում երկրի արևելյան սահմանների պաշտպանությունը: Նա գրում է. «Գրիգոր Մագիստրոս իր ընդարձակ իշխանութեամբ և հարստութեամբը յարմար առիթ և դիւրութիւն ունեցաւ իր մտաւոր և հոգևոր ախորժակները բանեցնելու. գրասիրութեան հետ՝ հոգեսիրութեան եռանդն ալ ունէր, և այն ալ իբրև ժառանգութիւն մը ի հարց և «ի նախնեաց, որով և իրենց վեհագոյն նահապետին՝ Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի՝ համանման յաջորդաց արժանաւոր ցեղապետ եղաւ: Իշխանական զորութեամբ խաղացընելով իր սահմանները, ջանաց թէ զինուց թէ բանից ուժով նուաճել նաև մտաւոր մոլորութիւնները, մասնակորապէս Թոնդրակեցի Հայ աղանդաւորաց դէմ վիճնցաւ, և ամենևին անհաւանները և պիղծերը բռնութեամբ ալ պատժեց և խոշտանգեց, ինչպէս Մեծն Սահակ իր ատենի բարբորիտոնները: Իսկ ուր որ հաւանութիւն և խաղաղութիւն կար՝ հոն ձեռք և ստակ ալ տալով՝ կանգնեց բարեկարգեց վանքեր, և անոնց մէջ ուսումնարաններ, ուր որ նոր պիտանի գիրք մը գտնէր, կամ օրինակել կու տար. ուր որ գիտնական մը կար՝ անոր հետ կը թղթակցէր, ոչ միայն ընդ ազգայինս, այլ և ընդ Յոյնս, Ասորիս, Արաբացիս և Պարսս, որոց լեզուաց ալ բաւական հմտութիւն ունէր. ինչպէս վկայեն իր մնացեալ գրուածին, մանաւանդ Քերականութիւնն և Թուղթքն»[2]:

Ալիշանն անդրադարձել է նաև Գ. Մագիստրոսի որդուն՝ Վահրամին, որ թարգմանություններ է կատարել հունարենից և ասորերենից և կոչվել Վկայասեր:

Ալիշանը Հովհաննես Սարկավագին գնահատում է որպես ժամանակի ամենահանճարեղ գործիչ: «Մեր հայ գրագիտաց ամենէն հանճարեղներէն և ճարտար գրողներէն մեկն է ԺԱ դարուն վերջերում, ԺԲ-ին սկզբներում»: Նա նշում է, որ Հովհաննես Սարկավագը քահանա էր, թեպետ գրական անունը հոլովվում էր Սարկավագ:

Ղ. Ալիշանը նշում է, որ Հ. Սարկավագի բանաստեղծությունները գրված են իմաստասիրական ոճով, որտեղ նա փառաբանել է Հայոց Տրդատ արքային, սուրբ հայրապետ Ներսես Մեծին, սքանչելի Սահակ Պարթևին ու Մեսրոպ Մաշտոցին, որոնց շնորհիվ իր պայծառությամբ փայլում է Հայոց եկեղեցին: Պատահական չէ, որ վրաց Դավիթ թագավորը մեծարել է նրան, երբ նրան լսել է Թիֆլիսում:

Հ. Սարկավագի ստեղծագործությունը մշտապես գրավել է Ղ. Ալիշանին: Եվ նա մեկ անգամ չի հանդես եկել նրա երկերի գնահատմամբ: Առաջին անգամ Ղ. Ալիշանն է հրատարակել Հ. Սարկավագի ամբողջական աղոթագիրքը: 22 աղոթքներից բաղկացած այդ ժողովածուի մեջ

---

[1] ***Ղ. Ալիշան***, *«Շնորհալի եւ պարագայ իւր», էջ 209*

[2] *Նույն տեղում, էջ 25*

Սարկավագը դիմում է Աստծուն, Քրիստոսին, Սուրբ Հոգուն և Աստվածամորը:

Ղ. Ալիշանի՝ հայ միջնադարյան պոեզիայի մասին գրած գիտական աշխատությունները, առանձնապես Ներսես Շնորհալուն նվիրած ստվարածավալ աշխատությունը հետագա տարիներին դարձել են տասնյակ անվանի բանասերների ուսումնասիրության առարկա:

Նրանում նախ՝ ներկայացնելով Ն. Շնորհալու մանկությունն ու պատանեկությունը՝ Ղևոնդ Ալիշանը նշում է Սև լեռան վրա կառուցված սրբավայրերը, որտեղ տարբեր ազգերի քրիստոնյա ճգնավորներ էին աղոթում: Այդ կապակցությամբ Ալիշանը բերում է Ն. Շնորհալու հետևյալ բանաստեղծությունը.

Անդ՝ ուր սրբոցըն բնակք եղեալ
Եւ ի մարմնի հրեշտակացեալ,
Մշտամռունչ փառաբանեալ
ԶԵրորդութիւնն ամենօրհնեալ.
Ի վայելուչ յայն լեառն անուանեալ,
Ուր են հոգիք լուսաւորեալ[1]:

Սև լեռան վանքերում հոգևոր կրթություն ստացած աստվածաշնորհ գործիչների շարքում Ղ. Ալիշանն առանձնացնում է չորս հոգու՝ Ղուկասի ավետարանի մեկնիչ Իգնատիոս եպիսկոպոսին, կաթուղիկեանների թղթերի մեկնիչ Սարգիս վարդապետին և Պահլավունի երկու հարազատ եղբայրներ Գրիգորիսին ու Ներսեսին, «որոց նման մաքուր և շնորհազարդ գրողք կամ չեն եղած, կամ շատ քիչ իրենցմէ առաջ և ետև. և յետ Ե դարու թարգմանչաց»[2]:

Ղ. Ալիշանը, նկարագրելով Ն. Շնորհալու անցած ուղին, ընդգծում է նրա բանաստեղծական ինքնատիպ կարողությունը, ինչպես նաև հետաքրքրությունը Պլատոնի, Հոմերոսի, Արիստոտելի երկերի հանդեպ:

Անմահ գիտնականը Ն. Շնորհալուն համարում է ամենից զարգացածը ընկերների շարքում և պատահական չի համարում նրա Շնորհալի կոչումը: Նշելով մեծ բանաստեղծի 50 տարվա ստեղծագործական վաստակը ամենօրյա պաշտոնական զբաղվածության մեջ՝ Ալիշանը նրան համարում է եզակի դեմք 12-րդ դարի ամբողջ ընթացքում:

Ղ. Ալիշանը Ն. Շնորհալու ստեղծագործությունը քննարկում ու գնահատում է բազմակողմանիորեն՝ մատնանշելով նրա բերած նորությունները հայկական տաղաչափական արվեստի, վիպասանության, լեզվառճական առանձնահատկությունների բնագավառներում՝ ընդգծելով. «Եթե մեր լեզուին արձակաբանից մէջ առաջին կարգը կը դասուի Շշնորհալին, տաղաչափից մէջ առանց տարակուսի՝ նոյն իսկ առաջին տեղին ունի և միակ այս բանս կըրնար անմահական պարծանք ըլլալ. լեզուի

[1] *Նույն տեղում, էջ 48*
[2] *Նույն տեղում, էջ 51*

մը և ազգի մը նախադաս չափաբան, այսինքն ոտանաւոր բանիւ գրողն ըլլալ… վասնզի ոչ ոք իրմէ առաջ այնչափ տեսակ չափերով և ոճով երգեր, տաղեր և քերթուածներ գրած է»[1]:

Այստեղ Ղ. Ալիշանը մի կողմից՝ ինքը ներկայանում է որպես գրականության հմուտ տեսաբան՝ բանաստեղծական ոտքի տեսակները առնչելով լեզվի շեշտադրության հետ, մյուս կողմից՝ ըստ էության գնահատում է Ն. Շնորհալու բերած նորությունը տաղաչափության ասպարեզում՝ Գրիգոր Մագիստրոսից հետո:

Ղ. Ալիշանը բարձր է գնահատում Ն. Շնորհալու չափածոն նաև այն առումով, որ Ս. Երրորդության վրա իր մտորումների մեջ «Կերևի նաև ազգային եռանդուն ոգին, զոր չեն մարած հոգևոր և աստուածաբանական կրթութիւն, այլ իրենց գերագոյն լուսովը աւելի պայծառ և մաքուր ցուցընեն: Ասոնց վրայ՝ բաւական ճարտարութիւն ալ կ’երևի համառօտելու ազգին պատմութեան կարևոր յիշատակները և անձինքը, որով աւելի ախորժընթերց կըրնայ ըլլալ, քան իրմէ առաջ Խորենացին համառօտող արձակաբան պատմիչք»[2]:

Մատնանշելով Շնորհալու «Հիսուսորդի», «Ողբք Եդեսիոյ», «Բան հաւատոյ», «Վիպասանութիւն», «Ժամասացութեան երգերն», «Չարչարանաց և ննջեցելոց»և այլ շարականներ, նա ընդգծում է անմահ բանաստեղծի կողմից օգտագործված բանաստեղծական տարբեր չափերն ու ոճը, որոնց շնորհիվ նա մեծարվել է Վարպետ կոչումով:

Ղ. Ալիշանը իր հիացմունքն է արտահայտել նաև Ն. Շնորհալու ակրոստիքոսների վերաբերյալ, ինչպես նաև կրկնաձայնության օգտագործման կապակցությամբ:

Ականավոր գիտնականը ընդգծում է նաև Շնորհալու պոեզիայի անմիջականությունը՝ հեռու քարոզից: «Գալով քերդուածոց նիւթերուն կամ առարկային, յայդ է, որ ի Շնորհալւոյ աշխարհային և պարզ նկարագրական բաներ պետք չէ սպասել. ամէն գրուածն ալ հարկաւ բարոյական են, այլ ոչ զուտ խրատական կամ հոգևոր… Շնորհալին գիտած է զամենայն ի կրթութիւն մարդկան գրել և քերդել. և լաւ գիտէր, որ բարուց կրթութիւնն չէ միայն ի հոգի մարդուս, այլ և ի միտս և ի սիրտս. այս երեք զօրութեանց համար ալ գրած է զանազան բաներ»[3]: Այս դիտարկումից հետո Ղ. Ալիշանը Ն. Շնորհալուն աներկբայորեն համարում է առաջին բանաստեղծը հայ իրականության մեջ թե՛ նյութերի բազմազանության, և թե՛ տաղաչափության օրինաչափությունների առումներով: Գիտնականը Շնորհալու մեջ խտացված տեսնում է սիրտ-հոգի-միտք եռամիասնության միաձուլվածք: Այս ուղղությամբ Ն. Շնորհալուն համարում է հավասարը չունեցող անհատականություն, «անհաւասարելի հաւասարութիւն»:

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 70*
[2] *Նույն տեղում, էջ 76*
[3] *Նույն տեղում, էջ 80*

Աշխատության «Է» գլուխը նվիրված է Ն. Շնորհալու երաժշտական արվեստին: Ու պատահական չէ, որ ժամանակակիցները՝ առանձնապես Սամուել Անեցին, նրան անվանել է «ԵՐԳԵՑՈՂՆ» ոչ միայն երգեր հորինելու, այլև աստվածանվեր ձայնով երգելու շնորհիվ:

Ղ. Ալիշանը իր աշխատության հաջորդ գլուխներում 12-րդ դարի քաղաքական հակասական իրադարձությունների համապատկերին ներկայացնում է Ն. Շնորհալու գործունեությունը Ծոփքում, Հռոմկլայում և բուռն նվիրումը որպես կաթողիկոս:

Ղ. Ալիշանը Ն. Շնորհալու բազմակողմանի գործունեությունը պատկերում է և՛ Կիլիկիայի, և՛ բուն Հայաստանի ազգային-քաղաքական, պատմամշակութային խաչմերուկներում: Դրանով իսկ նա ներկայացնում է Ն. Շնորհալու ժամանակաշրջանը և ստեղծագործության դարակազմիկ նշանակությունը: Ընթերցողը ծանոթանում է Մեծ Հայքի ծանր իրավիճակին, Անիի և անեցիների դրությանը, Գանձակի և Մխիթար Գոշի ճակատագրին, Հաղպատի և Սանահինի պատմական դերին: Եվ պարզ է, որ այդ դարաշրջանի հորիզոնի վրա Ն. Շնորհալու տաղանդի ծիածանն էր կամարված:

Ղ. Ալիշանի ուշադրությունից չի վրիպել Հայոց և Ասորաց կրոնական ընդդիմաբանությունը, որի հրամայականով Ն. Շնորհալին գրել է Թուղթ՝ Ասորաց մեջ այդ մոլորյալ շարժման մասին:

Դարաշրջանի քաղաքական իրադարձությունների հանգամանալից իմացությամբ Ալիշանը ափամեջ է դնում Հայաստանում, առանձնապես Կիլիկիայում կատարված իրադարձություններն ու տարբեր ժողովուրդների փոխհարաբերությունները, պատմում է Հայոց կաթողիկոսության և նորընծա Ռուբինյան պայազատների հարաբերությունների, շրջակա ազգերի ու տերությունների՝ հույների և լատինների, ինչպես նաև հենց մերոնց՝ Պահլավունի հայրապետների և Լևոնյան ու Հեթումյան թագավորությունների մասին: Ազդեցիկ դիրք ունեին նաև ասորիները:

Ըստ Ղ. Ալիշանի՝ Ն. Շնորհալին ակտիվ դիրք ուներ այդ հարաբերություններին խաղաղ ընթացք տալու ուղղությամբ: Ինչպես գրում է Ղ. Ալիշանը, «Շնորհալին ինչպէս տաղաչափութեան և այլևայլ բաներու մէջ, այսպէս և թղթեգրութեան, մեր դպրութեան մէջ նախադաս օրինակ է. այս բանի մէջ ալ՝ իր պապէն (Գրիգոր Մագիստրոսեն) զատ՝ ոչ ոք իրեն չափ թղթոց ավանդ թողած է մեզի, կամ պահուած և հասած է մեզ. և ամենքն ալ այսպես աստուածաբանական չեն, աւելի ընտանեկանք ալ կան»[1]:

Ալիշանը, հայ ժողովրդի ճակատագրի անվտանգության երաշխիքը համարելով միաբանությունը, անդրադարձել է նաև Աղվանից կաթողիկոսությանը: Ամենուրեք նկատելի էր Ն. Շնորհալու գործունեության վեհությունը:

Ղ. Ալիշանը աշխատության մի առանձին գլուխ նվիրել է Եդեսիա քաղաքի վտանգված ժամանակաշրջանին, որի հետևանքը եղավ քաղաքի գրավումը

[1] *Նույն տեղում, էջ 110:*

թուրք Զանգի ամիրայի կողմից: Ալիշանն այդտեղ անդրադառնում է Շնորհալու «Ողբ Եդեսիո» պոեմին՝ այն համարելով գլուխգործոց: Նա գրում է. «Իր երգած Եդեսիո ողբն՝ իր գործոց մէջ շատ նշանաւոր տեղ մը բռնած է, և քան զամեն քերդուածոն աշխուժիւ և ճարտարութեամբ գրուած, և ինչպէս իր պատմիչն կ'սե՝ «զամենայն ընթերցողս շարժեց»[1]:

Ալիշանն ավելացնում է, որ արդարև այս քերթվածքում Ն. Շնորհալին կատարել է նորանոր հնարանքներ՝ անձնավորելով Եդեսիան ողբերգական ապրումների մեջ: Հետևողականորեն վերլուծելով պոեմը՝ Ալիշանը բերում է նաև Շնորհալու մարգարեական խորհուրդը այն մասին, որ հայերը օտար ափերից վերադառնան Հայաստան:

Ներկայացնելով Հռոմկլա բերդը, որտեղ Շնորհալին գործունեություն ծավալեց Ծոփքից հետո, Ղ. Ալիշանը գրքում առանձին հատվածներ է բերում մեծ բանաստեղծի չափածոյից, որտեղ առանձին պատկերներ են նվիրված Հռոմկլայի դիրքին ու գեղեցկությանը: Ինչ վերաբերում է Շնորհալու «Բան հավատոյ», «Թուղթ առ Գր. Ապիրատ», «Հիսուս Որդի» երկերին, կրկին երևում է Ղ. Ալիշանի գրաքննադատական բարձր մակարդակը գեղարվեստական խոսքը դիտարկելու և արժևորելու ուղղությամբ:

Ն. Շնորհալուն նվիրած աշխատության վերջաբանը կարելի է համարել Ալիշանի գեղարվեստական լավագույն երկերի շարքը, որի քնարական հերոսները մի կողմից՝ Ն. Շնորհալին է, մյուս կողմից՝ գրքի հեղինակը՝ Ղ. Ալիշանը: Սույն աշխատությունը սովորական ուսումնասիրություն չէ, այլ հանրագիտարան, որտեղ ստույգ փաստերով ներկայացված են ոչ միայն Շնորհալին, այլև հայ դպրության Ոսկեդարը և հայ միջնադարյան պոեզիայի վերածնունդը 11-12-րդ դարերում:

***

Օրը օրին, տարին տարուն, դարը դարին հաջորդեցին Հայոց աշխարհում: Արյունարբու թշնամիները ևս հաջորդեցին միմյանց: Արաբական խալիֆայության զորքերը հեռացան պատմական ասպարեզից, Հայաստան ներխուժեցին սելջուկ-թուրքերը, ապա լենկթեմուրյան դահիճները, վերջնականապես պարսկական բռնապետությունն ու թուրքական սուլթանությունը բաժան-բաժան արեցին Տիգրան Մեծի ստեղծած ծովից ծով Հայոց երկիրը: Բայց Աստված Հայկ Նահապետից սերված ժողովրդի հետ էր, որովհետև երկրի պաշտպանության դիրքերում հառնել էին Հայկյան Արամն ու Արա Գեղեցիկը, Արտաշես Արքան ու Տիգրան Մեծը, որովհետև Գրիգոր Լուսավորիչն ու Տրդատ թագավորը Հայոց օջախներում հավատի ջահ էին դարձրել Քրիստոսի Լույսը, և այդ լույսի շողերի շաղախով հայոց այբուբենն էր կամարվել Սուրբ Մաշտոցի մտքով ու ձեռամբ: Ահա այդպես Հայկի և Մեսրոպի սերունդները մի կողմից՝ սրով, մյուս կողմից՝ գրով պաշտպանեցին Արարատված երկիրը՝ աշխարհին պարզելով գրականության և արվեստի այն գանձերը, որոնք ծիածանվեցին Խորենացի-

[1] *Նույն տեղում, էջ 199:*

Նարեկացի, Գրիգոր Մագիստրոս-Ներսես Շնորհալի, Ֆրիկ-Երզնկացի, Քուչակ-Սայաթ-Նովա և մյուս աստվածախոս մեծերի աստղաշող հոգուց: Եվ հետագա դարերում հանդես եկան այն մարգարեները, որոնք պետք է և՛ ստեղծագործեին և՛ գնահատմամբ մեծարեին նրանց, ովքեր արարել էին միջնադարյան հայ պոեզիան: Այդ մարգարեներից էր Ղևոնդ Ալիշանը, որը Ներսես Շնորհալուց հետո իր զրույցն սկսեց Հովհաննես Իմաստասերի ու Ֆրիկի, Հովհաննես ու Կոստանդին Երզնկացիների, Հովհաննես Թլկուրանցու ու Գրիգորիս Աղթամարցու, Մկրտիչ Նաղաշի ու Նահապետ Քուչակի, Նաղաշ Հովնաթանի ու Սայաթ-Նովայի երգող հոգիների հետ, գրիչն առավ ու դարերին հանձնեց նրանց պոեզիայի մասին գոբելենի փոխված իր հայրական գնահատականը՝ այն կտակելով գալիք հայկազուն սերունդներին՝ հայ մշակույթը, հայ պոեզիան ըմբոշխնելու, նրանցով զինվելու՝ հանուն այն Հայաստանի վերածնման, որ ստեղծել էին Արտաշես Արքան ու Տիգրան Մեծը, պաշտպանել էին Վարդան Մամիկոնյանն ու Եսայի Ապու Մուսեն, Բագրատունյաց նվիրյալներն ու Ռուբինյան պայազատները: Ապա Հոմերոսի հանգույն եղեգնյա գրչով Նահապետի անունից դիմեց Ավագ Մասիսին ու հայ սերունդներին.

Շարժի՛ր, հա՛ շարժի՛ր, Ավագըդ Մասիս,
Արձան պարծանաց Հայոց աշխարհիս,
Շընչե՛, հա՛ շընչե ծրխիկ ծիրանի,
Որ քո մանկըտյացըդ նըշան ըլնիս,
Ահա շարժեցավ Ավագըն Մասիս,
Արձան պարծանաց Հայոց աշխարհիս,
Ահա շարժեցան դաշտք Արարատա,
Դուք այլ շարժեցե՛ք, մանկըտիք հայկա[1]:

Այսօր հնչեցնելով Ղ. Ալիշանի «…Ուր որ հայրենի երգեր կլսվին՝ Հոն հայրենիքը ողջ է» տողերը՝ պարզենք մեր ձեռքերը առ երկինք, ուր նրա լուսավառ հոգին է և գոչենք. «Ով մեծն Ղևոնդ Ալիշան, Քո պատգամը մեր օրերում հնչում է հայոց հզոր բանակի դյուցազնասիրտ զինվորների շուրթերին, իսկ անունդ հնչում է որպես դարերից եկող մեր Տիգրանված նախնյաց ժառանգորդի սրբանուն: Փա՛ռք մեր ժողովրդին, որ ծնել է Քեզ ու փառք Քեզ, որ հանճարեղ որդու կյանքով ու գործով շարունակում ես վերածնել Քեզ աշխարհ բերած ժողովրդին»:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Հ.Ս.Ղազարյանը:

[1] ***Ղևոնդ Ալիշան***, *Նվագներ, Հայպետհրատ, 1957, էջ 57*

ՀՏԴ 81՝28
Հայոց լեզու

Լիլիթ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ
ՎՊՀ հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ, բ. գ. թ.

Գոհար ԹՈՎՄԱՍՅԱՆ
Լոռու մարզի Ջրաշեն համայնքի միջնակարգ դպրոցի հայոց լեզվի և գրականության ուսուցիչ

ՇԻՐԱԿԻ ԽՈՍՎԱԾՔԻՆ ՀԱՏՈՒԿ ԲԱՐԲԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌԵՐԻ ԿԻՐԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ «ՓՇՐԱՆՔ ՇԻՐԱԿԻ ԱՄԲԱՐՆԵՐԻՑ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ

Բարբառային բառարանի վերլուծության արդյունքում պարզ է դառնում, որ բարբառային մի շարք բառեր բնորոշ են միայն Կարնո բարբառին: Վերջիններս արտահայտում են այդ բարբառախոսների լեզվամտածողությունը, կենցաղն ու առօրյան: Կատարելով այդ բառերի լեզվաբանական քննություն՝ դրանք դասակարգել ենք խոսքիմասային իմաստային խմբերով.
1. Գոյականներ՝ անձնանիշ և իրանիշ բառեր, տեղանուններ և այլն:
2. Ածականներ՝ անձնանիշ և իրանիշ գոյականներին բնութագրող բառեր:
3. Բայեր՝ անձնանիշ ենթակա պահանջող գործողություններ:
4. Մակբայ - Չևի և ժամանակի:
Կարնո բարբառում պահպանված եզակի կազմությունները երբեմն հնչյունական տարբերակներ են, որոնց զուգահեռ կան նաև հոմանիշ բաղադրիչով տարբերակներ:
Բանալի բառեր՝ *հեքիաթ, բառարան, ժողովրդական մտածողություն, կազմություն, կապակցելիություն, վերլուծություն, անձնանիշ և իրանիշ բառեր:*

Л.Петросян, Г.Торосян

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ДИАЛЕКТНЫХ СЛОВ, ХАРАКТЕРНЫХ ДЛЯ ШИРАКСОЙ ОБЛАСТИ, В СКАЗКАХ «КРОШКИ ИЗ АМБАРОВ ШИРАКА»

Анализ диалектного словаря показывает, что некоторые диалектные слова характерны только для каринского диалекта. Они выражают языковое мышление, образ жизни и повседневную жизнь людей, говорящих на этом диалекте. На основе лингвистического изучения этих слов мы классифицировали их на семантические группы в зависимости от того, к какой части речи они принадлежат.
1. Существительные - Слова, обозначающие людей и предметы, географические названия
2. Прилагательные -Слова, характеризующие существительные,

обозначающие людей и предметы.
3. Глаголы -Действие, требующее подлежащее, обозначающего человека
4. Наречия манеры и времени.
Единичные словообразования, сохранившиеся на каринском диалекте, иногда являются фонетическими вариантами слов. Параллельно существуют также варианты, содержащие синонимный компонента.
Ключевые слова: *сказка, словарный запас, народное мышление, композиция, связность, анализ, слова обозначающие людей и предметы.*

L. Petrsyan, G. Torosyan

THE USE OF DIALECT WORDS SPECIFIC TO SHIRAK REGION IN THE TALES OF "CRUMBS FROM SHIRAK'S BARNS"

The analysis of the dialectal dictionary shows that a number of dialectal words are typical only to the Karin dialect. They express the linguistic thinking, lifestyle and everyday life of the people speaking this dialect. Based on the linguistic examination of these words, we have classified them into semantic groups based on what part of speech they belong to.
1. Nouns - Words denoting persons, and objects, names of locations.
2. Adjectives - Words characterizing nouns that denote persons and subjects.
3. Verbs - An action that requires a subject denoting a person.
4. Adverbs of manner and time.
The sporadic word formations preserved in the Karin dialect are sometimes phonetic variants of words. Parallel to these words, there are also variants containing a synonym component
Keywords: *: fairy tale, vocabulary, folk thinking, composition, connectivity, analyse, person nords denoting persons, and objects.*

Հայկական ժողովրդական հեքիաթների բառապաշարի քննությունը բացահայտում է բարբառակիր համայնքի լեզվամտածողության մի շարք դրույթներ, որոնք հետաքրքրելի են և՛ լեզվաբաններին, և՛ բանագետներին, և՛ մանկավարժներին: Լեզվաբանական տեսակետից դրանք նշանային միավորներ են՝ կազմված բնիկ կամ փոխառյալ միավորներից, բանագիտության տեսակետից դրանք առարկայանիշ կամ հատկանիշ ցույց տվող միավորներ են, որոնք բնութագրում են հեքիաթների կերպարային համակարգը, իսկ մանկավարժության տեսակետից հեքիաթներն ունեն ուսուցողական, աշխարհընկալման կարևոր նշանակություն: Այս հոդվածով փորձել ենք միջգիտակարգային զուգահեռներով բացահայտել միայն Շիրակի խոսվածքին բնորոշ լեզվական մի քանի միավորների կառուցվածքային և իմաստային առանձնահատկությունները՝ նպատակ ունենալով նորովի բացահայտել դրանց կապակցելիության սահմանները:

«Էմինեան ազգագրական ժողովածուի»[1] առաջին հատորում ամփոփվել են «Փշրանք Շիրակի ամբարներից» կոչվող ազգագրական նյութերը, որոնց մեջ կարևոր նշանակություն ունեն «բնիկ Ալէքսանդրապօլցի Ալէքսանդր Ափրիկեանցի» [ՓՇա VIII] կողմից 1880 թ. գրառված հեքիաթները: Ինչպես ժողովածուի խնբագրակազմն է նկատել «…. ժողովրդական բանաւոր գրականութեան **գրականական** հետաքրքրութիւնից զատ, նկատելի է և նորա **լեզուաբանական** նշանակութիւնը գաւառաբարբառների ուսումնասիրութեան տեսակէտից»[2], քանի որ հայոց լեզվի պատմության, ազգագրության, պատմագրության, բանագիտության և այլ բնագավառների հետ առնչվող շատ հարցերի պատասխանը կարելի է գտնել բարբառների բառապաշարի ուսումնասիրության շնորհիվ[3]: Ընթերցելով Շիրակի բարբառին վերաբերող լեզվաբանական մի շարք ուսումնասիրություններ՝ պարզեցինք, որ առանձին ուսումնասիրված չեն այն բառերը, որոնք բնորոշ են միայն Կարնո բարբառին, բայց դրանք հաճախակի հանդիպող լեզվական միավորներ են, որոնք իրենց տարբեր արտահայտություններով գործածվել են Շիրակի հեքիաթներում: Նպատակ ունենալով բացահայտելու Կարնո բարբառի Շիրակի խոսվածքին բնորոշ բարբառայնությունները՝ դրանք ուսումնասիրել ենք որոնողական և զուգադրական մեթոդաբանությամբ:

Կարնո բարբառի հնչյունական և ձևաբանական հատկանիշները քննվել են Հ. Մկրտչյանի կողմից[4]: Սույն աշխատանքում մեր ուշադրությանն են արժանացել հատկապես Կարո բարբառի Շիրակի խոսվածքին բնորոշ բառային միավորները, որոնք դասակարգել ենք ըստ խոսքիմասային պատկանելության՝ զուգահեռաբար քննելով դրանց կազմության և կապակցելիության առանձնահատկությունները, քանի որ նշված բառերի իմաստների պարզաբանման համար անհրաժեշտ են թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը:

Հավաքագրված բառապաշարը դասակարգել ենք խոսքիմասային պատկանելության՝ զուգահեռաբար քննելով դրանց կազմության և կապակցելիության առանձնահատկությունները, քանի որ նշված բառերի իմաստների պարզաբանման համար անհրաժեշտ են թե՛ մեկը, թե՛ մյուսը:

1. Իրանիշ **գոյականները** ներկայացվում են ինքնատիպ կապակցություններով, ինչպես՝ **չալի-չոթի** «1. Մացառ, խռիվ, ցախ-մախ: 2. Հնամաշ իրեր»[5] իմաստով հարադրությունը կիրառվում է որպես «թոփ էնել» ներգործական սեռի հարադրության լրացում, որը հնարավոր է մի դեպքում

---

[1] *Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Հ. Ա, Մոսկուա-Ալէքսանդրապոլ, «Էմինեան ազգագրական ժողովածու» հրատարակութեամբ, 1901:*

[2] *Նույն տեղում:*

[3] ***Բառնասյան Ջ.**, Կարնո բարբառի խոսվածքներին անդրադառնալու մի փորձ, էջ 112 / http://shirak.asj-oa.am/290/1/109-112.pdf (2.27.2020)*

[4] ***Մկրտչյան Հ.**, Կարնո բարբառը, Երևան, «Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի» հրատարակչություն, 1952, էջ 19:*

[5] *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Դ, 2007:*

«ծախել», մյուս դեպքում՝ «վառել», օրինակ՝ *Ամեն օր կէրթար մեշեն էս հալիվորը,* ***չալի-չոթի*** *թոփ կէներ կը բերեր քաղաք, որը կծախեր, որն էլ տունը կը վառեր….* [ՓՇա 22][1]: Հեքիաթներում կիրառված մի շարք բարբառայնություններ բարբառագիտական բառարաններում վկայված չեն, ինչպես՝ **հաթահութ** գոյականը՝ «բարձր երաժշտություն» նշանակությամբ, վերջինս, որպես կանոն, գործածվում է գործիական հոլովով՝ որպես որոշիչ լրացնելով **հարսանիք** գոյականին, օրինակ՝***Հաթահութով*** *զբոլթի հարսնիքմ էրաւ* [ՓՇա 49]: «Գազար» նշանակությամբ **փուրչուլուկ** բառը փոխառություն-բուսանուն է, որ Կարնո բարբառի խոսվածքներում գործածական է նաև **փուրչուլուխ** տարբերակով: Այն հանդիպում է «Հաբրմանի» հեքիաթում. «Կայ, ընչի՞ չէ, քա՞նի գրուանքայ փուրչուլուկ կուզես» [ՓՇա 33]:

Դիւրկեարխանայ[2] տեղանիշ, կազմությամբ բարդ գոյականի առաջին բաղադրիչը բարբառներում տարածված **դուրգալ**«հյուսն»բառն է[3]: Շիրակի խոսվածքին բնորոշ հնչյունափոխված տարբերակն է՝ ***դյուկյար,*** որից էլ կազմվել է բառաբարդումը՝ գործածվելով «Թազաւորի պզտի տղէն» հեքիաթում՝ իբրև տեղանիշ բազմակի ուղիղ խնդիրների մեկ բաղադրիչ, օրինակ՝ *էլ բազազի դիւքեան, միկիտան, ֆռուն, դամրչնոց,* ***դիւրկեարխանայ,*** *բիրադի լաւ – իրանց դայտի սարքած* [ՓՇա 69]: Այս շարքում նույն կերպ առանձնանում է նաև **դամրչնոց** ածանցավոր կազմությունը: Բարբառներում գործածական «դարբին» նշանակությամբ **դամիրչի** բառի շիրակյան տարբերակն է **դամրչի**[4], որով տեղանվանական ածանցով կազմությունը նույնպես վկայված չէ բառարաններում:

Հետաքրքիր է, որ **ֆ** հնչյուն-տառով են սկսվում «արտասովոր կենդանատեսակներին» տրվող անունները: Արևմտյան բարբառներում հանդիպող **ֆիլիկ** («Մի տեսակ այծ, որ ունի նուրբ ու երկար մազեր»[5]) գոյականը Շիրակի խոսվածքում կիրառվում է առանց ածանցման. օրինակ՝*Էս մորթին էնպէս մարիֆաթ ունի, թէ որ, ըսաւ,* ***ֆլի*** *ոսկորից մէկ հատ պալատ շինուի, չամչրաղի պէս չորս բոլորը լուս կուտայ* [ՓՇա 53]: *Քառուն հատ* ***ֆիլ*** *տռճիկ տալով, սարերուց պրծան էկան, հաւուզներու վրա թափան* [ՓՇա 55]: Այսպես նաև **ֆիլիզ** իրանիշ գոյականը՝ ըստ երևույթին «ձեղ» նշանակությամբ «Հաբրմանի» հեքիաթում գործածվում է որպես

---

[1] *«Փշրանք Շիրակի ամբարներից» հեքիաթների ժողովածուից մեջբերված նախադասությունների էջերը ներկայացվում են կից ուղիղ փակագծերում՝ ՓՇա համառոտագրությամբ:*

[2] *Ժողովածուում հանդիպում են և՛ դասական, և՛ բարբառային ուղղագրությամբ կազմություններ, որոնք մենք նույնությամբ արտագրել ենք:*

[3] *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Ա, 2001, էջ 362:*

[4] *Նույն տեղում, էջ 304:*

[5] *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Է, 2012, էջ 194:*

փոխակերպման արդյունք, օրինակ՝ *Հաբրմանին էլ էն սհաթին կնկան դարձրեց մէկ բարակ* ***ֆիլիգ****, ինքն էլ էղաւ մէկ օձ, փաթտուաւ էդ* ***ֆիլիգին*** *ու գլուխը դրեց* ***ֆիլիգի*** *ծերին* [ՓՇա 34]:

Այս շարքում առանձնանում է **ղուլլուղտար** անձնանիշ գոյականը՝ կազմված «ղուլլուղ (ծառայություն) + տար» կաղապարով, որ կիրառվել է ***Ղուլլուղտարները*** *թագաւորի ղրկած ձկի հրմար յայտնեցին թագուհուն* [ՓՇա 6] արտահայտության մեջ «սուրհանդակ» իմաստով:

2. **Բայերը** Կարնո բարբառում կիրառվում են ինքնատիպ ածանցումներով. ինչպես՝ **կառավարցնել** կազմությունը, որտեղ ներգործական սեռի բայը, ստանալով պատճառական ածանց, արտահայտում է նաև անդրադարձ գործողության իմաստ: Օրինակ՝ … *թող ընծի մէկ կոտ օսկի տար՝ հերիք էր. ես ընծի կը* ***կառավարցնէի*** [ՓՇա 16]: Նշված նախադասությունը «Բաղդաւոր տղայ» հեքիաթում կրկնավոր արտահայտություններից է, որը սակայն հաջորդ կապակցության մեջ արտահայտվում է ….*ես իմ* ***գլուխրկը պատէի*** [ՓՇա 17] հոմանիշ դարձվածքով՝ «գլխի ճարը տեսնել» իմաստով: Ի դեպ նշված դարձվածքը նույնպես բառարանում ներկայացված չէ, և մեր որոնողական աշխատանքի ընթացքում այլ բարբառներով գրառված հեքիաթներում նույնպես չենք հանդիպել, ուստի կարող ենք վերապահությամբ նշել, որ այն նույնպես Կարնո բարբառին բնորոշ արտահայտություններից է: Շիրակի խոսվածքին բնորոշ է նաև **կառավարել** բայի **վ** ածանցով կազմությունը՝ «իջևանել» իմաստով: Օրինակ՝ *Հրմա քովը մէկ աղքատանոց էլ շինել տուեց էդ թագաւորի անունով, որ գնացող էկող աղքատ ճամփորդները* ***կառավարուին*** [ՓՇա 20]: Հեքիաթներում գործածական բայերից առանձնացրել ենք նաև **կիսկսել** արմատի կրկնությամբ բազմապատկական բայը, որ այլուր չենք հանդիպել: Օրինակ՝ *ես* ***կը կիսկսեմ*** *ու երբ որ ձեզի կանչեցի, արէք ամենքիդ բաժինը իրան տամ* [ՓՇա 4]: Ինչպես **ֆ** հնչյուն-տառով սկսվող գոյականներին հատուկ էր կախարդական ոգի նշանակությունը, այնպես էլ **ֆոլտալ** գործողությունը Շիրակի հեքիաթներում հատուկ է կախարդական «չարխերին» (իր առանցքի շուրջ պտտվող անիվ): Օրինակ՝ *բիրադի գլխէ գլուխ էնպէս արծլի չարխեր էին շինել, էդ չարխերը էնպէս* ***կը ֆոլտային****, որ մարդ մօտենար քիմի՝ կը կտրտէին* [ՓՇա 58]:

Շիրակի խոսվածքին բնորոշ **փելքստալ** բայը ***կը*** ճյուղի բարբառներին հատուկ **փայլքտալ** «փայլփլել, շողշողալ» իմաստով[1] բայի հնչյունափոխված տարբերակն է, որ «Աւճի Շաբուրի տղէն» հեքիաթում արևի հետ կատարված համեմատությամբ վերագրվել է սպանված «ջանավարի» մորթուն: Ինչպես՝ …..*վրայի մորթին էնպէս մէկ սամուրմ էր, որ արեգակի պէս* ***կը փէլքստար*** [ՓՇա 51]:

3. Շիրակի խոսվածքին բնորոշ **ածականներն** արտահայտում են ինչպես իրանիշ, այնպես էլ անձնանիշ գոյականների անմիջական

[1] *Նույն տեղում, էջ 343:*

հատկանիշ՝ հանդես գալով որոշչի կամ ստորոգելիի շարահյուսական պաշտոններով: Ինչպես՝ **սուր** հասկացությունը «Աւճի Շաբուրի տղէն» հեքիաթում բնութագրվում է **զիլֆիխար** փոխառությամբ՝ «Հալունի թուրը, որ իբր թէ շինած է կայծակի հալած երկաթից» նշանակությամբ[1]: Օրինակ՝ *….բսաւ աւճի Շաբուրի տղէն ու **զիլֆիխար** թուրը դուս քաշեց, հասաւ վրա* [ՓՇա 58]: Բարբառային հատկանիշ է նաև **ամրկենի** ածականը, որով «Կատուն ու առիւծը» առակում բնութագրվում է **փայտ** գոյականը: Օրինակ՝ *Յետոյ վեր առնելով մի հաստ **ամրկենի** փայտ, ընկնում է առիւծի ջանին …* [ՓՇա 80]: Կարնո բարբառում «ահարկու, երկյուղալի»[2] նշանակությամբ է կիրառվում **ահոտ** ածանցավոր ածականը: Օրինակ՝ *Իջած տեղերը շատ **ահոտ** էր* [ՓՇա 39]: ***Սայմազ*** «հիմար, անխելք» նշանակությամբ փոխառություն-ածականով են բնութագրվում հնարամիտ, բայց հասարակության կողմից չհասկացված տղաները[3]: Օրինակ՝ *….տարէ՛ք էդ **սայմազ** տղի գլուխը զարկէք* [ՓՇա 10]:

Ածականների մեջ նույնպես կան կազմություններ, որոնք բառարաններում ներկայացված չեն, դրանցից շատերը հեքիաթներում հանդիպում են ասացողների մեկնաբանությամբ: Կարծես թե դրանց կիրառությունների եզակիությունը, անհասկանալի լինելու հանգամանքը գիտակցելով՝ պատմողը զուգահեռաբար ներկայացնում է կազմության բացատրությունը: «Մարդակերպ ձուկը» հեքիաթում **անիաթ** ածականով, բնութագրվել է **տղա** անձնանիշ գոյականը, որ ասացողը մեկնաբանել է «բան չէր գիտի» արտահայտությամբ. *Մէկէլ ընկերն էլ՝ հէչ **զանիաթ** – բան չէր գիտի* [ՓՇա 39]: Բառարաններում ներկայացված չեն նաև մի շարք հնչյունափոխական տարբերակներ: Ինչպես՝ **ածելի** գոյականի[4] **արծլի** ձևը, որ «Աւճի Շաբուրի տղէն» հեքիաթում կիրառվել է ածականական «սուր» իմաստով: Օրինակ՝ *…բիրադի գլխէ գլուխ էնպէս **արծլի** չարխեր էին շինել* [ՓՇա 58]:

4. Ժամանականիշ ***ետնաւուր*** մակբայը՝ «Ետի օրը, հետագայում, ապագայում»[5] իմաստով, գրաբարյան «աւուրս յետինս» կազմության բառայնացումն է, որին հատուկ է ապառնի ժամանակաձևերին կապակցվելը: Օրինակ՝ …..*ու չեղնի թէ **յետնաւուր** իմ հացս խլէ ու անունս կոտրէ* [ՓՇա 3]:

---

[1] ***Աճառեան Հ.,*** *Հայերէն գաւառական բառարան, Թիֆլիս, «Էմինեան ազգագրական ժողովածու» հրատարակութեամբ, 1913, էջ 312:*

[2] *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Ա, 2001, էջ 34:*

[3] *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Ե, 2008, էջ 261:*

[4] *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Ա, 2001, էջ 22:*

[5] *Նույն տեղում, էջ 375:*

Շիրակի խոսվածքին բնորոշ են նաև մի շարք դարձվածքներ, որոնք հիմնականում վերաիմաստավորված բայական բառակապակցություններ են, որ վերագրվում են անձնանիշ գոյականներին: Օրինակ՝ ***կեծակի զարկած դառնալ*** դարձվածքը՝ «Սաստիկ զարմանալ, ապշել՝ հանկարծակիի գալով» իմաստով[1], բնութագրում է թագավորի հրամանը լսող ռանչպարին «Ռանչպարի տղէն» հեքիաթում. *Ռանչպարը էս որ իմացաւ,* ***կէծակի զարկած դառաւ****…* [ՓՇա 4]:

Դարտը կապուտ էր դարձվածքը «Նպատակը ուրիշ լինել»[2] նշանակությամբ է գործածվել «Ռանչպարի տղէն» հեքիաթում. *Հըմա իրան փորի ցավը ուրիշ էր –* ***դարտը կապուտ էր*** [ՓՇա 3]: Հեքիաթներում հետաքիր է դարձվածքը դարձվածքով բացատրելու հանգամանքը, որի արդյունքում կիրառվում են հոմանիշ դարձվածներ՝ խոսքը դարձնելով ավելի պատկերավոր և հասկանալի:

Արև բաղադրիչով դարձվածքները բարբառներում բազմաթիվ են, որոնք հիմնականում կապվում են գեղեցիկի, լուսավորի, կյանքի և մահվան հետ: Օրինակ՝ *արև ալ, արև անել, արև անցնել, արև աչքեր, արև առնել, արև հասակ, արևեն հանել* և այլն[3] [5,Ա, 123]: Սակայն **արևը երդիկից թռել** դարձվածքը բառարաններում վկայված չէ, այն կիրառվել է «Ռանչպարի տղէն» հեքիաթում՝ «եղածը եղած է» դարձվածային իմաստով: Ինչպես՝ *….հըմա էլ ի՞նչ օգուտ,* ***արևն երդկիցը թռել էր****, էղածն էղած էր* [ՓՇա 10]: Բազմաթիվ են նաև **ջուր** բաղադրիչով դարձվածքները, որոնցից վկայված չէ նույն հեքիաթում կիրառված **ջրով ջաղաց** կայուն արտահայտությունը՝ «նույնը լինել» նշանակությամբ: Օրինակ՝ *…. մնացած քառասուն ջառիէքին էլ տեսան՝ որ բիրադի էն* ***ջրով ջաղացն*** *են* [ՓՇա 15]: Այս շարքում առանձնանում է «Բաղդաւոր տղայ» հեքիաթում կիրառված **բերնին զոլի քար դիպած** արտահայտությունը՝ ասացողների *սառած մարդու պես մնալ* մեկնաբնությամբ [ՓՇա 21]:

Բայական արտահայտությունների մեջ առանձնանում են թագավորներին ողջունելու ձևերը: Սրանցից **թամալլահ անել**՝«ողջունել» իմաստով դարձվածքը բառարաններում վկայված չէ, այն կիրառվել է «Ռանչպարի տղէն» հեքիաթում: Ինչպես՝ *…ռանչպարի տղէն օխտը տեղ* ***թամալլահ էրավ*** [ՓՇա 7]:

Չվկայված կազմությունները հասկանալի են լինում խոսքում: Ինչպես՝ **տաւարձուղ** բառաբարդումը նշանակում է «տավարած»: *Մէկ քիչ ճամբու պաշար դրին* ***տաւարձուղները****, կապին շալակները….* [ՓՇա 15]: **Ումուզ** նշանակում է «ուս» *Մորթին քցեց* ***ումուզին*** *ու ուրախ-ուրախ ընկավ ճամբայ գնաց տուն* [ՓՇա 51]: **Արթղ** նշանակում է «հերթով». *Տղէն* ***արթղ*** *պատմեց* [ՓՇա 51]:

---

[1] *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Գ, էջ 71:*
[2] *Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Ա, էջ 315:*
[3] *Նույն տեղում,* էջ 123:

Ուսումնասիրելով հեքիաթների բառապաշարային միավորների իմաստաբանությունը և կառուցվածքային առանձնահատկությունները՝ պարզ դարձավ, որ ժողովրդական մտածողության պարզաբանման բանալիները թաքնված են ժողովրդական ստեղծագործությունների՝ հեքիաթների մեջ: Դրանցում առանձին ժողովրդական ստեղծագործություններ են նաև բարբառային լեզվական միավորները, որոնց կազմությունը, ստուգաբանությունը բացահայտում է տվյալ տարածքի ժողովրդի՝ այլ ժողովուրդների հետ ունեցած հարաբերությունները, մարդկային ապրելակերպը, բարուն ու չարին ինչպես վերաբերվելը: Ավելացնենք նաև, որ բարբառային բառերը քննելով՝ բարբարառագիտական բառարաններում հաճախ էինք հանդիպում դժվարությունների, քանի որ բառերի մի ստվար խումբ գրառված չէ և կարոտ էր լուսաբանման:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աճառեան Հ., Հայերէն գաւառական բառարան, Թիֆլիս, «Էմինեան ազգագրական ժողովածու» հրատարակութեամբ, 1913:
2. Բառնասյան Ջ., Կարնո բարբառի խոսվածքներին անդրադառնալու մի փորձ / http://shirak.asj-oa.am/290/1/109-112.pdf (2.27.2020):
3. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Ա, 2001:
4. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Գ, 2004:
5. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Դ, 2007:
6. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Ե, 2008:
7. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Երևան, «Գիտություն» հրատարակչություն, Հ. Է, 2012:
8. Մկրտչյան Հ., Կարնո բարբառը, Երևան, «Հայկական ՍՍՌ գիտությունների ակադեմիայի» հրատարակչություն, 1952:
9. Փշրանք Շիրակի ամբարներից, Հ. Ա, Մոսկուա-Ալեքսանդրապոլ, «Էմինեան ազգագրական ժողովածու» հրատարակութեամբ, 1901:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Հ.Ս.Ղազարյանը:

ՀՏԴ 81`37
Լեզվաբանություն

Լալիկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Խ.Աբովյանի անվ. ՀՊՄՀ Լեզվաբանական հետազոտությունների լաբորատորիայի վարիչ, բ.գ.դ., պրոֆեսոր

ԱՆԵԶԱԿԱՆ ԳՈՅԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿԱԽՅԱԼ ԱՐՄԱՏՆԵՐԻ ԲԱՌԱԿԱԶՄԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉՈՒՄ

Աստվածաշնչի գրքերում անեզական գոյականների բառակազմական արժեքի քննությունը ցույց է տալիս, որ այդ կարգի բառերը բառակազմական տեսակետից ունեցել են գործառական տարբեր հաճախականություն :
ա) Անեզական գոյականների հետ հավասարապես գործածվել են նրանց անկախ արմատները՝ բառական արժեքով :
բ) Անեզական գոյականների կախյալ արմատները ունեցել են բառակազմական որոշակի դեր. նրանցով կազմվել են նոր բառեր :
գ) Անեզական որոշ գոյականների կախյալ արմատները բառակազմորեն չեզոք են, նրանցով նոր բառեր չեն հանդիպում Աստվածաշնչում: Այս կարգի որոշ բառեր հանդիպում են կապակցությունների կազմում, ինչպես՝ աղիք – աղիքն գալարել, աղօթք – աղօթս առնել՝ կալ՝ կանխել, կնիք – կնքեալ եւթն կնքով և այլն:
Հինգերորդ դարի թարգմանական առաջին հուշարձանում անեզական գոյականների կախյալ արմատների բառակազմական արժեքների բացահայտումը վերաբերում է արմատական բառագիտությանը և որոշակի առումով կարող է ամբողջացնել հայերենի պատմական բառագիտության և պատմական բառակազմության քննության շրջանակները:
Բանալի բառեր՝ *եզակի և հոգնակի թիվ, անեզական գոյական, բառակազմական արժեք, արմատ՝ անկախ, կախյալ, բառակազմորեն չեզոք :*

Л.Хачатрян

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ СВЯЗАННЫХ КОРНЕЙ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО НЕ ИМЕЮЩИЙ ЕДИНСТВЕННОГО ЧИСЛА В БИБЛИИ

Исследование словообразовательного значения связанных корней не имеющий единственного числа в книгах Библии показывает, что

эти слова с точки зрения словообразования имели разную функциональную частоту.
А. Вместе с pluralia tantum в равной степени употребились их связанные корни с лексическим значением.
Б. Связанные корни существительного не имеющий единственного числа имели некоторый словообразовательный роль- с их помощью образовались новые слова.
В. Связанные корни некоторых существительных не имеющий единственного числа нейтральны с точки зрения словообразования, в Библии не встречаются новые слова с этими корнями.
Выявление словообразовательных значений связанных корней существительногоне имеющий единственного числа в первом переводческом монументе 5-ого века касается корневой лексикологии и по некоторой степени может наполнить рамки исследования исторической лексикологии и словообразования.
Ключевые слова: *единственное и множественное число, корни не имеющий единственного числа, словообразовательное значение, связанные, несвязанные, нейтральные корни.*

L.Khachatryan

WORD-FORMING VALUE OF DEPENDENT ROOTS OF NON-SINGULAR NOUNS IN THE BIBLE

The study of word-formation value of non-singular nouns in the Bible shows that those kind of words from the point of view of word- formation has different functional frequency.

- *With non-singular nouns have been equally used their non-dependent roots in word value.*
- *The dependent roots of non-singular nouns had some word-forming role. new words have been formed with them.*
- *Dependent roots of some non-singular nouns are neutral from the point of view of word-formation, there are no words formed with them in the Bible, like, դիր, գրասանք, լլկանք, արունք. Some words of this type are seen in fixed word combinations.*

The reveal of word-formation value of dependent roots of non-singular nouns in the first translation monument of 5th century refers to root-lexicology and at some case can complete the frames of historical lexicology and word formation.
Keywords: *singular, plural, non-singular nouns, word-formation value, dependent, non-dependent, neutral root.*

Անեզական գոյականներն արտահայտության պլանում ունեն հոգնակիակերտ –ք ձևույթը, արտահայտում են հոգնակի թվի գաղափար, հանդես են գալիս միայն հոգնակի թվով և չունեն եզակի-հոգնակի հակադրություն, ինչպես՝ *խելք, կամք, միտք, հունձք, կարք, կուրք, վարք, բարք* և այլն[1]:

---

[1] *Անեզական գոյականների մասին տե՛ս* ***Բագրատունի Ա.****, Հայերէն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852, էջ 7:* ***Աբրահամյան Ա.****, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան 1976, էջ 20:* ***Խաչատրյան Լ., Թոսունյան Գ.****, Գրաբարի դասագիրք, Երևան., 2004, էջ 25:* ***Ավետիսյան, Հ. Ղազարյան Ռ.****, Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976, էջ 50:*

Այդ կարգի բառերի ձևային պլանում հոգնակիակերտ ցուցիչը ձուլված է արմատին, այն չի տրոհվում լեզվի համաժամանակյա կտրվածքում. այն տրոհելի է ստուգաբանական մակարդակում, ինչպես՝ խել-ք, կամ-ք, միտ-ք, հունձ-ք, կառ-ք, կուռ-ք, վար-ք, բար-ք և այլն:

Անեզական գոյականներով հարուստ է հին հայերենը. դրանք լայն կիրառություն ունեն գրաբար մատենագրության մեջ:

Անեզական գոյականներն ստուգաբանական մակարդակում ունեն կախյալ արմատներ. թեև վերջիններս անկախ գործածություն չունեն, այնուամենայնիվ հանդիպում են մատենագիտական մասնակի վկայություններ՝ հմմտ. *միտք-միտ. Միտք* մարդկան հաստատեալ են ի խնամս չարի (Ծնն. Ը. 21): Մեք *ի մտի եդաք* անվրէպ խորհրդով խաղաղ գնալ աշխարհն արեւելից (Եղ.,10): *Օրէնք-օրէն.* Ի գիրս *օրինացն* Մովսիսի (Յեսու. ԻԳ. 6): Այս *օրէն* է զոհիցն փրկութեան (Ղեւտ. Է. 7):

Անեզական գոյականների կախյալ արմատներն ունեն որոշակի բառակազմական արժեք. դրանցով հին հայերենում, ավելի հստակ՝ նախագրային հայերենում կազմվել են զգալի քանակությամբ բառեր, որոնք նախագրային հայերենի բառային կազմի հետ, իբրև ժառանգություն, անցել են հին հայերենին: Այդ կարգի բառերը (անեզական գոյականներն ու նրանցով կազմված բառերը) առաջին անգամ գործածվել են հայերեն առաջին թարգմանական մատյանում՝ Աստվածաշնչում, այնուհետև հայերեն մատենագրական ինքնուրույն երկերում:

Սույն հոդվածի շրջանակներում մենք կփորձենք վերլուծել Աստվածաշունչ մատյանում հանդիպող այն անեզական գոյականները, որոնց կախյալ արմատներով կազմվել են նոր բառեր, և որոնք դարձյալ գործածվել են քննվող բնագրում[1]: Անեզական գոյականները Աստվածաշնչի բառային կազմում կարելի է բաժանել երեք խմբի[2]:

ա) Անեզական գոյականներ, որոնց արմատներն ունեն գործածության անկախություն:

բ) Անեզական գոյականներ, որոնց արմատներն անկախ գործածություն չունեն, սակայն մասնակցում են բառակազմությանը:

գ) Անեզական գոյականներ, որոնց արմատներն անկախ գործածություն չունեն և բառակազմորեն չեզոք են:

Ըստ վերոբերյալ բաժանումների՝ դիտարկենք անեզական գոյականների և նրանց արմատական բաղադրիչների իրացումներն Աստվածաշունչ մատյանի թարգմանական գրքերում:

---

[1] *Քննության բնագիր ենք ընտրել «Աստվածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց» աշխատությունը (Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերութիւն, Երեւան, 1997):*

[2] *Աստվածաշնչի բառային կազմը քննել ենք ըստ նրա համաբարբառների: Տես՝* ***Աստուածատուրեան Թ. Վ.****, Համաբարբառ հին և նոր կտակարանաց, Երուսաղէմ, 1895: Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերություն, Սուրբ Էջմիածին, 2012:*

Ա. Առաջին խմբի մեջ, ինչպես նշեցինք, մտնում են այն անեզական գոյականները, որոնց արմատներն ունեն անկախ գործածություն:

Աստվածաշնչում գործածված այս կարգի բառերը ներկայանում են եզակի-հոգնակի հակադրությամբ, ընդ որում հոգնակիության քերականական իմաստն արտահայտվում է քերականական տարբեր մասնիկներով, ինչպես՝ -ք. –անք, -իք և այլն:

Այսպես՝ -ք մասնիկով են ձևավորվել հետևյալ անեզական գոյականները. *բարի-բարիք, բարձ-բարձք, հաւատ-հաւատք, պահ-պահք, մուտ-մուտք, ստին-ստինք* և այլն:

Ակնհայտ է, որ այս կարգի բառերի հոգնակի ձևերը հատկանշվում են բառիմաստի և գործածության անկախությամբ և համապատասխան հոգնակի ձևերի հետ կազմում են հակադրամիասնություն:

Մենք չենք կարող այս բառերի հոգնակի մասնիկով ձևերը դիտել հոգնակի թվով գոյականներ, քանի որ նախ՝ Աստվածաշնչի համաբարբառում և հնխ. լեզվի վկայություններում դրանք տրված են իբրև գլխաբառեր, երկրորդ՝ հոգնակի մասնիկով ձևերը բնավ հոգնակիության իմաստ չեն արտահայտում, այլ ավելի շուտ ունեն հավաքականության նշանակություն. հմմտ. բարի և բարիք, ել-ելք, մուտ-մուտք և այլն[1]:

Դիտարկենք այդ բառերը համապատասխան բնագրային կիրառություններում:

Գտա ի նմա բան *բարի* (Գ. Թագ. ԺԴ. 15): Մի՛ ձանձրանայք *զբարիս* գործել (Ա. Թեսայ. Գ. 13):

Տէր պահեսցէ *զմուտ* և *զել* քո (Սաղ. ՃԻ. 8): Ի վերայ *մտից* տաճարի քերովբէի (Եզե. ԽԱ. 25): Եղէն *ելք* նոցա Յորդանան (Յեսու. ԺԹ. 33):

Տանել ի քրտանէ նորա թաշկինակ (Գործ. ԺԹ. 12): Քրտամբք *երեսաց* քոց կերիցես զհաց քո (Ծնն. Գ.19):

Անկախ արմատներով հետևյալ անեզական գոյականները ձևավորվել են –անք մասնիկով. *ողոք-ողոքանք, սխալ-սխալանք, վարձ-վարձանք, փակ-փականք, փորձ-փորձանք* և այլն:

Աստվածաշնչի համաբարբառում այս բառազույգերը դիտվել են առանձին բառեր՝ անկախ բառական արժեքներով. հմմտ. *Սխալ* եւս լինէր նաւելոցն (Գործ. ԻԷ. 9): Ի ժամանակի *սխալանաց* ցոյց զդարձն (Սիրաք. ԺԸ. 21): *Զփորձ* նորա գիտէք և դուք (Փիլիպ. Բ. 22): *Զփորձանս* մեծամեծս զոր տեսին աչք քո (Բ. Օրէնք. Է. 19):

Սպառնալիք անեզական գոյականը ձևավորվել է –իք մասնիկով՝ անորոշի դերբայական հիմքով, հմմտ. *Սպառնայ* սպանանել զքեզ (Ծնն. ԻԷ. 42): *Սպառնալիք* թագաւորի նման են մռնչելոյ առիւծու (Առակ. ԺԹ. 12):

---

[1] *Ստին և ստինք բառազույգի մեջ կարող ենք տեսնել եզակի-հոգնակի հակադրություն՝ ելնելով՝ ստինք գոյականի հոգնակիության (երկակիության) գաղափարից: Հմմտ. Հատուցաւ ի ստենէ Իսահակ (Ծնն. ԻԱ.): Զի բարի են ստինք քո քան զգինի (Երգ. Ա. 1)*

Ինչպես ցույց են տալիս բնագրային վկայությունները, անեզական գոյականների այս ենթախմբի բառարմատներն ունեն գործածության անկախություն և համապատասխան մասնիկավոր ձևերի հետ կազմում են եզակի-հոգնակի (հավաքական) հակադրություն:

Բ. Աստվածաշնչում հանդիպող անեզական գոյականների երկրորդ խմբում այն բառերն են, որոնք ունեն *կախյալ արմատներ.* վերջիններս մասնակցում են բառակազմական քայլերի՝ որպես սերող հիմքեր. այդ կարգի հիմքերով առաջացել են որոշակի կազմություններ: Անեզական այդ գոյականները և նրանց կախյալ արմատներով կազմությունները որոշակի գործածություն ունեն Աստվածաշնչում:

Այդ կարգի բառերը նույնպես կարելի է դասդասել ըստ ձևակազմական հատկանիշի՝ ելնելով բառակազմական երկրորդական ձևույթների տեսակից: Այսպես՝ –ք մասնիկով են կազմվել (ձևավորվել) հետևյալ անեզական գոյականները. *ընթրիք, կամք, կուրծք, միտք, վարանք, փառք* և այլն:

Անեզական այս գոյականները դիտարկենք Աստվածաշնչի գրքերում՝ միաժամանակ ցույց տալով դրանց կախյալ արմատների բառակազմական դերը որպես սերող հիմքեր:

Ընթրիք- «երեկոյան ուտեստի պահը. ուտելիք». Գործածվել է միայն անեզական ձևով: Հմմտ. Եկն ամենայն ժողովուրդն տալ *ընթրիս* (Բ. Թագ. Գ. 35): *Ընթրի*[1] կախյալ արմատից է *ընթրել* բայական բառույթը, Պատրաստեա՛, զինչ *ընթրելոց* իցեմ (Ղուկ. ԺԷ. 8):

Կամք- պահլավ. kam «կամք, կամեցողություն» բառից՝ «իղձ, ցանկություն» նշանակությամբ[2]: Հմմտ. Կատարեցին զանիրաւութիւն *ի կամաց* իւրեանց (Ծնն. ԽԹ. 5): *Կամք* անեզականի կախյալ *կամ* արմատով են կազմվել *կամել, կամ լինել* և այլ բառեր: Հմմտ. Գուցէ կինն ոչ *կամիցի* գալ ընդ իս (Ծնն. ԻԴ. 5): *Կամ եղէ* և ինձ, որ ի սկզբանէ զհետ երթեալ (Ղուկ. Ա. 3):

Կուրծք- «լանջք, լանջի տախտակը, ընդլայնմամբ՝ սիրտ, ստինք, կուրծք»- Բախէին *զկուրծս* և դառնային (Ղուկ. ԻԳ. 48): *Կուրծ* կախյալ արմատական բաղադրիչով նորակազմություններ չկան Աստվածաշնչում, սակայն մատենագրության մեջ հանդիպում են, ինչպես՝ *կրծացաւութիւն, կրծապահ, կրծանոց, կրծաբախ* և այլն[3]:

Միտք- բնիկ հայերեն բառ է՝ med արմատից «մտածություն, խելք, բնականություն, ուշադրություն, իմաստ» նշանակությամբ[4]: Հմմտ. Ինքեանք առ տկարութեան *մտացն* (Բ. Մակ. Զ. 21): *Միտ* կախյալ արմատը հանդես է գալիս ինչպես բառակազմական մակարդակում, այնպես էլ ունի

---

[1] *Ընթրի արմատի ծագումը համարվում է անհայտ (Տե՛ս* ***Ջահուկյան Գ.****, Ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010, էջ 249):*

[2] ***Հր. Աճառյան****, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 2, Ե., 1973, էջ 498:*

[3] ***Հր. Աճառյան****, նշվ. աշխ., Երևան, էջ 666:*

[4] ***Հր. Աճառյան****, նշվ. աշխ, հ. 3, Երևան, էջ 325:*

գործածության անկախություն: Աստվածաշնչում հանդիպում են՝ *մտաւոր* (Իմաս. Է. 22), *մտաբերել* (Ելք. ԻԱ, 14), *մտադիր* (Առակ, Թ, 17), *մտադիրութիւն* (Դատ. Ե. 2), *մտադրութիւն* (Իմաս. ԺԳ. 13), *մտախոհ* (Ծնն. Զ, 6), *մտածութիւն* (Սիրաք, Գ. 26), *մտահաճութիւն* (Ա. Տիմ. Ե. 21), *մտայոյզ* (Դան. Բ. 29), *ի միտ առնուլ* (Սաղ. ԼԲ. 18), *ի մտի դնել* (Ա. Մակ. Բ. 27) կազմությունները:

Ինչպես երևում է Աստվածաշնչում ունեցած կիրառություններից, կախյալ *միտ* արմատը հանդես է գալիս բայական հարադրությունների արտահայտության պլանում՝ կազմելով վերլուծական բարդություններ:

Վարանք – ծագումն անհայտ է համարվում[1]: Բառը նշանակում է «վարանում, երկմտանք»- Ու՞մ են դժնդակութիւնք և *վարանք* (Առակ. ԻԳ. 23): *Վարան* կախյալ արմատից է *վարանել* բայական բառույթը, հմմտ. Լեզուաւ քով մի՛ *վարանէր* (Սիրաք. Ե. 16):

Փառք – համարվում է փոխառություն իրանական աղբյուրից՝ միջին պրսկ. farr -«պատիվ, մեծարանք. կրոն, դավանանք» նշանակությամբ[2]- Արար իւր զայն ամենայն *փառս* (Ծնն. ԼԱ. 1):

Անեզական գոյականի կախյալ *փառ* արմատից է կազմվել *փառաւոր* բառը: Հմմտ. Ես այր մի տառապեալ եմ և ոչ *փառաւոր* (Ա. Թագ. ԺԸ. 23):

Փառաւոր սերող հիմքով Աստվածաշնչում հանդիպում են *փառաւորել* (Դատ. Թ. 9), *փառաւորիչ* (Ա. Թագ. Բ. 30), *փառաւորութիւն* (Ա. Մակ. ԺԲ. 43) բառերը և *փառաւոր լինել* հարադրական կազմությունը (Ա. Մակ. Ե. 63):

Կախյալ արմատներով անեզական գոյականների ձևավորման հարցում որոշակի դեր ունի *–անք* հավաքական մասնիկը՝ ինչպես

կալանք	պաղատանք
կշտամբանք	տանջանք
հոսանք	փրկանք
պատկառանք	

Այս կարգի անեզական գոյականները ընդհանուր օրինաչափություն են ցուցաբերում. դրանց կախյալ արմատներով կազմվել են բայական բառույթներ (անորոշ դերբայներ), կամ կարող ենք ասել՝ կախյալ այդ արմատներով կազմվել են անեզական գոյականներ: Երկու դեպքում էլ կախյալ արմատներն ունեն բառակազմական արժեք՝ անկախ այն բանից, թե նախապես ո՛ր կարգի բառերի համար են դարձել սերող հիմքեր:

Աստվածաշնչում դիտարկենք այդ կարգի բառերի կախյալ արմատների բառակազմական արժեքը համապատասխան բառերի արտահայտության պլանում:

Կալանք բառի արտահայտության պլանում *կալ* կախյալ արմատը բայահիմք է՝ ածանցակերպ. *ունիմ - կալ: Կալանք* ունի «բանտարկություն» իմաստը: Հմմտ. Երեմիա մարգարէ կայր *ի կալանս* (Երեմ. ԼԲ. 2):

---

[1] ***Ջահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., Երևան, էջ 706:*

[2] ***Ջահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., Երևան, էջ 758: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 4, Երևան, էջ 482:*

Նրանով բաղադրվել են *կալնուլ* և *կալանատեր* բառերը, որոնք հանդիպում են Աստվածաշնչում: Հմմտ. Եւ երկունք *կալցին* զնոսա յերեսաց քոց (Բ. Օրենք. Բ. 25): Ուկն դնէին զնոսա *կալանաւորքն* (Գործ. ԺԶ. 25):

Կշտամբանք - «հանդիմանություն, պախարակություն»- Պահիցես ինձ զնոսա յաւուր նեղութեան և *կշտամբանաց* (Յուդիթ. Բ. 5):

Կշտամբ կախյալ արմատը հանգում է անկախ չգործածված *կուշտն* բառի գործիական հոլովաձևին[1], որից կազմվել են *կշտամբել, կշտամբիչ, կշտամբութիւն* բառերը: Հմմտ. Ոչ թե վասն պատարագաց քոց *կշտամբէր* զքեզ (Սաղ. ԽԹ. 8): Ոմանց դատապարտելոց լինիջիք *կշտամբիչք* (Յուդա. 22): Հասեալ է ժամանակ *կշտամբութեան* (Ա. Մակ. Բ. 48):

Հոսանք- «ջրերի ընթացք» - Իբրեւ ջուրց բազմաց բռնութիւն *հոսանաց* (Եսայ. ԺԷ. 13): *Հոս* կախյալ արմատով[2] են կազմվել *հոսել* և *հոսիչ* բառերը, որոնք հանդիպում են Աստվածաշնչում: Հմմտ. Զի *հոսէ* ի վերայ երեսաց երկրի (Սաղ. Ա. 4): Կամ *զհոսիչս* միայն ծխոյն շարաւոյ (Իմաս. ԺԱ. 19):

Պաղատանք- «աղաչանք, խնդրանք»- Լսել *պաղատանաց* աղօթից ծառայից քոց (Գ. Թագ. Ը. 28): *Պաղատ*[3] կախյալ արմատից է *պաղատել* բայական բառույթը. Որովք *պաղատեաց* առաջի տեառն Աստուծոյ (Գ. Թագ. Ը. 53):

Պատկառանք - «հարգանք». Զի դու գիտէս *զպատկառանս* իմ (Սաղ. ԿԸ. 20): *Պատկառ*[4] կախյալ արմատից է *պատկառիչ* բայական բառույթը, հմմտ. *Պատկառեցեր* յերեսաց Տեառն (Դ. Թագ. ԻԲ. 13):

Տանջանք- «տառապանք»- Ընտրեաց ինքնակամ հասանել *ի տանջանս* (Բ. Մակ. Զ. 19): *Տանջ*[5] կախյալ արմատից են սերել *տանջել* և *տանջիչ* բառերը: Հմմտ. *Տանջէ* Տէր զմեղաւորս իւր (Յուդիթ. Ը. 23): *Տանջիչս* անձամբ անձին (Բ. Մակ. Դ. 16):

Փրկանք- «փրկագին»- *Փրկանք* արկանիցէն ի վերայ նորա (Ելք. ԻԱ. 30): Կախյալ *փրկ*[6] արմատից են սերել *փրկել, փրկիչ, փրկութիւն* բառերը: Հմմտ. Հրեշտակն *փրկեաց* զիս (Ելք. Բ. 13): Յարոյց Տէր *փրկիչ* Իսրայելի (Դատ. Գ. 9): Առանց Աստուծոյ ոչ լինիցի պատասխանի *փրկութեան* (Ծնն. ԽԱ. 16):

---

[1] *Գ.Ջահուկյանն այն բխեցնում է խեթական արմատից (նշվ. աշխ., էջ 413), Հր.Աճառյանը՝ սանսկրիտից (նշվ., աշխ., հ. 2, էջ612):*

[2] *Գ.Ջահուկյանը հոս արատը համարվում է անհայտ ծագման (տե՛ս նշվ. աշխ., Երևան, էջ 466):*

[3] *Պաղատ արմատը համարվում է անհայտ ծագման (Տե՛ս* ***Ջահուկյան Գ.****, նշվ. աշխ., Ե., էջ 618):*

[4] *Պատկառ արմատը համարվում է իրանական (՞) փոխառություն (Տե՛ս* ***Ջահուկյան, Գ.*** *նշվ. աշխ., Երևան, էջ 626):*

[5] *Տանջ արմատը համարվում է իրանական փոխառություն՝ *tanj կորած ձևից, որ համեմատելի է պարսկերեն tang «նեղ, անձուկ» արմատի հետ՝ «(Տե՛****Ջահուկյան*** *ս* ***Գ.****, նշվ. աշխ., էջ 720,* ***Հր.Աճառյան****, նշվ. աշխ., հ. 4, Երևան, էջ 369):*

[6] *Փրկ արմատը համարվում է ասորական փոխառություն (Տե՛ս* ***Ջահուկյան****,* ***Գ.*** *նշվ. աշխ., Երևան, էջ 771):*

Աստվածաշնչում որոշ անեզական գոյականների կախյալ արմատները հանդես են գալիս բառակազմական արժեքով, որոնց արտահայտության պլանում առկա է –իք երկրորդական ձևույթը:

Մեր ընտրանքում հանդիպում են *երախտիք, ընթրիք* և *կարծիք* և *կարիք* բառերը: Այս բառերը, ինչպես նաև նրանց կախյալ արմատներով կազմված միավորները Աստվածաշնչում կենսունակ գործածություն ունեն: Այսպես՝

Երախտիք- «նյութական և բարոյական աջակցություն»- Մոռացան *զերախտիս* նորա (Սաղ. ՀԷ. 11): *Երախտ*[1] կախյալ արմատից է սերել *երախտաւոր* բառը, ինչպես՝ Արքն *երախտաւոր* էին մեզ յոյժ (Ա. Թագ. ԻԵ. 15):

Կարիք – բառի արմատական *կար* ձևույթը բխեցնում են բնիկ հնդեվրոպական *gori- *ger «ծանր» արմատից[2]: Բառի նախնական իմաստից են ճյուղավորվել «ուժ, կարողություն, զորություն» նշանակությունները: Աստվածաշնչում հանդիպում են տկար կազմությունը և *կարիս առնել* անվանաբայական հարադրությունը՝ («կարեկից լինելով՝ դժկամությամբ համաձայնել եղածին»): Հմմտ. Եւ *տկարք* զգեցան զօրութիւն (Ա Թագ. Բ. 4): *Կարիս առնէին* վասն առնն տարապարտուց մահուանն (Բ Մակ. Դ. 35):

Կարծիք- հավանական է համարվում ծագումը բնիկ հնդեվրոպական *garag- «սարսափելի, ահեղ, սարսափ» արմատից[3]: Հին հայերենում այն նշանակում է «տեսակետ, դատողություն, ենթադրություն»: Հմմտ. Գուցէ *կարծիս* ինչ տացէ թագաւոր (Բ. Մակ. Գ. 32): *Կարծ* կախյալ արմատը՝ իբրև սերող հիմք, հանդես է եկել *կարծել* բառերի արտահայտության պլանում, հմմտ. Ոչ որպէս դուք *կարծեք*՝ թէ սոքա արարեալ իցեն (Գործ. Է. 15):

Գ. Աստվածաշնչում հանդիպում են զգալի քանակությամբ անեզական գոյականներ, որոնց արմատական բաղադրիչները նույնպես կախյալ արմատներ են, սակայն այդ արմատներով նոր բառեր չեն հանդիպում քննվող բնագրում. անեզական այդ գոյականները տվյալ բնագրում բառակազմորեն չեզոք են: Դրանք կարելի է ներկայացնել երկու կտրվածքով՝ բառեր, որոնք չեն հանդիպում բաղադրությունների կազմում, և բառեր, որոնք հանդիպում են կայուն կապակցությունների արտահայտության պլանում:

1. Բառակազմորեն չեզոք բառեր են՝

Դիք - ծագում է բնիկ հնդեվրոպական *dheses-՝ *dhes- կրոնական բնույթի արմատից[4] և նշանակում է «հեթանոսական կուռք, չաստված»:

---

[1] *Երախտ արմատը համարվում է իրանական փոխառություն (Տե՛ս* ***Ջահուկյան Գ.****, նշվ. աշխ., էջ 220): Հր.Աճառյանն այն բխեցնում է պիլ. *raxt հոմանիշ ձևից (****Աճառյան Հր.****, նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 36):*

[2] ***Ջահուկյան Գ.****, նշվ. աշխ., Երևան, էջ 390:*

[3] *Հավանական է համարվում ծագումը բնիկ հնդեվրոպական *garag- «սարսափելի, ահեղ, սարսափ» արմատից (Տե՛ս* ***Ջահուկյան Գ.****, նշվ. աշխ., Երևան, էջ 392):*

[4] ***Ջահուկյան Գ.****, նշվ. աշխ., էջ 200: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 672):*

Զբաւանք բառի *բաւս* արմատը համարվում բնիկ հնդեվրոպական (ᵒ) bha-u-k- bha-՝ «խոսել» ձևից. զբաւսանք՝ «ժամանակի անցկացում՝ խոսակցությամբ» իմաստով[1]:

Լլկանք բառի *լլուկ* համարվում է բնիկ հնդեվրոպական *lul-՝ «դեսուդեն շարժել, օրորել» արմատից կամ նրա *lel- տարբերակից[2]:

Խոշտանգանք - արմատը համարվում է իրանական փոխառություն[3]:

Սրունք - բնիկ հնդեվրոպական *k՛rusni – «ոտք, սրունք» արմատից[4]:

2. Անեզական գոյականներն իբրև հարադրությունների բաղադրիչ.

Աղիք- արմատի ծագումն անհայտ է համարվում[5]: Անեզական գոյականն Աստվածաշնչում հանդիպում է *աղիքն գալարել* հարադրության կազմում՝ «խոր ցավ՝ վիշտ զգալ՝ ապրել» իմաստով. *Գալարէին աղիք* նորա ի վրեայ եղբօրն իւրոոյ (Ծնն. ԽԳ. 40):

Աղօթք - արմատը հանգում է բնիկ հնդեվրոպական oləu-ti- (ᵒ)՝*el բնաձայնական արմատին[6]: Ունի «խնդրանք, աղաչանք, մաղթանք» իմաստներ (Ծնն. Ի. 7): Աստվածաշնչում հանդիպում է անվանաբայական հարադրության կազմում՝ *աղօթս առնել, աղօթս կալ, աղօթս մատուցանել, կանխել յաղօթս* ՝«աղոթել» իմաստով: Հմմտ. *Աղօթս արարէք* վասն իմ առ Տէր (Ելք. Ը. 28): Այն կին եմ՝ որ կացի առաջի քո ընդ քեզ *կալ աղօթս* (Ա Թագ. Ա. 26): *Աղօթս մատուցանել* յանուն նորա մինչեւ ցայսօր (Բ Օրէնք. Ժ. 8): Եւ *կանխեալ յաղօթս* եւ ի խնդրուածս զցայգ եւ զցերեկ (Ա Տիմն. Ե. 5):

Դժոխք - արմատը փոխառություն է իրանական աղբյուրից[7]: Աստվածաշնչում հանդիպում է *ի դժոխս իջանել* հարադրության կազմում՝ «գերեզման իջնել» նշանակությամբ. Զի *իջից* ես սովին ոգով առ որդի իմ *ի դժոխս* (Ծնն. ԼԷ. 34):

Խրացք - *խրաց* արմատը հանգում է բնիկ հնդեվրոպական *khrok-so- (ᵒ)՝ *(s)ker- «պտտել, ծռել» ձևին և նշանակում է «կոշկաթել, բաճկոնի թել, քուղ»[8]: Աստվածաշնչում հանդիպում է *խրացք հատանել* («կոշիկի թելերը կտրվել») և *խացք լուծանել* («կոշիկի թելերն արձակել») հարադրությունների կազմում: Հմմտ. Եւ ոչ *հատցին խրացք* կոշկաց նորա (Եսայ. Ե. 27): Չեմ բաւական խոնարհել *լուծանել զխրացս* կօշկաց նորա (Մարկ. Ա. 7):

Կեանք - համարվում է հայկական կազմություն՝ կեա-ից՝ -ան ածանցով: Հավանական է համարվում նաև *կեան*- ձևի անմիջական հնդեվրոպական ծագումը[9]: *Կեանք* բառի թեք ձևով Աստվածաշնչում հանդիպում են հետևյալ

---

[1] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 235:*
[2] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 298: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 288):*
[3] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 341:*
[4] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 698: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 285):*
[5] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 37:*
[6] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 35:*
[7] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 197: Հր. Աճառյան, նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 664):*
[8] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 354:*
[9] ***Զահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 397: Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 565:*

անվանական հարադրությունները՝ *պսակ կենաց* (Յայտ. Բ. 10), *կենաց աղբիւր* (Յայտ. Է. 17), *գիր կենաց* (Յայտ. Ի. 15), *գիրք կենաց* (Յայտ. Ի. 12), *ջուր կենաց* (Յայտ. ԻԲ. 17), *ծառն կենաց* (Յայտ. ԻԲ. 19), *բան կենաց* (Փիլիպ. Ա. 26) և այլն:

Ջահիջահանք - հավանական է համարվում փոխառության հանգամանքը. կա՛մ խեթական zah(h) - «խփել», zahhai «ճակատամարտ», կա՛մ վրացական. jah «խփել»[1]: աստվածաշնչում հանդիպում է *ջահիջահանք մահու* անվանական հարադրության կազմում՝ «կյանքի հարված(ներ)» իմաստով: Հմմտ. Զի պաշարեցին զիս *ջահիջահանք մահու* (Բ Թագ. ԻԲ. 5):

Կնիք - համարվում է ակկադական փոխառություն kunukkum արմատից՝ «կնիք» նշանակությամբ[2]: Աստվածաշնչում հանդիպում է հետևյալ բայական հարադրությունների կազմում, որոնց մի մասն ունի դարձվածքի արժեք, ինչպես՝ *կնքեալ եւթն կնքով* («յոթ կնիքով՝ դրոշմով կնքել») (Յայտ. Ե. 1), *լուծանել զկնիք* («կնիքը քանդել՝ բացել»), (Յայտ. Ե.2), *բանալ զկնիք* («կնիքը բացել»), (Յայտ. Ե. 9) և այլն: *Տալ ետու կնիք* կապակցությունը հունաբան ոճով նշանակում է «մկրտել», հմմտ. *Տալ ետու կնիք* եւ տանն Ստեփանեայ (Ա Կորն. Ա. 16): Անվանական հարադրություններ են՝ *կնիք արդարութեան* (Հռ. Դ. 11), *կնիք առաքելութեան* (Ա Կորն. Թ.2):

Մօրուք - բնիկ հնդեվրոպական *smakru- (**smek-) «կզակ, մորուք» արմատից[3]: Աստվածաշնչում գործածվել է *փետեմ զմօրուս* կայուն կապակցությունը («մորուքը փետել՝ արմատախիլ անել»), որ ձևավորվել է *փետեմ զհերս* կապակցության համաբանությամբ («մազերը փետել»): Հմմտ. *Փետեցի զհերս* և *զմօրուս* իմ (Բ Եզր. Թ. 3):

Սեամք - ծագումն անհայտ է համարվում[4]: Աստվածաշնչում հանդիպում է հետևյալ կայուն կապակցությունների կազմում, ինչպես՝ *պահել զսեամս մտից* (փխբ. «հիշողությունը չկորցնել»). Եվ *պահիցէ զսեամս մտից* իմոց (Առակ, Ը. 34): *Զսեամս մաշէ ոտն* (փխբ. «մի տեղ շատ գնալ-գալ»). *Զսեամս* դրանց նորա *մաշեսցէ ոտն* քո (Սիրաք, Զ. 36):

Տուգանք - *տոյժ* փոխառություն է իրանական աղբյուրից. արմատի տարբերակն է *տուգ,* որ առանձին անգործածական է[5]: Աստվածաշնչում *տոյժ* արմատը հանդիպում է *ի տոյժ անկանել* («նեղության՝ փորձանքի մեջ ընկել») կայուն կապակցության կազմում. Եւ անզգամք ընդ առաջ երթեալ *ի տոյժս անկցին* (Առակ, ԻԷ. 12):

Հինգերորդ դարի մատենագրական այլ երկերի բառային կազմի համեմատական քննությունը կարող է այլ փաստեր բացահայտել, մինչդեռ

---

[1] ***Ջահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 649: Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 119:*
[2] ***Ջահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 412:*
[3] ***Ջահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 519: Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 375:*
[4] ***Ջահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 674:*
[5] ***Ջահուկյան Գ.***, *նշվ. աշխ., էջ 732: Աճառյան Հր., նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 420:*

մեր քննության բնագիրը Աստվածաշունչն է, որի շրջանակներում էլ անում ենք այդ եզրակացությունը:

Այսպիսով՝ Աստվածաշնչի թարգմանական գրքերում անեզական գոյականների արտահայտության և բովանդակության պլանների հարաբերակցված քննությունը բացահայտում է բառակազմական որոշակի օրինաչափություններ, որոնք բնորոշ են նախագրային հայերենին: Լեզվի զարգացման այդ գոյավիճակում անեզական գոյականների կախյալ արմատներով կազմվել են զգալի քանակությամբ բառեր, որոնք նախագրային հայերենի բառային կազմի հետ փոխանցվել են հին հայերենին: Աստվածաշնչի գրքերում այդ կարգի բառերի քննությունը ցույց է տալիս, որ անեզական գոյականները բառակազմական տեսակետից ունեցել են գործառական տարբեր հաճախականություն.

ա) անեզական գոյականների հետ հավասարապես գործածվել են նրանց անկախ արմատները՝ բառական արժեքով,

բ) անեզական գոյականների կախյալ արմատները ունեցել են բառակազմական որոշակի դեր. նրանցով կազմվել են նոր բառեր,

գ) անեզական որոշ գոյականների կախյալ արմատները բառակազմորեն չեզոք են, նրանցով նոր բառեր չեն հանդիպում Աստվածաշնչում:

Հինգերորդ դարի թարգմանական առաջին հուշարձանում անեզական գոյականների կախյալ արմատների բառակազմական արժեքների բացահայտումը վերաբերում է արմատական բառագիտությանը և որոշակի առումով կարող է ամբողջացնել հայերենի պատմական բառագիտության և պատմական բառակազմության քննության շրջանակները: Նյութի համաժամանակյա քննության արդյունքները կարող են համեմատական խարիսխ դառնալ լեզվական տվյալ իրողության տարժամանակյա քննության համար:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բագրատունի Ա., Հայերէն քերականութիւն ի պէտս զարգացելոց, Վենետիկ, 1852:
2. Աբրահամյան Ա., Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976:
3. Խաչատրյան Լ., Թոսունյան Գ., Գրաբարի դասագիրք, Երևան, 2004:
4. Ավետիսյան Հ., Ղազարյան Ռ., Գրաբարի ձեռնարկ, Երևան, 1976:
5. Ջահուկյան Գ., Ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010:
6. Աճառյան Հր., Հայերեն արմատական բառարան, հհ.1-4, Երևան, 1971-1979:

Բնագրային օրինակների սկզբնաղբյուրներ

«Աստվածաշունչ մատեան հին և նոր կտակարանաց» աշխատությունը (Հայաստանի
Աստվածաշնչային ընկերութիւն, Երեւան, 1997):
Թ. Վ. Աստուածատուրեան, Համաբարբառ հին և նոր կտակարանաց, Երուսաղէմ, 1895:
Համաբարբառ գրաբար Աստվածաշնչի, Հայաստանի Աստվածաշնչային ընկերություն,
Սուրբ Էջմիածին, 2012:

Համառոտագրություններ

Առակ- Առակք Սողոմոնի
Ա. Տիմո.- Թուղթք Պաւղոսի Առաքելոյ, Առ Տիմոթէոս Ա.
Ա Կորն.- Թուղթք Պաւղոսի Առաքելոյ առ Կորնթացիս
Բ Եզր.- Գիրք Եզրի
Գործ.-Գործք Առաքելոց
Դանի.-Դանիէլ
Դատ.- Դատաւորք
Եսայ.- Եսայի
Ելք- Ելք
Եզե.- Եզեկիէլ
Եղ.- Եղիշէի Վասն Վանրդանայ եւ Հայոց պատերազմին, Եր., 1957:
Երեմ.- Ողբք Երեմիայ
Եզր- Եզր
Եսայ.- Եսայի
Երգ.- Երգ երգոց
Թագ.Ա.Բ.Գ.Դ. – Թագաւորութեանց Ա. Բ.Գ.Դ.
Թեսայ.- Թուղթք Պաւղոսի Առաքելոյ առ Թեսաղոնիկեցիս Ա.
Իմաս.- Իմաստութիւն Սողոմոնի
Ծնն.-Ծնունդք
Հռ.- Հռութ
Ղեւտ.- Ղեւտական
Ղուկ.- Աւետարան ըստ Ղուկասու
Մակ. Ա. Բ. - Գիրք Մակաբայեցւոց Ա. Բ.
Մարկ.- Աւետարան ըստ Մարկոսի
Յայտ.- Յայտնութիւն Յոհաննու
Յեսու.- Յեսու Նաւեայ
Յովբ- Յովբ

Յուդիթ – Յուդիթ
Յուդա- Թուղթ Յուդայի Առաքելոյ
Սաղ.- Գիրք Սաղմոսաց
Սիրաք- Սիրաք
Փիլիպ.- Թուղթք Պաւղոսի Առաքելոյ առ Փիլիպեցիս
Օրենք-Բ.- Երկրորդումն Օրինաց

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Հ.Ս.Ղազարյանը:

ՀՏԴ 82-9
Գրականագիտություն

Զինաիդա ԲԱԼԱՅԱՆ
ԱրՊՀ , Գրականության և ժուռնալիստիկայի
ամբիոնի դոցենտ, բ. գ. թ.

ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆ / 200
ՂԵՎՈՆԴ ԱԼԻՇԱՆԸ և ՄԵԾ ՀԱՅՔԻ ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՆԱՀԱՆԳ ԱՐՑԱԽԸ

«Արցախ» երկն ունի խիստ քաղաքական, գրապատմական, գեղագիտական ուղղվածություն-խնդրակարգ, հայրենագիտական-ուսուցողական, ազգային-գաղափարաբանական ծրագրայնություն, մելիքական-իշխանական տների ու նրանց փոխհարաբերությունների խորը բացահայտումներ, հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների քննման անհերքելի ապացույցներ, կերպարների համոզիչ և սպառիչ բնութագրումներ, տեղագրական, իրավական համակարգի փաստացի շարադրանք, արցախցիների բազմաբովանդակ կյանքի՝ հերոսական անցյալի, մահտարաժամի, կորուստների և ձեռքբերումների, պարտությունների և հաղթությունների անսխալական պատկերավորում, ստեղծագործ մեծ հանճարի փայլատակումներ, գիտական կառուցվածք և արդիական հնչողություն, ինչն իրավամբ կարող է տարածաշրջանում հնչող բազմաբնույթ մարտահրավերներին ընդհառաջ անխորտակելի գիտական արժեք հանդիսանալ:

Բանալի բառեր՝ *Մեծ Հայք, Վենետիկի Մխիթարյան միաբանություն, Քիրս, Գյուլիստան, Գանձասար, Դիզապայտ, Վարանդա, Ծար, Ականա, Աղվանք*

З. Балаян

ГЕВОНД АЛИШАН / 200
ГЕВОНД АЛИШАН И ДЕСЯТАЯ ПРОВИНЦИЯ ВЕЛИКОЙ АРМЕНИИ АРЦАХ

Произведение «Арцах» имеет сильную политическую, библейскую, эстетическую направленность-проблематику, патриотически-воспитательную, национально-идеологическую нацеленность, содержит глубокие разоблачения княжеских домов и их отношений, неопровержимые доказательства для изучения духовных и светских властей, убедительные и исчерпывающие описания персонажей, фактическое описание местной правовой системы, непогрешимое изображение многогранной жизни народа Арцаха: героическое прошлое, потери, завоевания, победы

великого творческого гения. Произведение имеет четкую научную структуру и современное звучание. Все это по праву может представляться неопровержимой научной ценностью перед лицом различных вызовов, озвучиваемых в регионе.

Ключевые слова: *Великая Армения, Мехитаристская Конгрегация Венеции, Кирс, Гюлистан, Гандзасар, Дизапайт, Варанда, Тсар, Акана, Агванк*

Z. Balayan

GHEVOND ALISHAN AND THE TENTH PROVINCE OF GREATER ARMENIA ARTSAKH

The work "Artsakh" has a strong political, biblical, aesthetic, patriotic-educational, national-ideological orientation, contains deep exposures of princely houses and their relations, irrefutable evidence for the study of spiritual and secular authorities, convincing and comprehensive descriptions of characters, an actual description of the local legal system, the infallible image of the multifaceted life of the people of Artsakh: the heroic past, losses, gains, victories of the great creative genius. The work has a clear scientific structure and modern sound. All this can rightfully be represented as an undeniable scientific value in the face of various challenges raised in the region.

Keywords: *Great Armenia, Mechitarist Congregation of Venice, Qirs, Gulistan, Gandzasar, Disapait, Varanda, Tsar, Akana, Agvank*

Համապարփակ, ֆենոմենալ գիտական իմացությունների տեր, քանքարաշատ ու վաստակաշատ հայագետ, բանաստեղծ, գրող, փիլիսոփա, աշխարհագրագետ, թարգմանիչ, աշխարհագրական ուղղության հետևորդ, հռչակավոր Մխիթար Սեբաստացու աշակերտ Ղևոնդ Ալիշանը, ինչպես իր բազմաբնույթ երկերում, նույնպես փոքրածավալ, բայց մեծարժեք «Արցախ» երկում հատկանշել է Մեծ Հայքի տասնհինգ նահանգներից տասներորդը՝ Արևելից կողմանքը՝ Արցախը, իր տասներեք գավառներով հանդերձ՝ Կողթը, Բերդաձորը, Վայկունիքը, Սիսական ոստանը, Մեծկունիքը, Մեծիրանքը, Փառնեսը, Մյուս Հաբանդը, Պարզկանքը, Մուխանքը, Հարժլանքը, Պիանքը, Քոտակը: Հետևելով պատմիչների, ժամանակագիրների տված տեղեկություններին՝ Ալիշանը լուսաբանում է միտքը հետևյալ մեկնաբանությամբ. «Հայոց նախնիների իշխանության ժամանակ Արցախը տասներկու կամ ավելի գավառների էր բաժանվել….»[1]:

Հեղինակը երբեք չլինելով Հայաստանում ու նրա գավառներում, զբաղվելով հայ և օտար աղբյուրների մանրակրկիտ ուսումնասիրությամբ,

---

[1] ***Ալիշան Ղևոնդ***, *Արցախ, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1993 (այսուհետև՝ Ղևոնդ Ալիշան, Արցախ), էջ 9:*

հետևողականորեն ու նախանձախնդիր պատասխանատվությամբ ու հայրենագիտական մղումներով զինված՝ հետամուտ լինելով իր նպատակների, ծրագրերի կյանքի կոչելուն՝ կարողացել է ի մի բերել իր կուտակած գիտական հարուստ նյութը և քննադաշտ բացել, ստեղծել Հայաստանին ու նրա բազմաբովանդակ պատմությանը նվիրված կոթողների շարք, որի մայր երակում իր առանձնահատուկ տեղն ունի գիտապատմական, վիպագրական, բանագիտական, աղբյուրագիտական հենքով շաղախված «Արցախը», որի՝ մեր կողմից կատարած համակողմանի գրականագիտական քննության անդրադարձը առաջին փորձը կարելի է ընդունել հայ գրականության մեջ:

Ղևոնդ Ալիշանն Արցախի գավառների քննությունն ու մեկնաբանությունները կատարում է՝ հենվելով ձեռք բերած հարուստ փորձի, նաև տեղագրական, պատմական, բանագիտական և այլևայլ կարգի հարուստ գիտելիքների հիման վրա, կենտրոնանալով նրանց աշխարհագրական, պատմական միջավայրի բացահայտմանը, այդ ամենին ավելացնելով իր վառ երևակայությունն ու ստեղծագործելու անուրանալի, բարձրակարգ շնորքը, աներևակայելի տաղանդը: Նրա գրչի տակ անձնավորվում են Արցախի մելիքները, հոգևոր և աշխարհիկ առաջնորդները, մելիքական տներն իրենց առանձնահատկություններով, պատմական դիմագծով, մղած կռիվներով, ազատասիրության, հայրենապահության յուրովի դրսևորումներով, գավառներն իրենց յուրահատկություններով, ծննդաբանությամբ, տոհմական գծերով, արաչագործ ձեռնարկություններով, բնությունն իր հարուստ նկարագրով և այլն...

Արցախի գավառների քննության համակարգում իր գրապատմական, քաղաքական, աշխարհագրական, բնակլիմայական, տեղագրական նկարագրով, ծագումնաբանությամբ, արտաքին հարաբերություններով, ազգային մտախառնվածքով առանձնանում է **Գյուլիստան-Ռոսաստակը, Չարաբերդը (Չլաբերդ), Մեծ Կողմանքը, Սիսական գավառ-Ղայնաղը, Մեծիրանք-Կսապատը և այլ գավառներ:**

Գյուլիստան-Ռոսաստակ

Արժեքավոր են նաև Ալիշանի անդրադարձները պատմական Գյուլիստանի ու նրա անվան ծագման և Թալիշի մասին, որոնց վերաբերյալ նա տեղեկություններ քաղել է նաև թե՛ Ս. Ջալալյանից, թե՛ մի խաչվեմի արձանագրությունից.

110. «Կուրանի և Թարթառի միջով,- գրում է Ալիշանը,- հոսում է ձկնաբեր (կարմրախայտ) Ինճե գետը, որը, ինչպես **ինձ թվում է**, բխելով Մռավի արևելյան բլուրներից, անցնում է Ուտիքի ճևանշիր գավառը:

…. Միջին դարերում, երբ այլազգիները իրենց ձեռքը գցեցին այս տարածքը, այն կոչվում էր Գյուլիստան, որպես և մինչև օրս է կոչվում, գետի ձախ ափին գտնվող բերդավանի հետ միասին, որն ընկած էր Ագճաքենդ գյուղերից հարավ:

Խթրավանքի մի արձանագրությունում Գոլաստյան է կոչվում: Ասվում է նաև ԺԲ դարի սկզբի այդ կողմերի իշխան, արքայազն-իշխան Վասակի մասին, որը, գնալով այնտեղ, ազատում է այն օտարների ձեռքից և այնտեղ բնակեցնում իր որդուն: Այնտեղ բերվում է մի մեծ խաչվեմ, որի վրա էլ արձանագրվում է այս բանը:

Արցախում, Ինճեի հովիտներում, ըստ Ջալալյանի, դեպի ձորամեջ ընկած գետափին, նշվում են ճգնավորների՝ Ռադիպեկի անունով ամայի վանքը, իսկ գավառի սահմանում, Գյուլիստանից ավելի հյուսիս-արևելք՝ Թալիշ գյուղավանը» ….»[1]:

Չարաբերդ (Չլաբերդ), Մեծ Կողմանք գավառները

Քննելով Արցախի կեսը զբաղեցնող Չարաբերդ կամ Չլաբերդ մեծ գավառի մասին եղած բազմաբնույթ տեղեկությունները՝ Ալիշանը գտնում է, որ այն հին ժամանակներում ամուր բերդ էր՝ հիշատակված Է դարի սկզբից, և որ ըստ Արցախի վաղնջնական պատմության՝ բուն Չարաբերդը Քուստի-Փառնեսի կամ մանավանդ Մեծ Կողմանք գավառի մի մասն է, որի հարավային մասը Մեծիրանք կամ Մեծունիք գավառն է, հետագայի բուն Խաչենը՝ հայտնի որպես Մեծկունիք: Այն Արցախի շատ մարզերից ավելի նշանավոր էր՝ բնակեցված քաջ ու արիական մարդկանցով, որից էլ ստացել էր իր Մեծիրանք անունը:

«**Եվ սա**,- գրում է Ալիշանը,- **ըստ իր գրված դիրքի Միջնարցախ գավառ է կոչվում: Այն ուներ հին և առանձին եպիսկոպոսարան Տաղձանք կոչված տեղում: Հիշատակվում են հետևյալ եպիսկոպոսները՝ Զ դարի կեսին Ղևոնդը, Է դարի կեսին Դավիթը, նրա հաջորդ Իսրայելը, Միսայելը, Դավիթը, որը 768 թ. կաթողիկոս նշանակվեց, Հովսեփը, որը 848 թ. կաթողիկոս նշանակվեց, Սամվելը, որը 878 թ. կաթողիկոս նշանակվեց, Սահակը, որը կաթողիկոս էր Ժ դարի կեսին…. Թ դարի կեսին Մեծ կողմանքի կես մասին իշխում էր քաջ Աբու Մուսեն, որը հերոսացավ Քշիթ լեռան վրա….,** ընդգծ.՝ Զ. Բ. »[2]:

Վիպախառն անցումներով, հետաքրքիր երանգներով հյուսվածքներ են պահպանվել Աբու Մուսեի հերոսական կռիվների շուրջ՝ ընդդեմ

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 37-38 :*

[2] *Նույն տեղում, էջ 38-39 :*

անագորույն, մահտարաժամ սփռող, անգութ ու խարդախ Բուղայի և նրա հորդահոս հորդաների:

Սիսական գավառ-Ղայնաղ

Թե ինչ աշխարհագրական վայրում է տարածված Սիսականը և աշխարհագրական ինչ սահմաններ է ընգրկում՝ կարևորելով նրա դերն Արցախում՝ Ալիշանը առանձնանշում է հետևյալը.

116. «Այն երկիրը, որ տեղադրված է արևմուտքից Մեծ-կողմանքի, իսկ արևելքից Վայկունիքի միջև, և որի միջով երեք վտակների միավորումից հետո սահմանով իջնում է Թարթառ գետը դեպի հարավ մոտ 12 մղոն, հետո թեքվում դեպի արևելք, պետք է Արցախի Սիսական գավառը լինի, նույն ինքը **Սիսական ոստանը և Սիսական գավառը,** որը այդպես է կոչվում Սյունիքին մոտ լինելու պատճառով: Նրան հարավից սահմանակից է Խաչեն գետի սկիզբը, որի հարավում էլ գտնվում է **Հաբանդ գավառը»**[1]:

Հաբանդ գավառը միջնադարում Խաչենի վերին մասն ու Հանդաբերդի տերերի ժառանգություն էր համարվում: **Ղայնաղ** երկրի տեղադրության ու անվանակոչության շուրջ ենթադրաբար քննումներ-բացահայտումներ կատարելով՝ Ալիշանը գրում է. «Մեր նախնիները Սիսական գավառում այդ անունով շեն բոլորովին չեն հիշատակում, բայց այդ նույն **Ոստան** անունը հուշում է, որ այդտեղ վաղնջական ժամանակներից սիսական իշխանների կողմից պետք է հիմնադրված լինի մի հզոր քաղաք կամ դղյակ: Ոչ մի տեղ չի հիշատակվում երկրամասի գավառական նոր անունը: Այն **Ղայնաղ** երկիրն է, որի հետ միասին կաթողիկոս Եսայի Ջալալյանը հիշում է Չարաբերդի վրա իշխող մի Բեկի, որը լեկերի պատճառով փախչում է նրա թիկունքում գտնվող Ծար երկիրը: Գավառում նշվում են Մռավի հարավից և Յանշախի սկզբից **Քեշիքենդը,** սրանից հարավ **Աղտավանը**, սրանից էլ հարավ Թարթառի մոտ՝ Շապոն, սրա ելքի հյուսիսային կողմում՝ Ուռաթաղը, արևմուտքից, վերջինի աջ կողմում, գետի հարավում՝ **Քոզտուն** կամ **Քոստին** »[2]:

Վերին Խաչենի իշխանների օրոք (ԺԲ-ԺԴ դդ.) ծաղկման էր հասել նրանց գահ ու ամրոց հանդիսացող Հաթերքը, որը ուներ **Հայթերք** ու **Խաթերք** գրության ձևերը: Հաթերքը գտնվում է Թարթառի ափին: Ի տարբերություն սահմանամերձ շրջաններից շատերի՝ Հաթերքի իշխանը ավելի պատվավոր էր: Իր ասելիքը հստակեցնելու և փաստացի դարձնելու համար Ալիշանը այս հարցում վկայակոչում է Մ. Գոշի և Կ. Գանձակեցու երկերը.

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 47 :*

[2] *Նույն տեղում, էջ 48 :*

«….ինչպես որ մեզ հնարավորություն է տալիս գուշակելու Մխիթար Գոշը իր **Դատաստանագրքի** հիշատակարանում, 1184 թ. «Խաչենի կողմերում քիչ թվով իշխաններ մնալու ժամանակ, կրոնավոր Վախթանգի Հասան անունով որդու և նրա որդի Վախտանգի ժամանակներում Հաթերք անունով դղյակին տիրում էին այլ իշխաններ[1], որոնց և ինքն ապավինել էր՝ նեղվելով Գանձակի տաճիկներից, Աղվանից Ստեփանոս կաթողիկոսի սադրանքներից, ինչպես որ ցույց է տալիս Կիրակոսը»[2]: Հաթերքի հետագա ճակատագրի մասին իր քննությունն Ալիշանը կատարում է՝ վկայակոչելով Դավրիժեցու «Հայոց պատմությունը». «Հետագայում այդ տեղի մասին հիշատակում է Առաքել պատմիչը, որն ասում է, որ 1576 թ. այլ գաղթականների հետ Հաթերք գյուղից Պարսկաստան են չվում եղբայրներ Օղլան քեշիշը և Ղարաբեկը: Այժմ մի գեղեցիկ եկեղեցի կա Հաթերքում, որտեղ պահվում է մի անվանի խաչ տեղի անունով»[3]:

Արցախի Խաչեն գավառը հիշատակվում է 4-րդ դարից, որի Խաչյանք տոհմանունի մասին տեղեկություններ են պահպանվել Ներսես Մեծի և Արշակունյաց արքաների գահնամակում: Միջնադարում Խաչենի մելիքները իրենց իշխանության տակ ներառեցին նաև Թարթառի հյուսիսային կողմերի գավառները՝ հասնելով մինչեւ Գեղամա ծովի ափերը և Չրբերդի **(Չարաբերդ)** ամբողջ գավառը: Այնուհետև այդ երկրամասը կոչվեց **Փոքր Սյունիք**:

Խաչենի միջնամասը և հարավային կողմերը գլխավոր բնակավայրի անունից ստացան Խաչենք կամ Խաչենի երկիր հատուկ անունները: Խոսքը վերաբերում է **Ներքին Խաչենին:**

Ազգային հոգևոր և մշակութային, քաղաքական կյանքում խաղացած մեծ դերի համար Ալիշանը բարձր է գնահատում Խաչեն աշխարհը՝ Արցախի նահանգների մեջ նրան պատվավոր տեղ վերապահելով, վկայակոչելով աշխարհագիր Վարդան Վարդապետի բառացանկում վերջինիս տված արժեքավոր հետևյալ բնութագիրը. «Խաչենը սուրբ Կարապետի գլուխն է, Գանձասարն է»[4]: Ալիշանի կարծիքով, դա վկայում է այն մասին, որ «այնտեղ է եղել երկրամասի կենտրոնը, այսինքն՝ Խաչենի բերդը, թեև այժմ անհիշատակ է: Գանձասարի ՉԻ (1271) թ. մի արձանագրությունում այն կոչվում է **Սուրբ Խաչեն,** որը ապացուցում է, որ այն իր անունն

---

[1] ***Մխիթար Գոշ***, *Գիրք դատաստանի, Երևան, 1975, էջ 25 :*

[2] ***Կիրակոս Գանձակեցի***, *Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1961 (այսուհետև՝ Կիրակոս Գանձակեցի), էջ 209 :*

[3] ***Ալիշան Ղևոնդ***, *Արցախ , էջ 49 :*

[4] ***Վարդան Վարդապետ***, *Աշխարհացոյց, Փարիզ, 1960, էջ 11 :*

ստացել է սուրբ Փայտից քրիստոնեության առաջին դարերում, սուրբ Մեսրոպից ավելի առաջ»[1]:

Վավերագրերում հիշվում է նախ Խաչենի բերդը:

Այս տոհմի պայազատները բարգավաճման հասան 9-րդ դարում: Բարձրատոհմիկ իշխանական տան հետագա ճակատագիրը դրամատիկական է դառնում, որտեղ իր քաղաքական ակտիվ պահվածքով երևում է Ալիշանի հերոսներից մեկը՝ Վարազ Տրդատի խելամիտ ու կորովի կինը, ով ընտանիքի ավանդույթների ու հետագա նրա ճակատագրի պահպանման ջատագով է ներկայացված: Հետագայում «Աղվանքի իշխան Վարազ Տրդատի կինը,- գրում է Ալիշանը,- դավադրությունից խուսափելով, «առնում է իր մնացած դստերը՝ Սպրամին (կամ Ապրսամիկին) և գիշերով մեծ դժվարությամբ մտնում է Խաչենի բերդը… Սպրամին ամուսնացնում է Սահլի որդի Ատրներսեհի հետ, որը Հայկազյանց տոհմից էր և Սյունիքի տերը», որի սերունդները հասան արքունական աստիճանի Սյունիքում և Արցախում, որտեղ կոչվեցին Փառիսոսի թագավորներ »[2]:

Եվ այդ ցեղից ուրիշները Խաչենի իշխաններ ու պայազատներ դարձան, որոնցից հիշվում է ոմն Գրիգորը Ժ դարի կեսին: Հայկական Մակեդոնական հարստության կայսր և պատմիչ Կոստանդին Ծիրանածին Պորֆյուռիեն իր պատմության մեջ հիշատակում է X դարի կեսին հռչակ ձեռք բերած, Անանիա կաթողիկոսի կողմից հյուրընկալված նշանավոր Խաչենի տեր Գրիգորին, որին մեծաշուք իշխանների շարքն է դասում:

Ալիշանը, համապատասխան տեղեկություններ քաղելով վիմագիր արձանագրություններից և պատմիչների վկայություններից, Վերին Խաչենի տոհմը կոչում է **Դերսումյանք,** իսկ երկրորդը՝ **Սակոյանք**, քանի որ XII դարասկզբին Խաչենի իշխանները բաժանված էին երկու գլխավոր տոհմի: **Դերսումյանց ազգակիցները երևացին մինչև ԺԶ** դարի կեսը, **Սակոյանցը՝ մինչև ԺԳ և ԺԴ** դարերը, որից հետո երկու տոհմերը կոչվեցին մի անունով՝ **Հասան-Ջալալյան տոհմ**: Այդ տոհմից էլ հետագայում նշանակվեցին Աղվանքի կաթողիկոսներ: Վերին Խաչենում ընդգրկված էին Վայկունիքը և Սիսականը, գահը պահվում էր Հաթերքում, իսկ մյուսի՝ Ներքին Խաչենի գահանիստը Խաչենաբերդ էր:

Ալիշանը, Խաչենի պայազատներին ու նրանց վարքը, արիավառ ու հայրենասիրական նկրտումները գովաբանելով, հայրենիքի ամբողջականությունը պահպանելու համար օսմանցիների և պարսիկների

---

[1] ***Ալիշան Ղևոնդ***, *Արցախ, էջ 61-62 :*

[2] ***Ալիշան Ղևոնդ***, *Արցախ, էջ 62 :*

դեմ վարած կռիվների դերը գնահատելով՝ նրանց կերպավորումները վիպական գեղեցիկ գծերով է ներկայացնում, անվանում նրանց **«հզոր և իշխանավոր մարդիկ»**[1], նշում մելիքների ռուսամետ և պարսկամետ կողմնորոշումները:

Ալիշանը ցավով է նկարագրում թշնամիներից՝ Փալտունից, Ելտկուզից, Գանձակի Չավլի իշխանից, թաթարներից՝ Խաչենին հասած ծանր ավերածությունների, սրածությունների, ապա նաև՝ խաչենցիների միահամուռ պայքարի մասին՝ ընդդեմ արյունռուշտ թշնամյաց. «Դրանցից հետո իշխանները հզորացան, գերազանցեցին թաթարներին և իրենց ցեղը խառնեցին ժամանակի ազնվագույն տոհմերի՝ Կորիկյանների, Բաղացիների, Զաքարյանների և Քուրդյանների հետ»[2]:

Ներքին ընդգծված զայրույթով հեղինակը նկարագրում է նաև Ղարաբաղի արյունարբու խաների՝ Փանահի, Իբրահիմի, Մեհտի Ղուլիի՝ արցախցիներին, Արցախի մելիքություններին բերած չարագործությունների, Ղարաբաղի մելիքներին երկպառակելու, Ղարաբաղի խանության ստեղծման մասին՝ որոշ հարցերում ոչ ճիշտ մեկնաբանումներ տալով (Փանահի մահվան և որդու՝ Իբրահիմի իշխանության տարիների սկիզբը՝ 1789 և 1790թթ., ճիշտ չեն տեղադրված. Փանահը սպանվել է 1762թ. Քերիմ խանի կողմից՝ Շիրազում (Ռաֆֆի, Լեո), և ապա՝ ոչ էլ Շուշին իր անունը գյուղից էր ստացել, ոչ էլ քաղաքը կոչվել էր Փենապատ:

Պատմական աղբյուրները Շուշիի կառուցման մասին ավելի հին ժամանակների տեղեկություններ են հաղորդում)[3]. «Նադիր շահի կողմից հալածված թաթարները,- գրում է Ալիշանը,- երբ Խորասանից վերադառնում են այստեղ, ունենում են ճեվանշիր տոհմից Փանախան անունով մի թուրքմեն առաջնորդ: Սա տիրեց Ղարաբաղին, նվաճելով երկրի հինգ մելիքներին և իր աթոռը հաստատեց նաև Պայաղ, ապա Շահբուլագ վայրերում, այնուհետև 1789 թ. այդ տեղը գրավեց իր աներ Շահնազար Մելիքից և կառուցեց ամուր բերդը՝ պարսիկներից պաշտպանվելու համար: Բերդը կոչվեց Փենապատ, որտեղ դրամ կտրեց իր անունով….Երբ այստեղ տեղափոխեց գյուղի բնակիչներին, բնակավայրն

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 47 :*

[2] *Նույն տեղում, էջ 63-64 :*

[3] *Տե՛ս **Առաքելյան-Բալայան**,Արցախը 19-րդ դարի գրականության մեջ և մշակույթում, մաս 1, Պլատոն Զուբովի «Ղարաբաղի աստղագետը» պատմավեպը, Երևան, «Հայաստան» հրատարակչություն, 2004, էջ 134-135 :*

ստացավ նրանց գյուղի անունը (Շուշի): 1790 թ. Փանահին հաջորդեց նրա որդի Իբրահիմը….»[1]:

Հեղինակը գույներ չի խնայում նկարագրելու Խաչենի իշխանների, հոգևոր այրերի հայրենասիրական, շինարարական արարումները, աստվածահաճո վարքը գովաբանելու, նրանց անունը փառաբանելու ուղղությամբ. «Եվ այդ ժամանակամիջոցում կառուցվեցին երկրի սուրբ վանքերը, որոնց գլուխը կանգնեցին անվանի և իմաստուն մարդիկ, որոնցից ոմանք գնացին Գուգարքի կողմերը և դարձան մեծահամբավ Հաղպատի աթոռի առաջնորդներ, ինչպես, օրինակ, Բարսեղը ԺԲ դարում և Հովհանիսյանները ԺԳ դարում, ուր գնաց և Տեսումեն Խաթունը և կառուցեց Տիրամոր եկեղեցին »[2]:

Ալիշանը հիացմունքով է խոսում ժամանակաշրջանում (XIII դար) մեծամեծ գործերով փառավորված Հասան Ջալալի ու նրա տիկնոջ, Բաղաց թագավորի թոռան՝ Մամքանի մասին. «Սրանց եղբորորդի Հասանը՝ փաղաքշաբար Ջալալ-Դոլ կոչվածը, Խաչենի իշխանների մեջ անվանի եղավ, փառքով և շինարարությամբ աչքի ընկավ Գանձասարում, որի արձանագրության մեջ նրան և նրա հորը թագավոր են անվանում»[3]: «Ինքնակալ արքա Արցախական աշխարհի». այսպես է անվանված Հասանը Ջալալն՝ իր իսկ կողմից կառուցված Գանձասարի արձանագրության մեջ. Գանձասարի կառուցումն ավարտվել ու նավակատիքն կատարվել է 1238-39թթ.:

XIII դարում մոնղոլ-թաթարները սփռվեցին չորս կողմ՝ հանց մորեխներ, հասան ու Արցախի այլ գավառների հետ ավերեցին նաև Խաչենը…Իմաստուն Ջալալ իշխանը, առաջինը նեղվելով թաթարներից, քաղաքական խելամիտ քայլով ռազմական դաշինք կնքեց Չարմաղան զորավարի եղբոր՝ Ջոլայի հետ, իսկ իր դուստր Ռուզան-Ռուզուքանին կնության տվեց Չարմաղանի և հավատով քրիստոնյա Ելթինա խաթունի որդուն՝ Բուրա Նույինին: Կ. Գանձակեցին Հասան Ջալալին «բարեպաշտ» է անվանում՝ անտեսելով նրա հարենասիրական ջիղը: Երեք անգամ թաքուն մասնակցելով թաթարների դեմ բարձրացված ապստամբությանը՝ երրորդ անգամ բռնվում և արյունարբու Արղունի հրամանով 1261 թ. Ղազվինում, առանց հապաղման, մահվան է դատապարտվում (Արղունը աճապարեց, քանզի համոզված էր, որ Ջալալի դուստր Ռուզուքանը՝ թաթար մեծ զորավար Չարմաղանի հարսը, չէր վարանի աճապարել՝ հորն ազատելու հնարավոր մահացու վտանգից): Կ. Գանձակեցին, Չամչյանը, ինչպես նաև

---

[1] ***Ալիշան Ղևոնդ***, *Արցախ, էջ 63-64 :*
[2] *Նույն տեղում, էջ 63-64 :*
[3] *Նույն տեղում, էջ 64 :*

Ալիշանը, չեն նշում Զալալի սպանության պատճառը. այս մասին այլ աղբյուներ են նշում[1] (Մանգու խանի մահը (1259թ.) խառնում է մոնղոլական արքունիքը. անդրկովկասյան մի շարք ազատասեր իշխաններ, այդ թվում նաև Խաչենի փառքով, շինարարությամբ պսակված, հզորազոր մելիք Հասան Զալալը (երրորդ անգամ), Զաքարե Զաքարյանը՝ Շահնշահ Զաքարյանի որդին, և մեծ ամիրսպասալար Զաքարեի թոռը և ուրիշ իշխաններ թաքուն ապստամբության դրոշ են բարձրացնում մոնղոլական տիրապետության դեմ և… անհաջողության մատնվում) : Ազնվազարմ, հայրենասեր իշխանի մարմինը կտոր-կտոր են անում՝ նետելով վայրի կենդանիների առջև. որդուն՝ Աթաբեկին, դժվարությամբ է հաջողվում, կաշառելով մարդկանց՝ Ղազվինում նահատակված հոր նշխարները հավաքել, բերել Գանձասար՝ հայրենի սրբավայրին պահ տալ:

Հետևենք Ալիշանի՝ անհուն ցավով արված շարադրանքին. «Այս Զալալը, առաջինը նեղվելով թաթարներից, աստվածային ողորմություն գտավ, և Սարդախ խանը նրան վերադարձրեց Չարաբերդը, Ականան, Կարկառը, որոնք գրավել էին իրենից: Բայց բանսարկու մարդկանց միջոցով նա հանձնվում է Արղուն խանի ձեռքը: Մինչ նրա դուստր Ռուզուքանը՝ ոմն Բոր (**Բուրա Նուին. մեծ զորավար Չարմաղանի և հավատով քրիստոնյա Ելթինա խաթունի որդին,** ընդգծ.՝ Զ. Բ.) թաթար իշխանի կինը, աշխատում էր փրկել նրան, անօրենները շտապեցին չարաչար մահվամբ սպանել բարյացապարտ մարդուն, 1261 թ.: Եվ նրա որդի Աթաբեկը բերել տվեց նրա նշխարված մարմինը և թաղեց Գանձասարում»[2]:

Հեղինակը վիպական շնչով գովաբանում է Խաչենի իշխանների քաջակորով վարքը, չվհատվող բնույթը, նրանց էությունը, պայքարող ոգին, բնավորությունն ու խառնվածքային արիական գծերը՝ «հզոր, զորավոր ու կորովի, փառահեղ, մեծահանճար» և այլ մակդիր-համեմատություններով պատվելով-գնահատելով նրանց, որոնք հայրենի եզերքների պաշտպանության համար որպես պատնեշ, Ուտիքի իշխանների հետ միանալով, հզոր բռունցք կազմեցին, կենաց ու մահու պատերազմի ելան՝ ընդդեմ թուրքերի (վերջիններս 1579/1580 թթ. թալանի, ավերի ենթարկեցին Խաչենն ու Չարաբերդը) և պարսիկների.

128. «Բայց հզոր և իշխանավոր մարդիկ չպակասեցին Խաչենի տնից և հետագա դարերում. Սյունյաց մելիքների հետ միասին մինչև մեր դարը նրանք գրավեցին վիճակների ու գյուղերի վերակացությունը:

---

[1] *Տե՛ս **Գրիգորյան Գ.**, Սյունիքը Օրբելյանների օրոք, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1961, էջ 75-76 :*

[2] ***Ալիշան Ղևոնդ**, Արցախ, էջ 64 :*

Լեկերը 1722 թ. արշավեցին Ուտիք և հասան մինչև Խաչենաձոր՝ ավարի ենթարկելով երկիրը, մեծ վնաս պատճառեցին: Մեկ տարի անց խաչենցիները, միանալով Ուտիքի կողմերի բնա-կիչների հետ, կանգնեցին օսմանցիների և պարսիկների դեմ: Եվ «Ժը դարի վերջերին, բռնակալ Փանա խանի օրոք, ինքնագլուխ իշխանությամբ փառավորվում էին Հովսեփ Մելիքը և նրա որդի Բեկլարը՝ զորավոր և կորովի մարդիկ, և նրանց նման Ադամ Մելիքը, որը նրանցից էլ առաջ անցավ փառքով ու հերոսությամբ, և որի մեծաշեն վիմատաշ ապարանքները մինչև օրս կանգուն կան գավառի տարբեր կողմերում: Մելիք Շահնազարը՝ մեծահանճար և քաղաքագետ մի մարդ և ուրիշները՝ Մելիք Ալլավերդին, Մելիք Բաղրամը, Մելիք Եսային, Մելիք Միրզախանը, մնացին պարսից հպատակության տակ: Նրանց սերնդից ոմանք և այժմ պատվի են արժանանում ռուսաց դռանը»[1]:

Ալիշանն, առանձնակի ուշադրություն է դարձնում Արցախի գետերի ուղղությանը, բնույթին, նրանց համանման բնական դիրքին, անվանակոչության բացատրությանը, միաժամանակ հետևելով պատմիչների հաղորդած տեղեկություններին՝ անդրադառնում է նաև բնական երևույթներին՝ տեղացող աղետներին, որոնց նկարագրությամբ ընդհանրացվում է ժամանակաշրջանի կոլորիտը. «Արցախի և Ուտիքի այլ գետերի նման…., Գանձասարի և Շահթախտի լեռներից իջնող…. Խաչենագետն էլ ձորերով է իջնում, որի հետևանքով էլ այդ մասը **Խաչենաձոր** է կոչվում: Մեր նախնիներից Կիրակոսը հիշում է, թե ինչպես 1240թ. Խաչենում սարսափելի ու խոշոր կարկուտ է տեղում, որի հետ էլ թզաչափ ձկներ են թափվում, որ «մենք մեր աչքով չտեսանք, ասում է, բայց շատերը կային և հավաստիացնում էին, թե իրենք ականատես են եղել»[2]:

130. Մեծիրանք-Կսապատ

Ալիշանը խաչենցիների հին օրրանն է համարում Արցախի հայտնի գավառներից **Մեծիրանքը**, որը գտնվում է Խաչենագետի ու նրա վտակ Քոլատակի միջև՝ կառուցված բարձր բլուրի վրա: **Մեծիրանքը** կամ **Մեծյուրյանքը-Մեծարունիքը**, հայտնի է իր եպիսկոպոսական հին աթոռով՝ Ս. Հակոբի մենաստան-վանքով, որի հոգևոր առաջնորդները հիշատակվում են Զ դարից:

131. Ըստ աշխարհագիրների՝ Տրտուի ջրբաժանի սկզբում՝ երկու գյուղերի՝ Ուլու-ղարաբեկի և Քյուչուկ-ղարաբեկի (այսինքն՝ Մեծ ու Փոքր)

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 67-68 :*

[2] *Նույն տեղում, էջ 68, **Գանձակեցի Կիրակոս**, էջ 321:*

հարավում է գտնվում Կսապատ կամ Քասաբադ մեծ ավանը: Ալիշանը, կարևորելով վերջինիս դերը լեռնաշխարհում, վիպական գծերով է կերպավորում մեծ ավանը՝ գրելով. «….Հեռվից շրջապատված լեռներով, իսկ մոտիկից՝ այգիներով. այն գեղեցիկ մի վայր է, ինչպես **ես կարծում եմ** ոռոգվող Չղախ գետով, որը տոթակեզ ամռանը շողում է լեռների շուրջը: Ունի գեղեցկաշեն եկեղեցի՝ բարձրացած չորս սյուների վրա, կառուցված 1686 թ.»[1]:

135. Մեծիրավանքի արձանագրությունները:

Մեծիրավանքի վանքի արձանագրություններում բարձրատոհմիկ անձանց, արքաների, իշխանների կողմից եկեղեցական համալիրների, հոգևոր կենտրոնների համար կատարված նվիրատվությունների հետաքրքիր շարք կա, ինչը խոսում է նրանց հոգևոր պարտականությունների և բնավորության գծերի մասին, որոնցից կարելի է նշել ՉԱ թ. Դեսրումյան ցեղից թագավորող Հասան Ջալալ-Դոլային, Ջալալ-Դոլայի տիկին՝ Սյունյաց Բաղաց թագավորի թոռ Մամքան թագուհուն, Սահլ Սմբատյանի որդի Ատրներսեհին՝ Հաթերքի, Հանդաբերդի, Խաչենաբերդի, Հավախաղացի տիրոջը, մեծ իշխան Ջալալի որդի Հովհաննես կաթողիկոսին, Հեջուբի որդի Սմբատին և շատ ու շատ այլոց [2]:

Օրինակ՝ Մեծիրավանքի վանքի արձանագրություններից.

Գ. …. «Ջալալի հրամանով ես՝ Վահրամս, Հասանը, Սմբատի որդիները մեր հոգու համար Ծաղատեղի համար հողը տվեցինք Մծբինի աթոռին: Տեր Վարդանը և միաբաններս Հասանի, Սմբատի, Թամարի համար ժառանգություն տվեցինք. Ով հողը խլի և ժամերգությունը խաբանի, ՅԺԸ (318) հայրապետների կողմից թող նզովվի»[3]:

Ը. «Ես՝ Խաչենի տեր Վախտանգի որդի Զաքարես, Կոռի երկիրը տվեցի Մեծիրանքի սուրբ նշանին, եւ սրանք Վարդավառի տոնի ժամանակ ժամերգություն տվեցին ինձ եւ իմ տիկին Արղու Խաթունի համար. ով խափանի ժամերգությունը, թող դատապարտվի Աստծու կողմից»[4]:

Ալիշանը, հետևելով պատմիչների վկայություններին, բազմիցս հիշատակելով ԺԳ դարում հանդես եկող, Գանձասարի արձանագրության մեջ ինքն իրեն Խաչեն աշխարհի ինքնակալ արքա համարող իշխան Հասան

---

[1] ***Ալիշան Ղևոնդ***, *Արցախ, էջ 70 :*
[2] *Տե՛ս նույն տեղում, էջ 77-82 :*
[3] *Նույն տեղում, էջ 78 :*
[4] *Նույն տեղում, էջ 78 :*

Ջալալին՝ բնութագրելով վերջինիս բնավորության ակնառու գծերը, առանձնապես նշում է նրա բարեպաշտությունը՝ երկրորդական պլան մղելով հայրենասիրությունը, տալիս իշխանի տարաբնույթ հարաբերությունների առանցքները, մեկնաբանում նրա գործունեության լայն շրջանակները, ընդգծում հանճարեղ շինարարական մտահղացումները, մոնղոլ-թաթարների հետ ունեցած ռազմաքաղաքական հարաբերությունները, կնքած ռազմական դաշինքը, որպես բարձրաստիճան անձ՝ իշխանավոր, հնարավորիս ներկայացնում նրա կերպարի ամբողջական նկարագիրը:

Այսպիսով՝ Ալիշանի երկում, Հասան Ջալալի կերպարի բացահայտմամբ, քաղաքական ընդհանուր ֆոնի վրա ներկայացվում է Արցախ աշխարհի, մասնավորապես Խաչենի վիպապատմական նկարագիրը, բացվում բարդ ու որոգայթներով լի ժամանակաշրջանի դեմքը:

Միջնադարյան Արցախի մշակութային հոգևոր հանճարեղ կոթող հանդիսացող Գանձասարի կառուցման մասին իր մտասևեռումները շարադրելով՝ Ալիշանը գտնում է, որ եկեղեցին, ըստ Օրբելյանի մեկնության, հայտնի է դեռևս Ժ դարի կեսից, հիշվում է «Անանիա կաթողիկոսի Գանձասարի եկեղեցի գալու առթիվ»[1]:

Գանձասարի եկեղեցին, որ Ալիշանը համարում է Աղվանից տան հետագա դարերի կաթողիկոսարանը, իր անունը ստացել է Խաչենի գետափին գտնվող հռչակավոր և նշանավոր Գանձասար գյուղի անունից, որն ընկած է Գանձասար լեռան հարավային լանջին:

Հեղինակը, Գանձասարի եկեղեցու կառուցման գործում ընգծելով Հասան Ջալալի դերը, ավելացնում է. «Եվ որովհետև այն Ջալալի նախնիների գերեզմանատունն էր, և նրա հայրը կտակով պատվիրել էր նրան՝ եկեղեցի շինել գերեզմանի վրա, և ինքը Ջալալ-դոլը, կամեցավ պայծառացնել վանքը, այդ տեղը նորոգեց և մի հոյակապ եկեղեցի շինեց 1226-1238 թթ., որպես և ինքը արձանագրում է ճոխ ու գեղեցիկ խոսքերով….» [2]: Գանձասարի եկեղեցու բացումը տեղի ունեցավ 1238-39 թթ.՝ հրավիրված հայ և օտար հոգևոր և աշխարհիկ բարձրաստիճան անձանց մասնակցությամբ և ժողովրդի հոծ բազմության ներկայությամբ:

Աղվանքի կաթողիկոսական տան վերջին ներկայացուցիչներից՝ կաթողիկոսներից ու առաջնորդներից, միաբաններից շատերը, քննաբանի մեկնաբանմամբ, Ջալալի սերնդից էին: Աղվանքի կաթողիկոսական տան

---

[1] *Հմմտ.* ***Օրբելյան Ստեփանոս****, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, հ. Բ, Փարիզ, 1859, էջ 22*

[2] ***Ալիշան Ղևոնդ****, Արցախ, էջ 85 :*

ճյուղագրությունը տալով՝ Ալիշանը վերջնամասում նշում է. «….Սարգիս Բ-ն՝ աթոռի հակառակորդը, 1794, որի ժամանակ, 1815 թ., վերացվեց Աղվանքի կաթողիկոսության անունը և տվեց մետրոպոլիտի աստիճան: 1838 թ. նրան հաջորդեց Բաղդասար Հասան-Ջալալյանը, որը արքեպիսկոպոսական աթոռը տեղափոխեց Շուշի» [1]:

Գանձասարի արձանագրություններում նշվում են մոտավորապես 30 բնակավայրեր՝ գյուղեր ու ագարակներ, սրբատեղիներ, հանքատեղեր: Փորձելով տալ Գանձասար անվան ստուգաբանությունը՝ հեղինակն այն բացատրում է հետևյալ կերպ. «Այդ անունը ստուգաբանում եմ այսպես՝ **Գանձա-սար՝ արծաթի գանձաշահ հանքերի շնորհիվ,** որոնք երբևէ արդյունահանվում էին այնտեղից….Ըստ երևույթին հանքի կողմերում էր գտնվում **Արծաթենիս** [2] գյուղը, որը հիշատակված է մեծն Ջալալ-դոլի արձանագրություններում և վանքի պարգևագրերում: Սպասելի է, որ այնտեղ կարող են լինել և այլ մետաղահանքեր, որովհետև Գանձասարը հիշվում է Ժ դարից, հետևաբար շատ վաղուց հանքը հայտնի էր: Եվ այն Խոչքարի գավառի հանքերի հետ միասին Արցախի և Աղվանքի հարստության աղբյուրն է կազմում» [3]:

Արցախի ահասարսուռ լեռներն ու անդնդախոր ձորերը հաճախ էին իրենց ժողովրդին փրկում թշնամիներից՝ ապաստարան դառնալով: Այդ իսկ պատճառով Բուզանդը երկիրը անվանել է **«***Արցախամուր***»:** «Լեռան ամրության պատճառով ապահովված է վանքի (**Գանձասարի**, ընդգծ.՝ Զ. Բ.) պաշտպանությունը թշնամիների հարձակումներից» [4],- նշում է Ալիշանն՝ իր հերթին ցույց տալով Արցախի լեռների տոկունությունը՝ վտանգի ժամին, մոր նման ժողովրդին իր գրկում պատսպարելու զորավոր հատկությունը:

Ինչպես Ալիշանի այլևայլ բնույթի երկերը՝ հայագիտության գանձարանի չխամրող կոթողները, նույնպես «Արցախ»-ը շարադրված է անսխալ, խորագետ և բազմավաստակ, մեծ գիտնականի նույնքան մեծ պատասխանատվությամբ, չնայած այն բանին, որ հեղինակը երբեք չի եղել Հայաստանում և նրա անբաժանելի մաս կազմող Արցախում, բայց կատարել է բարձրարժեք, արցախագիտական մտքին համահունչ գիտական սխրանք:

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 89 :*

[2] ***Աշխատանքում առկա մգացված խոսքերի այս և այլ նախանշված տարբերակներն Ալիշանինն են, որոնք ըստ հարկի պահպանել ենք :***

[3] *Նույն տեղում, էջ 90-91 :*

[4] *Նույն տեղում, էջ 91 :*

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. **ա) բնագրեր-սկզբնաղբյուրներ**

1. Գանձակեցի Կիրակոս, Պատմութիւն Հայոց, Երևան, 1961:
2. Ալիշան Ղևոնդ, Արցախ, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1993,124 էջ :
3. Գոշ Մխիթար, Գիրք դատաստանի, Երևան, 1975 :
4. Օրբելյան Ստեփանոս, Պատմութիւն նահանգին Սիսական, հ. Բ, Փարիզ, 1859 :
5. Վարդան Վարդապետ, Աշխարհացոյց, Փարիզ, 1960 :

բ) տեսաքննական աղբյուրներ

1. Առաքելյան-Բալայան Զ., Արցախը XIX դարի գրականության մեջ և մշակույթում, մաս Պլ. Զուբովի «Ղարաբաղի աստղագէտը» պատմավեպը, Երևան, «Հայաստան» հրատարակչություն, 2004, 352 էջ:
2. Գրիգորյան Գ., Սյունիքը Օրբելյանների օրոք, Երևան, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1961:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ,բ.գ.դ. Ս.Ա.Խանյանը:

ՀՏԴ 81`4
Օտար լեզու

Наира МАРКАРЯН
Кафедра русского языка и литературы АрГУ
E-mail: kafedraru @rambler.ru

РАБОТА НАД ТЕКСТОМ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ В АРМЯНСКОЙ АУДИТОРИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-ЮРИСТОВ

В статье предлагается методика и эффективность работы с текстом по специальности для студентов-юристов и обосновывается идея о том, что работа по специальным текстовым материалам на занятиях русского языка при правильной организации способствует развитию студентов, расширяет кругозор обучающихся, обогащает лексический запас, совершенствует их речевую и языковую компетентность, помогает в профессиональной подготовке студентов, повышает мотивацию к русскому языку. Статья предлагает примерные предтекстовые, текстовые и послетекстовые задания, упражнения, которые соответствуют познавательным вопросам и профессиональным особенностям студентов-юристов.

Ключевые слова: *тексты по специальности, профессональные термины, соответствие познавательным запросам и профессиональным особенностям, практическая грамотность, лексическая сочетаемость, монологические и диалогические высказывания, коммуникативная компетенция.*

Ն.Մարգարյան

ՀԱՅԱԼԵԶՈՒ ԼՍԱՐԱՆՈՒՄ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԲԱՆ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻՋՈՑ

Հոդվածում քննվում է ռուսերենի՝ տեքստային աշխատանքի ուսուցման մեթոդիկան և դրա արդյունավետությունը «Իրավագիտություն» մասնագիտությամբ խմբերում: Նյութի քննությունը հիմնավորվում է այն իրողությամբ, որ մասնագիտական ուղղվածությամբ տեքստերի ճիշտ ընտրությունը զարգացնում է ուսանողների լեզվամտածողությունը, ընդլայնում աշխարհայացքը, հարստացնում բառապաշարը, հոկում խոսքը, նպաստում ուսանողների մասնագիտական պատրաստվածությանը, խթանում ռուսաց լեզվի նկատմամբ հետաքրքրվածությունը:

Հոդվածում ներկայացվում են ճանաչողական հարցերով տեքստային օրինակների առաջադրանքներ, որոնք համապատասխանում են ուսանողների մասնագիտական առանձնահատկություններին:

Բանալի բառեր՝ *մասնագիտական տեքստեր, մասնագիտական*

տերմիններ, համապատասխանություն, գործնական գրագիտությունը, բառային համատեղելիություն, մենախոսական և երկխոսական արտահայտություն, հաղորդակցական կարողություն:

N. Margaryan

WORK ON THE TEXT ON A SPECIALTY IN THE ARMENIAN AUDIENCE AS A MEANS OF FORMING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF LAW STUDENTS

The article proposes the methodology and efficiency of working with text in the specialty for law students and substantiates the idea that work on special text materials in the Russian language classes, with proper organization, develops students, expands the horizons of students, enriches the vocabulary, improves their speech and language competence, helps in the professional training of students, increases motivation for the Russian language. The article offers exemplary pretext, text and post-text tasks, exercises that correspond to cognitive issues and professional characteristics of law students.

Keywords: *professional texts, professional terms, compliance with cognitive needs and professional characteristics, practical literacy, lexical compatibility, monological and dialogical statements, communicative competence.*

Основная функция обучения русскому языку в армянской аудитории заключается в стимулировании речеподражания.[1] В этом случае особую роль играют тексты, побуждающие студентов к чтению и анализу, к выражению своего отношения к прочитанному, к передаче своих мыслей на русском языке. Одним из эффективных, действенных средств обучения русскому языку сегодня по-прежнему считается текст, а точнее правильно организованная работа с текстом. Следовательно, важно правильно выбрать произведения (или отрывки из произведений русских классиков), тексты по специальности (в данном случае – тексты на русском языке для работы со студентами-юристами). Стремление найти тексты по специальности, чтобы определенным образом воздействовать на студентов, и таким образом обучить их русскому языку и речи, всегда глубоко продумано.[2]

Необходимо до начала обучения обозначить объекты обучения, обосновать целесообразность их выделения, ликвидировать разрыв между формируемыми компетенциями студентов и русскоязычными речевыми умениями, действительно необходимыми специалистам для общения в реальных условиях профессиональной деятельности. Все это даст возможность сделать обучение русскоязычной профессиональной коммуникативной компетенции студентов-юристов системным, информативным, всеобъемлющим и интересным. Ведь именно коммуникативная компетентность играет основополагающую роль, помогает в профессиональной подготовке и трудовой деятельности[3].

---

[1] ***Стрельцова И.Д.*** *Мотивация обучения и работа над художественными текстами (из опыта преподавания русского языка на факультете журналистики ЕГУ), журнал "Русский язык в Армении" N2, 1999 г. стр.66.*

[2] ***Стрельцова И.Д.*** *Мотивация обучения и работа над художественными текстами (из опыта преподавания русского языка на факультете журналистики ЕГУ), журнал "Русский язык в Армении" N2, 1999 г. стр.69.*

[3]*Интернет-ресурсы: skiente-start.ru; google.ru infourok.ru, стр* 2.

Одной из задач современной методики преподавания русского языка в армянской аудитории является овладение профессиональной лексикой по выбранной специальности студентами. В обучении студентов русскому языку на материале специальных текстов никогда не следует забывать, что основное назначение специальных текстов – выработка умения читать и понимать специальную литературу и практически использовать ее в будущей своей работе, включая также возможность письменного и устного общения на русском языке[1].

Удачно подобранный текст по специальности максимально стимулирует языковую деятельность студентов, поэтому он должен быть интересен обучающимся, стать основой для самостоятельных личностно-ориентированных высказываний.

Вот неполный перечень текстов по специальности, которые изучаются со студентами-юристами на занятиях по русскому языку: “Суд и процесс в Армении 10 – 13 вв.”, “Международный комитет красного креста”, “Мудрый царь Соломон”, “Международный билль о правах человека”, “Международное гуманитарное право”, “Презумпция невиновности”, “Право на жизнь. Обсуждение вопроса смертной казни”, “Жизнь прекрасна! (покушающимся на самоубийство)” , “Право на личную свободу” и др.

Цель данной статьи состоит в том, чтобы рассмотреть методику и эффективность работы с текстом по специальности со студентами-юристами на занятиях по русскому языку. Рассмотрим предлагаемую нами методику работы над текстом по специальности А. Чехова “Жизнь прекрасна! (покушающимся на самоубийство)” [2]. Актуален выбор данного рассказа еще и тем, что в этом году юбилей писателя, А.П.Чехову – 160 лет.

Жизнь пренеприятная *штука, но сделать ее прекрасной очень нетрудно. Для этого недостаточно выиграть 200 000, получить Белого Орла, жениться на хорошенькой, прослыть благонамеренным — все эти блага тленны и поддаются привычке. Для того, чтобы ощущать в себе счастье без перерыва, даже в минуты скорби и печали, нужно: а) уметь довольствоваться настоящим и б) радоваться сознанию, что «могло бы быть и хуже». А это нетрудно:*

Когда у тебя в кармане загораются спички, то радуйся и благодари небо, что у тебя в кармане не пороховой погреб.

Когда к тебе на дачу приезжают бедные родственники, то не бледней, а торжествуя восклицай: «Хорошо, что это не городовые!»

Когда в твой палец попадает заноза, радуйся: «Хорошо, что не в глаз!»

Если твоя жена или свояченица играет гаммы, то не выходи из себя, а не находи себе места от радости, что ты слушаешь игру, а не вой шакалов или кошачий концерт .

Радуйся, что ты не лошадь, не свинья, не осел, не медведь, которого водят цыгане, не клоп... Радуйся, что ты не хромой, не слепой, не глухой, не немой, не холерный...

Радуйся, что в данную минуту ты не сидишь на скамье подсудимых, не видишь пред собой кредитора.

Если ты живешь в не столь отдаленных местах, то разве нельзя быть счастливым от мысли, что тебя не угораздило попасть в столь отдаленные?

Если у тебя болит один зуб, то ликуй, что у тебя болят не все зубы .

---

[1] ***Григорян Э.А.*** *Об использовании текстов по специальности(физике) на занятиях по русскому языку в вузе. Iatp.am/hayknet/buher/bryussov/htm/ стр 1.*

[2] ***Чехов А.П.*** *Собрание сочинений в 12 томах, т.3, Москва, изд-во “Правда”, 1985 г. стр.123.*

Когда ведут тебя в участок, то прыгай от восторга, что тебя ведут не в геенну огненную.

Если тебя секут березой, то дрыгай ногами и восклицай: «Как я счастлив, что меня секут не крапивой!»

Если жена тебе изменила, то радуйся, что она изменила тебе, а не отечеству.

И так далее... Последуй, человече, моему совету, и жизнь твоя будет состоять из сплошного ликования.

Во вступительной беседе преподаватель, создавая необходимый уровень мотивации у студентов, рассказывает об А.Чехове, вспоминает пройденные в школе произведения писателя: “Смерть чиновника”, “Хамелеон”, “Толстый и тонкий”, раскладывает на доске ставшие крылатыми изречения Чехова: “В человеке все должно быть прекрасно: и лицо, и одежда, и душа, и мысли”, “… выдавливать из себя по каплям раба…” (А. Чехов, из письма А.С. Суворину от 7 января 1889 г.)[1]; “Не так связывают любовь, дружба, уважение, как общая ненависть к чему-либо”, “В семейной жизни главное – терпение… Любовь продолжаться долго не может”, “Встав из-за стола голодным – вы наелись; если вы встаете наевшись – вы переели; если встаете переевши – вы отравились”, “Какое наслаждение уважать людей! Когда я вижу книги, мне нет дела до того, как авторы любили, играли в карты, я вижу только их изумительные дела ” , ”Доброму человеку бывает стыдно даже перед собакой” ; добавляет на доске название текста “Жизнь прекрасна!” и предлагает на основе заглавия стимулировать предположения о тематике текста.

На предтекстовом этапе работы, прежде чем приступить к чтению текста, необходимо провести словарную работу, чтобы сократить уровень языковых и речевых трудностей:

- дать толкование непонятных слов:

покушение–*попытка сделать что-нибудь или завладеть, распорядиться чем-нибудь (о чем-нибудь недозволенном, незаконном);*

тлеть–*гнить, разлагаться;*

геенна огненная– *в религиозной мифологии: место вечных мук;*

отдаленные места–*места заключения;*

получить Белого Орла–*орден Российской империи 1831 г., выдавался за военные отличия;*

участок–*1) часть земли; 2) полицейская контора ;*

сечь (секут) – *бить в наказание (прутьями, ремнем);*

водить за нос – *обманывать, вводить в заблуждение, обычно обещая что-либо и не выполняя обещанного(выражение, возникшее, вероятно, из сравнения с медведями, которых цыгане водили напоказ за кольцо, продетое в нос, и заставляли делать фокусы, обманывая обещаниями подачки).*

- записать и запомнить значения фразеологических оборотов: *не находить себе места от радости, не выходить из себя, геенна огненная, прыгать от восторга (счастья), места не столь отдаленные, водить за нос.*

Готовясь к занятию, преподаватель намечает новые и интересные задания, упражнения, которые заинтересовали бы студентов. Например, преподаватель выбирает из текста 4-6 словосочетания по специальности (*покушающимся на самоубийство*, *скамья подсудимых, минута скорби, уметь довольствоваться настоящим, места не столь отдаленные, прослыть благонамеренным)*, которые выписываются на доску, чтобы студенты записали бы их в свои словари терминов

[1] *Интернет-ресурсы: skiente-start.ru; google.ru infourok.ru, стр 2.*

и составили с ними предложения. Студенты высказывают предположения о том, как данные словосочетания будут применяться в контексте.

Чтение, как известно, один из основных источников получения информации, оно играет важную роль, так как способствует развитию и говорения, и письма. Чтение текста способствует умению понимать значения незнакомых слов из контекста. Работа с текстом – это еще и обогащение лексического запаса, расширение кругозора обучающихся.

Фронтальное чтение текста студентами позволяет преподавателю акцентировать внимание на правильном произношении, расставить ударения в словах: пороховОй, торжествУй, кошАчий, кредитОров, сплошнОго, угорАздило, геЕнну.

Повторное прочтение текста поможет студентам понять детали текста.

Потребность в чтении на неродном языке будет обеспечена тогда, когда содержание предлагаемых студентам текстов и подобранных к ним заданий будут соответствовать их познавательным вопросам и профессиональным особенностям (в тексте Чехова есть предположения, от чего люди покушаются на самоубийство и как с этим бороться). Чтение учит мыслить образами, вызывает вопросы, над которыми стоит задуматься, а также чтение учит видеть проблемную ситуацию с разных сторон.

Под “читательской компетентностью” имеется ввиду достаточный уровень развития у обучающихся навыков и умений пользоваться письменной информацией: поиск необходимых текстов, их правильный отбор и классификация в соответствии с заданной темой (в нашем случае - тексты на юридическую тему), их прочтение и трактование, устное и письменное представление прочитанного[1]. Следовательно, читательская компетентность включает в себя способность студента использовать навыки и умения чтения и письма в условиях его взаимодействия с окружающим миром, в своей профессиональной деятельности.

К послетекстовым заданиям можно отнести те упражнения, которые способствуют усвоению и закреплению нового материала, они направлены на подготовку к монологическим и диологическим высказываниям по данной теме:

Задание 1. Подобрать синонимы к словам: *самоубийство, измена, торжествовать, гнить.*

Задание 2. Подобрать антонимы к словам: *измена, не выходи из себя, горевать, ликовать, лучше, зажигать.*

Задание 3. Составить предложения со следующими словосочетаниями: *больные родственники, зажигать спички, пренеприятная штука, ощущать счастье без перерыва, кошачий концерт, довольствоваться настоящим, радоваться сознанию, сплошное ликование, прослыть благонамеренным, скорбные и печальные минуты.*

Полный смысл слов выявляется в контексте, в словесном окружении других слов, в словосочетаниях, предложениях и более крупных единицах речи. Контекст, его пределы устанавливают для всестороннего раскрытия сущности определенной лингвистической ситуации, где минимальным является сочетание из двух слов[2]:

---

[1] *Интернет-ресурсы: skiente-start.ru; google.ru infourok.ru, стр 1.*

[2] ***Стрельцова И.Д**. Мотивация обучения и работа над художественными текстами (из опыта преподавания русского языка на факультете журналистики ЕГУ), журнал “Русский язык в Армении” N2, 1999 г. стр.67*

(*геенна огненная, не столь отдаленные места, кошачий концерт, пороховой погреб, минуты скорби, не находить себе места от радости, счастье без перерыва, пренеприятная штука).* Такого рода задания играют важнейшую роль для семантики слов, синонимии и антонимии, лексической сочетаемости, фразеологии и др.

Задание 4. Составить повелительные предложения с данными глаголами: *дрыгай ногами и восклицай, радуйся и благодари небо, ощущай в себе счастье, довольствуйся настоящим, прыгай от восторга, последуй моему совету.*

Задание 5. Докончить предложения:

"*Разве нельзя быть счастливым от мысли, что…"*

"Для того, чтобы ощущать в себе счастье без перерыва ..."

"Если с родными у тебя неприятности…"

"Когда к тебе приезжают друзья, то…"

"Учиться – тяжелый труд, но…"

"Последуй моему примеру, и…"

Задание 6. Объяснить значение словосочетания: *прослыть благонамеренным* и с частью слова *благо* составить новые слова: *благотворитель, благодетель, благовещение, благовоние, благоустройство, высокоблагородие, благодать, благоухать, благодарить, благородный, благополучный, благостный, благоверный, благовременный, благожелательный и др.).*

Задание 7.Составить вопросы к тексту, которые имеют проблемный характер.

- *Что хорошего в том, чтобы довольствоваться настоящим?*
- *Почему жизнь – пренеприятная штука?*
- *Как можно быть счастливым от мысли, что ты попал в не столь отдаленные места?*

Задание 8. Опровергнуть утверждения: "*Если жена тебе изменила, то радуйся, что она изменила тебе, а не отечеству", "Когда к тебе на дачу приезжают бедные родственники, то не бледней, а торжествуя восклицай: "Хорошо, что это не городовые!"* или согласиться с ними.

Задание 9. Используя ситуацию текста в качестве языковой, речевой, содержательной опоры, составить диалог или ситуацию по теме текста.

Задание 10. Распределить существительные по родам, подобрать к ним определения: *жизнь, возможность, убийство, сознание, радость, скамья, место, участок, восторг, отечество, кредитор, родственник, скорбь, печаль, палец, заноза, погреб, совет.*

Задание 11. С данными глаголами составить словосочетания, используя существительные первого и второго столбцов[1]:

Наказать (кого, за что?)	*преступник злодей*	*воровство, проступок клевета*
Уличить	*предатель*	*нападение, махинация*

[1] ***Маркарян Н.Ю**. Учебные материалы к практическому курсу(для студентов вузов)Издательство "Дизак+"Степанакерт, 2009г. стр.13.*

(кого, в чем?) мошенник избиение подозреваемый

В заключение студенты возвращаются к заглавию текста и с помощью преподавателя приходят к выводу, что название рассказа символично и что оно особо значимо для организации всего текста рассказа[1]: это и символ жизни, это и символ состояния, которое наступает после убедительного совета отказаться от самоубийства.

Задание на дом может быть следующим:

- пользуясь толковым словарем, объяснить значение слов: *свояк, шурин, тесть, теща, сноха, свекровь, свекор;*
- пересказать текст;
- подготовить выступление на тему: “Как можно помочь людям, покушающимся на самоубийство”;
- произвести переводы(письменный и устный, синхронный) данных текстов(по выбору) на русский язык:

1.Ինքնախաբեությո՞ւն…դա մի շատ հասարակ բառ է, բայց նրա մեջ թաքնված են մարդու բոլոր թշվառությունները: Տեսնում ես մեկը հիմար է, բայց կարծում է, թե խելք ունի: Մյուսը երկչոտ է, կարծում է, թե առույծի սիրտ ունի: Երրորդը ոչինչ չի սովորել, բայց իրեն հանճար է երևակայում: Չորրորդը չարագործ մեկն է, բայց իրեն առաքինության տիպար է համարում: Այս բոլորը առաջ է գալիս ինքնախաբեությունից: Ինքնախաբեությունը մի աչք ունի միայն, և նա ամեն բան լավ կողմից է տեսնում: Նրա մյուս աչքը կույր է տգեղություններ և մոլորություններ տեսնելու համար:

2.Կար- չկար, երկու հարևան կար: Եկավ ձմեռը, ձյուն տեղաց: Առաջին հարևանը բահը ձեռքին ելավ տան առաջ լցված ձյունը մաքրելու: Քանի դեռ ճանապարհի ձյունն էր մաքրում, նայեց, թե ինչն ինչոց է հարևանի մոտ: Իսկ հարևանի մոտ մաս-մաքուր ճանապարհ է:

Հաջորդ առավոտ դարձյալ ձյուն տեղաց: Առաջին հարևանը կես ժամ շուտ ելավ, անցավ աշխատանքի, նայում է՝ իսկ հարևանի ճանապարհն արդեն մաքրված է:

Երրորդ օրը մինչև ծունկը ձյուն տեղաց: Հարևանն էլ ավելի վաղ զարթնեց, ելավ կարգի բերելու, իսկ հարևանի ճանապարհն ուղիղ է, ուղիղ՝ պարզապես հրաշք:

Այս օրը նրանք հանդիպեցին փողոցում, դեսից-դենից խոսեցին, և ահա առաջին հարևանը հենց այնպես հացնում է.

- Լսի՛ր, հարևան, իսկ դու ե՞րբ ես հասցնում տան առաջ եղած ձյունը մաքրել:

Երկրորդ հարևանը սկզբում զարմացավ, իսկ հետո ծիծաղեց.

---

[1] ***Маркарян Н.Ю.*** *Интерпретация рассказа И.Бунина “Холодная осень” (на занятиях по “Филологическому анализу художественного текста”), материалы 3-ей Международной конференции “Язык и литература в контексте межкультурной коммуникации, посвященной 45-летию Ванадзорского государственного университета им. О.Туманяна” Ванадзор, 2014г. стр. 53*

- Դե, ես այն երբեք չեմ մաքրում, պարզապես ինձ մոտ միշտ ընկերներ են գալիս:

- перевести первый абзац рассказа А.П.Чехова “Жизнь прекрасна! (покушающимся на самоубийство)” на армянский язык.

Работая с текстом, студенты через восприятие и понятие текста идут к созданию собственного высказывания, сочинения.

Исходя из всего вышесказанного следует, что работа с текстовым материалом на занятиях русского языка при правильной организации развивает студентов, расширяет кругозор обучающихся, обогащает лексический запас, совершенствует их речевые навыки, формирует собственное мнение, умение высказывать и оргументировать его, вызывает интерес к русскому языку, повышает мотивацию к предмету.

Конечная цель обучения русскому языку – это практическая грамотность, речевая и языковая компетентность и помощь в профессиональной подготовке студентов.

Литература

1. Григорян Э.А. Об использовании текстов по специальности(физике) на занятиях по русскому языку в вузе. Iatp.am/hayknet/buher/bryussov/htm/
2. Маркарян Н.Ю. Интерпретация рассказа И.Бунина “Холодная осень” (на занятиях по “Филологическому анализу художественного текста”), материалы 3-ей Международной конференции “Язык и литература в контексте межкультурной коммуникации, посвященной 45-летию Ванадзорского государственного университета им. О.Туманяна” Ванадзор, 2014г.
3.Маркарян Н.Ю Учебные материалы к практическому курсу(для студентов вузов)Издательство “Дизак+”Степанакерт, 2009г.
4.Самвелян Г.К. Материалы к лекционному курсу по лингвистическому анализу художественного текста. Ереван, 1987 г.
5.Стрельцова И.Д. Мотивация обучения и работа над художественными текстами (из опыта преподавания русского языка на факультете журналистики ЕГУ), журнал “Русский язык в Армении” N2, 1999 г.
6.Чехов А.П. Собрание сочинений в 12 томах, т.3, Москва, изд-во “Правда”, 1985 г.
7.Интернет-ресурсы: skiente-start.ru; google.ru infourok.ru

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, բ.գ.թ. Է.Ա.Հայրապետյանը:

ՀՏԴ 81`33:004
Օտար լեզու

Հասմիկ ՂԱՋՈՅԱՆ
ՀԱՊՀ, Օտար լեզուների ամբիոն
E-mail: hasmikghajoyan@mail.ru

ՓՈԽԱԲԵՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ՀԱՇՎՈՂԱԿԱՆ ՏԵԽՆԻԿԱՅԻ ԵԶՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՀԻՄՔ

Սույն հոդվածում քննության է ենթարկվում փոխաբերականացումը՝ որպես հաշվողական տեխնիկայի եզրույթների ստեղծման հիմք: Ժամանակակից կյանքը արագ զարգանում է՝ իր հետ բերելով նոր գաղափարներ, գյուտեր և սարքեր, որոնք ազդում են ոչ միայն մեր ապրելակերպի, այլև լեզվական մտածողության վրա: Բացառություն չէ հաշվողական տեխնիկայի ոլորտը: Այս ոլորտին վերաբերող եզրույթները սերտ կապված են փոխաբերության հետ: Նրանց դերը չափազանց կարևոր է տեխնիկական հաղորդակցության համար, որն էլ ուղեկցվում է որոշակի տեխնիկական գործընթացներով: Քանի որ լեզուն ազդում է մարդու գործունեության տարբեր ոլորտների վրա (այդ թվում հաշվողական տեխնիկայի ոլորտը), հետևաբար կարող ենք առանձնացնել անտրոպոլոգիական (մարդաբանական) և ոչ անտրոպոլոգիական փոխաբերություններ (ոչ մարդաբանական): Անտրոպոլոգիական փոխաբերությունները արտացոլում են մարդու սոցիալական գործունեության առանձնահատկությունները, մինչդեռ ոչ անտրոպոլոգիականը՝ մարդուն շրջապատող իրականությունը: Կարելի է ասել, որ փոխաբերությունը կարևորագույն դեր է կատարում հաշվողական տեխնիկայի եզրույթաբանության ձևավորման գործընթացում:

Բանալի բառեր՝ *եզրույթներ, հաշվողական տեխնիկա, փոխաբերականացում, եզրույթաբանություն, առարկա, հասկացություն, փոխաբերություն, գիտական լեզու, հաղորդակցություն, բառիմաստ, լեզվական միավոր:*

А. Каджоян

МЕТАФОРИЗАЦИЯ КАК СПОСОБ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ВЫЧИСЛИТЕЛЬНОЙ ТЕХНИКИ

В данной статье анализируется метафоризация как способ формирования терминов вычислительной техники. Современная жизнь стремительно развивается, принося новые идеи, изобретения и устройства, которые влияют не только на наш образ жизни, но и на язык. Говоря о терминах вычислительной техники, можно сказать, что они в основном связаны с метафорой. Их роль очень

важна для технической коммуникации и руководствуется знанием определенных технических процессов. Учитывая тот факт, что язык влияет на различные области человеческой деятельности (включая вычислительные техники), метафоры можно классифицировать как антропологические и не антропологические Антропологические метафоры отражают качества социальной деятельности человека, не антропологические метафоры – реальность, окружающую человека. Можно сказать, метафоризация считается ключевым фактором при формулировании терминологии вычислительной техники.
Ключевые слова: *Термины, вычислительная техника, метафоризация, терминология, объект, концепт, метафора, научный язык, коммуникация, значение слова, языковая единица.*

H. Ghajoyan

METAPHORIZATION AS A MEANS OF TERM FORMATION OF COMPUTER SCIENCE

The following article analyzes metaphorization as a means of term formation of computer science. Modern life is rapidly developing, bringing new ideas, inventions and devices that affect not only our life, but also the language. Terms of computer science are mainly connected with the metaphor. The role of the metaphor is very important for technical communication and is guided by the knowledge of certain technical processes. Taking into consideration the fact that language affects various areas of human activity (including computer science), metaphors can be classified into anthropological and non-anthropological. Anthropological metaphors reflect the physical, moral and intellectual qualities of human social activity, whereas non-anthropological metaphors reflect the reality surrounding man. It must be noted that metaphorization is considered to have a key factor in the formation of computer science terminology.
Keywords: *Terms, computer science, metaphorization, terminology, object, concept, metaphor, scientific language, communication, meaning, linguistic unit.*

Ժամանակակից կյանքը արագ զարգանում է՝ իր հետ բերելով նոր գաղափարներ, գյուտեր, սարքեր, որոնք ազդում են ոչ միայն մեր կենսակերպի այլ նաև լեզվի վրա: Հաշվողական տեխնիկայի եզրույթների դերը տեխնիկական հաղորդակցման համար շատ կարևոր է և ուղղորդվում է որոշակի տեխնիկական գործընթացների ու դրանց բաղադրիչների վերաբերյալ գիտելիքի առկայությամբ: Գիտական լեզուն կրում է իր մեջ փոխաբերականության տարրեր, որոնք կարևոր դեր են խաղում գիտության բնագավառների զարգացման համար: Փոխաբերությունների շուրջ բազմաթիվ տեսություններ ևս ապացուցում են լեզվի և մտքի միջև եղած կապը ու արտացոլում նոր մոտեցումներ: Դրանք հաստատում են, որ փոխաբերությունները գործիք են մարդու մտքի ձևավորման համար: Գիտական տեքստերում և տեխնիկական եզրույթներում փոխաբերությունները շատ կարևոր դեր ունեն, քանի որ լիովին արտահայտում են լեզվի դերն ու գործառույթը գիտական և

տեխնիկական հաղորդակցության մեջ: Որպեսզի տարբերակվի գործառույթի նշանակությունն ու ֆունկցիան, անհրաժեշտ է առանձնացնել բառիմաստի դերը: Բառային իմաստը տվյալ լեզվով խոսող հանրության գիտակցության մեջ ամրացված օբյեկտիվ իրականության, առարկայի, երևույթի նկատմամբ ունեցած բառի վերաբերությունն է, նրա համապատասխանությունը: Բառային իմաստի առանձնահատկությունն այն է, որ բառն իբրև լեզվական միավոր իր բառային իմաստով հարաբերակցվում է արտալեզվային նյութի՝ օբյեկտիվ իրականության առարկաների և երևույթների հետ[1]: Սակայն, փոխաբերական իմաստը բառի այն իմաստն է, երբ խոսքում վերջինս ձեռք է բերում այնպիսի առարկա, երևույթ, հատկանիշ նշանակելու համար, որ նրա սովորական կամ բնական հասկացական բովանդակությունը չէ[2]: Այսպիսով՝ փոխաբերության միջոցով եզրույթը հաստատում է օբեյկտիվ իրականության ճանաչողական փուլի անհրաժեշտությունը բառիմաստի ձևավորման գործընթացում՝ համեմատելով հին և նոր իմաստները: Հետևաբար մեզ անհրաժեշտ են կոնկրետ լեզվաբանական կառույցներ, որոնք կարտացոլեն որոշակի հայեցակարգեր: Հաճախ լեզվաբանական կառույցները նկարագրվում են լեզվում արդեն առկա տարրերով:

Փոխաբերությունը, որպես լեզվական միավոր, համարվում է իրականության արտացոլման և ճանաչողության ձև, որը հիմնված է պատկերավոր մտածողության վրա: Վերջինիս հիմնական կիրառման ոլորտը գեղարվեստական գրականությունն է: Գեղարվեստական գրականության մեջ փոխաբերությունը ունի միջնորդավորված արտացոլում և համարվում է նշված հասկացության ոչ թե ուղղակի անվանում, այլ այդ հասկացության պատկերավոր ածականը կամ անվանումը: Այն հասկանալու համար անհրաժեշտ է որոշակի ենթատեքստ, որտեղ վերջինս պետք է հանդես գա իր ուղղակի անվանումով: Այսպիսով՝ գեղարվեստական փոխաբերությունը տվյալ հասկացության երկրորդական անվանումն է:[3]

Գիտական լեզվում փոխաբերությունը հանդես է գալիս որպես տվյալ հասկացության առաջնային անվանում, քանի որ վերջինս այլ անվանում չունի: Հետևաբար գիտական լեզվում առկա փոխաբերության մեջ գոյություն չունի ուղղակի և պատկերավոր անվանումների համադրումը: Քանի որ գիտական եզրույթները հասկացությունների սկզբնական անվանումներն են, ուստի անհրաժեշտ է այստեղ հաշվի առնել տվյալ հասկացությունների ձևավորման և եզրույթների կազմավորման միջև կապը:

---

[1] ***Սուքիասյան Ա. Մ.***, *Ժամանակակից հայոց լեզու, Երևան, 2004թ., էջ 104*

[2] *Նույնը, էջ 109*

[3] ***Арутюнова Н. Д.,*** *Языковая метафора // Лингвистика и поэтика. М.: Наука, 1979, с. 147- 173.*

Գեղարվեստական փոխաբերությունը տարբերվում է գիտական լեզվում կիրառվող փոխաբերությունից: Գիտության լեզուն ներկայանում է որպես բնական լեզվի տարատեսակ, որի խնդիրն է ապահովել մասնագետների գիտական հաղորդակցությունը, որոնք հանդիսանում են միաժամանակ բնական լեզվի կրողներ և տիրապետում են համագործածական բառապաշարին: Անխուսափելիորեն գոյություն ունի կապ եզրույթի և համագործածական բառապաշարում առկա բառի միջև: Այդ կապը, անշուշտ, իմաստաբանական բնույթ է կրում, քանի որ եզրույթ-փոխաբերությունները ստեղծվել ու ստեղծվում են համագործածական բառապաշարում առկա բառիմաստի հիման վրա: Հաշվի առնելով այս փաստը՝ կարող ենք ասել, որ փոխաբերականացումը գիտական լեզվում անվանման ընտրության իմաստաբանական գործընթաց է, որը հիմնված է երկու հասկացությունների առարկայական կամ գործառույթային նմանության վրա: Փոխաբերականացման գործընթացն սկսվում է եզրույթը համագործածական բառապաշարում առկա բառից տարանջատելուց, որին հաջորդում է համագործածական բառապաշարում համապատասխան բառ փնտրող մասնագետի մտավոր գործունեությունը: Եզրույթաբանական դաշտում բառը կորցնում է իր համագործածական բառապաշարային նշանակությունը և ձեռք բերում համապատասխան գիտական հասկացություն, որը պահանջում է ոչ թե մեկնաբանություն, այլ սահմանում: Եզրույթները կարող են ունենալ փոխաբերական իմաստ՝ առարկաների, երևույթների, հատկանիշների, իրողությունների միջև առկա որևէ ներքին կամ արտաքին նմանության հիման վրա: Դրանք կարող են լինել մարմնի մաս ցույց տվող բառեր, կենդանիների, կենցաղային և շրջապատող երևույթների անվանումներ: Փոխաբերականացման արդյունքում ձևավորված եզրույթները դառնում են տվյալ բնագավառի լիիրավ անդամ և լայն կիրառություն գտնում այդ ոլորտում: Նույնիսկ ճշգրիտ գիտությունների դեպքում չենք կարող խուսափել փոխաբերություններից: Այսպիսով՝ փոխաբերությունը համագործածական երևույթ է: Փոխաբերությունները, որոնք առնչվում են հաշվողական տեխնիկային, ունեն հատուկ եզրույթաբանություն: Այս ոլորտին առնչվող տեքստերը լի են փոխաբերություններով, քանի որ մարդկային գործունեության ընթացքում ստեղծված պարզ բառերը ներթափանցել են էլեկտրոնիկայի աշխարհ: Այս ոլորտում եզրույթների մեծ մասը ձևավորվում են բառիմաստի նեղացման կամ էլ ընդլայնման միջոցով: Օրինակ՝ ***հոսանք (current)*** եզրույթը առաջացել է բառիմաստի ընդլայնման և համեմատության հետևանքով՝ հիմք ընդունելով շարժում արտահայտող հայեցակարգը:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ լեզուն ազդում է մարդկային գործունեության տարբեր ոլորտների վրա (այդ թվում հաշվողական տեխնիկայի)՝ փոխաբերությունները կարող են լինել **անտրոպոլոգիական**

(մարդաբանական) և **ոչ անտրոպոլոգիական** (ոչ մարդաբանական) փոխաբերություններ:

Անտրոպոլոգիական փոխաբերություններն արտացոլում են մարդու սոցիալական գործողությունների ֆիզիկական, բարոյական և մտավոր հատկությունները: Այդպիսիք են, օրինակ, այն բառերը, որոնք բնորոշում են մասնագիտություն հայեցակարգը: Վերջիններս իրենց փոխաբերական իմաստով օգտագործվում են որպես տեխնիկական եզրույթներ:

Այսպես, օրինակ՝ ***acrobat*** բառը համագործածական բառապաշարում ունի ***մարմնամարզիկ*** իմաստը, իսկ որպես տեխնիկական եզրույթ՝ այն նշանակում է ***ծրագրակազմ***, որը թույլ է տալիս ձևաչափված տեքստը և պատկերները ցուցադրել տարբեր սարքավորումների վրա: ***Administrator*** բառը համագործածական բառապաշարում նշանակում է ***կառավարիչ***, մինչդեռ փոխաբերական իմաստով այն ունի ***հսկիչ*** իմաստը: Նույնը կարելի է ասել ***գործակալ (agent)*** բառի վերաբերյալ, որը, որպես տեխնիկական եզրույթ, ունի ***ծրագիր կամ ծրագրակազմ*** իմաստը, որն ուղարկում է կատարման և վիճակագրական տեղեկությունցանցի կառավարման կենտրոնական կարգավորիչ սարքին:

Անտրոպոլոգիական փոխաբերությունների շարքին են դասվում նաև մարմնի մասերի անվանումները, ընտանեկան հարաբերակցություն ցույց տվող բառերը, որոնք ևս իրենց փոխաբերական իմաստներով լայնորեն կիրառվում են հաշվողական տեխնիկայի ոլորտում: Այսպիսով՝ ***ողնաշար (backbone)*** բառը փոխաբերական իմաստով կիրառվում է հաշվողական տեխնիկայի ոլորտում և ունի **հիմնուղի** իմաստը:

Տեխնիկական եզրույթների կազմավորման մեջ փոխաբերությունները հասանելի տեղեկատվությունը հաղորդում են ճանաչողական մեխանիզմների միջոցով, այլ կերպ ասած՝ փոխաբերությունները նոր հասկացությունները կապում են լեզվում արդեն իսկ գոյություն ունեցող հասկացությունների հետ: Այս եղանակով փոխաբերությունները ապահովում են ընդհանուր բառապաշարի և տեխնիկական եզրույթների կապը: Վերջիններս դառնում են տվյալ լեզվի լիիրավ անդամ և լայն կիրառություն գտնում այդ լեզվում:Նմանատիպ օրինակներ են մարմնի մասեր ցույց տվող բառերը, ինչպիսիք են ***բազուկ (arm), մարմին (body), մատ (finger), գլուխ (head)*** գոյականները: Նշված հասկացություններից յուրաքանչյուրն ունի նոր փոխաբերական իմաստ, որը համարվում է տեխնիկական եզրույթների առաջնային նշանակությունը և կապված չէ վերջիններիս ուղիղ իմաստի հետ: Այսպիսով՝ մարմնի մասեր ցույց տվող գոյականները, ստանալով փոխաբերական իմաստ, տեխնիկական եզրույթաբանության ոլորտում ձեռք են բերում իմաստաբանական առանձնահատկություններ:

Այսպես՝ ***մարմին (body)*** գոյականը սույն օրինակում հանդես է գալիս ***body networks*** կապակցությամբ և ունի փոխաբերական իմաստ:

The personal privacy of individuals requires special attention when ***body networks*** are involved, particularly in healthcare applications (https://www.lifewire.com/introduction-to-body-area-networks-817364).

Բազուկ (arm) գոյականը բնութագրվում է որպես մեխանիկական սարք, այսինքն՝ ***լծակ***, որի միջոցով կարդացող կամ գրանցող գլխիկը տեղադրվում է պնակի ճիշտ շավիղի վրա :

A read /write head is a device found on the ***arm*** of a hard drive (https://www.computerhope.com/jargon/h/head.htm).

Փոխաբերական իմաստով ***մատ (finger)*** գոյականը սույն օրինակում ցույց է տալիս փոքր ծրագիր, որը տեղեկություն է կորզում գործածողի մասին՝ հիմնվելով նրա էլեկտրոնային փոստի հասցեի վրա:

If no arguments are specified, ***finger*** will print an entry for each user currently logged into the system (https://www.computerhope.com/unix/ufinger.htm).

Գլուխ (head) գոյականը՝ որպես տեխնիկական եզրույթ, հանդես է գալիս ***ընթերցող գլխիկ*** (***read head***) կապակցության մեջ: Վերջինս կարողանում է ընթերցել տվյալները մագնիսական պահոցային միջավայրից:

Once the information has been written to the hard drive, it is read by the ***read head*** that detects the polarization of each section of the drive to understand the data (https://www.computerhope.com/jargon/h/head.htm).

Կարող ենք շեշտել, որ փոխաբերականացման դերը մեծ է տեխնիկական եզրույթների ձևավորման մեջ: Ազգակցականություն ցույց տվող բառերը, ինչպիսիք են ***ընտանիք (family), երեխա (child),որբ (orphan)*** գոյականները, նույնպես ունեն փոխաբերական իմաստ և կարող են հանդես գալ որոշակի կապակցություններում:

Այսպես՝ ***ընտանիք (family)*** գոյականը փոխաբերականորեն ձեռք է բերում ***հակաբածու*** իմաստը:

A computer ***family*** is a category of computers with the same designs and microprocessors that are compatible with each other (https://www.computerhope.com/jargon/c/compfami.htm).

Երեխա (child) գոյականը փոխաբերականորեն հանդես է գալիս ***child window (դուստր պատուհան)*** կապակցության մեջ:

In commercial Silver light applications opening ***child window*** for detail or other user inputs is the most user-friendly approach so avoiding ***child window*** can be bit costly (https://www.codeproject.com/Articles/383892/Open-Child-Window-in-MVVM-environment).

Որբ (orphan) բառը փոխաբերականորեն ունի ***կախվող տող*** իմաստը և հանդես է գալիս ***orphan file***, ***orphan process*** կապակցություններում:

An ***orphan process*** is a computer **process whose parent process has finished or terminated**, though it remains running itself (http://www.gmarik.info/blog/2012/orphan-vs-zombie-vs-daemon-processes/).

Orphan files are files that no longer have a parent; the parent being the folder they were in. If a folder is deleted, the files within it are deleted as well but are

not orphans (https://ru.scribd.com/document/226082231/Wp-nt-Orphan-Files-en-Us).

Այսպիսով՝ հետևյալ բառերը, հանդես գալով որպես տեխնիկական եզրույթներ, վկայում են բառիմաստի ընդլայնման և փոփոխման մասին:

Ոչ անտրոպոլոգիական փոխաբերությունները արտացոլում են մարդուն շրջապատող իրականությունը: Տեխնիկական եզրույթների ձևավորման մեջ փոխաբերականությունը ցույց է տալիս երկու տարբեր առարկաների արտաքին նմանության հարաբերակցությունը: Սրանք կարող են լինել կենդանիների, կենցաղային իրերի, հագուստի, բույսերի, ծառերի կամ էլ վերացական հասկացությունների անվանումներ: Այսպես, օրինակ, փոխաբերական անցումը տեղի է ունենում կենդանիների անվանումներից առարկաներին:

Whether ***the mouse*** uses a laser or ball, or is wired or wireless, a movement detected from ***the mouse*** sends instructions to the computer to move the cursor on the screen in order to interact with files, windows, and other software elements (https://www.lifewire.com/what-is-a-mouse-2618156).

Մուկ (mouse) բառը, որպես տեխնիկական եզրույթ, սույն օրինակում հանդես է գալիս ***համակարգչային մկնիկ*** իմաստով: Այս եզրույթի իմաստաբանական ձևավորմանը նպաստել է արտաքին նմանության զուգորդումը, որի շնորհիվ վերջինս լայն կիրառություն ունի որպես համակարգչի մաս:

In addition to inventing new technologies, ***Apple*** also has often been the first to bring sophisticated technologies to the personal computer (https://www.webopedia.com/TERM/A/Apple_Computer.html).

Նույնը կարելի է ասել ***խնձոր (apple)*** բառի մասին, որը հակասում է իր ուղիղ իմաստին և ներկայումս տեխնիկայի ոլորտում հանդես է գալիս, որպես ***ապրանքանիշի բնութագրիչ***: A ***cookie*** is a small text file stored by a web site on your computer to keep track of information about your browsing on that site (https://www.livinginternet.com/w/wa_cookie_what.htm).

Թխվածքաբլիթ (cookie) բառը՝ որպես տեխնիկական եզրույթ, նշանակում է ***նշոցիկ***, որը պահպանվում է համակարգչի կարծրապնակի վրա: Ոչ անտրոպոլոգիական փոխաբերությունները արտահայտում են ոչ միայն բառիմաստի առաձնահատկությունը բնութագրող գծերի, այլև ձևի և բովանդակության կապը: Ինչպես, օրինակ, ***թռչուն (bird)*** բառը ստանում է ***արբանյակ*** իմաստային երանգավորումը, ***ավտոբուս (bus)*** բառը՝ ***կապուղի***, ***գծուղի*** իմաստները, ***նավահանգիստ (port)*** բառը՝ ***բնիկ*** իմաստը, որը հնարավորություն է տալիս տվյալներ փոխանակել համակարգչի ներքին հաղորդակցության կապուղու և այլ սարքի միջև: Այսպիսով, ուսումնասիրելով հետևյալ բառերի իմաստափոխությունը, կարող ենք նշել, որ դժվար է հաստատել փոխաբերական իմաստի զուգորդման կապը պարզ գոյականների ուղիղ իմաստի հետ, քանի որ այն պայմանավորված է արտալեզվական միավորների ազդեցությամբ:

Տեխնիկական եզրույթների փոխաբերության իմաստաբանական կապը պայմանավորված է առնմանության գործոնով, որը հնարավորություն է տալիս ձեռք բերել արտալեզվական միջավայրի նոր ընկալում և բնութագրում: Հաշվողական տեխնիկայի եզրույթների մեծ մասը ունի փոխաբերական ծագում՝ ելնելով «պատկերի նմանությունից»:[1] Այսպիսի փոխաբերություն է ***հիշողություն (memory)*** բառը, որը վերաբերում է պահոցային տարածքի, որն ի վիճակի է պահպանելու տվյալները կամ հրահանգները:

Փոխաբերության մասնակցությունը լեզվի բառապաշարի զարգացմանը հաստատում է, որ մարդկանց գիտակցության մեջ գոյանում են նոր հասկացություններ, նոր բառիմաստներ: Իհարկե, դա տեղի է ունենում տարերայնորեն, մարդու պրակտիկ կենսագործունեության գործընթացում: Իր ակտիվ գործունեության ընթացքում անընդհատ շփվելով օբյեկտիվ իրականության առարկաների ու երևույթների հետ՝ մարդը ճանաչում է նորանոր իրեր, երևույթներ, գործընթացներ: Այդ նորույթները, իհարկե, չեն կարող գոյություն ունենալ մարդու գիտակցության մեջ ինքնին, դա տարածական առումով հնարավոր էլ չէ: Ուստի այդ առարկաները, երևույթները ճանաչելով՝ մարդն իր գիտակցության մեջ ձևավորում է դրանց հասկացությունները: Փոխաբերությունները, որոնք օգտագործվում են հաշվողական տեխնիկայի ոլորտում, շատ հաճախ կիրառվում են, որպեսզի պարզաբանեն որոշակի բարդություններ: Չափազանց բարդ է պատկերացնել այս ոլորտը՝ առանց փոխաբերական իմաստով գործածվող եզրույթների: Այդ բարդությունները այս կամ այն կերպ «տանելի» դարձնելու նպատակով մարդիկ հակված են կիրառելու բառեր, որոնք, ստանալով փոխաբերական իմաստ, հետագայում դառնում են եզրույթներ:

Քանի որ տեխնիկական եզրույթների ձևավորման հիմնական սկզբունքի ամբողջականությունը ձևի և բովանդակության միասնության մեջ է, այդ պատճառով հաշվողական տեխնիկայի եզրույթների ամբողջականության սկզբունքն արտահայտվում է եզրույթաբանության իմաստային դաշտի միավորների միասնության և փոխհարաբերության մեջ, որի թվում են բազմիմաստ բառի կառուցվածքը, հոմանշային շարքը, հականշային զույգը և բառիմաստային խմբերի գոյության այլ օրինաչափությունները գործառույթային և իմաստաբանական դաշտում: Բազմիմաստության ձևավորման զուգորդման հատկանիշը իմաստի փոխանցման տարբեր տեսակներն են՝ ելնելով նմանության գործառույթի և հարակցության սկզբունքից:

Նմանության զուգորդման հիմքի վրա առանձնացվում են այն տեխնիկական եզրույթները, որոնց ուղիղ և փոխաբերական իմաստները

---

[1] ***Lakoff G.,*** *The Contemporary Theory of Metaphor // Metaphor and thought.- 2nd ed.- Cambridge: Cambridge University Press, 1993, p.*202-252

անմիջական վերաբերություն են արտահայտում: Այսպիսով՝ ***ֆայլ (file)*** եզրույթը բնութագրում է համակարգչային տվյալների հատվածը, որը կարող է պարունակել տվյալներ, գրանշաններ կամ գրաֆիկական պատկերներ, որոնք ունեն մեկ անվանում, իսկ ուղիղ իմաստով այն նշանակում է ***թղթապանակ***՝ թղթերը ամրացնելու կամ կարելու հարմարանքով: ***Թղթապանակ (briefcase, folder)*** եզրույթը փոխաբերական իմաստով արտացոլում է նույն իմաստաբանական երանգը, որը հիմնված է նմանության զուգորդման վրա, այն է՝ փաստաթղթերի համալիր, որն օգտագործվում է տեղեկատվության պահպանման, ինչպես նաև մեկ այլ համակարգչից մյուսին կարևորագույն տվյալներ փոխանցելու համար: Ըստ գործառույթի հիմքի՝ կարելի է առանձնացնել ***տախտակ (board)*** և ***կոճակ (button)*** եզրույթները: Վերջիններս, ըստ գործառույթի, ունեն համանուն փոխաբերական իմաստ: Այսպիսով՝ եզրույթների փոխաբերական իմաստի ձևավորումը կապ ունի արտալեզվական միջավայրում վերջիններիս գործառույթի և դերի հետ:

Հիմք ընդունելով կատարած վերլուծությունը՝ կարող ենք եզրակացնել, որ բառի ուղիղ իմաստը անմիջականորեն կապված է մեզ շրջապատող իրականության, առարկաների և երևույթների արտացոլման հետ: Մինչդեռ տվյալ բառը, կիրառվելով հաշվողական տեխնիկայի ոլորտում, վերածվում է եզրույթի՝ ձեռք բերելով մեկ այլ իմաստ, որը հիմնված է առարկաների, երևույթների արտաքին և ներքին նմանության վրա: Գիտական լեզվում եզրույթները ստեղծվում են բառի ուղիղ իմաստի փոփոխությամբ: Առարկաների արտաքին և ներքին նմանությունների փոխակերպումը տեխնիկական եզրույթներում, ի վերջո, հանգեցնում է բառիմաստի համախմբմանը իմաստաբանական պայմանականացման և զարգացման շնորհիվ: Եզրույթների փոխաբերական իմաստը ամրապնդվում է բառիմաստի զարգացման փուլերի ընթացքում, որոնց հետևում ընկած է արմատական փոխաբերությունը, որն էլ ապահովում է զանազան հասկացությունների ընկալումը: Այսպիսով՝ փոխաբերության ներգրավումը գիտական լեզվում հնարավոր չէ բացառել, քանի որ վերջինս հիմնված է դրա վրա: Հետևաբար փոխաբերականացումը առանցքային դեր է կատարում հաշվողական տեխնիկայի եզրույթների ձևավորման գործում:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.թ. Է.Ա. Հայրապետյանը:

ՀՏԴ 159.9-05
Հոգեբանություն

Վիտյա ՅԱՐԱՄԻՇՅԱՆ
ԱրՊՀ, Հոգեբանության ամբիոն, հ.գ.թ.

ՆԺԴԵՀԸ՝ ՀՈԳԵԲԱՆ

Նժդեհի գաղափարների հենքը պաշտամունքն է՝ հայրենապաշտություն, ցեղապաշտություն, լեզվա-, զոհա-, նախնիա-, առաջնորդա-, ուժապաշտություն, որոնք խոսուն ձևով արտահայտվել են նրա ասույթներում՝ «Հաղթում է ուժեղը, ոչ արդարը», «Լինել ուժեղ, ավելի ուժեղ, միշտ ուժեղ», «Ուժն է ծնում իրավունքը»:
Նժդեհի այս և բազմաթիվ այլ ասույթներ այսօր թևավոր խոսքեր են: Միայն մեծ հոգեբանը կարող էր ասույթներով ստեղծել մի ուսմունք, որով կառաջնորդվեն իր ազգի հետագա սերունդները:
Բանալի բառեր՝ *Նժդեհ, հոգեբան, գաղափարախոսություն, հոգեվերլուծություն, գեշտալտ հոգեբանություն, հումանիստական հոգեբանություն:*

В. Ярамишян

НЖДЕ-КАК ПСИХОЛОГ

В статье автор попытался логически развивать точку зрения о том, что армянский политический и государственный деятель начала 20-го века Гарегин Нжде, будучи признанным философом, военачальником, политиком, экономистом и реформатором национальной идеологии, в своей бурной, неоднозначной деятельности вполне проявил себя еще и как психолог. Психологические рассуждения и философские обобщения, сделанные Гарегином Нжде, полностью соответствуют статусу профессионального психолога с точки зрения теорий психоанализа З.Фрейда, гештальт психологии и гуманистической теории личности.
Ключевые слова: *Нжде, психолог, идеология, психоанализ, гештальт-психология, гуманистическая психология.*

V.Yaramishyan

NZHDEH AS A PSYCHOLOGIST

In this article, the author puts forward and attempts to logically develop the point of view that Garegin Nzhdeh, the Armenian political and state leader of the early 20th century, as a recognized philosopher, military leader, politician, economist and reformer of the national ideology, in his turbulent ambiguous activity fully manifested himself as a psychologist. Psychological reasoning and philosophical generalizations made by Garegin Nzhdeh fully correspond to the status of a professional psychologist from the point of view of the theories of psychoanalysis by S. Freud, Gestalt Psychology and the Humanistic Theory of Personality.
Keywords:*Nzhdeh, psychologist, ideology, psychoanalysis, Gestalt Psychology, Humanistic Psychology.*

«Գարեգին Նժդեհը մեր պատմության այն եզակի դեմքերից է, որի մեջ ներդաշնակորեն միաձուլվել են զինվորականն ու մտածողը, ազգային բարոյախոսն ու քաղաքական գործիչը և որն իր հիրավի պատմաստեղծ կյանքով հաստատաբար դասվում է հայոց առաջնագույն մեծերի շարքը»,- այսպես է բնութագրում Գարեգին Նժդեհին նրա կենսագիր Մուշեղ Լալայանը[1]: Թերևս պետք է համաձայնել կենսագրի տված գնահատականի հետ այն առումով, որ Նժդեհը միաժամանակ թե՛ բարոյախոս էր, թե՛ փիլիսոփա, թե՛ քաղաքական և ռազմական գործիչ: Նժդեհի գործունեության մեկ այլ հետազոտող Ռաֆայել Համբարձումյանը նույնպես բարձր է գնահատել Նժդեհի համակողմանի զարգացածությունն ու արդյունավետ գործունեությունը: Նա գրում է. «Մեծ է Գարեգին Նժդեհի դերը հայոց պատմության մեջ: Նա քսաներորդ դարի առաջին կեսի համաշխարհային իմաստագիտության կարկառուն դեմքերից է, այդ շրջանի պետական ու քաղաքական խոշորագույն գործիչներից և ժամանակի մեծ զորահրամանատարներից ու ռազմարվեստի տեսաբաններից մեկը: Գարեգին Նժդեհը 20-րդ դարի մեր խոշորագույն հրապարակախոսն է, հռետորը, պետության ղեկավարը, հայոց նոր ***ռազմահոգեբանության հիմնադիրը*** (ընդգծումը մերն է)**,** 20-րդ դարի հայոց առաջին սահմանադրության հեղինակն ու կիրարկողը, հայերենի լեզվառաձն ու բառապաշարը հարյուրավոր նորակերտություններով հարստացրած տաղանդավոր գրող-արվեստագետը և, վերջապես, Հայոց Ոսկեդարի ծնունդ ազգային գաղափարախոսության ինքնապաշտպանական համակարգի՝ Մամիկոնեից ուխտի վերածնողն ու նոր ժամանակներին ագուցող տեսաբան-իրագործողը...»[2]:

Եթե շարունակենք մեր դատողությունները Նժդեհի կերպարի վերաբերյալ ոչ միայն Մուշեղ Լալայանի, Ռաֆայել Համբարձումյանի, այլ նաև մյուս ուսումնասիրողների կողմից տրված գնահատականների համեմատական վերլուծություն կատարելու ուղղությամբ, ապա բազմաթիվ տեսակետների, կարծիքների ու երբեմն նույնիսկ մերժողական դիրքորոշումների[3] բազմազանության մեջ կարելի է կարմիր թելի նման հստակ ուրվագծել հետևյալ տրամաբանությունը. Նժդեհի անձի մեջ անվիճելիորեն միաձուլվել են ինքնամոռաց հայրենասերը, հմուտ զորավարը, համոզված գաղափարախոսը, ճկուն քաղաքագետը, խորամիտ փիլիսոփան, նույնիսկ՝ տնտեսագետը: Այս տեսանկյունից, բնավ չհավակնելով Նժդեհի բարդ կերպարի վերաբերյալ նոր խոսք ասելու

---

[1] ***Նժդեհ Գ.,*** *Հատընտիր: Երկրորդ հրատարակություն-Երևան, Հայաստան, 2001, էջ 3:*

[2] *Տե՛ս* ***Համբարձումյան Ռաֆայել,*** *Գարեգին Նժդեհ (ինքնակենսագրություն և կենսատարեգրություն), Հայրենիքի մարտիկ, 1-2009 , ՀՀ ՊՆ հրատարակչություն, 2009, էջ 40-41:*

[3] *Նժդեհին ոմանք մեղադրում էին ծայրահեղ ազգայնականության, նույնիսկ հիտլերականության մեջ:*

դժվարին պարտավորությանը, սույն հոդվածում մենք կփորձենք տեսականորեն զարգացնել Ռաֆայել Համբարձումյանի արտահայտած այն միտքը, որ Նժդեհը հայոց ռազմահոգեբանության հիմնադիրն էր: Մեր կարծիքն այն է, որ Նժդեհը հոգեբան էր՝ բառիս լայն իմաստով: «Լայն իմաստով հոգեբան» ասելով՝ նկատի ունենք այն, որ Նժդեհը հոգեբանական հատուկ-մասնագիտական կրթություն չի ստացել, որպես տվյալ ոլորտի ձևավորված մասնագետ՝ երբևիցե հանդես չի եկել: Նա, սակայն, իր աշխատություններում ձևակերպել ու հանրությանն է ներկայացրել այնպիսի մտքեր, թեզեր ու պնդումներ, որոնք աներկբա ու հաստատապես բնորոշ են մարդու հոգեկանի ձևավորման ու դրսևորման խնդիրներով զբաղվող մասնագետներին՝ հոգեբաններին: Համարձակվենք պնդել ավելին. Նժդեհը հայազգի առաջին և նշանավոր հոգեբաններից մեկն է եղել:

Առաջ գնալով Նժդեհ-հոգեբանի կերպարն ամբողջականացնելու ուղղությամբ, մեր առջև խնդիր դնելով նրա անձի մեջ գտնելու հոգեբանին բնորոշող նորանոր գծեր՝ կարելի է հետաքրքիր ու անսպասելի բացահայտումներ կատարել: Նախ, կարելի է զարմանալ, թե փոթորկալից կյանքով ապրող փոքրամարմին այդ մարդուն ե՛րբ և ինչպե՛ս հաջողվեց գրեթե ամբողջ ծավալով լիարժեք տիրապետել ժամանակի համաշխարհային փիլիսոփայության, քաղաքագիտության, մշակութաբանության, տնտեսագիտության, իրավագիտության և, մեր տեսանկյունից, նաև հոգեբանության, գիտելիքների կուտակված ծավալին: Չվախենալով սխալվելուց՝ թերևս ենթադրենք, որ նա այդ արել է 1906-1907 թթ-ին Բուլղարիայում, Սոֆիայի սպայական բարձրագույն դպրոցում սովորելու ժամանակ, երբ փոքր-ինչ հնարավորություն է ունեցել բարձրորակ ու համակարգված կրթություն ստանալու, ինչպես նաև 1922 թ. նույն Բուլղարիայում հաստատվելուց հետո, երբ որոշ չափով ազատ ժամանակ է ունեցել: Նկատենք, որ մինչ այդ Նախիջևանի ռուսական դպրոցն ավարտելուց հետո, Նժդեհը սովորել է նաև Թիֆլիսի ռուսական գիմնազիայում, հետագայում՝ Պետերբուրգի համալսարանի իրավաբանական բաժնում, որը, սակայն, չի ավարտել՝ ցարիզի դեմ տարվող պայքարում ակտիվորեն ներգրավվելու պատճառով[1]:

Հայտնի է, որ Նժդեհի անունն անգամ հիշատակելը խորհրդային համայնավարական իշխանության օրոք հավասարազոր է եղել ազգայնականության մեջ մեղադրվելու ծանրագույն հանցագործությանը: Մեր օրերում՝ անկախությունից հետո մինչև 2018թ. իշխանափոխությունը, իշխող Հանրապետական կուսակցության կողմից որդեգրած գաղափարական ելակետերը պետության կողմից իրականացվող քաղաքականության աստիճանի հասցված և ջանադրաբար իրականացվող նպատակային քարոզչության, Նժդեհի կերպարի լայնամասշտաբ

[1] ***Նժդեհ Գ.,*** *Հատընտիր, էջ 3:*

հանրայնացման, այն որպես հայրանասիրության օրինակելի տիպար ներկայացնելու և այլ միջոցառումների շնորհիվ (կարծում ենք, դրան գումարվել է նաև կատարած գործերի համար Նժդեհին երախտապարտ ժողովրդի հավաքական հիշողությունը) նրա անունը առնվազն լսել էին կամ նրա ազգապահպան գործերի մասին տեղյակ էին գրեթե բոլորը, նրա ասույթներին, գաղափարներին ու մտքերին ծանոթ էին շատերը, և, չնայած Նժդեհի անվան մեծ ճանաչվածությանը, այնուամենայնիվ, քչերն էին խորապես հասկանում, որ Նժդեհի իրական մեծությունը ոչ միայն և ոչ այնքան նրա հայրենասիրական ասույթների, ոգեկոչող ճառերի ու տարած ռազմական հաղթանակների մեջ է, որքան մտավոր ոլորտում նրա ունեցած նվաճումների՝ խոհափիլիսոփայական ընդհանրացումների ու մարդկային գործունեության տարբեր ոլորտներին առնչվող զանազան արդիական, երբեմն նորոգչական ու հեղափոխական մտքերի մեջ: Նրա «Էջեր իմ օրագրէն», «Բանտային գրառումներ», «Անձնավկայություն», «Բաց նամակներ հայ մտավորականությանը», «Որդիների պայքարը հայրերի դեմ», «Խորհրդածություններ պատմության մասին», «Իմաստասիրական խոհեր», «Անհատ և պետություն» և այլ աշխատությունները[1] իմաստասիրական մտքի փայլատակումներ են, իսկ «Մետապոլիտիկա» անավարտ աշխատությունը, ինչպես պնդում է Ռ.Համբարձումյանը, կարելի է համարել «քաղաքական ու հասարակագիտական մտքի անխամրելի հուշարձան: Ընդամենը մի քանի էջանոց այդ աշխատությունը բավական էր, որպեսզի Գարեգին Նժդեհը համարվեր ցայսօր մեզանում դեռևս ինքնուրույն գիտաճյուղ չդարձած քաղաքագիտության հայկական դպրոցի հիմնադիրներից մեկը և տեսաբանը»[2]:

Այնուհետև պատմությանը քաջ հայտնի է, թե որքան գաղափարական է եղել Նժդեհը և որքան անզիջում՝ իր դավանած սկզբունքներում, որքան խորը համոզված՝ իր հայացքներում: Այդ հողի վրա նա հաճախ սկզբունքային հակասություններ էր ունենում յուր ժամանակի մտածողների ու գործիչների հետ, որի արդյունքում էլ թերևս հետագայում ձեռնամուխ եղավ ու ձևակերպեց իր նոր՝ Ցեղակրոն ուսմունքը և նորոգեց Դավիթբեկյան ուխտերը: Սակայն, մեր կարծիքով, Նժդեհի մեծությունը ոչ միայն այն է, որ նոր ուսմունք է հեղինակել, այլ այն, որ, ի տարբերություն իր գաղափարական ընդդիմախոսների, կարողացել է վեր կանգնել նեղ կուսակցական, խմբակային մտածելակերպից ու առաջ քաշել այնպիսի գաղափարներ, որոնք ժամանակին ակտիվ դիմադրության չէին արժանացել և ընդունելի են եղել հայ իրականության մեջ գերիշխող ամենատարբեր հասարակական-քաղաքական հոսանքների համար:

---

[1] *Թվարկված աշխատությունները տես նույն տեղը, էջք 30-58, 58-77, 240-258, 258-274, 291-292:*

[2] *Տե՛ս **Համբարձումյան Ռաֆայել,** Գարեգին Նժդեհ (ինքնակենսագրություն և կենսատարեգրություն), Հայրենիքի մարտիկ, 1-2009 , ՀՀ ՊՆ հրատարակչություն, 2009 :*

Նժդեհն իր գաղափարները չէր տարածում ու չէր հանրայնացնում այնքան ժամանակ, քանի դեռ չէր ամրապնդում իրական գործերով: Հանրահայտ է, որ հայրենասիրությունից խոսելուց առաջ իր բացառիկ խոհունության ու հայրենիքի շահն ամեն ինչից վեր դասելու ընդունակության շնորհիվ նրան հաջողվեց Վանի ֆիզիկապես և բարոյապես հյուծված բնակիչներին ինքնապաշտպանության կոչել և փաստացի փրկել բնաջնջումից, հուսալքված Սյունիքի պաշտպաններին մարտի առաջնորդել թուրք-թաթարական ու բոլշիկյան զորքերի դեմ և ազատել հայրենիքի այդ հատվածը Նախիջևանի ու Արցախի ճակատագրին արժանանալու գրեթե անխուսափելի թվացող հեռանկարից: Խոստովանենք, որ այդպես արդյունավետ ու հաջող կարող էր գործել միայն մարդու և, հատկապես, զանգվածների հավաքական հոգեկան երևույթների գաղտնիքներին խորությամբ տիրապետող անձնավորությունը: Եթե դատելու լինենք՝ հիմնվելով Նժդեհի ոչ թե վերացական մտքերի ու գաղափարների, այլ կատարած գործերի վրա, ապա կեզրակացնենք, որ նա օժտված էր նպատակամետ գործելու բնատուր տաղանդով: Նա գրեթե բոլոր բարդ իրավիճակներում չէր դավաճանում ինքն իրեն, որովհետև էությամբ առաջնորդ էր, ուներ տիտանական կամք ու վճռականություն: Սակայն պետք է նաև փաստենք, որ Նժդեհի կերպարի գրեթե սպառիչ նկարագիրը մեր սեղանին ունենալով հանդերձ՝ անհնար է չնկատել, որ Նժդեհ-հոգեբանի կերպարը պատմությունը քիչ է ուսումնասիրել:

Ազատագրված Սյունիքը, անշուշտ, Նժդեհի մատուցած ամենախոշոր ու շոշափելի ծառայությունն է հայ ազգին, սակայն, խնդիրը միայն ազատագրված տարածքը չէ, թեև գլխավոր խնդիրն է, այլ նաև այդ խնդրի լուծման ժամանակ արձանագրված հոգեբանական արդյունքն է՝ հուսալքված ու արդեն կրավորական կեցվածք որդեգրած ժողովրդին դիմադրության ոգի, սեփական ճակատագիրը սեփական ուժերով տնօրինելու և այլոց ողորմությանը չտրվելու կամք ու վճռականություն ներարկելու մեծագույն ծառայությունը:

Նժդեհն իր համար անելիքներ գտավ նաև նացիստական Գերմանիայում հակահայ տրամադրությունների առաջացման և ֆաշիզմի նորահայտ սպառնալիքների ահագնացման ժամանակ: «Այդ տարիներին Նժդեհի համար վերստին կարևորվում և հրատապ է դառնում հայությանը մոտեցող պատերազմին հոգեբանորեն նախապատրաստելու և նոր բարոյականով սպառազինելու խնդիրը»[1]: Հարցնենք ինքներս մեզ՝ այդ ինչպե՞ս պետք է հոգեբանորեն նախապատրաստեր, եթե չլիներ հոգեբան:

Պատմությունը վկայում է, որ վտանգավոր է օրհասական պահերին լինել ժողովրդի առաջնորդը: «Դյուրին բան չէ վարել ժողովրդին, որ բնազդական է, կույր, ապերախտ ու ապա երբեմն՝ հերոսական: Նա գիտե

[1] *Նույն տեղը, էջք 8-11:*

իր լավերին ու առաջնորդներին ոչ միայն մենակ թողնել, այլ նաև գցել սմբակների տակ, երբեմն էլ բարձրացնել կոտոշներից վեր: Այդպես է, և նա, ով կոչված է ղեկավարելու ժողովրդին, պետք է ունենա հավատի և կամքի մի անսպառ շտեմարան», -այսպես է Նժդեհի կատարած գործի կարևորությունը նկարագրել նրա ժամանակակից Գ.Նաիրյանը՝ 1921 թ-ին Գորիսում լույս տեսած և Նժդեհի հեղինակած «Խուստուփյան կանչեր: Զորաշարքային կանոնադրություն» գրքույկի համար գրված նախաբանում[1]:

Որքան էլ ժամանակակից հայեցակետից չխրախուսվի ռազմական, պետական, քաղաքական կամ ազգային գործչի կուսակցական պատկանելությունը, գաղափարայնությունն ու դրանում համոզվածությունը, այնուամենայնիվ Նժդեհի երրորդ խոշոր ծառայությունը պետք է համարել Տարոնական շարժումը և «Ցեղակրոն» ուսմունքի փաստացի հեղինակումը՝ Հայկ Ասատրյանի և Ն.Աստվածատուրյանի հետ[2]:

Պետք է նկատել, որ գործուն գաղափարախոսություն հեղինակելը ամենևին հեշտ գործ չէ: Ավելի հեշտ է առաջնորդվել ուրիշների ստեղծած ու հաջողված փորձով ամրապնդված պատրաստի գաղափարներով: Հարց է առաջանում՝ եթե այս ճշմարտությունը Նժդեհը լավ գիտեր, հապա ինչո՞ւ համարձակություն ունեցավ ձեռնամուխ լինելու այդ դժվարին առաքելությանը, որում մեծ էր ձախողվելու հավանականությունը: Կարծում ենք՝ նման պահվածքի գլխավոր դրդապատճառն այն էր, որ քննախույզ հայացք ունեցող Նժդեհը հասցրել էր նկատել հետևյալ իրողությունը. արևմտյան առաջադիմական համարվող գաղափարները, ազատամտությունն ու պրագմատիզմի վրա հենված բարոյախոսությունը բնավ չեն համապատասխանում հայ ժողովրդի պարկեշտ կենսափիլիսոփայությանը, իսկ արևելյան ադաթներն ու դոգմաները նման են զսպաշապիկի, խիստ նեղ են ու պահպանողական և արգելակում են հայ ազգի բնականոն զարգացումը:

Գարեգին Նժդեհի՝ որպես մտածողի ու հոգեբանի, կերպարի վերաբերյալ հետաքրքիր տեղեկություններ կարելի է քաղել՝ շարունակելով հետևել Ռաֆայել Համբարձումյանի ուսումնասիրություններին[3]: Ինչպես պնդում է հեղինակը, Նժդեհը վճռականորեն մերժեց նշված երկու՝ արևմտյան և արևելյան գաղափարական ընկալումներն ու իր սևեռուն հայացքը հառեց Եվրոպայում դեռևս նոր մշակվող նորաձև, մոդայիկ հոսանքների վրա, որոնք, ուշադրություն դարձնենք, Զ.Ֆրեյդի և նրա հետևորդների կողմից առաջ քաշված հոգեվերլուծության, ինչպես նաև, ժողովուրդների հոգեբանության տեսակետից ազգային զարթոնքի ու

---

[1] *Տե՛ս **Գարեգին Նժդեհ**, Խուստուփյան կանչեր: Զորաշարքային կանոնադրություն: Եր, Հայաստան, 1992, էջ 4:*

[2] ***Նժդեհ Գ,** Հատընտիր, էջ 11:*

[3] *Հայրենիքի մարտիկ, 1-2009, ՀՀ ՊՆ հրատարակչություն, 2009 :*

վերանորոգչության խնդիրներն ուսումնասիրող, դրանք առաջ տանող, ժողովրդի, ցեղի ու անհատի հարաբերությունները կարգավորել ջանացող գերմոդայիկ գաղափարներ էին՝ հանձինս ժամանակի հեղինակների՝ Տոմաշ Մասարիկի, Ալֆրեդ Ֆուլյեի, Գաբրիել Տարդի, Անրի Բերգսընի և այլոց[1], այդ թվում, մեր կողմից ավելացնենք. Զ.Ֆրեյդի գաղափարների հետևորդ և անհատի ու ժողովուրդների հոգեբանության ճանաչված հետազոտողներ Ա.Ադլերի և Կ.Գ.Յունգի: Կ.Գ.Յունգը, օրինակ, իր տեսության մեջ հատուկ տեղ էր տալիս արքետիպերին ու անձի ռասայական, ֆիլոգենետիկական հատկություններին: Պատճառականության շրջանակներում նա շեշտը դնում է առասպելաբանության, կրոնի, հին սիմվոլիկայի, սովորույթների ու հավատի, ինչպես նաև հոգեկանում դրանց դրսևորումների՝ երազների, նևրոտիկ ախտանիշների, պատրանքների ուսումնասիրության վրա, քանի որ համոզված էր, որ մարդկային էությունը անհիշելի ժամանակներից մարդու նախնիների հավաքագրած փորձի արդյունք է: Յունգի կարծիքով՝ մարդը ծնվում է նախնիներից հաղորդված շատ նախահակվածություններով: Այդ հակումները կառավարում են նրա վարքը, մասամբ պայմանավորում են, թե ինչը նա պետք է գիտակցի և ինչին պետք է հակազդի իր կյանքի ընթացքում: Այլ կերպ ասած՝ կան նախապես ձևավորված ցեղային կոլեկտիվ հատկություններ, որոնք ընտրովի ներթափանցում են մարդու կենսափորձ, մոդիֆիկացվում (վերափոխվում) և զարգանում՝ ծագած ապրումների շնորհիվ: Այս գաղափարները խիստ համահունչ են Նժդեհի կողմից առաջ քաշվող Ցեղի ու ցեղի պաշտամունքի մտքերին[2]:

Այնուհետև, ըստ Ռ.Համբարձումյանի, ուսումնասիրելով հոգեվերլուծական տեսությունները, դրանք համադրելով Ղ.Ալիշանի, Ռաֆֆու, Ռ.Պատկանյանի, Դ.Վարուժանի, Ա.Ահարոնյանի ցեղաշունչ գաղափարների հետ, Նժդեհը (Հայկ Ասատրյանի համահեղինակությամբ) կարողացավ ստեղծել հոգեվերլուծական հայկական դպրոցը, որը, ցավոք, չհասցրեց խորությամբ մշակել: Նա ժամանակ չունեցավ հիմնավորապես շարադրելու իր մտքերը խոշոր աշխատությունների մեջ: Պատճառները բազմամազան են՝ միմյանց հերթագայող մարտական գործողություններ, անվտանգային խնդիրներ, ձերբակալություններ ու տեղաշարժվելու սահմանափակումներ, նույնիսկ՝ թղթի ու թանաքի պակաս: «Թղթի պակասության պատճառով բանտարկությանս առաջին տարիներին ես ակամա սկսեցի գրել ֆրագմենտալ, իսկ երբեն՝ սեղմասույթներով, որոնք ֆրագմենտալ բնույթ ունեն»[3]: Հայկ Ասատրյանը փաստում է, որ այս և այլ պատճառներով Նժդեհն իր մտքերը ձևակերպել է ֆրագմենտներով,

---

[1] *Հայրենիքի մարտիկ, 2-2009, ՀՀ ՊՆ հրատարակչություն, 2009, էջ 3:*
[2] https://hy.wikipedia.org/wiki-Կառլ *Գուստավ Յունգ, 23.01.2018:*
[3] *Նույն տեղը, էջ 3:*

աֆորիզմների տեսքով, այսինքն՝ նույն սկզբունքներով, որոնցով ստեղծվել են մեր խաչքարները, շարականները, մանրանկարները, որոնք փոքր չափերով ընդգրկուն խտացումներ են: Ահա թե ինչու Նժդեհին վստահաբար կարելի է դասել համաշխարհային աֆորիստիկայի (ասույթակերտության) խոշոր դեմքերի՝ Կոնֆիցիուսի, Շոպենհաուերի, Գյոթեի կողքին: Պետք է նկատել, որ «Նժդեհի ոճն է բեկորային, իսկ մտածողությունն ամբողջական է: Քչերը, շատ քչերն են խոսում, գրում կամ գործում արյունով ու ջղերով»-Նժդեհի մասին մի առիթով այսպես է ասել Հայկ Ասատրյանը[1]: Հետաքրքիր է, որ վերջինս, լինելով բարձրակիրթ փիլիսոփա և հոգեբան, փորձել է բնութագրել Նժդեհի անձը՝ նույն հոգեվերլուծության տեսակետից: «Հոգեբանութիւնը, բնազդների աշխարհը զատելով զուտ բանականությունից, նրան սահմանեց «ենթագիտակցական» բառով: Ենթագիտակցականը գիտակցութականից տարբերւում է նրանով, որ ոչ թէ ուսուցանում է, այլ ժառանգականօրէն փոխանցւում, ոչ թէ իմացական երեւույթ է, այլ կենսաբանական, ոչ թէ անհատական մտօրում է, այլ տեսակի խառնուածք, ոչ թէ մտքի ընդունակութիւն է, այլ արիւնի, ոչ թէ անցանելի է անհատի հետ, այլ զուգահեռ՝ սեռի յաւիտենականութեան»-գրում է Հայկ Աստրյանը՝ ներկայացնելով իր ըմբռնումը եվրոպական նորոգչական գաղափարների, անգիատակցականի, գիտակցության ու ենթագիտակցության հարաբերությունների մասին[2]:

Նժդեհի հոգեբանական կերպարի առաջին բնութագրիչը, ըստ վերլուծաբանի, նրա «բարձր խառնվածքն» է՝ հիմնված հոգեվերլուծական Super-ego-ի կամ «Գերեսի» վրա, կամ ինչպես Հ.Ասատրյանն է ասում՝ «համաեսի» վրա: «Նա ապավինում է ներգերբնականին, սակայն սեփական «ես»-ի փլուզման վտանգից սարսափած՝ իր համար ստեղծում է մի բնական պատվանդան, աստվածացնում է մի «համաես» և, համակվելով կրոնական զգացումով, թափանցում է ենթագիտակցության ոլորտը»:

Նժդեհի «համեսը» ցեղն է, ինչը շեշտում և երանգավորում է նրա խառնվածքը: Շարունակենք մեջբերել Հ.Ասատրյանին. «Ենթագիտակցականում անձնային «ես»-ը հանդիպում է ցեղային «համեսի» տարերքին: Կախված նրանից, թե խառնվածքը ինչպիսի դիրքորոշման է մղում անձին՝ կոնֆլիկտային, թե ներդաշնակելի, մի դեպքում երկու «ես»-երի միջև ստեղծվում է անկամրջելի մի անդունդ, որի արդյունքում անհատը մատնվում է ներքին ողբերգության, խառնվածքն սկսում է աղոտանալ և, ի վերջո, անձը դառնում է սովորական եսապաշտ, անձնական փառասիրության գերի: Երկրորդ դեպքում երկու «ես»-երի ներդաշնակ ձուլումով կաղապարվում է ցեղատիպ մարդու հուժկու

---

[1] *Նույն տեղը, էջ 3:*

[2] *Տե՛ս **Ասատրյան Հայկ,** Հոդվածների ժողովածու, Երևան, ՀՀ կառ. առընթեր թիվ 6 տպարան, էջ 17:*

անձնավորությունը: Այս բարեբախտ ձուլումով ահա կերպավորված է Նժդեհի էության կարևորագույն գիծը՝ նրա անհատականությունը»[1]:

Այսինքն, ինչպես հասկանալի է դառնում Հ.Ասատրյանի գնահատականից, Նժդեհի երկրորդ բնութագրիչը նրա հզոր անհատականությունն է: «Մենք գործ ունենք փոթորկալից անցյալի տեր մի անհատի, պատմական մի անձնավորության հետ, որն իր ժողովրդի վտանգի պահին դառնում է նրա մարգարեն, գուշակը, առաջնորդը...»:

Երրորդ: Ֆրագմենտարիզմ, որի մասին արդեն խոսեցինք: Ֆրագմենտարիզմի համաշխարհային տիտանը, անխոս, եղել է Նիցշեն, իսկ հայ իրականության մեջ՝ Գրիգոր Նարեկացին: Նժդեհը, նրանց օրինակով, ստեղծագործում է ոչ թե թելերով, որոնք հետագայում հանգույցների պետք է վերածվեն, այլ խտացված հանգույցներով: Ժամանակակից հոգեբանության տեսակետից մի փոքր լրացում կատարենք. Նժդեհի այս հատկությունը համահունչ է հոգեբանական մեկ այլ տեսության՝ գեշտալտ հոգեբանության մոտեցումների հետ: Գեշտալտը ընկալման ամբողջական հանգույց է, համապատկեր, որի շնորհիվ մենք արտաքին պատկերներն ընկալում ենք ոչ թե մասնակի, կտրտված, այլ ամբողջական պատկերներով, ինչը և հիմք է տալիս վերացարկման ու ամբողջական սիմվոլներով նոր՝ երևակայական պատկերների ստեղծման համար[2]:

Հետաքրքիր է, որ Նժդեհի մտորումներն ու կարգախոսները, որոնք ի վերջո դարձել են հանրաճանաչ ասույթներ, լիովին համապատասխանում են հոգեբանական մեկ այլ տեսության հիմնադրույթների հետ, որը, որպես այդպիսին, ձևավորվել է փոքր-ինչ ավելի ուշ՝ 20-րդ դարի 50-60-ական թթ-ին: Հումանիստական հոգեբանության[3] ուսումնասիրման առարկան մարդու սուբյեկտիվ, գիտակցական փորձն է, նրա ներաշխարհը, հոգևոր կեցությունը: Այս ուղղության հիմնական նպատակն է՝ հասկանալ մարդու էությունը, նպաստել նրա ներունակ հնարավորությունների ակտուալացմանը: Հումանիստական հոգեբանության մարդասիրությունը ոչ միայն նրա բարության, գթասրտության մեջ է, այլև նրա կարողության՝ օգնել մարդուն ինքնաիրականացնել իրեն, ներդաշնակություն մտցնել իր ակտուալի և պոտենցիալի միջև: Հումանիստական հոգեբանությունը լավատեսական դիրքորոշում ունի կյանքի նկատմամբ և հաղթահարելի է համարում կյանքի ընթացքում ծագած բոլոր դժվարությունները, այսինքն՝ այն, ինչը կազմում է Գ.Նժդեհի ողջ գաղափարախոսության հիմքը: Հումանիստական հոգեբանության հիմնադիրներից Վիկտոր Ֆրանկլը համոզված էր, որ «տառապանքի անխուսափելիությունը հնարավոր չէ հաղթահարել, բայց, այնուամենայնիվ, հումանիստական հոգեբանը

---

[1] *Հայրենիքի մարտիկ, 2-2009, էջ 4:*

[2] *ttps://hy.wikipedia.org/wiki/ Գեշտալտ հոգեբանություն, առ 23.01.2018:*

[3] *ttps://hy.wikipedia.org/wiki/Հումանիստական հոգեբանություն, առ 23.01.2019:*

դիմում է նրան իր ամբողջությամբ՝ մահվան և այլ վախերով, օտարացման հետ միասին՝ նպատակ ունենալով օգնել իրեն ընդունել այս ամենը, միաժամանակ չկորցնելով իր կյանքի իմաստը, սերը, հավատքը և պատասխանատվությունը իր սեփական կյանքի վերաբերյալ»[1]:

Կյանքի իմաստի արժեորումը մեծ տեղ է գրավում հումանիստական հոգեբանության մեջ: Կյանքի իմաստի արժեորումը պետք է դիտարկել մենակության, նույնականության, հեղինակության և իմաստի հիմնախնդրի համատեքստում: Ի դեպ, նույն Վ.Ֆրանկլի ներմուծած «էկզիստենցիալ վակուում» եզրը՝ կյանքի իմաստի կորուստը, որը ծագել էր հետպատերազմյան Ամերիկայում, արդիական է նաև Նժդեհի գաղափարներում, քանի որ նրա պայքարում ևս, ընդգծված չափերով, առկա է եղել պայքարն ամենաբարձր արժեքների և հեղինակությունների համար[2]:

Տառապալից մտորումներից հանկարծակի ծնվող վեհաշունչ բանաձևումներ. ահա Նժդեհի մտածողության արգասիքը: Նրա ասույթները պատկերավոր ընդհանրացումներ են՝ սինթեզ /համադրություն/ և ալեգորիա /այլաբանություն/՝ միասին վերցրած: Նրա երևակայությունը միշտ պտղաբեր է: Նրա ասույթները պայթուցիկներ են, որոնք հազարավոր սրտեր են հրդեհում: Երկարաշունչ չեն դրանք, որովհետև սրտի պոռթկումներ են: Ֆրագմենտար մտածողության և հոգեբանական այսպիսի եզակի հատկության նմուշները հեշտ է գտնել Նժդեհի գրեթե բոլոր, առանձնապես «Էջեր իմ օրագրեն», «Բաց նամակ հայ մտավորականությանը», «Որդիների պայքարը հայրերի դեմ», «Հիշիր պատերազմը» և այլ գործերում:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, հ.գ.թ. Ա.Մ.Մխիթարյանը:

---

[1] *Հոգեբանությունը և կյանքը, հ.1, 2002, էջ 24-26:*

[2] *см. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии /Под ред. Леонтьева Д. А.,. Щур В. Г., М.: Смысл, 1997, с. 23:*

ՀՏԴ 159.9-057
Զինվորական հոգեբանություն

Բագրատ ԵՐԻՑՅԱՆ
ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարան,
մ.գ.թ., պրոֆեսոր
E-mail: mu.vs@mil.am

ՀԵՏԱԽՈՒՅԶ ԿՈՒՐՍԱՆՏՆԵՐԻ ՌԱԶՄԱԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՀՄՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳԻՏԱՄԵԹՈԴԱԿԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ

ՀՀ ՊՆ Վ.Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարանի ուսումնական գործընթացի բաղադրիչներից է ապագա սպաների շարժողական ընդունակությունների կատարելագործումը, նրանց մոտ ռազմակիրառական հմտությունների ձևավորումն ու զարգացումը: Այդ նպատակն իրականացնելու համար Զինված ուժերի ֆիզիկական պատրաստության հրահանգներում, որպես միջոց տրվում են արգելագոտու հաղթահարման չորս՝ թիվ 24, 25, 26, 27, ձեռնամարտի՝ թիվ 29, նռնակի նետում՝ թիվ 30 վարժությունները:

Ռազմական համալսարանում 2016- 2018 թթ. անցկացվել է գիտափորձ՝ վերոնշյալ վարժությունների ուսումնասիրման, հմտությունների ձևավորման առավել արդյունավետ գործոնները, դրանց կատարելագործման մեթոդներն ու միջոցներն որոշելու և ուսումնական գործընթացում կիրառելու նպատակով:

Բանալի բառեր՝ *ռազմակիրառական հմտություններ, հետախույզներ, գիտափորձ, մաթեմատիկական վերլուծություն, մոդելային սանդղակներ, արգելագոտու հաղթահարում:*

Б. Ерицян

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ ВОЕННО-ПРИКЛАДНЫХ НАВЫКОВ У КУРСАНТОВ-РАЗВЕДЧИКОВ

Главной задачей Высших военных учебных заведений (ВВУЗ-ов) является подготовка высококвалифицированных офицеров для различных родов войск. Решая эту важную задачу в Военном университете им. В. Саргсяна, будущие офицеры изучают целый ряд необходимых дисциплин, в том числе и физическую подготовку.

С целью совершенствования физической подготовки и, в частности, ее военно-прикладной составляющий, был проведен педагогический эксперимент, в результате которого для курсантов-разведчиков были разработаны различные комплексы развивающих упражнений, составлены модельные оценочные шкалы, благодаря которым стало возможным развитие и контролирование процесса

совершенствования военно-прикладных навыков в любой период учебного процесса.
Ключевые слова: *курсанты-разведчики, педагогический эксперимент, военно-прикладные навыки, математический анализ, модельные шкалы, преодоление препятствий.*

B.Yeritsyan

METHODOLOGY OF MILITARY APPLIED SKILLS ASSESSMENT OF SOUT CADETS

The main task of the Military University is to train highly qualified officers.Solving this important task future officers are given necessary disciplines including physical training in the Military University after V. Sargsyan.
In order to improve physical training and, in particular, its military-applied component a pedagogical experiment was conducted as a result, model estimated scales have been compiled for cadets, thanks to which it became possible to specify and to differentiate the improvement of military-applied skills of scout cadets.
Keywords: Military-applied skills, scout cadets, pedagogical experiment, mathematical analysis, model scales, overcoming obstacles.

Արդիականությունը: Ֆիզիկական պատրաստության միջոցով ՀՀ ՊՆ Վ.Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարանի կուրսանտները զարգացնում են ոչ միայն ընդհանուր և հատուկ շարժողական ընդունակությունները, այլ նաև ձևավորում ու զարգացնում են իրենց ռազմակիրառական ընդունակություններն ու հմտությունները: Դրանից բացի նրանք ստանում են տեսական գիտելիքներ ֆիզիկական պատրաստության կազմակերպման և մեթոդիկայի մասին: Քառամյա ծանրաբեռնված պարապմունքների արդյունքում՝ Հայոց բանակի ապագա սպաները ձեռք են բերում տարբեր գիտելիքներ, հմտություններ և ունակություններ՝ դառնալով բազմակողմանի զարգացած, բարձր որակավորում ունեցող կադրեր:

Հատկանշական է, որ, կարևորելով ֆիզիկական պատրաստությունը և դրա մասնագիտակիրառական բաղադրիչը, բազմաթիվ գիտնականներ (Ս. Վ. Նեպոմնյաշչի, Վ. Ի. Սուխոցկի և ուրիշներ) անդրադարձել են ռազմակիրառական ընդունակությունների ձևավորման և կատարելագործման հարցերին՝ նշելով դրանց կարևորությունը ուժային կառույցների աշխատակիցների և, հատկապես, ազգային բանակի մարտիկների համար:

Զարգացնելով կուրսանտների մասնագիտակիրառական շարժողական ընդունակությունները՝ մարզումների ընթացքում տեղի է ունենում նաև նրանց կամային որակների զարգացումը, այսինքն՝ ռազմակիրառական վարժությունների նպատակային և գիտակցված բազմաթիվ կրկնությունները կոփում են նրանց և հեշտացնում ծագող խնդիրների հաղթահարումը, իսկ դրանց տիրապետման և հմտանալու արդյունքում աստիճանաբար դրսևորվում ու ձևավորվում են որոշակի կամային հատկանիշներ, ինչպիսիք են՝ համառությունը, նպատակասլացությունը, վճռականությունը, վստահությունը սեփական ուժերի նկատմամբ և այլն:

Հետազոտության նպատակը: Կարևորելով դա՝ որոշվեց ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական համալսարանում անցկացնել գիտափորձ՝ բոլոր կուրսանտների ներգրավմամբ՝ որոշելու նրանց ռազմակիրառական հմտությունները ձևավորող գործոնները, բացահայտելու կուրսանտների առավել կարևոր շարժողական ընդունակությունները, մշակելու նրանց ֆիզիկական վիճակի գնահատման մոդելային սանդղակները և կազմելու գործնական առաջարկություններ մասնագետների և պրոֆեսորադասախոսական կազմի համար:

Հետազոտության խնդիրները: Հետազոտության նպատակի իրականացման համար առաջադրվեցին հետևյալ խնդիրները. երկամյա գիտափորձի արդյունքում ուսումնասիրել կուրսանտների ֆիզիկական զարգացման փոփոխությունները, պարզել ֆիզիկական պատրաստության դասերի ծանրաբեռնվածության աստիճանը և դրանց արդյունավետության բարձրացման հնարավոր ուղիները, մշակել և գիտափորձի արդյունքներով հիմնավորել ռազմակիրառական հմտությունների ձևավորման մեթոդիկայի արդյունավետությունը:

Հետազոտության մեթոդները: Առաջ քաշված խնդիրների լուծման համար ընտրվեցին հետևյալ մեթոդները. մանկավարժական գիտափորձ, մանկավարժական դիտարկում, շարժողական ընդունակությունների թեստավորում, մաթեմատիկական վերլուծություն:

Ապա, ընդգրկելով բոլոր կուրսանտներին, անցկացվեցին հետազոտական աշխատանքներ՝ գտնելու համար գիտականորեն հիմնավորված ցուցանիշները, որոնք հնարավորություն են ընձեռում գնահատել կուրսանտների ֆիզիկական պատ-րաստության վիճակը, մարզումների կազմակերպման առավել արդյունավետ ձևերը և հագեցնել դրանք համալիրներով ու վարժություններով, ինչն իր հերթին կնպաստեր շարժողական ընդունակությունների աճին և ռազմակիրառական հմտությունների բարելավմանը:

Հիմնական բովանդակությունը: Չափագրումները անցկացվել են Մոսկվայի անթրոպոլոգիայի գիտահետազոտական ինստիտուտի կողմից մշակված մեթոդիկայով, ըստ որի՝ ֆիզիկական զարգացման հիմնական ցուցանիշներ են ընտրվել մարմնի զանգվածը, հասակը և կրծքավանդակի շրջագիծը:

Շարժողական ընդունակությունները որոշելու համար ընտրվել է չորս վարժություն՝ վերցատկ տեղից, հեռացատկ տեղից, սեղմումներ գետնի վրա և Հարվարդյան ստեպ թեստ:

Ռազմակիրառական հմտությունները որոշելու համար ընտրվել է երեք վարժություն. թիվ 24՝ ընդհանուր ստուգողական վարժություն միասնական արգելագոտում, թիվ 25՝ հատուկ ստուգողական վարժություն արգելագոտիներում և թիվ 27՝ վազք ստորաբաժանման կազմով՝ արգելագոտու հաղթահարմամբ:

Ընտրված վարժություններից երեքը՝ թիվ 24-ը, 25-ը և 27-ը հատուկ մասնա-գիտական են, իսկ դրանց տիրապետման գործընթացը՝ բարդ, քանի որ արգելագոտու հաղթահարման վարժություններն իրենցից ներկայացնում են բազմաթիվ և բազմապիսի խոչընդոտներ ու արգելքներ:

Նշենք նաև, որ արգելագոտու հաղթահարման վարժությունների տիրապետման գործընթացը տեղի է ունենում բազմաթիվ դժվարությունների հաղթահարման պայմաններում, երբ ապագա սպաները դրսևորում են տարբեր կամային հատկանիշներ՝ համառություն, տոկունություն, վճռականություն, իսկ երբ չի ստացվում՝ նույնիսկ հիասթափություն, երբեմն էլ՝ հուսահատություն, սակայն վերջնարդյունքում, չորս տարվա համառ աշխատանքի շնորհիվ կոփվում է կամքը, և տիրապետում են անհրաժեշտ հմտությունների:

Գնահատման մոդելային սանդղակների մշակման համար ուսումնասիրվել են I-IV կուրսերի բոլոր կուրսանտները: Ուսումնասիրության ծրագիրը ներառում էր շարժողական ընդունակությունների, ռազմակիրառական հմտությունների և աշխատունակության գնահատում, ցուցանիշների մշակում և այդ ցուցանիշների շարադրում՝ ըստ գնահատման 5 (բարձր, միջինից բարձր, միջին, միջինից ցածր և ցածր) աստիճանների: Աղյուսակում ներկայացված յուրաքանչյուր ցուցանիշ ունի իր համապատասխան գնահատականը:

Գիտական նորույթ: Աշխատանքի գիտական նորույթը այն է, որ գիտափորձի արդյունքում առաջին անգամ ներկայացվել են ցուցանիշներ՝ կուրսանտների ռազմակիրառական հմտությունների վերաբերյալ, և կազմվել են դրանք արտացոլող մոդելային սանդղակներ:

ՄՈԴԵԼԱՅԻՆ ՍԱՆԴՂԱԿ

I կուրսի հետախույզների

	Վարժության և ծավալի անվանումը	Ցուցանիշներ				
		բարձր	միջ. բարձր	միջին	միջ. ցածր	ցածր
Ֆիզիկական զարգացում	հասակը (սմ)	177.6 և բարձր	177.5 – 175.2	175.1 -170.9	170.8 – 168.4	168.3 և ցածր
	մասսա (կգ)	69.2 և բարձր	69.1 – 66.0	65.9 – 61.1	61.0– 57.8	57.7 և ցածր
	կրծքավանդակի շրջ. (սմ)	89.7և բարձր	89.6 – 88.2	88.1 – 85.8	85.7 – 84.3	84.2 և ցածր
Շարժողական ընդունակություններ	սեղմումներ գետնի վրա	43.4 և բարձր	43.3-40.6	40.5-36.0	35.9-35.8	35.7 և ցածր
	վերցատակ տեղից (սմ)	54.8 և բարձր	54.7-53.4	53.3-51,2	51.1-49.8	49.7 և ցածր
	հեռացատակ տեղից (սմ)	234.8 և բարձր	234.7 - 230.5	230.1 - 222.5	222.4 - 217.8	217.7 և ցածր
	ՀՍԹ	70.2 և բարձր	70.1-68.9	68.8-67.2	67.1-65.9	65.8 և ցածր
Ռազմակիրառական հմտություններ	վարժ. թիվ 24	141.1 և ցածր	141.2 - 144.5	144.6 - 150.1	150.2– 153.3	153.74 և բարձր
	վարժ. թիվ 25	192.7 և ցածր	192.8 -197.5	197.6- 205.3	205.4 - 210.1	210.2 և բարձր
	վարժ. թիվ 27	268.7 և ցածր	268.8 - 273.5	273.6- 281.3	281.4-286.1	286.2 և բարձր

Եզրակացություն:

Մոդելային սանդղակը հնարավորություն է ընձեռում.

1. գնահատելու յուրաքանչյուր կուրսանտի շարժողական ընդունակությունների և ռազմակիրառական հմտությունների զարգացման մակարդակը ուսման տարբեր փուլերում,
2. բացահայտելու անբավարար շարժողական ընդունակություններ ունեցող կուրսանտներին «և ուղենշելու նրանց մոտ այդ որակների զարգացման միջոցներն ու մեթոդները,
3. ըստ շարժողական ընդունակությունների աստիճանի՝ մոտավորապես հավասար պատրաստություն ունեցող կուրսանտներին բաժանել խմբերի՝ անհատականացնելու և տարբերակելու համար նրանց մարզումային գործընթացը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. ՀՀ ՊՆ ֆիզիկական պատրաստության ձեռնարկ. Երևան, 2011, 160 էջ:
2. Непомнящий С. В.: Средства и методы профессионально-прикладной физической подготовки работников отдельных подразделений МВД СССР: Автореферат диссертации КПН, М., 1989, 24с.
3. Сухоцкий В. И.: Теоретический раздел требования военно-спортивного комплекса. М., 1975, 62с.
4. Երիցյան Բ.Լ., ՀՀ ՊՆ Վ.Սարգսյանի անվան ՌՀ-ի հրետանավոր կուրսանտների ֆիզպատրաստվածության գնահատման մեթոդիկա. ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 2012, 27էջ .
5. Երիցյան Բ.Լ., ՀՀ ՊՆ Վ.Սարգսյանի անվան ՌՀ-ի համազորային ֆակուլտետի կուրսանտների ֆիզպատրաստվածության գնահատման մեթոդիկա, ուսումնական ձեռնարկ, Երևան, 2014, 23էջ.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, հ.գ.թ. Վ.Բ.Յարամիշյանը:

ՀՏԴ 159.9-057
Զինվորական հոգեբանություն

Անի ԱՄԻՐՅԱՆ
ՀՀ, ՇՄ, ք. Գյումրի, Շիրակի պետական համալսարանի «Հոգեբանության, սոցիոլոգիայի և սոցիալական աշխատանքի» ամբիոնի հոգեբանության, զինվորական հոգեբանության դասախոս
E-mail: aniamiryan1989@gmail.com

ԿՐՏՍԵՐ ՍՊԱՅԻ ՈՐՈՇ ԱՆՁՆԱՅԻՆ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՋՈՂՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

/ՇՄ թիկունքային զորամասերի օրինակով/

Հոդվածում ներկայացված է ՀՀ ԶՈՒ ՇՄ թիկունքային զորամասերի կրտսեր սպաների հոգեբանական պատրաստվածության հիմնախնդիրների հետազոտության արդյունքները: Ընտրվել են երեք մեթոդիկա՝ «Այզենկի անձնային» թեստ, «Հաղորդակցման դիրքորոշումների ախտորոշման» թեստ և Վ.Բոյկոյի «Ընդհանուր տոլերանտության մակարդակը որոշող» հարցարանը: Թեստերի հետ միաժամանակ օգտագործվել են նաև դիտման և զրույցի մեթոդները սպաների և նրանց հրամանատարների հետ: Այս հետազոտության նպատակն էր պարզելու, թե կրտսեր սպայական կազմը որքանով է հոգեբանորեն հավասարակշռված վիճակում գտնվում և պատրաստ բանակում ծառայելու և զինվոր դաստիարակելու համար:
Հիմք ընդունելով հետազոտության վիճակագրական արդյունքները՝ կազմվեց ընտրված թիկունքային զորամասերի կրտսեր սպայական կազմի հոգեբանական բնութագիրը:
Բանալի բառեր՝ *տոլերանտություն, կրտսեր սպայական կազմ, թեստավորում, անձ, հաղորդակցում, հոգեբանական պատրաստություն*:

А. Амирян

РОЛЬ НЕКОТОРЫХ ЛИЧНОСТНЫХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК МЛАДШИХ ОФИЦЕРОВ В КОНТЕКСТЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПРИГОДНОСТИ

В статье представлены результаты исследования проблем психологической подготовленности младших офицеров тыловых частей Вооруженных сил ШО РА. Были выбраны три методики: «личностный тест Айзенка, тест диагностики позиций общения и опросник В. Бойко Определения уровня общей толерантности». Одновременно с тестами также использовались методы наблюдения и беседы с офицерами и их командирами. Целью этого исследования было выяснить, насколько младший офицерский состав находится в психологическом уравновешенном состоянии и готов служить в армии и воспитывать солдат.
На основании статистических результатов исследования были составлены психологические характеристики младшего офицерского

состава выбранных тыловых частей.
Ключевые слова: *толерантность, младший офицерский состав, тестирование, личность, общение, психологическая подготовленность.*

A. Amiryan

THE ROLE OF SOME PERSONAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF JUNIOR OFFICERS IN THE CONTEXT OF PROFESSIONAL APTITUDE

In the article are presented the results of a study of the psychological preparedness problems of junior officers of the rear units of RA SHR Armed Forces. Three methods have been chosen: the Eysenck personality test, communication positions diacnostic test and the V.Boyko questionnaire «determinating the level of general tolerance». At the same time with the tests have been also used methods of observation and conversation with officers and their commanders. The research purpose was to find out how junior officers have been in a psychological balanced state and ready to serve in the army and train soldiers.

Based on the statistical results of the study, were complied the psychological characteristics of the junior officers of the selected rear units.
Keywords: *tolerance, junior officers, testing, personality, communication, psychological preparedness.*

Այսօր ազգային բանակում մեծ տեղ ու դեր ունեն ռազմական հոգեբանությունն ու հոգեբանը: Այդ իսկ պատճառով մեր օրերում ավելի հաճախ են զորմասերում կատարվում հոգեբանական խորհրդատվություններ և հոգեբանական հետազոտություններ՝ ինչպես թեստային, այնպես էլ անհատական տարբերակով:

Ժամանակակից պայմանները ծայրահեղ արագ ազդեցությունն են թողնում անձի էության զարգացման վրա՝ չթողնելով, որ անձն ինքնուրույն կողմնորոշվի (սոցիալ-տնտեսական, քաղաքական, մշակութային և անգամ էկոլոգիական գործոններ): Այսպիսի պայմաններում մեծ է հոգեբանի դերը թե՛ որպես տեսաբան, թե՛ որպես պրակտիկ: Հազարամյակների կիզակետում, երբ բախվում են ներկան ու անցյալը, մարդու համար ամեն ինչ դարձել է երկրորդական ու անհետաքրքիր: Եվ չնայած այս ամենին՝ ամեն ինչ ապրում և զոյատևում է այնքան, քանի դեռ կա մարդ արարածը: Նույնականացման կորուստը կարող է հանգեցնել շատ լուրջ հետևանքների, որը անդառնալի է ոչ միայն մարդու այլև ողջ հասարակության համար: Կորցնելով էությունը՝ անձը, չգիտակցելով կանխում է այն պրոցեսը, որը Վերնիդսկու բնորոշմամբ կոչվում է «նոոսֆերային». այլ կերպ ասած՝ դա այն ոլորտն է, որը փոխգործակցության մեջ է մտնում բնության ու հասարակության հետ, և որն իր հերթին դառնում է որոշիչ գործոն անձի զարգացման հարցում:

ՀՀ Զու-ում կարևոր տեղ են զբաղեցնում սպայի հոգեբանական պատրաստվածության հիմնախնդիրը և սպայի անձին ներկայացվող պահանջները: Այս հարցերին են անդրադարձել Վ.Պ. Իվանովը, Ն.Ն. Եֆիմովը, Ս. Վ. Չերնեևը, Վ. Գ. Գրիգորյանցը, Ա. Վ. Կուզնեցովը, Վ. Հ. Մարգարյանը և այլք, որոնք կարևորել են սպայի անձնային որակների, հուզակամային կայունության, հաղորդակցական, կազմակերպչական և այլ

ընդունակությունների ուսումնասիրությունները: Հայ հեղինակները հիմնականում անդրադարձ են կատարել ոչ կանոնադրական հարաբերությունների հանգեցնող պայմաններին և առանձին անձնային հատկանիշներին, որոնք հանգեցնում են կանոնադրական նորմերից զինծառայողների վարքի շեղման:

Վ. Հ. Մարգարյանը նշում է, որ զինվորական կոլեկտիվն ունի մի շարք առանձնահատկություններ, որոնք անդրադառնում են զինծառայողների միջանձնային հարաբերությունների վրա: Հոգեբանական այդ առանձնահատկություններից Մարգարյանը կարևորում է անձնակազմի գործողությունների համատեղելիությունն ու համաձայնեցվածությունը, զինվորական կոլեկտիվի անդամների հաղորդակցման և փոխգործության կայունությունը, տևականությունը և անընդհատությունը, զինվորական կոլեկտիվի երիտասարդ կադրերի սոցիալականացման, արժեքային և վարքային կողմնորոշումները:[1]

«Զինվորական կոլեկտիվի հոգեբանությունը հասկանալու համար, կարևոր է տեսնել ու ճիշտ գնահատել այդ կոլեկտիվում ձևավորվող փոխհարաբերությունների էությունը և ուղղվածությունը, դրանց դրսևորման ձևերը, փոքր խմբերում ծառայողական և անձնական շփումների հարաբերակցությունը, սոցիալական շեղումները և այլն»:[2]

Հիմնվելով վերոնշյալ հանգամանքների վրա՝ հետազոտության համար ընտրել ենք երեք մեթոդիկաներ «Այզենկի անձնային» թեստ (EPI) բացահայտում է հոգեբանական կայունությունը և անկայունությունը /նյարդային/ էքստրավերսիան և ինտրովերսիան, «Հաղորդակցման դիրքորոշումների ախտորոշման» թեստ, որը բացահայտում է բացասական հաղորդակցական դիրքորոշումների առկայությունը և «Ընդհանուր տոլերանտության մակարդակը որոշող» թեստը, որը բացահայտում է հաղորդակցական հանդուրժողականության մակարդակը (Վ.Բոյկո):[3]

Հոգեբանական այս առանձնահատկությունների վերլուծության և իմացության համատեքստում է հնարավոր արդյունավետորեն կառավարել զինվորական կոլեկտիվը, կանխարգելել զինծառայողների փոխհարաբերությունների բացասական միտումները, որոնցից են «ոչ կանոնադրական հարաբերությունները»:

Մենք բոլորս նման ենք հողի մեջ ընկած հատիկի, որն ամեն կերպ ձգտում է դուրս գալու արևի երես՝ հաղթահարելով ցանկացած փորձություն: Ինչպես պայքարել և հասնել հաջողությունների՝ հաղթահարելով սրտի և գիտակցության միջև մշտական պայքարը:[4]

Էքստրավերսիա-ինտրովերսիայի և նեյրոտիզմի (նյարդային կայունություն) աստիճանը, ինչպես նաև խառնվածքի տիպը որոշելու նպատակով օգտագործվել է Այզենկի «Անձնային հարցարանը», որի միջոցով կարելի է բացահայտել, թե սպաներից քանի տոկոսին է բնորոշ հուզական

---

[1] *Հայկական բանակ 2/64/ 2010,* ***Մարգարյան Վ.Հ., Մարտիրոսյան Հ.Ա.,*** *Զինվորական կոլեկտիվներում ոչ կանոնադրական հարաբերությունների սոցիալ-հոգեբանական պատճառները, 101-110 էջ*

[2] *նույն տեղում, էջ 102-103*

[3] http://ipp.hse.ru/popularpsy/tests/22/5102.html *առկա է առ 16.03.2016*

[4] ***Арутюнян С. Ф.*** *"Идентичность: от теории к практике" – монография. – Ереван, Тигран Мец, 2010, 238с.*

կայունությունը կամ նեյրոտիզմի բարձր աստիճանը: Տասնմեկ մասնակցի հարցաթերթիկների տվյալները համարվել են անվավեր ստի սանդղակի բարձր ցուցանիշի պատճառով:

Այսպիսով՝ ՀՀ ԶՈՒ-ում կարևոր տեղ են զբաղեցնում սպայի հոգեբանական պատրաստության հիմնախնդիրը և անձին ներկայացվող պահանջները:

Հետազոտությունը իրականացվեց թվով 7 զորամասերում չորս ամիսների ընթացքում (հունիս ամսից սեպտեմբեր ամիսը ներառյալ): Աշխատանքի նպատակից ելնելով՝ հետազոտվել են կրտսեր սպայական կազմի 98 ներկայացուցիչ, որոնցից 30-ը լեյտենանտ. միջին տարիքը՝ մոտ 21-27, թվով 26-ը՝ ավագ լեյտենանտ՝ 24-37 տարեկան, և թվով 46-ը՝ կապիտան՝ 28-40 տարեկան:

Հոդվածում կատարված ուսումնասիրությունները տարվել են՝ բացահայտելու երկարամյա (միջինը 12-17 տարի) և կարճաժամկետ (միջինը 4-8 տարի) ծառայության ստաժ ունեցող սպաների անձնային յուրահատկությունները:

Ուսումնասիրություն կատարվել է ոչ միայն թեստավորման միջոցով, այլ նաև օգտագործվել են դիտման և զրույցի մեթոդները սպաների և նրանց հրամանատարների հետ:

Ելնելով Այզենկի անձնային հարցարանի միջոցով կատարված հետազոտության արդյունքներից՝ ներկայացվում են Էքստրավերսիայի, ինտրովերսիայի և նեյրոտիզմի արդյունքները, որոնք ներկայացվում են հետևյալ գծապատկերների տեսքով: Առանձնացվել են էքստրավերսիան և ինտրովերսիան նեյրոտիզմից: (տես՝ նկար 1):

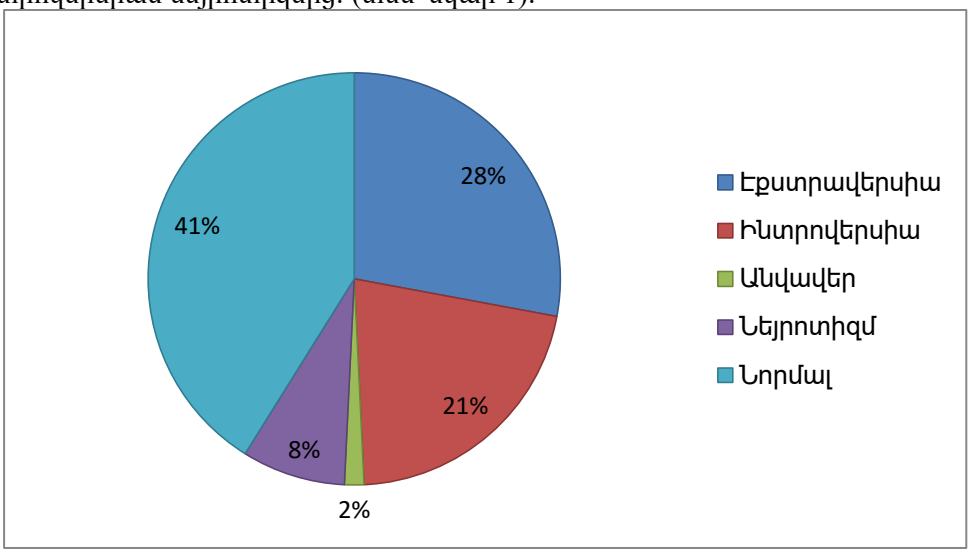

Նկար 1 Այզենկի թեստի արդյունքների տոկոսային ցուցանիշները (n=98):

Սպայակազմի հոգեվիճակի և վարքագծի դրսևորումներում առկա էին նաև այլ՝ «անկախ» փոփոխականներ, օրինակ՝ տարիքային ճգնաժամերի երևույթը: Համադրելով 2 հետազոտությունների՝ Այզենկի թեստի և տարիքային ճգնաժամերի վերլուծությունների արդյունքները՝ հանգեցնում են այն եզրակացությանը, որ առավել խոցելի խումբ համարվում են 30-35 տարեկան սպաները, որոնց ծառայողական ստաժը գերազանցում է տասը տարին: Եվ հենց այս տարիքի սպաներն են, որ համարվում են ‹‹վտանգավոր›› շրջապատի և ծառայակիցների համար:

Ներկայացվում է այդ տարիքի ճգնաժամային առանձնահատկությունները: 30-35 տարեկան. այս շրջանում աճում է անինքնավստահությունը, մարդը հիասթափություն է ապրում, հաճախակի են դառնում կոնֆլիկտները հարազատների հետ: Այս ճգնաժամի բացասական կողմը մոտ մարդկանցից մեկուսացումն է: Նախնական հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ այս շրջանում արժեքների կտրուկ վերաիմաստավորում է տեղի ունենում, աճում է ներհայեցողությունը, երիտասարդներն անընդհատ մտորում են սեփական ես-ի արժեքի, կյանքի իմաստի, սեփական կյանքի ուղու մասին: Այս շրջանում ինքնագիտակցության նոր հեղաշրջում է տեղի ունենում. մարդն ընկալում է իրեն որպես սոցիալական ակտիվության սուբյեկտ և այդ ակտիվության նշանակալիության, իմաստի, հաջողությունների տեսանկյունից է գնահատում իրեն:[1]

Ճգնաժամն ի հայտ է գալիս, երբ կասկածի տակ է դրվում այդ ակտիվության նշանակությունը կամ ընտրած ոլորտում անհաջողությունները ստիպում են վերանայելու սեփական ես-ի՝ որպես տվյալ ակտիվություն իրականացնող սուբյեկտի մասին կարծիքը:

Փաստորեն թեստի և տարիքային ճգնաժամի մեկնաբանության արդյունքում պարզվեց, որ 30-35 տարեկան սպաների մոտ առավել նկատելի են մելանխոլիկ և խոլերիկ խառնվածքի անձնային տիպերը: Ինչը խորանում է տարիքային ճգնաժամ ապրող անձանց մոտ:

Այս թեստավորումը կատարվել է կրտսեր սպայական կազմի բացասական հաղորդակցման դիրքորոշումները բացահայտելու նպատակով: Այս փուլի թեստավորմանը մասնակցել են թվով 82 կրտսեր սպայական կազմ: Ստորև 9 կետերի միջոցով ներկայացվում է, թե ինչ վարքային առանձնահատկություններ են դրսևորվում առավելագույն միավորներ ստացած սպաների մոտ ըստ տվյալ թեստի գնահատման սանդղակի:

1. Նրանք չեն կարողանում և չեն ուզում հասկանալ կամ ընդունել այլ մարդկանց անհատականությունը:
2. Գնահատելով մարդկանց վարքը, մտածելակերպն ու առանձին բնութագրերը՝ դրանք դիտարկում են որպես անձնական չափորոշիչներ: Նման դեպքերում մերժում են գործընկերոջ անհատականության իրավունքը և խցկում իրենց անձի այս կամ այն ենթակառուցվածքների մեջ: Քողարկված դեպքերում նրանք իրենց համարում են «վերին աստիճանի անկեղծ», գործընկերների մասին դատում են՝ ղեկավարվելով իրենց սովորություններով, դիրքորոշումներով և տրամադրություններով:
3. Մարդկանց գնահատելու հարցում կտրուկ են կամ պահպանողական: Նման ձևով կարգավորում են գործընկերոջ անհատականության արտահայտումը և պահանջում են իրենց համար նախընտրելի միօրինակություն, որը համապատասխանում է իրենց ներաշխարհին, ձևավորված արժեքներին և ճաշակին:
4. Չեն կարողանում թաքցնել կամ գոնե հարթել տհաճ զգացումները, որոնք առաջանում են գործընկերոջ անհաղորդակցական որակների հետ բախվելիս: Սովորաբար դրսևորում են անկառավարելի բացասական

[1] ***Слободчиков В. И., Исаев Е. И.***. *Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе. Учебное пособие»: Москва; 2013 стр. 179*

ռեակցիաներ ընկերոջ անհաղորդակցունակ որակների արտահայտման դեպքում:

5. Ձգտում են վերափոխելու, վերադաստիարակելու իրենց գործընկերոջը: Գործընկերոջը վերադաստիարակելու փորձերն արտահայտվում են կտրուկ կամ մեղմ ձևերով, սակայն ցանկացած դեպքում հանդիպում են նրա դիմադրությանը: Խիստ ձևը, օրինակ, դիտվում է բարոյականություն քարոզելու և խրատելու, էթիկայի կանոնների խախտման մեղադրանքների մեջ: Մեղմ ձևերը դրսևորվում են վարքի և համագործակցության կանոնները պահպանելու պահանջներում, տարբեր առիթներով նկատողություններ անելու մեջ:

6. Ցանկանում են իրենց գործընկերոջը նմանեցնել իրենց, դարձնել նրան իրենց հարմար: Տվյալ դեպքում նրանք ասես հղկում են գործընկերոջ այս կամ այն որակները՝ ձգտելով կանոնակարգել նրա արարքները կամ նմանեցնել նրան իրենց, պնդում են իրենց տեսակետի ընդունման վրա, ընկերոջը գնահատելիս ելնում են իրենց պայմաններից:

7. Չեն կարողանում ներել ուրիշների սխալները, անփութությունները, անկանխամտածված իրենց հասցրած տհաճությունները: Իրենց գիտակցությունը «թաղվում է» իրենց մեջ: Այդպիսին են փոխադարձ վիրավորանքների, ընկերոջ հետ հարաբերությունները բարդացնելու ձգտման, նրա արարքներին և բառերին յուրահատուկ տհաճ իմաստ տալու աղբյուրը:

8. Չեն դիմանում ֆիզիկական կամ հոգեբանական անհարմարությանը, որում հայտնվել է իրենց ընկերը: Սա դիտվում է այն մտքերում, երբ ընկերը տկար է, դժգոհում է, կամակորություն է անում, նյարդայնանում կամ ապրումակցում, աջակցություն է խնդրում և այլն: Հաղորդակցման հանդուրժողականության ցածր մակարդակով մարդը հոգեպես կարծր է, այդ իսկ պատճառով կամ չի նկատում նման իրավիճակները կամ դրանք նրան նյարդայնացնում են և երբեմն քննադատության հանգեցնում: Դրա հետ մեկտեղ նման մարդիկ անտեսում են նաև այն, որ իրենք ևս անբարեհարմար վիճակում են և սովորաբար հույսը դնում են շրջապատի կարեկցանքի վրա:

9. Դժվարությամբ են հարմարվում ուրիշների բնավորություններին, սովորություններին, դիրքորոշումներին և հավակնություններին: Նման իրավիճակը ցույց է տալիս, որ իրենց ինքնահարմարումը գործնականում ավելի կարևոր է և դրան ավելի հեշտ են հասնում, քան ուրիշներին հարմարվելիս: Համենայնդեպս նրանք առաջին հերթին կփորձեն փոխել կամ վերափոխել ընկերոջը, բայց ոչ իրենց: Որոշ մարդկանց համար սա հաստատուն աշխարհայացք է: Համատեղ գործունեությունը, այնուամենայնիվ, ենթադրում է երկու կողմերի հարմարման կարողություն:[1]

Աղյուսակ 1.

Վ. Բոյկոյի հաղորդակցման դիրքորոշումների ախտորոշման թեստ (n= 82)

Մասնակիցների կոչումներ	Տոկոսներ
Լեյտենանտներ	7%
Ավագ լեյտենանտներ	7.8%
Կապիտաններ	13.9%
Ընդհանուրը	28.7%

[1] ***Արզումանյան Ս., Մկրտչյան Ս., Սարգսյան Վ.***, *Կիրառական հոգեբանության պրակտիկում, Երևան Զանգակ, 2002. էջ 225-231:*

Արդյունքում 100%-ից 28.7%-ը հավաքել են առավելագույն ցուցանիշները: Ինչն արդեն իսկ հուշում է, որ սպայական կազմը կարիք ունի հոգեբանական խորհրդատվության և պարբերաբար անցկացվող հոգեբանական աշխատանքների ինչպես խմբային, այնպես էլ անհատական:

Հոգեբանական հետազոտություններից մեկում նշվում է, որ այսօր ռազմական գործունեության բարձր սոցիալական կարևորությունը, որը մի կողմից՝ պարունակում է նրա սուբյեկտի վրա ապակայունացնող ազդեցության ներուժ և զինծառայողի անձի սուբյեկտիվ որակների ձևավորման գործընթացի բովանդակային ասպեկտների համալիր մոտեցման անբավարար մշակվածությունը, մյուս կողմից՝ հանդիսանում են պրոբլեմային իրավիճակի էությունը, որն էլ պայմանավորում է զինծառայողի անձի ամբողջական գոյության հոգեբանական առանձնահատկության հետազոտման հասունացած խնդիրը: Այսպիսով՝ նշվում է զինծառայողի սուբյեկտիվ-անձնային հատկանիշների դինամիկայի համալիր հոգեբանական հետազոտության տեսական, մեթոդոլոգիական և պրակտիկ պահանջվածությունը՝ որպես անձի ժամանակակից հոգեբանության արդիական ուղղություն: Կարևոր է այն փաստը, որ անցկացվել է զինծառայողի սուբյեկտիվության ձևավորման դետերմինանտի էքսպերիմենտալ հետազոտությունը, ինչն էլ թույլ է տվել մշակել հոգեբանական ազդեցության մեթոդոլոգիապես հիմնավորված ծրագիր և իրականացնել դրա պրակտիկ կիրառումը զինվորական ծառայության իրական պայմաններում:

Հետազոտության հիմնական եզրակացություններից մեկը վկայում է այն մասին, որ իրավիճակային-դերային և անհատական-առանձնահատուկ ազդեցությունների հարաբերակցությունը կադրային սպաների և պարտադիր զինծառայության զինվորականների արտացոլված Ես-ի կազմում ունի արտահայտված յուրահատկություն: Կադրային սպաների համար բնորոշ է նրանց կայուն բնավորությունը, ինչը վկայում է սուբյեկտիվության ռեսուրսների ակտիվության մասին: Իրական ռազմական ծառայության շրջանում զինվորների համար արտացոլված Ես-ի բովանդակային բաղադրիչներն ունեն հակասական բնույթ, ինչը հանդիսանում է իրավիճակային դեպրեսիոնալիզացման արտացոլում, որը կարող է դիտարկվել որպես անձի ճգնաժամի դետերմինանտ, ինչն էլ իր հերթին իսկության հասնելու գործում ձևավորում է «խոչընդոտներ»:[1]

Հաջորդ թեստի միջոցով կատարվել է փորձ՝ բացահայտելու բացասական դիրքորոշումների նախանշանները:

Հոգեբանությունում ընդունված է դիրքորոշումը դիտարկել նաև որպես կարճատև հոգեվիճակ* (այս դեպքում նրա սուբյեկտիվ և մասամբ գիտակցական դրսևորումը ուշադրությունն է) կամ անձի կայուն

---

[1] ***Бабаян Э. А.***, *Личность военнослужащего: детерминанты формирования субъектности: Автореф. дис. канд. филос. наук,19 00 01, Краснодар, 2005// dissercat.com/content/lichnost-voennosluzhashchego-determinanty-formirovaniya-subektnosti#ixzz4SNBPkPwh*

* *Անձի հոգեկան ակտիվության ընդհանուր բնութագիրը որոշակի ժամանակահատվածում, նրա ընթացքի յուրահատկությունը և հոգեկանի ընդհանուր ֆունկցիոնալ ակտիվացման մակարդակը:Հոգեվիճակը կարող է լինել գրգռված, ճնշված, ծույլ, գործուն և այլն: Այդ բնորոշումները կարող են վերաբերել մտավոր, հուզական և գործնական ակտիվությանը:*

առանձնահատկություն, որը մշտական ուղղվածություն է հաղորդում նրա ակտիվությանը:[1]

Եվ այսպես, եթե միավորները բարձր են, դա վկայում է հաղորդակցման արտահայտված բացասական դիրքորոշումների մասին, որը հավանաբար բացասաբար է անդրադառնում գործընկերների ինքնազգացողության վրա: Հաղորդակցական բացասական դիրքորոշումների էներգիան հնարավոր է թաքցնել գործընկերների զգայական համակարգից: Բայց սա չի նշանակում պրոբլեմների լուծում: Եթե նույնիսկ հաջողությամբ են թաքցնում բացասական տրամադրվածությունը շրջապատի նկատմամբ /օրինակ՝ աշխատավայրում/, փորձում են զսպել իրենց, լինել կոնկրետ, այնուամենայնիվ առաջ է գալիս մշտական լարվածություն: Էթիկայի տեսանկյունից հնարավոր է, որ ամեն ինչ ճիշտ երևա, սակայն դրա համար վճարվում է հոգեբանական բարձր գին: Վաղ թե ուշ լարվածությունը կհանգեցնի սթրեսի, նյարդային բռնկման և հնարավոր է, որ պոռթկումը տեղի ունենա աշխատանքից դուրս՝ ընտանիքում, ընկերների հետ շփվելիս կամ հասարակական վայրերում:

Բացասական դիրքորոշման նախանշանները. ընդհանուր թվով թեստավորումն անցել է 102 հոգի՝ սպայական հրամանատարական կազմից (ընդհանուր n= 102), որոնցից 30-ը լեյտենանտներ են, 26-ը՝ ավագ լեյտենանտներ և 46-ը՝ կապիտաններ:

Հիմք ընդունելով կատարված վիճակագրական վերլուծությունը՝ ներկայացնենք թեստի պատասխանները.

Աղյուսակ 2.

Բացասական հաղորդակցման դիրքորոշումներ (ըստ Էլլիս թեստի) (n= 102)

Ցուցանիշներ	Թեստավորման մասնակիցներ		
	Լեյտենանտներ n=30	Ավագ լեյտենանտներ n=26	Կապիտաններ n=46
1.Քողարկված դաժանություն /M=20/	36.6%	42.2%	43.4%
2. Ակնհայտ դաժանություն /M=45/	53.3%	46.1%	47.7%
3.Հիմնավորված նեգատիվիզմ /M= 5/	43.3%	57.6%	47.7%
4. Փնթփնթոց /M=10/	56.6%	49.9%	46.6%
5.Հաղորդակցման բացասական փորձ /M=20/	16.6%	57.6%	43.4%
Ընդամենը	41.3%	50.7%	45.7%

M - Միավորների առավելագույն քանակը

Քանի որ միջանձնային փոխհարաբերություններում տեղի է ունենում հաղորդակցման բացասական փորձ, այսինքն՝ ծնողների կողմից բռնություն, ինքնագնահատականի նկատմամբ ոտնձգություն՝ ինքնագնահատականի

[1] **Նալչաջյան Ա. Ա.,** *Հոգեբանական բառարան, «Լույս» հրատարակչություն ,Երևան ,1984, էջ 49:*

իջեցում, հասուն տարիքում կայունացման խնդիր է առաջացնում, ինչի հետևանքով տվյալ մարդկանց մոտ առաջանում է հիմնական նեգատիվիզմ:

Երբ մարդը հայտնվում է կանոնակարգված իրավական սահմանային իրավիճակում (բանակում), (սրող հատկությունները) ֆրուստրացվածության* (*ցանկությունները չեն համապատասխանում իրականությանը) հակումները մեծանում են, ինչը արտահայտվում է փնթփնթոցի երևույթով: Այն բերում է քողարկված դաժանության, հետևանքը՝ այդ լարվածությունը բերում է բացահայտ դաժանության:

Ստորև ներկայացվում են վերոնշյալ խնդիրները՝ առանձին կատեգորիաներով (ենթախմբերով).

Լեյտենանտներն անցել են կրթական զինծառայության փորձից, ունեն որոշակի հաղորդակցման կարողություններ, ինչի հետևանքով հաղորդակցման բացասական փորձը նվազել է 16.6%: Սակայն ծառայության ընթացքում 43.3%-ը առնվազն հիմնավորված արտահայտվող նեգատիվիզմ է դրսևորել: Արդյունքում՝ պատկերացումներն իրենց ծառայության հեռանկարի վերաբերյալ չեն համապատասխանել, ինչի հետևանքով դժգոհությունն աճել է 56.6%-ով: Ծառայության մեջ ունեցած հնարավորությունները կորցնելու մտավախության հետևանքով ընդամենը 36.6%-ի մոտ է արտահայտված քողարկված դաժանությունը: Սակայն դժգոհության բարձր տոկոսի ազդեցությունն այնքան մեծ է, որ հանգեցրել է ակնհայտ դաժանության՝ 53.3%: Արդյունքում՝ 41.3%-ի մոտ առկա են բացասական դիրքորոշման նախանշանները:

Ավագ լեյտենանտները ծառայության են անցել մի փոքր ավելի վաղ, քան նախկին ուսումնասիրվողները: Հետևաբար նրանց մոտ փորձը մի փոքր ավելի շատ է: Սակայն փորձը ցույց է տվել, որ ավագ լեյտենանտների մոտ հաղորդակցման բացասական փորձն առկա է 57.6%-ի մոտ: Արդյունքում՝ դժգոհություն է առաջացել սպասելիքների անհամապատասխանելիության հետևանքով: Այս ամենի հիմքում վերադասից՝ հրամանատարներից ունեցած վախից կամ զգուշավորությունից ընդամենը 42.2%-ի մոտ է նկատվում քողարկված դաժանությունը: Այնուհանդերձ ներքին անհամաձայնության և ագրեսիվության հետևանքով 46.1%-ի մոտ առաջ է եկել ակնհայտ դաժանությունը: Ընդհանուր առմամբ ավագ լեյտենանտների մոտ նկատվել է բացասական դիրքորոշման նախանշանների 50.7%:

Կապիտանների մոտ* (*բանակում հայտնի, որպես կրտսեր գեներալներ) հաղորդակցման բացասական փորձ ունեցողների տոկոսը կազմում է 43.4%, քանի որ նրանք արդեն իսկ ունեն այդ փորձը, ինչպես դրսի շրջապատում, այնպես էլ ծառայողական անձնակազմում: Ծառայողական գործընթացներից հոգնելով և ունենալով ավելի բարձր ինքնագնահատական՝ առաջանում է դժգոհություն շրջապատի և իր չունեցած հնարավորությունների հանդեպ՝ 46.6%, և այդ դժգոհությունն իրենից առաջացնում է քողարկված դաժանություն՝ 43.4%: Չբավարարվելով քողարկված դաժանության մակարդակում՝ առաջացել է հիմնավորված նեգատիվիզմը՝ 47.7%, որն էլ հետագայում ներքին բազում բախումներից հետո փոխակերպվել է ակնհայտ դաժանության՝ 47.7%:

Ատենախոսական աշխատանքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ռուս գիտնականներին արդեն նախորդ հարյուրամյակի վերջերին հետաքրքրում էր զինվորականների հումանիտար նախապատրաստման համակարգում սոցիալական դերի և քաղաքական տեսանկյան առանձնահատկության

խնդիրը: Հեղինակի կողմից նշվում է, որ Ռուսաստանում և աշխարհում կատարվող փոփոխությունները հանգեցրել են զինված ուժերի անձնակազմի ուսուցման և դաստիարակության տեսության և պրակտիկայի վերանայմանը: Առանձնացվել են տեսական, կազմակերպչական և մեթոդական միջոցառումների լայն համալիր, որոնք անցկացվում են զինծառայողի համակողմանի և ներդաշնակ զարգացած անձի ձևավորման նպատակով, որն էլ ունակ կլինի քաղաքացիական հասարակության ժողովրդավարական արժեքների և իրավական հասարակության նորմերի ընկալմանն ու յուրացմանը:[1]

Այսպիսով՝ թեստավորումների արդյունքները թույլ տվեցին բնութագրել կրտսեր սպայի անձի որոշ առանձնահատկություններ, և պարզվեց, որ սպայական կազմը կարիք ունի հոգեբանական լուրջ հետազոտությունների:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, հ.գ.թ. Վ.Բ.Յարամիշյանը:

[1] ***Сидлицкий С. С***. *Политологические аспекты гуманитарной подготовки военных моряков: Автореф. дис. канд. филос. наук, 09.00.10, Москва, 1993//http://cheloveknauka.com/politologicheskie-aspekty-gumanitarnoy-podgotovki-voennyh-moryakov#ixzz4SN06yCxz*

ՀՏԴ 37.02:159.92
Մանկավարժություն

Հասմիկ ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
Վանաձորի պետական համալսարան, մանկավարժության ամբիոնի հայցորդ, ՀՀ, ք. Վանաձոր
E-mail: hasmik.xachatryan.79@mail.ru

ՄԻՋԱՌԱՐԿԱՅԱԿԱՆ ԿԱՊԸ ԽՈՍՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Հոդվածում անդրադարձ է կատարվել միջառարկայական կապն ապահովելու անհրաժեշտությանը և կարևորությանը, քննվել են այդ կապի շրջանակներում խոսքի զարգացմանը նպաստող հանգամանքները, կարևորվել է ուսուցման գործընթացում դրա ապահովման դերը և նշանակությունը, քանի որ բոլոր դասերին և դասի յուրաքանչյուր փուլում սովորողների մեջ հնարավոր է զարգացնել կյանքի ճանաչողության ընդունակությունները, բարձրացնել նրանց ակտիվությունն ու ստեղծագործական կարողությունները: Առաջարկվել են մի քանի մեթոդներ միջառարկայական կապի շրջանակներում խոսքի զարգացմանը միտված աշխատանքները արդյունավետ կազմակերպելու համար:

Կարծում ենք, որ աշակերտի խոսքի զարգացումը կլինի լիարժեք, եթե այն դառնա դպրոցում դասավանդվող բոլոր առարկաների, ուսուցչական ողջ կոլեկտիվի նպատակը, եթե դպրոցում հաստատվի խոսքի ընդհանուր և միասնական համակարգ և հետևողականորեն պահպանվի ուսումնական ողջ գործընթացի ժամանակ: Երեխան, քայլ առ քայլ հետևելով մարդկության զարգացման գործընթացին, պետք է ծանոթանա մարդկության մտքի պատմությանը, իմանա, թե ինչպես է մարդը սովորել մտածել, ստեղծել, ձևափոխել ու բարելավել իր կյանքի պայմանները, հասել գիտակցական այսօրվա մակարդակին: Մտածող և գիտակից սերունդ դաստիարակելու նպատակով անհրաժեշտ է ճիշտ և նպատակային կազմակերպել ուսուցման գործընթացը, սովորողների մեջ զարգացնել կյանքի ճանաչողության ընդունակությունները բոլոր դասերին և դասի յուրաքանչյուր փուլում, ինչը մեծապես կնպաստի խոսքի զարգացման և հաղորդակցվելու կարողության ձևավորմանը:

Բանալի բառեր՝ *բառ – տերմին, բառապաշար, համակողմանի գիտելիք, աշխարհաճանաչողություն, համակողմանի զարգացում, աշխարհի միասնական պատկեր, սովորելու մոտիվացիա:*

А. Хачатрян

МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ РЕЧИ

В статье рассматривается необходимость и важность обеспечения межпредметных связей в процессе обучения, были исследованы условия, способствующие развитию речи в рамках этих связей, отмечена важность значения и роль для его реализации, т.к. на уроках и на каждом отдельном его этапе среди учащихся возможно развить способность познания жизни, повысить их активность и творческие способности. Для успешной организации работы по развитию речи в рамках межпредметных связей было предложено несколько методов, рассмотренных в данной статье.

На наш взгляд развитие речи ученика будет полноценным в том случае, если станет целью дисциплин и всего учительского коллектива, в школе установится общая и единая система речи, которая будет последовательно соблюдатся на всех этапах учебного процесса. Шаг за шагом следуя за процессом развития человека, ребенок должен ознакомиться с историей человеческой мысли, узнать как человек научился думать, создавать, менять и улучшать условия жизни и достиг до сегодняшнего уровня сознания. Для воспитания думающего и сознательного поколения нужна правильная и целенаправленная организация процесса обучения, развитие способности познания жизни на всех уроках и на всех этапах урока, что поспособствует развитию речи и формированию коммуникативного навыка.

Ключевые слова: *слово-термин, лексический запас, всестороннее знание, мировоззрение, всестороннее развитие, единая картина мира, мотивация к учебе.*

H.Khachatryan

INTERSUBJECT COHERENCE IN THE PROCESS OF SPEECH DEVELOPMENT

The article touches upon the importance and necessity of the intersubject coherence, It discusses the consequances promoting speech development within the bounderies of this coherence, emphasizes its role and meaning in the educational process, since during each phase of the lesson and during each lesson it's possible to develop students' cognitive competences towards life, to raise their activeness and creative skills . Some methods to effectively earalize speech development are suggested within the bounderies of the intersubject coherence.

We think that the students' speech development will be perfect if it becomes the aim of the school teaching staff for all the subjects, if a general and united system of speech is established and consistently followed during the whole learning process, Following the evaluation of humanity step by step the child should get acquainted with the history of human thought, how the human started thinking, creating modifying and improving their life conditions and how they got to their present conscious level. In order to bring up knowledgable and intellectual generation the teaching process should be organized in a right and purposeful way, students' life cognitive skills should be developed during all the lessons and during each phase of the lessons, wich will greatly promote speech development and form communicative ability.

Keywords: *term, word stock, intensive knowledge, world perception, intensive development, unificd image of the world, learning motivation*

Խելքը ոչ միայն գիտելիքն է, այլ այդ գիտելիքը ճիշտ օգտագործելու ունակությունը
Արիստոտել

Խոսքի ձևավորման և զարգացման բարդ գործընթացն իրականանում է մարդու գիտակցության մեջ՝ արտաքին աշխարհի ազդեցությամբ՝ սկսած նրա կյանքի առաջին ամիսներից և շարունակվելով ողջ կյանքի ընթացքում: Այդ գործընթացը դեռևս վաղ տարիքից պետք է իրականացվի ու վերահսկվի համապատասխան պայմաններում՝ տնից անցնելով մանկապարտեզ, դպրոց և այսպես շարունակ, քանի որ ողջ կյանքի ընթացքում մարդը շարունակում է կրթվել ու զարգանալ: Որքան լայնորեն ու բազմակողմանիորեն է իրականացվում այս գործընթացը, որքան ճիշտ են կազմակերպվում խոսքի և մտածողության զարգացման ուղղությամբ տարվող աշխատանքները, այնքան ակտիվ ու գրագետ է ձևավորվում երեխայի խոսքը:

Հանրակրթական դպրոցի առաջնահերթ խնդիրն է դաստիարակել կրթված ու համակողմանիորեն զարգացած նոր սերունդ, որը պետք է ձևավորի վաղվա հասարակությունը, իրեն դրսևորի սոցիալական միջավայրում, հետևաբար այս խնդիրը պետք է լինի դպրոցական ամբողջ համակարգի ուշադրության կենտրոնում, կրթական նպատակները պետք է լինեն ընդհանուր՝ հիմնված բոլոր առարկաների և նրանց ուսուցման մեթոդների վրա: Այդ նպատակով տվյալ դասարանում դասավանդող ուսուցիչների կողմից պետք է մշակվի խոսքի զարգացման համատեղ ծրագիր: Ուսուցիչներից յուրաքանչյուրը կարող է ներկայացնել իր առաջարկները՝ միտված խոսքի զարգացման միասնական աշխատանքների կազմակերպմանը, որոնք քննարկելուց և վերլուծելուց հետո կընտրվի առավել արդյունավետը, կմշակվի մեկ միասնական ծրագիր՝ խոսքի զարգացման աշխատանքներն արդյունավետ կազմակերպելու համար: Մենք գտնում ենք, որ խոսքի զարգացման ուղղությամբ պետք է ձևավորվի համակարգված մեթոդական շղթա և կիրառվի բոլոր առարկաների դասընթացների ժամանակ:

Մարդն իր մտքերն ու զգացմունքներն արտահայտում է տարբեր դրսևորումներով՝ գրական ստեղծագործությունների, երաժշտության, նկարների, քանդակների, այլ նյութական ու հոգևոր մշակութային արժեքների: Սակայն այդ մտքերի արտահայտումը, անկախ նրանից, թե ինչ ձևով է դա իրականացվում, հիմքում, խորքային առումով, լեզվական պատկեր ունի, որովհետև մտքի լիարժեք արտահայտման ձևը լեզուն է, որը մարդուն անհրաժեշտ է ոչ միայն ուրիշների, այլ նաև հենց իր սեփական մտքերը հասկանալու համար: Բառերն ու դրանց կապակցությունները միջոց են արտահայտելու արտաքին աշխարհի բոլոր իրերն ու երևույթները, և եթե հաշվի առնենք՝ միջառարկայական կապի շրջանակներում որքան են ամեն բնագավառին հատուկ բառ-

անվանումները, ապա պարզ կդառնա, թե որքան կարող են զարգանալ երեխայի բառապաշարը, լեզվական կարողությունները, գիտակցությունը և որքան համապարփակ նա կարող է ներկայացնել շրջապատող աշխարհի երևույթները: Ուստի ուսուցիչներն իրենց կողմից դասավանդվող առարկաների շրջանակներում հետևողականորեն պետք է հարստացնեն աշակերտների բառապաշարը, զարգացնեն խոսքը, քանի որ այն կարող է դառնալ հզոր միջոց աշակերտի գիտակցության բարձրացման, անձի ձևավորման գործում: Խոսքը կարևոր դեր ունի մարդու իմացության բնագավառում, և աշակերտը պետք է ըմբռնի այդ դերի կարևորությունը:

Աշխարհի ճանաչողությունը անվերջ գործընթաց է. մարդը, մարդկային իմացությունը զարգանում են աստիճանաբար, ողջ կյանքի ընթացքում, նրա գիտելիքները ևս հարստանում են աստիճանաբար, ուստի դրան պետք է նպաստեն դպրոցի բոլոր առարկաները, քանի որ մարդկային ճանաչողության սահմանների ընդլայնումը համակողմանիորեն զարգանալու հնարավորություն է տալիս աշակերտին, նրա բազմակողմանի զարգացածությունը ձևավորում է վերլուծական մտածողություն, ինչի շնորհիվ նրա խոսքը ևս դառնում է տրամաբանված, հաղորդակցումը՝ ավելի հեշտ: Լիարժեք ուսումնասիրելով դպրոցական բոլոր առարկաները՝ աշակերտը հնարավորություն է ստանում աշխարհն ավելի լավ ճանաչելու, խորանալու իրերի և երևույթների մեջ: Տարբեր նյութերի և փաստերի տիրապետող աշակերտը ցանկանում է դրանց մասին խոսել, նրա լեզուն դառնում է ավելի հարուստ ու գեղեցիկ: Տարբեր առարկաների ուսուցման ընթացքում ներկայացվում է յուրաքանչյուր առարկայի կապը կյանքի հետ, թե տվյալ առարկայից ստացված գիտելիքները ինչպես կարելի է կիրառել կյանքում, այս դեպքում միայն աշակերտը կհասկանա, թե ինչու պետք է սովորի, ինչն էլ կխթանի աշակերտի սովորելու ցանկությունը: Նրա սովորելը կլինի ոչ թե ինքնանպատակ, այլ նա կհասկանա, որ յուրաքանչյուր առարկա բանալի է՝ բացելու իր սահմանափակ անձնական փորձից այն կողմ ընկած օբյեկտիվ իրականության ճանաչողության դռները: Ուսանելով իրեն հասած մարդկության կենսափորձն ու նվաճումները՝ աշակերտը եզրահանգումներ է կատարում, դատում, վերլուծում և դրանց հիման վրա ստեղծում է նորը: Եվ բազմակողմանի զարգացած լինելու պարագայում միայն նրա ստեղծած նորը կլինի ավելի բազմաբովանդակ, ավելի հիմնավոր ու ընդունելի:

Դիդակտիկայի հայտնի սկզբունքներից է ուսուցման կապը կյանքի հետ, քանի որ ճանաչողության յուրաքանչյուր գործընթաց, այդ թվում աշակերտի իմացության գործընթացը, կատարվում է կենդանի հայեցողությունից դեպի վերացական մտածողություն, որն այնուհետև կիրառվում է գործնականում: Ուսուցումը կապել կյանքի հետ նշանակում է սովորել կյանքից, կյանքի համար, և այդ տեսակետից կարևոր է ուսուցման կրթադաստիարակչական նշանակությունը, կրթության և դաստիարակության միջև ներդաշնակ կապ հաստատելը: Դպրոցական

յուրաքանչյուր առարկայի ուսուցման գործընթացը, ուսուցողական նպատակներից բացի դաստիարակչական լուրջ խնդիրներ լուծելով, ձևավորում է աշակերտի աշխարհայացքը, գեղագիտական ճաշակը, նրանց մեջ սերմանում է աշխատասիրություն, ազնվություն, ճշտապահություն և բարոյականային այլ բարձր որակներ, նրանք ծանոթանում են էթիկայի նորմերին, դառնում հասարակության լիարժեք անդամ: Դպրոցի տարբեր առարկաներն այդ տեսակետից լայն հնարավորություն են ընձեռում հանրակրթության այդ նպատակն իրականացնելու համար: Ուսուցիչները պետք է համաչափ ու ներդաշնակ զուգակցեն միջառարկայական կապի շրջանակներում իրականացվող ուսուցումն ու դաստիարակությունը՝ գիտակցելով, որ ուսուցումը սոսկ գիտելիքների հանրագումար չէ, այլ այն պետք է համապատասխանի տեղեկատվական բազմազան աղբյուրներից օգտվող, շատ բան իմանալու ցանկությամբ օժտված այսօրվա աշակերտի հոգևոր պահանջներին: Մեր օրերի հագեցած առօրյան, ուսուցման նորագույն տեխնոլոգիաները հնարավորություն են տալիս ուսուցումն ավելի հետաքրքիր ու արդյունավետ կազմակերպելու: Ուստի ուսուցիչը ևս պետք է անընդհատ աշխատի իր վրա, շարժվի դարին համահունչ, որպեսզի կարողանա ճիշտ ուղղություն տալ իր սաներին, քանի որ «դիդակտիկան չի թողնում, որ հոգին զարգանա այնպես, ինչպես իրեն ցանկալի է, այլ նա աշխատում է հոգու էությանը համապատասխան որոշ ազդումների ճնշման տակ նրա զարգացման ընթացքը իր ձեռքը վերցնել»[1]:

Յուրաքանչյուր առարկայի ուսուցիչ, իր ներդրումն ունենալով աշակերտի խոսքի զարգացման գործում, պետք է կարողանա նրան սովորեցնել տրամաբանորեն մտածել և արտահայտել ճիշտ հաջորդականությամբ կապակցված մտքեր: Այդ նպատակով առաջնահերթ խնդիր է մեթոդական ձևերի ու հնարների ճիշտ ընտրությունը, որոնք առավել արդյունավետ կնպաստեն սովորողների խոսքի զարգացման վրա ողջ ուսումնադաստիարակչական գործունեության ընթացքում:

Խոսքի զարգացմանը միտված մեթոդների ընտրությունը կախված է ուսումնական առարկայի բարդությունից և բովանդակությունից: Մեթոդներ ընտրելիս կարևոր է արդյունավետության գործոնը, սովորողների ուսումնական հնարավորությունների՝ տարիքի, ունեցած գիտելիքների, պատրաստվածության մակարդակի, ունակությունների, կոլեկտիվի փոխհարաբերությունների հաշվառումը և այլն:

Աշակերտն օրական ունենում է 5-7 դասաժամ տարբեր առարկաներից և դրանցից յուրաքանչյուրի ժամին պետք է զարգացնել ճիշտ խոսքի հմտություններ, մտքերը կանոնավոր ու հստակ ձևակերպելու և արտահայտելու կարողություններ: Բոլոր ուսուցիչները պետք է լինեն հետևողական, կազմակերպեն համատեղ աշխատանք, մշակեն համապատասխան մեթոդական հնարներ, պլանավորեն իրենց համատեղ

---

[1] ***Էդիլյան Գ.***, *Դիդակտիկայի հիմունքները, «Արարատ»,1912, № 12, էջ 1089*

անելիքը, որպեսզի միասնական նպատակի արդյունքում կարողանան հասնել ցանկալի արդյունքի: Այդ աշխատանքն սկսվում է բառապաշարի հարստացմամբ, որի հիմքը դրվում է տարրական դասարանում բոլոր առարկաների դասաժամերին նոր սովորած բառերի ամրապնդմամբ և գործնականում դրանց կիրառման հմտությունների ձևավորմամբ: Յուրաքանչյուր նոր դաս գիտելիքների և կենսափորձի հարստացմանը զուգահեռ պետք է հարստացնի նաև աշակերտի բառապաշարը, ինչն ամուր հիմք է նրա խոսքի զարգացման համար: Դպրոցում ձևավորված բառապաշարը կազմում է աշակերտի հիմնական բառային ֆոնդը: Այն աստիճանաբար հարստանում է, ժամանակի ընթացքում խմբավորվում և համակարգվում իմաստային համապատասխան դաշտերում: Նոր բառերի յուրացումն ու մտապահումը տեղի են ունենում շատ արագ, որովհետև աշակերտը սկսում է դրանց միջոցով բացահայտել, ճանաչել աշխարհը, ծանոթանալ առարկաներին, երևույթներին, պատմական փաստերի ու իրադարձություններին և այլ հասկացությունների, որի արդյունքում սովորում է դրանց անվանումը՝ հարստացնելով իր մտահորիզոնն ու ինտելեկտը: Բառապաշարի հարստացման միջոցով ձևավորվում են նաև աշակերտի աշխարհընկալումն ու աշխարհայացքը, քանի որ հասկացությունները գաղափարներից սերված վերացարկումներ են, իսկ գաղափարները անցումային օղակ են օբյեկտիվ իրականության իրողությունների /առարկաներ, երևույթներ, հատկանիշներ /և նրանց անվանում հասկացությունների միջև.այսինքն՝ մենք ունենք **օբյեկտիվ իրողություն - նրա ճանաչում՝ գաղափար** / գաղափարը մեկ առանձին առարկայի ճանաչումն է, որին դեռևս հատուկ չէ այն ընդհանրացումը, որն ընկած է հասկացության հիմքում/ -**գաղափարի ամրակայում գիտակցություն մեջ որպես հասկացություն-հասկացության նշույթավորում՝ նշան, այն է՝ բառ** /շղթան:[1]

Իտալացի մանկագիր Ջ. Ռոդարին իր «Ստեղծագործական երևակայության քերականություն» գրքում գրում է, որ «եթե լճակի մեջ քար ենք նետում, ջրի վրա համակենտրոն շրջաններ են առաջանում»[2], որոնք տարբեր հեռավորությունների վրա՝ թե՛ լայնքով, թե՛ խորությամբ, կատարում են տարբեր իրադարձություններ և միկրոիրադարձություններ: «Այդպես էլ պատահաբար մարդու գլուխը մտած բառը լայնքով ու խորությամբ ալիքներ է տարածում, հակազդեցությունների անվերջ շղթա առաջացնում՝ հնչյուններ ու կերպարներ, զուգորդություններ ու հիշողություններ, պատկերացումներ ու երազանքներ մեջտեղ բերելով: Այս գործընթացը փորձի ու հիշողության, երևակայության ու ենթագիտակցականի հետ սերտորեն կապված է և նրանով է բարդանում,

---

[1] ***Հարությունյան Հ.Պ.***, *Վանաձորի պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր, Պրակ Ա, Երևան , 2017, էջ 22*

[2] ***Ռոդարի Ջ.***, *Ստեղծագործական երևակայության քերականություն, Երևան, 1995, էջ 12*

որ ուղեղը կրավորական (պասիվ) չի մնում, անընդհատ միջամտում է, հսկում, ընդունում կամ մերժում, ստեղծում կամ քանդում»[1]: Բառերը ներգործում են մարդկանց վրա, դրանք ազդակներ են, որոնց միջոցով ձևավորվում են երեխայի պատկերացումները շրջապատող իրականության վերաբերյալ: Սակայն պետք է հաշվի առնել նաև, որ «ընթերցող երեխայի (ինչպես նաև լսող երեխայի) երևակայության վրա տեղեկությունն ամենևին էլ մեղրամոմի մեջ խրվող ասեղի սուր ծայրի պես չի գործում. այն բախվում է երեխայի եռանդուն անհատականությանը»[2]:

Բառապաշարի հարստացման համար կարելի է հանձնարարել «Սովորեցնում են աշակերտները» վերնագրով առաջադրանք: Այսպես՝ որոշակի հերթականությամբ (մատյանների համարներով, ընտրության տարբերակով և այլն) աշակերտներից յուրաքանչյուրը մայրենիի դասին ներկայացնում է նոր բառեր ու տերմիններ տարբեր բնագավառներից ու մասնագիտություններից, բացատրում դրանք, այնուհետև այդ բառերի ու տերմինների վերաբերյալ կատարվում են վարժություններ, դրանք կիրառվում խոսքում: Արդյունքի հասնելու համար այս աշխատանքը պետք է հետևողականորեն իրականացվի մայրենիի բոլոր դասաժամերին, լինի պարուրաձև՝ հնին ավելացնելով նորը:

Մոտավորապես պատկերացնենք այսպես. ուսուցիչն աշակերտի գիտակցության մեջ կառուցում է մի «մտապահարան», որի համապատասխան «դարակներում» աստիճանաբար տեղավորում է բառերը: Հետագայում աշակերտներն իրենց խոսքը կառուցելու համար համապատասխան «դարակներից» ընտրում են իրենց անհրաժեշտ այն բառերը, որոնց միջոցով լիովին կարտահայտեն իրենց հաղորդելիք միտքը: Բնականաբար, որքան հարուստ է աշակերտի «մտապահարանը», այնքան առատ բառանյութ կունենա արագ ու ճիշտ կառուցելու խոսքը, այնքան հեշտ կիրականցվի հաղորդակցումը: Նրա խոսքը կլինի հարուստ, բովանդակալից, ավելի հիմնավոր: Օրինակ՝ աշակերտներին հանձնարարենք խոսել որևէ թեմայի շուրջ (հայրենիքի, ընտանիքի, տարվա եղանակի, որևէ նշանակալից իրադարձության, պատմական փաստերի և այլն)՝ օգտվելով իրենց մտապահարանից: Աշակերտն ընտրում և «դարակից» հանում է այն համապատասխան բառերը, որոնք իրեն անհրաժեշտ են խոսքը կառուցելու համար: Կարող ենք համոզված ասել, որ եթե երեխայի «մտապահարանը» հարուստ է, իսկ բառերը՝ խմբավորված ու համակարգված, ուրեմն նա բավականին հեշտ կգտնի իրեն անհրաժեշտ բառերն ու արտահայտությունները, արագ և ճիշտ կձևակերպի իր միտքը: Այս դեպքում աշակերտը պետք է լավ տիրապետի լեզվին, որպեսզի իր ամբողջ ուշադրությունը կենտրոնացնի ոչ թե լեզվական միջոցների, այլ բովանդակության վրա:

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 12-13*

[2] *Նույն տեղում, էջ 171*

Միջառարկայական կապի շրջանակներում կարելի է կազմակերպել միջդասարանական կամ միջդպրոցական մրցույթ միևնույն տարիքային խմբերի միջև: Այն կանվանենք «Տերմինների հարուստ աշխարհում»: Նախապես պայմանավորվելով՝ տրվում են հանձնարարություններ՝ կապված տարբեր առարկաների տերմինների և հասկացությունների հետ, այնուհետև մրցության օրը հակառակորդ թիմերը կխոսեն այս կամ այն տերմինի կամ հասկացության մասին, իսկ մյուս կողմը պետք է գուշակի, թե ինչի մասին է խոսքը:

Կարելի է նաև կազմակերպել «Ո՞վ է գեղեցիկ խոսում» խորագրով մրցույթ: Նախապես մշակվում են խոսքի վերահսկման ու գնահատման չափանիշները (տե՛ս՝ աղյուսակ 1), սահմանվում է ժամանակահատված, և այդ ընթացքում բոլոր դասաժամերին, դասամիջոցներին և ընդհանրապես միմյանց հետ հաղորդակցվելիս թե՛աշակերտները և թե՛ ուսուցիչները հետևում են աշակերտների խոսքին, այնուհետև ժամկետի վերջում անցկացվում է քննարկում, և քննարկման արդյունքում հաղթող ճանաչվածը խրախուսվում է (մրցանակը ևս նախապես պայմանավորվում են. դա կարող է լինել, օրինակ, կիսամյակային գնահատականը 1 միավորով բարձրացնելը): Այս մեթոդի շնորհիվ աշակերտների մոտ կզարգանան իրենց խոսքին հետևելու հմտություններ և կարողություններ:

Աղյուսակ 1

	Խոսքի բովանդակությունը (ներկայացվող նյութի ամբողջականությունը) արտահայտող *գնահատման չափանիշները*	*Միավորը*
1	Հիմնական գաղափարի արտահայտումը	2
2	Խոսքի տրամաբանվածությունն ու հաջորդականության պահպանումը	2
3	Բառապաշարի հարստությունը	2
4	Նյութի պարզ ու մատչելի մատուցումը	1
5	Խոսքի արտահայտչականությունը	1
6	Ճիշտ շեշտադրումը	1
8	Սեփական տեսակետի արտահայտումը	1

Խոսքի զարգացման աշխատանքները միջառարկայական կապի շրջանակներում արդյունավետ կազմակերպելու համար կարելի է նաև կազմակերպել միասնական դաս, քանի որ ուսուցման գործընթացում այդ կապը կնպաստի նյութի առավել հիմնավոր յուրացմանը: Դասի ընթացքում ստանալով ավելի համակարգված գիտելիքներ նաև այլ բնագավառներից՝ աշակերտների մեջ կձևավորվեն գիտելիքների դիալեկտիկական միասնության վրա հիմնված ընդհանուր պատկերացումներ, նրանք գիտակցորեն կյուրացնեն նյութը, ինչն էլ կնպաստի մտածողության ու հիշողության զարգացմանը: Միասնական դասի շրջանակներում հնարավորություն կստեղծվի տեղեկություն ստանալ տարբեր

աղբյուրներից, ինչը կնպաստի աշակերտի կողմից գիտելիքի համակողմանի յուրացմանը և մտահորիզոնի ընդլայնմանը:

Գծապատկեր 1

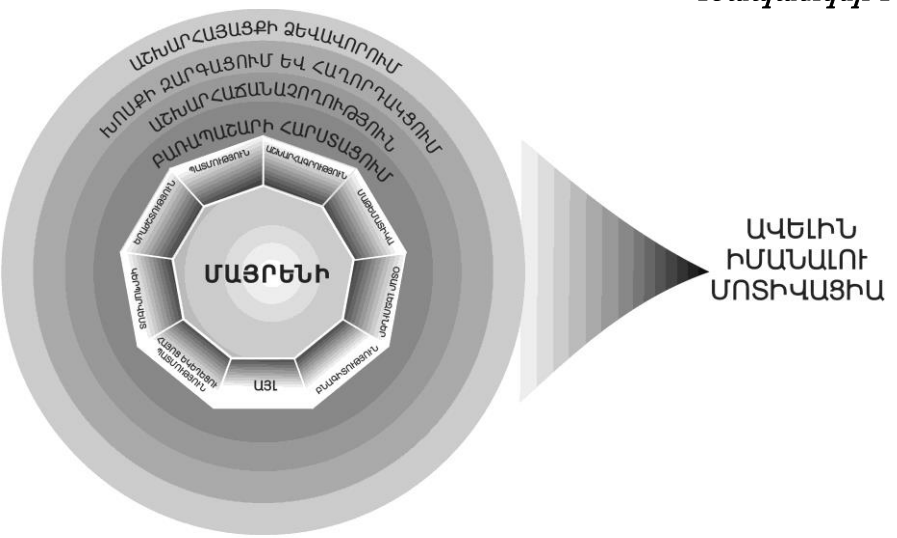

Մայրենի լեզուն կենտրոնական տեղ է զբաղեցնում խոսքի զարգացմանն ուղղված աշխատանքներում, քանի որ նրա միջոցով է իրականացվում ճանաչողական գործընթացը, նրա միջոցով ենք սեր արթնացնում հենց մայրենի լեզվի նկատմամբ, ճանաչել տալիս համամարդկային արժեքները: Այն նպաստում է երեխայի ինտելեկտի, մտածողության, գիտակցության զարգացմանը նաև ուսումնական այլ առարկաների ժամանակ: Աշակերտները մայրենի լեզու են սովորում բոլոր առարկաների ուսուցման ընթացքում, հետևաբար խոսքի զարգացման հարցերը պետք է մտահոգեն բոլոր ուսուցիչներին: Հայերենով դասավանդող բոլոր ուսուցիչները պետք է ուշադրություն դարձնեն աշակերտի խոսքի մաքրությանն ու կանոնավորությանը, իսկ օտար լեզվով դասավանդողները պետք է ուշադիր լինեն, որ բնագիրը թարգմանելիս աշակերտները խոսքը կառուցեն ճիշտ ու հստակ: Առանց մյուս առարկաների ուսուցիչների աջակցության դժվար կլինի աշակերտների խոսքի բազմակողմանի զարգացումը, իսկ այս հարցում մենք դեռևս շատ անելիք ունենք, որովետև դասավանդման փորձը ցույց է տալիս, որ ոչ բոլոր ուսուցիչներն են բավարար աշխատանք կատարում աշակերտների խոսքի զարգացման ուղղությամբ: Այն հիմնականում մտահոգում է լեզուների և գրականության ուսուցիչներին: Այդ բացը խոչընդոտում է աշակերտների առաջադիմությունը, մտածողության այնպիսի որակների զարգացումը, որոնք ձևավորվում են մաթեմատիկայի, ֆիզիկայի, բնագիտության, պատմության և այլ ուսումնական առարկաների յուրացման շնորհիվ: Չէ՞ որ յուրաքանչյուր առարկա ունի իր լեզուն, «մտածողության մեխանիզմը», բառապաշարը և այլ մտավոր կարողություններ, որոնք նպաստում են

աշակերտի ընդհանուր մտավոր զարգացմանը: Օրինակ՝ պատմության դասընթացի շնորհիվ ձևավորվում է կապակցված խոսք, որովհետև այն հարուստ նյութ է տալիս խոսելու և պատմելու համար, մաթեմատիկան ձևավորում է տրամաբանված և դատողական խոսք, որովհետև այն փաստերի և դատողությունների միասնական ամբողջություն է, բնագիտության և աշխարհագրության շնորհիվ ձեռք է բերվում նկարագրական խոսք կառուցելու հմտություն, արվեստի միջոցով ձևավորվում են աշակերտի գեղագիտական պատկերացումները, համադրվում իրականությունն ու մարդկային միտքը և այլն:

Այսպիսով՝ աշակերտի խոսքի զարգացումը կլինի լիարժեք, եթե այն դառնա ոչ միայն մայրենիի, այլ նաև մյուս առարկաների, ուսուցչական ողջ կոլեկտիվի նպատակը, եթե դպրոցում հաստատվի խոսքի ընդհանուր և միասնական համակարգ, և այն հետևողականորեն պահպանվի ուսումնական ողջ գործընթացի ժամանակ: Սոցիալական աշխարհը, որտեղ ապրում է երեխան, չափազանց բարդ ու հարուստ է, և երեխայի համար հեշտ չէ հասկանալ, թե որքան ջանք ու աշխատանք է ներդրվել այն կառուցելու համար: Ուստի երեխայի գիտակցությանը պետք է հասցնել այն ամենը, ինչը նպաստել է այսօրվա հասարակության ձևավորմանը: Երեխան պետք է սովորի, իմանա, թե ինչպես է մարդն սկսել հասկանալ իր կարիքները և քայլ առ քայլ հետևելով մարդկության զարգացման գործընթացին՝ ծանոթանա մարդկության մտքի պատմությանը: Նա պետք է իմանա, թե ինչպես է մարդը սովորել մտածել, ստեղծել, այնուհետև համբերատար ձևափոխել ու բարելավել իր կյանքի պայմանները, հասել գիտակցական այսօրվա մակարդակին, ստեղծել բարոյական արժեքներ: Եվ որպեսզի կրթենք և դաստիարակենք մտածող և գիտակից սերունդ, որն ունենա մարդկային բարձր արժեհամակարգ, լայն մտահորիզոն և բարձր ինտելեկտ, հետևաբար նաև խոսք կառուցելու և հաղորդակցվելու կարողություն, անհրաժեշտ է ճիշտ և նպատակային կազմակերպել ուսուցման գործընթացը, սովորողների մեջ զարգացնել կյանքի ճանաչողության ընդունակությունները, բարձրացնել նրանց ակտիվությունն ու ստեղծագործական կարողությունները բոլոր դասերին և դասի յուրաքանչյուր փուլում: Դրա համար պետք է լավ ճանաչել սաներին, նրանց անհատականությունն ու հետաքրքրությունների շրջանակը: Ուսուցիչները պետք է հստակ պատկերացնեն, թե ի՞նչ են դաստիարակում երեխային դաստիարակելիս, օգնեն նրանց՝ ձևավորելու սեփական ընկալումը աշխարհի, տարբեր երևույթների մասին: Դրան պետք է նպաստեն դպրոցական բոլոր առարկաները՝ իրենց շրջանակներում առաջադրվող գիտելիքների միջոցով աշակերտի գիտակցության մեջ կառուցելով աշխարհի պատկերը, իսկ աշակերտներն էլ իրենց հերթին, սովորելով ուսումնական առարկաները և համադրելով ստացած գիտելիք–պատկերները միմյանց հետ, ամրապնդում և սեփականացնում ենք դրանք՝ կազմելով աշխարհի վերաբերյալ սեփական պատկերացումը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դյուի Ջ., Դպրոցը և հասարակությունը, «Դպիր» մանկավարժական հանդես, Երևան, 2008, 88 է:
2. Մանուկյան Ա. Ս., Խոսքի զարգացման մեթոդիկա, Երևան, 1976, 347 էջ:
3. Պետրոսյան Հ. Հ., Ուսուցման ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, II, Երևան, 2008, 268 էջ:
4. Ռոդարի Ջ., Ստեղծագործական երևակայության քերականություն, Երևան, 1995, 224 էջ :
5. Гулевич О. Е., Развитие речи учащихся, Москва, 1956. 184с.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, հ.գ.թ. Վ.Բ.Յարամիշյանը:

ՀՏԴ 323.1
Քաղաքագիտություն

Հրայր ՓԱՇԱՅԱՆ
ԱրՊՀ, Պատմության և քաղաքագիտության ամբիոնի դոցենտի պաշտոնակատար, ք.գ.թ.
E-mail: hrayr.pashayan@mail.ru

ԹՈՒՐՔԱԿԱՆ ԾԱՎԱԼԱՊԱՇՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՓՈԽԱՆԱԿՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԻ ԾԱԳՈՒՄԸ ՂԱՐԱԲԱՂՅԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ԼՈՒՅՍԻ ՆԵՐՔՈ*

Հոդվածում Ղարաբաղյան հակամարտության համատեքստում քննարկվում են տարածքների փոխանակմամբ հիմնախնդրի լուծման գաղափարի ծագումն ու շարժընթացը: Ցույց է տրվում, որ այն ծագել է թուրքական ծավալապաշտական ծրագրերի իրականացման գործընթացում:
ԽՍՀՄ լուծարումից հետո Թուրքիայի կողմից Ադրբեջանի Հանրապետությանը ցուցաբերվող բազմակողմանի աջակցությունը, հայ-թուրքական հարաբերությունները Ղարաբաղյան հակամարտությամբ պայմանավորելը, Հայաստանը շրջափակելու և հայ ժողովրդի դեմ ուղղված այլ թշնամական քայլերը վկայում են, որ դրանք չեն կորցրել իրենց արդիականությունը: Հետևաբար հարկ է մշտապես հաշվի առնել այս հանգամանքը և քայլեր ձեռնարկել այդօրինակ գաղափարների իրականացումը ի սպառ բացառելու համար:
Բանալի բառեր՝ *Ղարաբաղյան հակամարտություն, տարածքների փոխանակում, «Մեղրու միջանցք», թուրքական ծավալապաշ-տություն, Թուրքիա, Ադրբեջան, Հայաստան, Արցախ:*

Г. Пашаян

ТУРЕЦКИЙ ЭКСПАНСИОНИЗМ И ПРОИСХОЖДЕНИЕ ИДЕЙ ОБМЕНА ТЕРРИТОРИЯМИ В СВЕТЕ КАРАБАХСКОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье, в контексте Карабахского противостояния автор анализирует возникновение и продвижение идеи урегулирования проблемы обменом территорий. Указывается, что оно возникло в процессе реализации турецких экспансионистских программ.
После распада СССР, Турция оказывает многостороннюю поддержку Азербайджанской Республике, обусловливает армяно-турецкие отношения Карабахским противостоянием, изолирует

Армению от региональных проектов. Эти недружественные шаги, направленные против армянского народа, свидетельствуют о том, что экспонсионистские планы не потеряли своей актуальности. Следовательно, эти обстоятельства необходимоо всегда учитывать и предпринимать шаги для того, чтобы исключить осуществление подобных идей.

Ключевые слова: *Карабахское противостояние, обмен территорий, «Корридор Мегри», турецкий экспансионизм, Азербайджан, Армения, Арцах.*

H. Pashayan

TURKISH EXPANSIONISM AND THE ORIGIN OF IDEAS FOR EXCHANGE OF TERRITORIES IN THE LIGHT OF KARABAKH SETTLEMENTS

The article, in the context of the Karabakh conflict, discusses the emergence and promotion of the idea of resolving the problem of territorial exchange. It is indicated that it arose in the process of implementing Turkish expansionist programs.

After the collapse of the USSR, the multilateral support provided by Turkey to the Republic of Azerbaijan, the conditioning of the Armenian-Turkish relations by the Karabakh conflict, the isolation of Armenia and other enemy moves directed against the Armenian people, indicate that they have not lost their relevance. Therefore, one must always take this circumstance into account and take steps to completely exclude the implementation of such ideas.

Keywords: *Karabakh confrontation, territorial exchange, "Corridor Meghri", Turkish expansionism, Azerbaijan, Armenia, Artsakh.*

Խնդիրը: Փորձագետներից ոմանք այն կարծիքին են, թե Ղարաբաղյան կարգավորմանն ուղղված «Քի Վեսթյան», դրան նախորդած «Փարիզյան» և ընդհանրապես տարածքների փոխանակման սկզբունքներն ու տարբերակներն անցել են պատմության գիրկը, հետևաբար այլևս արդիական ու հրատապ չեն դրանց հետ կապված հարցադրումները: Սակայն քիչ չեն նաև հակառակ տեսակետի կողմնակիցները, ովքեր իրավամբ կարծում են, որ կարգավորման գործընթացի որևէ ժամանակահատված չի կարող կորցնել իր հրատապությունը, քանի դեռ հակամարտությունը վերջնականապես կարգավորված չէ: ՌԴ արտգործնախարարի հակամարտությունը փուլային ճանապարհով կարգավորելու ապրիլի 21-ին արված հակահայկական հայտարարությունը այդ մասին վկայող հավելյալ փաստարկ է[1]: Ոմանք նույնիսկ նշված փաստաթղթի առայսօր չհրապարակելը հակված են կապելու երկու

---

* *Հետազոտությունն իրականացվել է ԼՂՀ ԿԳՆ-ի կողմից տրամադրվող ֆինանսական աջակցության՝ № SCS 17/003 գիտական թեմայի շրջանակներում:*

[1] *Տե՛ս Лавров: активно обсуждается поэтапный подход к карабахскому урегулированию, https://newsarmenia.am/news/nagorno_karabakh/lavrov-aktivno-obsuzhdaetsya-poetapnyy-podkhod-k-karabakhskomu-uregulirovaniya/*

հանգամանքի հետ. «կամ փաստաթուղթը նախատեսում է ոչ համարժեք զիջումներ, կամ այն դեռ կարող է դրվել բանակցությունների սեղանին»[1]:

Խնդիրն ամենևին էլ ցանկությունների կամ նախապատվությունների շրջանակներում չէ, այլ առավելապես օբյեկտիվ իրականության, որն ունի ինչպես ներքաղաքական, այնպես էլ արտաքին քաղաքական ու աշխարհաքաղաքական չափումներ: Դրանց վերաբերյալ կարծիքները ոչ միայն արդիական են, այլև հակասական ու երբեմն չպարզաբանված լինելու պատճառով խիստ վտանգավոր: Իսկ աշխարհաքաղաքական գործոնները, որոնք եղել և մնում են հիմնախնդրի ծագման ու շարժընթացի գլխավոր ուղեկիցները, անմիջականորեն ընկած են Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման այս կամ այն տարբերակի իրացման հիմքում:

Զուտ մեթոդաբանական տեսանկյունից նույնպես վերոնշյալին անդրադարձն ու տարածքային փոխանակումներին առնչվող գործընթացի էության բացահայտումն անհրաժեշտ է կարգավորման տրամաբանությունն իր ամբողջության և համահայկական հարթության մեջ ընկալելու համար: Չէ որ Ղարաբաղյան հակամարտությունն ավելի քան հարյուրամյա պատմություն ունի, իսկ ժամանակաշրջանի յուրաքանչյուր դրվագ ամբողջի մասն է կազմում, առանց որի այդ շղթան ամբողջական պատկերացնել հնարավոր չէ[2]:

Թուրքիան, «Մեղրու միջանցքի» և տարածքների փոխանակման գաղափարը պատմության ու արդիականության հոլովույթում: Ընդհանրապես «Մեղրու միջանցքի» փոխանակման գաղափարը իր ծագումնաբանությամբ թուրքական ռազմավարական ծրագիր է: Սա անհրաժեշտ է մշտապես հիշել: Առաջին անգամ այն բարձրացվել է 1918թ. Արամ Մանուկյան-Խալիլ փաշա բանակցությունների ընթացքում: Վերջինս Արամ Մանուկյանի՝ Հայաստանի սահմանների ընդարձակման և ապրելու հնարավորության ընձեռմանն ի պատասխան առաջարկում էր հայերին ազատել Զանգեզուրի Մեղրի գավառը, որպեսզի իրենք անմիջապես կապվեն Բաքվի հետ: Դրա փոխարեն պատրաստ էր, ի հաշիվ Ադրբեջանի, ընդարձակել Հայաստանի սահմանները դեպի Ջիվանշիր և Վարանդա[3]: Բնականաբար, թուրքական կողմը մերժում ստացավ, քանի որ համաձայնվել կնշանակեր Հայաստանը ռազմավարական իմաստով վերջնականապես կործանել:

Հայաստանում խորհրդային կարգերի հաստատման ժամանակ, թուրքական կողմն ամեն ինչ արեց այդ ծրագրերը գործնականում իրականացնելու համար: Այսպես՝ 1920թ. նոյեմբերի 8-ին Թուրքիայի արտգործնախարարի պաշտոնակատար Մուխտար փաշան արևելյան

---

[1] ***Կարապետյան Մ.***, *Քիուեսթյան սրբագրումներ, https://168.am/2016/09/09/685975.html*

[2] ***Մանասյան Ա.,*** *Ադրբեջան-Արցախ հարյուրամյա հակամարտության փոխակերպումները իրադարձային հենքի և իրավաքաղաքական արդյունքների դիտակետից, http://ditaket.info/*

[3] *Տե՛ս* ***Ռուբեն,*** *Հայ հեղափոխականի մը հիշատակները, Թեհրան, 1982, հ. է, էջ 145:*

ռազմաճակատի հրամանատար Ք. Կարաբեքիրին հրահանգեց. «Հայաստանը գտնվում է խիստ լայնատարած մուսուլմանական մի հողատարածքի վրա, հետևաբար անհրաժեշտ է նրան ինչպես քաղաքականապես, այնպես էլ փաստականորեն վերացնել: ... Պետք է վերջնականապես ոչնչացնել հայկական բանակը, զենքերը հայերից առգրավել և բաժանել մուսուլմաններին, հայերին զրկել նոր բանակ ստեղծելու իրավունքից, տիրել երկաթուղիներին և անմիջապես կապ հաստատել ադրբեջանական թուրքերի և նրանց կառավարության հետ[1]: Արդյունքում՝ Ալեքսանդրապոլի պայմանագրով, որը հետագայում հիմք հանդիսացավ Խորհրդային Հայաստանի սամանների համար, Թուրքիայի կազմի մեջ ներառվեց երբևէ նրա տիրապետության տակ չգտնված Արևելյան Հայաստանի տարածքների մի մասը (Կարս, Իգդիր, Սուրմալու և այլ հայկական տարածքներ), այդ թվում՝ Արաքս գետի ողջ աջափնյա հատվածը մինչև Իրանի հետ սահմանը[2]: Քարտեզի վրա բավականին ակնառու երևում է, թե ինչպես է թուրքական կողմն ամեն ինչ արել բոլոր հայկական հողերը նվաճելու և Ադրբեջանի հետ ընդհանուր ցամաքային սահման ունենալու համար[3]: Այնուհետև, չկարողանալով ուղղակի տիրապետություն հաստատել Թուրքիայի ու Ադրբեջանի միջև ընկած հայկական մյուս տարածքների վրա, քայլեր ձեռնարկեց դրանք սեփական նախաձեռնությամբ ու ջանքերով հիմնադրված եղբայրական Ադրբեջանի տիրապետությանը հանձնելու համար[4]: Հենց դրանով պետք է առաջին հերթին բացատրել Խորհրդային Ադրբեջանի իշխանությունների այդ շրջանում դրսևորած հակասական ու հակահայկական վարքը: Մասանավորապես խոսքը վերաբերում է 1920թ. նոյեմբերի 30-ի հեռագրին, որով **Ադրբեջանի Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունը Լեռնային Ղարաբաղը, Զանգեզուրը և Նախիջևանը ճանաչել է որպես Հայկական Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետության բաղկացուցիչ մաս[5],** իսկ շատ չանցած համառ պայքար ծավալել այդ տարածքները Ադրբեջանի տիրապետությանը ենթարկեցնելու համար[6]: Պետք է նկատել, որ հենց թուրքական դիվանագիտության շնորհիվ այս կամ այն կարգավիճակով Նախիջևանն ու

---

[1] ՀԱԱ ֆ. 113, ց. 3, գ. 31, թ.6:

[2] Տե՛ս՝Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ. (քաղաքական պատմություն), փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու, Եր. 2000, էջ 391-394:

[3] Օրինակ տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն և Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն» քարտեզը:

[4] Տե՛ս Ռուսաստանի և Թուրքիայի միջև 1921թ. մարտի 16-ին Մոսկվայում կնքված պայմանագիրը, Документы внешней политики СССР, т. 3, стр. 597-604.

[5] Տե՛ս 1920թ. նոյեմբերի 30-ի Խորհրդային Ադրբեջանի հեղկոմի հեռագիրը Խորհրդային Հայաստանի հեղկոմին, «Կոմունիստ» (Երևան, հայերեն), 7 դեկտեմբերի 1920թ.:

*[6] Այդ մասին մանրամասն տես՝ **Փաշայան Հ.,** Քաղաքական փաստարկները Ղարաբաղյան հիմնախնդրի փաստաթղթերում և կարգավորման գործընթացում: Մաս առաջին, Ստեփանակերտ, 2016թ., էջ 48-57:*

Լեռնային Ղարաբաղը հայտնվեցին Խորհրդային Ադրբեջանի տրապետության տակ[1]: Ավելին՝ իր հեռահար ծրագրերի իրականացման համատեքստում թուրքական կողմը քայլեր ձեռնարկեց նաև նախկին Երևանի նահանգի և Շարուր-Դարալյագազի գավառը արդեն Ադրբեջանի խնամակալությանը տրված Նախիջևանի վարչական սահմաններում ընդգրկելու համար, քանի որ առանց դրա ի սկզբանե անհնարին կդառնար Թուրքիայի և Նախիջևանի միջև ցամաքային կապն ու հետագա պանթուրքական ծրագրերն առհասարակ: Դա է պատճառը, որ թուրքական կողմի պնդմամբ Կարսի պայմանագրում հատուկ հստակեցվել է Նախիջևանի տարածքը[2]:

Ինչ վերաբերում է Զանգեզուրին, ապա ոչ մեկի համար էլ գաղտնիք չէ, որ միայն Գարեգին Նժդեհի՝ բոլշևիկյան և թուրքական կանոնավոր բանակների[3], թուրք-թաթարական զինված հրոսակախմբերի, և նույնիսկ խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների դեմ անզիջում ու անհավասար պայքարի, ռազմական ու քաղաքական տաղանդի, ցուցաբերած ճիշտ հաշվարկների արդյունքում հնարավոր եղավ պահպանել Հայաստանի Հանրապետության սահմաններում[4]: Դրանով փաստորեն խափանվեց «հայկական սեպի» վերացման և դեպի Միջին Ասիա թյուրքական պետությունների հետ ցամաքային կապ հաստատելու Թուրքիայի համաթուրքական ծրագրերը, քանի որ իր նեղ շերտով հանդերձ Մեղրու շրջանը բաժանում էր երկու թուրքական պետություններին:

Թուրքական ծավալապաշտական ծրագրերի իրականացման հեթական քայլերից մեկը կապված է 1920-1930-ական թթ. Թուրքիայի ու Նախիջևանի միջև ցամաքային կապի հաստատման հետ: Խոսքը վերաբերում է Իրանի ու Թուրքիայի միջև կատարված տարածքային փոխանակումներին, որով վերջինս մի քանի անգամ մեծ, ոչնչով աչքի չընկնող հողատարածքներ զիջեց Իրանին Ուրմիա լճի արեւելյան հատվածում՝ Նախիջևանի հետ 12 կմ. երկարությամբ ընդհանուր սահման ձեռք բերելով, որոնց մեջ ընդգրկվում էին ռազմավարական կարևոր նշանակությամբ Փոքր Մասիսի ստորոտը և Արաքսի առափնյա շրջանից մի հատված: Այնուհետև 1932 թ. հունվարի 23-

---

[1] *Moments in U.S. Diplomatic History, Stalin's Legacy: The Nagorno-Karabakh Conflict, https://adst.org/2013/08/stalins-legacy-the-nagorno-karabakh-conflict/*

[2] *Տե՛ս 1921թ. հոկտեմբերի 13-ի՝ Հայկական ՍՍՀ-ի, Ադրբեջանական ՍՍՀ-ի ու Վրացական ՍՍՀ-ի միջև մի կողմից և Թուրքիայի միջև՝ մյուս կողմից, ՌՍՖՍՀ-ի մասնակցությամբ Կարսում կնքված Բարեկամության պայմանագիրը, Документы внешней политики СССР, т. 4, стр. 420-429.*

[3] *Օրինակ 1920թ.ապրիլի 9-ին ՀՀ դիվանագիտական ներկայացուցիչ Մ. Հարությունյանը Բաքվից Երևան էր հաղորդում. որ Արցախում կենտրոնացած ադրբեջանական զորամասերը՝ Խալիլ փաշայի և գեներալ Հ. Սելիմովի գլխավորությամբ շարժվել են դեպի Զանգեզուր: Տես՝ ՀԱԱ, ֆ. 200, g. 1, գ. 606, թ. 6:*

[4] *Օրինակ այս մասին տե՛ս **Միմոնյան Ա.,** Զանգեզուրի գոյապայքարը 1917-1920, Եր. 2017, 742 էջ:*

ին Թեհրանում ստորագրվեց Իրան-Թուրքիա պայմանագիրը՝ երկու երկրների սահմանագծերի փոփոխության վերաբերյալ, որը գաղտնազերծված չէ և գործում է առ այսօր[1]: Ճիշտ է, ժամանակին Թուրքիան իր այդ քայլը հիմնավորեց քրդերի ապստամբության ճնշման և երկու երկրների սահմանների անվտանգության ապահովման անհրաժեշտությամբ, սակայն ակնհայտ է, որ, ինչպես ասում են, թուրքական կողմին հաջողվեց մեկ գնդակով երկու նապաստակ խփել և ի պատիվ թուրքական դիվանագիտության՝ չպարծենալ դրանով:

Իրանագետ Վարդան Ոսկանյանի կարծիքով նույնպես՝ տեղի է ունեցել տարածքի անհամաչափ փոխանակում. Իրանի պետությունը Թուրքիայից ստացել է երեք անգամ ավելի մեծ տարածք Կոտուրի լեռներում՝ հատկացնելով այս փոքր կտորը, որի միջոցով ռազմավարական առումով փաստացիորեն Թուրքիան ցամաքային կապ է հաստատել Նախիջևանի հետ: «Իրանցիները ժամանակին, ի դեմս Իրանի շահի, չեն գիտակցել, թե ինչ բացթողումներ են կատարվում՝ ներքին քաղաքականությունից մինչև սահմանի խնդիրներ, և հետո միայն շատ վերլուծաբաններ դա որակել են՝ որպես պատմական սխալ: Թուրքիայի դիրքերն ուժեղացել են տարածաշրջանում, Իրանի դիրքերը թուլացել են: Իրանում այս հարցի մասին երկու կարծիք չկա. որևէ մեկը չի արդարացնում այդ տարածքային փոխանակումը»[2]:

ԽՍՀՄ կազմավորման և Խորհդային միության հզորացման պայմաններում, բնականաբար, թուրքական կողմի համար «հայկական սեպի» վերացմամբ պանթյուրքական ծրագրերի իրականացումը առժամանակ հետին պլան են մղվել, բայց երբեք դուրս չեն բերվել թուրքական ծավալապաշտության՝ ռազմավարական ծրագրերի համատեքստից: Դրա մասին է վկայում այն փաստը, որ երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին հայության ցեղասպանությունն իրականացրած Թուրքիան Խորհրդային Հայաստանի սահմանների մոտ կենտրոնացրել էր 26 սպառազեն դիվիզիա, և հարմար պահի էր սպասում մեր երկիր ներխուժելու համար[3]:

Թուրքիան և տարածքների փոխանակման խնդրի արծարծումը հետխորհրդային տարիներին:

Անդրադառնալով մեր օրերում տարածքային փոխանակումների միջոցով Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորմանը, տեղեկություններ կան, համաձայն որոնց դեռևս 1988թ. մի խումբ իրավապաշտպաններ Անդրեյ

---

[1] ***Բեգիջանյան Է.***, *«1932 թ. Իրան-Թուրքիա պայմանագրի գաղտնազերծումը հակասում է ԻԻՀ շահերին», «Շրջադարձ» հանդես, թիվ 1, ապրիլ, 2004թ.:*

[2] *Նախիջևան. Չհետազոտված փոփոխություններ, վտանգներ և առավելություններ https://hraparak.am/post/5b5837535acf3506c8eb77fd?posts/5b5837535acf3506c8eb77fd/նախիջևան-չհետազոտված-փոփոխություններ-վտանգներ-և-առավելություններ*

[3] *Տե՛ս* ***Штеменко С.,*** *Генеральный штаб в годы войны, М., с. 54.*

Սախարովի գլխավորությամբ, որպես հակամարտության կարգավորման մոդել նույնպես առաջարկել են հայերի և ադրբեջանցիների տարածքների «վերամիավորման» տարբերակը: Սակայն այն ժամանակ այս տարբերակը քննարկման առարկա չի դարձել[1]: Թե ինչպիսի հանգամանքներում է իրավապաշտպանների մոտ ձևավորվել նշված գաղափարը առայժմ հայտնի չէ: Սակայն հայտնի է, որ այդ մասին քաջատեղյակ էին Թուրքիայում: Այսպես 2002թ. լրագրողների հետ հանդիպման ժամանակ Ալիևն ասել էր. «Երբ Սախարովը եկավ այստեղ, խոսակցություն եղավ Մեղրին Ադրբեջանին փոխանցելու, իսկ Լաչինից Հայաստանի համար միջանցք բացելու մասին, որպեսզի այդ հարցը լուծվի: Ադրբեջանը դրա հետ չհամաձայնեց: Այդ մասին ինձ Թուրքիայում ասել է հանգուցյալ Օզալը, հետագայում Դեմիրելը: Չեմ կարող ասել, որ ի վերջո հայերը կհամաձայնեին, բայց ամեն դեպքում նման տրամադրություններ կային: Սակայն ադրբեջանական կողմը լիովին դեմ եղավ»[2]:

Թուրքիայում հայտնի քաղաքական մեկնաբան, նախագահ Օզալի խորհրդական Զենգիզ Չանդարը հիշում է. «1991թ. Օզալն ինձ ուղարկեց Բաքու մի առաջարկությամբ, որով փորձում էր Ղարաբաղի հարցում ճշտել Մութալիբովի ճկունությունը: Ըստ այդ առաջարկության՝ Ադրբեջանը Հայաստանին զիջում է Լաչինը և Ղարաբաղի մի մասը, իսկ Ղարաբաղի մյուս մասը Շուշիով, ինչպես նաև Մեղրին տրվում է Ադրբեջանին: Մութալիբովն ասաց, որ չի կարող ընդունել այդ առաջարկությունը: Ես մտածեցի, թե նա հաշվի է առնում Իրանի գործոնը: Մութալիբովի բացատրությունն այլ էր: Նա ասաց, որ Զանգեզուրը եղել է ադրբեջանական հող, և Ստալինն է տվել Հայաստանին: Ինչու մենք պետք է ադրբեջանական Լաչինը փոխանակենք ադրբեջանական Զանգեզուրի հետ»[3]:

Հետխորհրդային տարիներին, Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորման համատեքստում այս խնդիրը նորից վերադարձավ ռազմավարական քննարկումների հարթություն: Տեղեկություններ կան, որ այս գաղափարը քննարկման առարկա է դարձել նաև Թուրքիայի և ԱՄՆ նախագահների միջև, որի ընթացքում Թ. Օզալը Ջ. Բուշին ներկայացրել է ԼՂԻՄ-ը Մեղրիի հետ փոխանակելու հարցը՝ այն հիմնավորելով ԱՄՆ տարածաշրջանային ու աշխարհաքաղաքական շահերի համապատասխանության դիտանկյունից[4]:

Արդեն 1992թ. մայիսի 28-ին թուրք-նախիջևանյան սահմանում՝ Արաքսի ձախ ափին, Թուրքիայի վարչապետ Սուլեյման Դեմիրելը հավաքված

---

[1] *Абасов А., Хачатрян А., Карабахский конфликт. Варианты решения: идеи и реальность; предисл. и комент. В. Н. Казимирова. - 2-е изд., испр. и доп., М., 2004. с. 52.*

[2] *Зеркало, 24 июля 2002г., Баку.*

[3] *Մեջբերումն ըստ **Թ. Հակոբյանի**՝ Կանաչ ու սև, Արցախյան օրագիր, Երևան-Ստեփանակերտ, 2008, էջ 302:*

[4] ***Սարգսյան Ա.** Ո՞ւմ ծրագիրն էր իրականացնում Ռ. Քոչարյանը, https://www.ilur.am/news/view/67492.html*

հազարավոր ադրբեջանցիներին դիմում, բացականչում էր. «Սիրելի ադրբեջանցի թուրքեր, սիրելի նախիջևանցի թուրքեր: Մենք այստեղ ենք՝ ձեզ ասելու, որ դուք միայնակ չեք: Արազի վրայով այսօր մենք բացում ենք հույսի կամուրջը, որը Էգեյան ծովից մինչեւ Չինաստան ճանապարհ բացելու առաջին քայլն է»[1]: Հետևաբար, քանի դեռ Թուրքիայի և Ադրբեջանի, Թուրքիայի և թուրքական աշխարհի հետ կապի հարցը լուծված չէ, ապա պետք է համոզված լինել, որ այն դուրս չի գալու Թուրքիայի արտաքին քաղաքականության ռազմավարական ծրագրերից, որի իրականացման համար կօգտագործվի ամեն մի առիթ: Խնդիրն ավելի վտանգավոր է դառնում Թուրքիայի Եվրամիությանն անդամակցության ձախողման կամ այն այլևս գերխնդիր չդիտարկելու և նրա Արևմուտք-ՆԱՏՕ-ից հեռանալու, իսկ մյուս կողմից՝ ռուս-թուրքական մերձեցման աշխարհաքաղաքական զարգացումների հեռանկարի համատեքստում[2]:

1992թ. վերոնշյալ գաղափարը որպես տարածքների փոխանակման տարբերակ առաջ քաշվեց այսպես կոչված «Գոբլի ծրագրի» տեսքով[3]՝ պայմանավորված Ամերիկյան քաղաքագետ Պոլ Գոբլի անվամբ: Վերջինս գտնում էր, որ ԱՄՆ-ի համար անհրաժեշտ է մշակել նոր տեսակետ կապված տարածքային ամբողջականության հետ՝ ելնելով տնտեսական և էթնիկական գործոններից: Ըստ նրա «ՆԱՏՕ-ի հանուն սահմանների անձեռնմխելիության պաշտպանության ուժային կառույցներն օգտագործելու քաղաքականությունը «մեռած» և բոլորովին փակուղային սկզբունք է հանդիսանում»[4]: Լինելով պետական սահմանների փոփոխությամբ հակամարտությունները լուծելու համոզված կողմնակիցը՝ նա առաջ է քաշել մի ծրագիր, որով էլ հանրահայտ է դարձել տարածաշրջանում: Պոլ Գոբլը գտնում էր, որ Հայաստանը և Ադրբեջանը ի վիճակի չեն իրենք լուծելու խնդիրը: Եվ «բացարձակապես ոչ մի որոշում հնարավոր չէ, եթե կողմերը փորձում են վերադառնալ հին ստատուս - քվոյին, իրավիճակ, որը գոյություն ուներ նախքան պատերազմը սկսելը՝ 1988 թվականին»[5]: Ըստ նրա՝ նախկին ստատուս-քվոն պահպանվում էր

---

[1] ***Tomas Goltz,*** *"Azerbaijan Diary", page 212-213, M. E. Sharpe, Armonk.New York,London,England*

[2] *Ըստ Զ. Բժեզինսկու՝ Թուրքիան ձգում է երեք ուղղություններով. մոդեռնիստները ցանկանում են նրան տեսնել եվրոպական պետություն, և հետևապես նայում են դեպի Արևմուտք, իսլամիստները հակված են դեպի Մերձավոր Արևելք և մահմեդական համագործակցություն և այսպիսով նայում են դեպի հարավ: Դեպի պատմությունը նայող ազգայնականները տարածաշրջանում տեսնում են Կասպից ծովի ավազանի և Միջին Ասիայի թյուրքական ժողովուրդների նոր դերակատարությունը և այդպիսով նայում են դեպի Արևելք: Տես՝* ***Бжезинский З.,*** *Великая шахматная доска. Господство Америки и его геопалитические императивы. Пер. с англ. М., 1999, ст. 161.*

[3] *Այս մասին մանրամասն տե՛ս* ***Չաքրյան Հ.,*** *Ղարաբաղյան հիմնահարցը հայ-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում, Եր., 1998:*

[4] ***Мурадян И.,*** *Противоречения политики отлантизма и проблемы регеональной безопасности, Ер. 2001, ст. 117.*

[5] ***Оганесян Н.,*** *Карабахский конфликт, этапы подходы, варианты решения, Ер. 1997, ст. 55*

շնորհիվ ԽՍՀՄ-ի, որն այլևս գոյություն չունի: Իրավիճակը հիմա փոխվել է և այն թելադրում է նոր մոտեցումների անհրաժեշտություն ցուցաբերել Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության նկատմամբ: «Սկզբունքորեն կա երեք միջոց որոշելու Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրը՝ դուրս քշել կամ էլ սպանել բոլոր հայերին, որոնք հիմա գտնվում են այնտեղ, մտցնել մեծաքանակ արտասահմանյան զորք կողմերին բաժանելու համար, կամ էլ ԼՂԻՄ-ը դնել հայկական վերահսկողության տակ»[1]: Սակայն ինքն էլ գտնում է, որ հնարավոր չէ դրանց իրագործումը՝ առաջինը՝ հոգեբանական տեսանկյունից, երկրորդը՝ ֆիզիկական, երրորդը՝ քաղաքական, քանի որ այս դեպքում Ադրբեջանը կդառնա «կորսյալ» կողմ: Դրա համար էլ նա գտնում է, որ խնդրի լուծումը կարելի է գտնել տարածքների փոխանակմամբ: Ծրագրով նախատեսվում էր Լեռնային Ղարաբաղի մի մասը միացնել Հայաստանին իսկ մյուս մասը հանձնել Ադրբեջանին: Ինչ վերաբերում է Մեղրիին, ապա այն որպես կամուրջ Նախիջևանի ու Ադրբեջանի միջև վերջինիս էր կցվում: Այս ծրագրով փաստորեն Հայաստանը կկտրվեր Իրանի հետ ընդհանուր սահմանից և կմնար լիակատար շրջափակման մեջ: Բացի տարածաշրջանային նշանակությունից ծրագիրը նաև աշխարհաքաղաքական բաղադրիչ ուներ՝ Իրանի ու Ռուսաստանի շահերով պայմանավորված:

Թե որքանով է «Գոբլի ծրագիրը» կապված Թ. Օզալի և Ջ. Բուշի արդեն վերը հիշատակված քննարկման հետ, դժվար է ասել:

Սակայն Պոլ Գոբլը նույնպես հասկացավ իր ծրագրի անիրականանալիությունը, որի համար էլ ավելի ուշ առաջ է քաշել նոր՝ նախկինի կատարելագործված տարբերակը. «Սխալն այն է, որ նա չէր հասկացել, թե ինչպիսի հոգեբանական նշանակություն ունի Հայաստանի համար Իրանի հետ ընդհանուր սահմանը: Դրա համար էլ այժմ նա առաջարկում է Մեղրու միջանցքը տալ Ադրբեջանին, իսկ Նախիջևանի մերձարաքսյան շրջանը՝ Հայաստանին, որպեսզի ապահովվի Իրանի հետ սահմանը»[2]: Պոլ Գոբլի ծրագիրը չիրականացավ, բայց այն հետաքրքիր է նրանով, որ ճանաչվում է նախկին ստատուս քվոյի վերականգնման անիրական լինելը, այսինքն՝ Լեռնային Ղարաբաղն այլևս հնարավոր չէ մտցնել Ադրբեջանի կազմի մեջ: Դրանց հետաքրքրությունն այն է նրանում, որ ըստ էության առաջարկվում է հրաժարվել նախկին քարացած սկզբունքներից և մշակել նոր մոտեցումներ: Պոլ Գոբլի ծրագրի մասին խոսակցությունները կրկին ակտիվացան 2001թ.՝ Քիվեսության բանակցությունների օրերին, որը քննարկման առանձին թեմա է: Բայց նույնիսկ այդ օրերին կարծիքներ էին հնչում, և ոչ անհիմն, թե դրանց

---

[1] ***Оганесян Н.,*** *указ.соч,. Ереван, 1997, ст. 55*

[2] ***Мурадян И.,*** *Политика США и проблемы безопасности региона Южного Ковказа. Ереван, 2000, ст. 29.*

հիմքում ընկած էր հենց Գոբլի ծրագիրը, որի ծագման շարժառիթները ևս լիովին բացահայտված չեն:

Այսպիսով՝ Ղարաբաղյան հիմնախնդրի կարգավորման համատեքստում ուսումնասիրելով տարածքների փոխանակման գաղափարի ծագման ու ծավալման շարժընթացը՝ ակնհայտ է դառնում, որ բոլոր դեպքերում այս կամ առավել հայտնի «Մեղրու միջանցքի» փոխանակման գաղափարը իր ծագումնաբանությամբ թուրքական ռազմավարական ծրագիր է: Դրա նպատակը Ադրբեջանի և դրանով իսկ միջինասիական թուրքալեզու երկրների հետ անմիջական ցամաքային կապի ստեղծումն է՝ թուրքական հեռահար ծավալապաշտական ծրագրերի իրականացման համատեքստում: ԽՍՀՄ տրոհումից հետո Թուրքիայի համար կրկին արդիական դարձան վաղեմի պանթյուրքական ծրագրերը իրականացնելու, այդ թվում՝ Ադրբեջանի տարածքով միջինասիական թյուրքալեզու պետությունների հետ անմիջական ցամաքային կապի ստեղծման հեռանկարները: Հենց թուրքական ծավալապաշտական ծրագրերի համատեքստում պետք է դիտարկել հայ-թուրքական հարաբերությունները ղարաբաղյան հակամարտությամբ պայմանավորելը, Ադրբեջանի հանրապետությանը ամեն ձևով աջակցությունը, Հայաստանը շրջափակելու և հայ ժողովրդի դեմ ուղղված այլ թշնամական քայլերը: Հետևաբար, հակամարտության կարգավորման բանակցություններում հարկ է մշտապես հաշվի առնել այս հանգամանքը և քայլեր ձեռնարկել այդօրինակ գաղափարների իրականացումը ի սպառ բացառելու համար: Մերձավոր Արևելքում, մասնավորապես Սիրիայում տեղի ունեցող իրադարձությունները հերթական անգամ փաստում են, որ Թուրքիան որևէ առիթ բաց չի թողնում նոր տարածքներ նվաճելու և պանթյուրքական գաղափարները իրագործելու համար: Իսկ փոքր եղբայրը, ի դեմս Հ. Ալիևի, առիթը բաց չի թողնում մեծ եղբորը ձայնակցելու, հայատյացություն քարոզելու իսկ հնարավորության դեպքում ցեղասպանության թուրքական ծրագրերը վերջնահանգրվանին հասցնելու համար[1]:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյանը:

---

[1] *Թյուրքական խորհրդի 2019թ. վերջերին կայացած 7-րդ գագաթնաժողովին Ի. Ալիևը, հերթական անգամ հակահայկական կեցվածք ընդունելով և թյուրքական աշխարհին Հասաստանի դեմ տրամադրելու համար, հայտարարել է որ. «Զանգեզուրի փոխանցումը Հայաստանին հանգեցրեց թյուրքական աշխարհի աշխարհագրական պառակտմանը»: Ильхам Алиев заговорил о передаче Зангезура Армении, https://haqqin.az/news/160538*

ՀՏԴ 327
Քաղաքագիտություն

Գարիկ ՊՈՂՈՍՅԱՆ
Գլոբալ Բրիջ կրթահամալիրի անգլերենի դասախոս,
քաղաքագիտության մագիստրոս
էլ-փոստ: garik.poghosyan2011@gmail.com

ՄԱԴՐԻԴՅԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԻ ԱՆՀԱՄԱՏԵՂԵԼԻՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՆԱԽԱԴԵՊԵՐԻՑ ԲԽՈՂ ՆՈՐՄԵՐԻ ՀԵՏ

Հոդվածը փորձ է անում վեր հանել մադրիդյան սկզբունքների թաքնահարույց անհամատեղելիությունը հետխորհրդային տարածքում և բալկաններում մի շարք հակամարտությունների կարգավորման տրամաբանությանը՝ զինադադարի համաձայնագրերի հետ համեմատական վերլուծության վրա, ինչպես նաև նախորդ դարում ՄԱԿ-ի ապագաղութացման քաղաքականության համատեքստում: Մասնավորապես ուշադրության է արժանանում այն հանգամանքը, որ մադրիդյան սկզբունքները նկատի չեն առնում մի շարք քաղաքական իրողություններ: Այս նկատառումներով առաջարկվում է ձևավորել բանակցային գործընթացի «արցախյան օրակարգ»:

Բանալի բառեր՝ *մադրիդյան սկզբունքներ, խաղաղաստեղծություն, զինադադար:*

Г.Погосян

НЕСОВМЕСТИМОСТЬ МАДРИДСКИХ ПРИНЦИПОВ С НОРМАМИ ВЫТЕКАЮЩИМИ ИЗ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРЕЦЕДЕНТОВ

В статье автор пытается выявить скрытую несовместимость Мадридских принципов с логикой урегулирования ряда конфликтов на постсоветском пространстве и Балканах на сравнительном анализе с соглашениями о перемирии, а также в контексте политики деколонизации ООН в прошлом веке. В частности, удостаивается внимания то обстоятельство, что мадридские принципы не учитывают ряд политических реалий. По этим соображениям предлагается сформировать "арцахскую повестку" переговорного процесса.

Ключевые слова: *Мадридские принципы, миротворчество, перемирие*

G.Poghosyan

INCOMPATIBILITY OF THE MADRID PRINCIPLES WITH THE NORMS ARISING FROM INTERNATIONAL PRECEDENTS

The article attempts to reveal the hidden incompatibility of the Madrid

Principles with the logic of resolving a number of conflicts in the post-Soviet space and the Balkans through a comparative analysis of several armistice agreements, as well as in the context of the decolonization policy of the United Nations in the previous century. In particular, attention is drawn to the fact that the Madrid Principles do not take into account a number of political realities. For these reasons, it is proposed to form the "Artsakh agenda" of the negotiation process.
Keywords: *Madrid Principles, peacebuilding, ceasefire*

Համարժե՞ք են արդյոք մադրիդյան սկզբունքները միջազգային խաղաղաստեղծ պրակտիկային, որքանո՞վ են արտացոլում հակամարտության մեջ ներքաշված կողմերի շահերի և իրավունքների ամբողջությունը: Հիմնավոր և իրավարա՞ր են արդյոք, եթե դրանք դիտարկենք բանակցային գործընթացում փոփոխական հաջողություններ գրանցելու՝ կողմերի թվացյալ կամ առարկայական խաղից դուրս: Այս հարցերի պատասխանների որոնումներում մենք հանգել ենք մադրիդյան սկզբունքների անհամատեղելիությունը խաղաղաստեղծության նախատիպերի հետ վեր հանելու անհրաժեշտության գիտակցմանը: Չնայած նրան, որ հայ քաղաքագիտական և պատմագիտական միտքը վաղուց հիմնավորել է Արցախի հայկական պատկանելությունը, բնութագրել ինքնորոշման իրավունքի իրացման պատմաքաղաքական և իրավաքաղաքական հիմքեր, ինչպես օրինակ Ա. Մանասյանը, Տ. Բալայանը, Հ. Մ. հարությունյանը, Ե. Իշխանյանը, Ա. Ղարիբյանը, Տ. Հակոբյանը և այլք, սակայն Արցախի հարցով դիրքորոշումների և հատկապես հակամարտության կարգավորման առաջարկների խորքային վերլուծությունը շարունակում են մնալ ոչ ամբողջությամբ իրացված: Դրանք են մադրիդյան սկզբունքների համապատասխանությունը, կամ, ավելի փաստական, դրանց անհամապատասխանությունը արցախյան հակամարտության էությանն ու միջազգային իրավական փաստաթղթերին՝ այլ հակամարտությունների կարգավորման պատմությանը: Ուստի, սույն հոդվածն ունի երկակի նպատակ: Առաջին՝ վեր հանել մադրիդյան սկզբունքների անհամատեղելիությունը միջազգային հակամարտությունների կարգավորման համընդհանուր չափորոշիչներին՝ համեմատական վերլուծության ենթարկելով միջազգային նախադեպերը՝ զինադադարի համաձայնագրերի հիմքով: Որքան էլ տարօրինակ է, մադրիդյան սկզբունքները, որքանով որ ցույց են տալիս մեր համեմատական վերլուծության արդյունքները, միայն առերևույթ են համապատասխանում միջազգային ընդունված նորմերին և խորքային իմաստով հակասում են դրանց: Ավելին, ինչպես կհամոզվենք, դրանք իրենցից ներկայացնում են Բիշկեկի զինադադարի բացթողումներն արցախահայության շահերի և իրավունքների հաշվին լրացնելու փորձ՝ զինադադար - 2: Երկրորդ, նպատակ ենք հետապնդում հետազոտության արդյունքների հիման վրա ներկայացնել նախաձեռնողական դիվանագիտության աշխուժացման առաջարկությունների փաթեթ:

Հոդվածը բաղկացած է երկու ենթագլխից և եզրակացությունից: Առաջին ենթագլխում հակիրճ ներկայացվում ենք հայկական հասարակագիտական մտքի փաստարկներ Արցախի պատմաքաղաքական և իրավաքաղաքական հայկականության և սուբյեկտայության վերաբերյալ: Երկրորդ ենթագլխում վեր է հանվում մադրիդյան սկզբունքների անլիարժեքությունը միջազգային չափորոշիչերի և նախադեպերի համատեքստում՝ Կոսովոյի, Մերձդնեստրի, Բոսնիայի, Աբխազիայի, Հարավային Օսիայի զինադադարի համաձայնագրերի և Բիշկեկի զինադադարի բովանդակային համեմատական վերլուծության հիման վրա: Հոդվածի գլխավոր նպատակը որոշակիացնելու առումով կարևոր ենք համարում շեշտել, որ միջազգային այլ կարգավորված կամ ընթացիկ հակամարտությունները համեմատվում են մադրիդյան սկզբուքների հետ այնքանով, որքանով այդ սկզբունքերը հակասության մեջ են մտնում Արցախի դեպքի հետ չափորոշիչների ունիվերսալության տեսակետից: Ամփոփում բաժնում ներկայացնում ենք սույն հոդվածի հիմնավորումներից բխող քաղաքական-դիվանագիտական մոտեցումների փոփոխության կոնկրետ առաջարկներ:

1.1 Մադրիդյան սկզբունքների՝ Արցախյան հարցի հետ անհամատեղելիության լուսաբանումը

Արցախյան հակամարտությունը բազմաշերտ է և դրա մեկնաբանության ու վերլուծության ծիրում են դիտարկվում պատմական, իրավական, քաղաքական, աշխարհաքաղաքական մի շարք հարցեր: Այնուամենայնիվ, հայ քաղաքական և քաղաքագիտական, պատմագիտական միտքը Արցախի հայկական պատկանելության, դրա իրավաքաղաքական և պատմաքաղաքական հիմնավորումները սպառիչ ներկայացնելուն զուգահեռ մինչ օրս անդրադարձ չի կատարել այն հարցին,թե արդյոք միջնորդների առաջարկներն ընդհանրապես, իսկ մադրիդյան սկզբունքները մասնավորապես ինչպես պատմական արդարության ու իրավական փաստաթղթերի, այնպես էլ միջազգային սկզբունքների ու նախադեպերի հետ հակասության մեջ չեն՝մեծ հաշվով թողնելով սա անհատական եզրահանգումների մակարդակում: Արցախյան հակամարտության կարգավորմանն ուղղված մադրիդյան սկզբունքների անհամատեղելիությունը միջազգային խաղաղտեղծության հաջողված և ընթացիկ նախադեպերի ու սկզբունքների հետ խորապես հասկանալու համար, նախ անդրադառնանք հայ քաղաքական մտքի՝Արցախի շուրջ հակամարտության վերաբերյալ վերլուծությունների մի հավաքական համեմատության, որը լույս կսփռի վերոնշյալ խնդրի արդիականության վրա: Այսպես, պատմաբան Տարոն Հակոբյանն իր՝ «ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994 թթ.)» աշխատության մեջ խնդիրը վեր է հանում պատմության, իրավունքի և անվտանգության խնդիրների շուրջ խորքային վերլուծությամբ: Հատկանշական է, որ պատմաբանն անդրադառնում է այնպիսի հույժ կարևոր խնդրի, ինչպիսին նախկին ԼՂԻՄ-ի հարակից տարածքներն են: Պատմական անարդարության և այդ տարածքների հայկական պատկանելության

խնդրի լուսաբանման անհրաժեշտության վրա ընթերցողի ուշադրությունը հրավիրելով՝ պատմաբանը, ԼՂԻՄ կազմավորման մասին խոսելիս հայտնում է, որ «նորաստեղծ մարզի սահմանների մեջ չընդգրկվեցին հարթավայրային Ղարաբաղի մեծ մասն ու արևմտյան լեռնային շրջանները»[1]: Ավելին՝ հեղինակն արդեն կոնֆլիկտի վերածնման ժամանակակից փուլի մասին, զինադադարին նախորդող քաղաքական անցուդարձը նկարագրելիս թեպետ ուշագրավ հղում է կատարում զինադադարի կնքման տրամաբանությանը, հիշեցնելով, որ ՀՀ նախագահ Լևոն Տեր Պետրոսյանը հայկական կողմից զինադադարի կնքման առնչությամբ նախապայմաններ առաջ չքաշելը պայմանավորել էր Ադրբեջանի նույնատեսակ դիքորոշման առկայության պահանջը բավարարելով[2], սակայն հեղինակը չի կապում զինադադարի համաձայնագրի մեջ չընդգրկված նախապայմանների ներառումը միջնորդների առաջարկների մեջ դրանց անընդունելիության հետ: Այս համատեքստում կարևորում ենք նաև պատմաբան, դիվանագետ Տիգրան Բալայանի «Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1991-1994 թ.)» աշխատանքը, ինչը բանակցային գործընթացի զարգացման պատմությունը լուսաբանող մի հաջողված փորձ է: Պատմաբանը մեր հետազոտության նպատակների տեսակետից մի կարևոր հարցի մասին է գրում, երբ ԵԱՀԿ-ն ներկայացնում է որպես հակամարտությունների կարգավորման մեջ փորձ չունեցող մի կառույց Ղարաբաղյան հակամարտության միջնորդական ջանքերը այդ կառույցին վստահելու պատմությունը քննության առնելիս[3]: Սրանով հանդերձ՝ հեղինակը չի մեկնաբանում միջնորդների առաջարկների հնարավոր անհամատեղելիությունը միջազգային նորմերի ու սկզբունքների հետ՝ չնայած այն հանգամանքին, որ ստեղծում է դա անելու համար անհրաժեշտ պատմաքաղաքական հիմք: Հատկապես կարևոր է վերոգրյալ շարադրանքին հաջորդող հեղինակի մեկ այլ դիտարկում, այն է. «ԵԱՀԽ-ի հիմնադիր փաստաթղթում՝1975 թ.-ի Հելսինկյան Եզրափակիչ ակտում, արձանագրված է պետությունների տարածքային ամբողջականության սկզբունքը, որն Ադրբեջանը փորձում է օգտագործել իր հավակնությունները Լեռնային Ղարաբաղի նկատմամբ արդարացնելու համար»[4]: Սա այն հանգուցակետն է, որտեղ խաչվում են հայ քաղաքական, դիվանագիտական, պատմագիտական մտքի ներկայացուցիչների մոտեցումները՝այդպես էլ անդրադարձ չկատարելով միջնորդների առաջ քաշած սկզբունքների անհամատեղելիությանը կոնֆլիկտների կարգավորման նախադեպերին և դրանց հարակից միջազգային

---

[1] ***Հակոբյան Տ.***, *ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994 թթ.) 2011, էջ 4*

[2] *Նույնը, էջ 157*

[3] ***Բալայան Տ.*** *«Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1991-1994թթ.)» 2004, էջ 151*

[4] *Նույնը*

սկզբունքներին: Մասնավորապես ինքնորոշման իրավունքի և տարածքային ամբողջականության սկզբունքների արհեստական հակադրության մասին են վկայում նաև Ալեքսանդր Մանասյանը և Ալեն Ղևոնդյանը Ադրբեջանական Հանրապետության Գերագույն խորհրդի 1991 թ-ի հոկտեմբերի 18-ի «Պետական անկախության մասին» սահմանադրական ակտին անդրադարձ կատարելիս՝ նշելով, որ «Ակտն ապօրինի և ուժից զրկված էր հայտարարում ԽՍՀՄ կազմավորումից ի վեր Ադրբեջանի վերաբերյալ բոլոր ակտերը և Ադրբեջանական Հանրապետությունը սահմանադրորեն հայտարարում էր 1918-1920 թթ. գոյատևած, միջազգային հանրության կողմից դե յուրե չճանաչված և առանց սահմաններ ձեռք բերելու պատմությունից հեռացած ԱԴՀ-ի իրավահաջորդ»[1]: Այստեղ տեղին է հիշատակել նաև Ա. Հարությունյանի և Ս. Պետիկյանի անդարդարձը արցախցիների ինքնորոշման ժամանակակից փուլի իրավական գործընթացին իրենց «Роль Референдума О Независимости Республики Арцах (Нагорно-Карабахской Республики) В Деле Построения Государственности» հոդվածում[2]: : Հեղինակները ներկայացնում են ինչպես 1991 թվականի սեպտեմբերի 2-ին ԼՂԻՄ-ում և Շահումյանի շրջանում պետական ինստիտուտների ձևավորման սկիզբը, Արցախի ժամանակավոր կարգավիճակի ծնունդը, այնպես էլ լուսաբանում 1991 թվականի նոյեմբերի 27-ի՝ հանրաքվեին առնչվող որոշման իրավարարությունը, ինչը ևս մեկ անգամ բացահայտում է այն խզումը, որ առկա է միջնորդների առաջարկների և Արցախի հարցի իրավաքաղաքական տրամաբանության միջև: Թվում է՝ հայ հասարակագետները հանգում են միևնույն եզրակացության, սակայն միջնորդների առաջարկների և միջազգային նախադեպերի ու սկբունքների անմահատեղելիության հարցին այդպես էլ հստակ անցում չի կատարվում: Մեր տեսադաշտում եղած գրականության մեջ կուզեինք առանձնացնել պրոֆեսոր Ա. Մանասյանի «Արցախյան հիմնախնդիր: նորովի իմաստավորման ենթակա հարցեր» հոդվածը, որում արված պարզաբանումներն ու շեշտադրումներն ամենասերտ առնչակցություններն ունեն սույն հոդվածի նպատակների հետ և, թեպետ անուղղակիորեն, բայց ուշադրություն են հրավիրում մադրիդյան սկզբունքների՝միջազգային իրավական ուժ ունեցող նորմերի հետ անհամատեղելիությանը: Այսպես՝ հեղիակը հայտնում է, որ «արցախահայությունը XX դարում երկու անգամ ինքնորոշվել է այլ պետության իրավադասությունից դուրս գտնվող կամ այլ կերպ՝ որևէ մի պետության մաս չկազմող և այդ իմաստով իրենից բացի որևէ մեկին

---

[1] ***Մանասյան Ա. և Ղևոնդյան Ա.***, *«Լեռնային Ղարաբաղ. ինչպե՞ս է դա եղե», Հանրային կապերի և տեղեկատվական կենտրոն, Երևան, 2011, էջ 105*

[2] ***Арутюнян А., Петикян С.***, *Роль Референдума О Независимости Республики Арцах (Нагорно-Карабахской Республики) В Деле Построения Государственности, Кавказ в геополитических интересах региональных и мировых держав, ДГТУ-Принт, Степанакерт – Ростов-на-Дону, 2018, 52-67*

չպատկանող տարածքներում՝ դրանց կարգավիճակի մասին միջազգային իրավական հիմքերի բացակայության պայմաններում»[1]: Հաջորդ գլխում նպատակ ենք հետապնդում զինադադարի պայմանագրերի, դրանցից բխեցվող տրամախոսության և այլ նորմերի հիման վրա հստակեցնել, որ ոչ միայն Արցախի պատմաքաղաքական և իրավաքաղաքական էությունը, այլև միջազգային պրակտիկան անմեկտեղելի են դարձնում մադրիդյան սկզբունքները իրենց՝ խնդրի կարգավորման խաղաղաստեղծ և իրավարար առաքելության հետ:

1.2 Մադրիդյան սկզբունքներ: ընդհանուր նկարագրությունը և միջազգային նորմերի հետ անհամատեղելիությունը

Նախքան մադրիդյան սկզբունքները մասնավորից ընդհանուր քննադատական-նախադեպային վերլուծության ենթարկելը դրանք միջազգային նորմերի ու հակամարտությունների կարգավորման համաշխարհայնորեն ընդունելի օրինաչափությունների դաշտում տեղորոշելը՝ հիշատակենք մադրիդյան սկզբունքները[2]: Դրանք են՝

ա) Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ տարածքների ապառազմականացումը և տարհանումը (evacuation and demilitarization):

բ) Լեռնային Ղարաբաղի միջանկյալ կարգավիճակ՝ անվտանգության և ինքնակառավարման երաշխիքների տրամադրմամբ:

գ) Հայաստանը Լեռնային Ղարաբաղին կապող միջանցք:

դ) Լեռնային Ղարաբաղի վերջնական իրավական կարգավիճակի վճռում՝ ապագայում պարտադիր իրավական ուժ ունեցող կամարտահայտման միջոցով

ե) բոլոր փախստականների և ներքին տեղահանված անձանց վերադարձ իրենց նախկին բնակության վայրեր

զ) անվտանգության միջազգային երաշխիքներ, որոնք կներառեն խաղաղապահ գործողություն

Այսպիսով՝ առաջին կետով փուլային կարգավորում ենթադրող մադրիդյան սկզբունքերը հակասության մեջ են մտնում ինչպես միջազգային նորմերի, այնպես էլ արցախյան հակամարտության պատմության հետ՝ խեղաթյուրելով հակամարտության էությունը և երկրորդելով արցախահայության շահերը: Հատկանշական է, որ Լեռնային Ղարաբաղի շուրջ տարածքերի ապառազմականացումը և տարհանումը չի հիշատակում Շահումյանի հայաբնակ շրջանը: Եթե ապառազմականացումը վերաբերվում է նախքան հակամարտության ժամանակակից փուլի սկիզբը իրադրության վերականգնմանը, ապա առնվազն տարօրինակ է, որ այդ փուլից դուրս է մնում բռնի հայաթափված

---

[1] ***Մանասյան Ա.*** *Արցախյան հիմնախնդիր նորովի իմաստավորման ենթակա հարցեր, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն», 2019 № 3 (30), էջ 39* http://ysu.am/science/hy/Alexander-Manasyan

[2] *Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries, 10 July, 2009, L'Aquila* https://www.osce.org/mg/51152

Շահումյանի շրջանը: Այս իմաստով միջնորդների առաջարկը փաստորեն թիրախավորում է նաև Արցախի սուբյեկտայնությունը, քանի որ ինքորոշման իր անքակտելի իրավունքն իրացրած արցախահայությունը անկախության հանրաքվեն անցկացրել է ոչ միայն նախկին ԼՂԻՄ տարածքում, այլև Շահումյանի շրջանում: Սրանից հետևում է, որ Արցախը բանակցային գործընթաց վերադարձնելու անհրաժեշտությունը կարևոր է նաև արցախահայության սուբյեկտայնության այնպիսի աստիճանի բարձրացման իմաստով, որը թույլ կտա առնվազն տարածքների ապառազմականացումը դարձնել հակամարտող կողմերի ընդհանուր պարտավորություն: Ենթադրում ենք, որ Ադրբեջանի Հանրապետության ղեկավարությունը պատրաստ չէ Շահումյանի շրջանի դեօկուպացիային, ինչը փաստորեն մադրիդյան սկզբունքերի առաջին կետը դարձնում է միակողմանի զիջումների չհիմնավորված պահանջ: Եթե նախկին ԼՂԻՄ հարակից շրջանների ապառազմականացումը հիմնավորվում է այն պնդմամբ, որ դրանք Սովետական Ադրբեջանի մաս են կազմել, ապա նույն տրամաբանությամբ միջնորդները կարող էին պահանջել ամբողջ Արցախի ապառազմականացում, ներառյալ՝նախկին ԼՂԻՄ-ը, ինչն իրատեսորեն չեն արել: Մյուս կողմից, եթե առաջարկի նպատակն է Արցախի ինքապաշտպանական ուժերի վերահսկողության տակ այս փուլում թողնել այն տարածքը, որը արցախահայության ինքնորոշման իրավունքի և պահանջատիրության արեալն է, ապա այն ոչ միայն նախկին ԼՂԻՄ-ն է, այլև Շահումյանի շրջանը, ուստի հարկ ենք համարում կրկնել, որ առաջին կետի պահանջը թիրախավորում է արցախահայության շահերը և չի ճանաչում նրա սուբյեկտայնությունը իր խորհրդային տարիների բնակության ողջ տարածքում:

Առաջին կետի անթույլատրելիությունը, սակայն, չի սահմանափակվում դրա տրամաբանության նկատմամբ ներհակ բնույթով: Սահմանների որոշման համար բացակայում են երեք նախապայման: Առաջին՝ Արցախը, զինդադար կնքած հակամարտության կողմերից մեկը, չի մասնակցում բանակցային գործընթացին, ինչն անթույլատրելի է դարձնում նման կարևորագույն հարցերի վճռումը: Անգամ ինքնորոշում-տարածքային ամբողջականություն դիխոտոմիայի (մեր համոզմամբ առնվազն Արցախի դեպքում արհեստական հակադրության) տեսանկյունից անհասկանալի է ինքնորոշվող միավորի ճակատագիրն առանց դրա մասնակցության լուծելու փորձը, մինչդեռ բանակցությունների հիմքում հենց ինքնորոշման ու դրա ձևաչափի հարցն է եղել մինչ օրս: Երկրորդ՝, Արցախի անվտանգությունը չի կարող դրվել հարցականի տակ անգամ տարածքային փոփոխությունների գնով, ինչպիսին, օրինակ, նախկին ԼՂԻՄ հարակից տարածքների միացումն է Արցախին: Անկլավի կարգավիճակում Արցախը չի կարող ունենալ անվտանգության կայուն, երկարաժամկետ երաշխիքներ, իսկ Հայաստանին կապող միջանցքը մեծ հաշվով չի լուծում այս խնդիրը: Այս հարցում հայկական կողմը կարող է ակնկալել միջազգային ըմբռնում կամ ձգտել ձևավորելու ադրբեջանական

ագրեսիան դատապարտող, դրա հետևանքների վերացման անհրաժեշտությունը գիտակցող գործընկեր պետությունների և կազմակերպությունների շրջանակ, եթե անդրադարձ կատարի հակամարտության ծագման և ընթացքի պատմությանը: Այս իմաստով առանձնակի կարևորում ենք երկու հանգամանք. 20-րդ դարում ՄԱԿ-ի գլխավորությամբ ապագաղութացման գործընթացը և 90-ականներին միջազգային հանրության դիրքորոշման օրինակներ, որոնք հույս են ներշնչում առ այն, որ հնարավոր է դիվանագիտական նպատակամետ ջանքեր գործադրելով հասնել ագրեսիայի և դրա բոլոր դրսևորումների ճանաչման, դրա հետևանքների վերացման առանց նախապայմանների, ինչպես նաև բռնարարքները, դիցուք, էթնիկական կամ ազգային պատկանելությամբ պայմանավորված զանգվածային բռնությունները՝ կոտորածները, կարգավիճակի և տարածքային ճշգրտումների հարթության վրա դիտարկելուն: Այսպես՝ ՄԱԿ-ի գաղութացված երկրներին և ժողովուրդներին անկախություն տալու հռչակագիրը 20-րդ դարում ինքնորոշման հաղթարշավի իրավական դրսևորում էր, որն ուներ իրավաքաղաքական մեծ նշանակություն: Միջազգային իրավունքի պրոֆեսոր Էդվարդ Մկվինին (Edward McWhinney) այս դեկլարացիայի համատեքստում խիստ ուշագրավ և ուսանելի մեկնաբանություն է ներկայացնում ապագաղութացված աֆրիկյան երկրների սահմանազատման վերաբերյալ: Նա մասնավորապես ասում է. «1514 (XV) բանաձևից կողմնակի հարցեր են առաջանում, որոնք վերաբերվում են նախկին գաղութային շրջանից մնացած տարածքային սահմանների իրավական առումով շարունակական իրավունակության (validity) հետ կապված հետևանքներին ապագաղութացման համատեքստում: Վաղ հետգաղութային շրջանում Աֆրիկյան միության կազմակերպությունը դրսևորել է անհանգստություն առ այն, որ խուսափեն սահմանների շուրջ ներքին հակամարտություններից և դրա հետևանք հանդիսացող «բնական սահմանները» վերականգնելուն միտված ռազմական միջոցներից: Պրագմատիկ որոշումն այն էր, որ նորանկախ աֆրիկյան պետությունների համար ամենախելամիտը, առնվազն այդ պահին, իրենց նոր ժառանգած տարածքային սահմանազատումների լեգիտիմությունն ընդունելն էր, որտեղ նրանք, ինչպես շատ հաճախ պատահում էր, ունեին կամայականորեն բաժանված բնիկ ժողովուրդներ կամ «ազգեր», որոնք պատկանում էին ուրույն էթնոկրոնական համայնքների»[1]: Այսպիսով՝ ակնհայտ է, որ միջազգային խաղաղության պահպանման և ազգերի միջև համագործակցության զարգացման նպատակով միջազգային պրակտիկայում կա նախադեպ, երբ տարածքային վեճերը հարթվում կամ դրանք կանխում են փոխադարձ ըմբռնումով և ժամանակին կամայական

[1] *Edward McWhinney Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples; UN Audiovisual Library of International Law, p. 3, 2008* file:///C:/Users/Admin/Desktop/New/Political%20Science%20and%20other/Conflict/colonial%20declaration.pdf

սահմանազատումների արդյունքում վիճելի սահմանների ժառանգության լեգիտիմացմամբ: Մենք լրիվությամբ անհավանական ենք համարում, որ Ադրբեջանում դրսևորեն ողջախոհություն՝ հանուն խաղաղության այս հարցում, ինչը սակայն չի զրկում հայկական դիվանագիտությունը վերոբերյալ օրինակով պահանջելու ճանաչել գոյություն ունեցող սահմանների լեգիտիմությունը որպես ժառանգություն, իսկ սահմանների ճշգրտման անհրաժեշտության պարագայում բարձրացնել ինչպես Շահումյանի շրջանի, այնպես էլ ԽՍՀՄ կազմում Լեռնային Ղարաբաղի սահմանների փոփոխության հարցը, ինչի վերջնարդյունքում ստեղծվեց ԼՂԻՄ-ը 80-ականների վերջի իր սահմաններում: Այլ կերպ ասած՝ Արցախը բանակցային գործընթաց վերադարձնելուն զուգահեռ անհրաժեշտ է արցախի սուբյեկտայնության հարցը դիտարկել ԼՂԻՄ սահմաններից անդին՝ Լեռնային Ղարաբաղի պատմական տարածքի վրա, ինչը խորհրդային տարիներին փոփոխվել է կամայականորեն և հետևաբար չի արտահայտել արցախահայության և ընդհանրապես հայության կամքը: Երկրորդը անվտանգության խնդիրն է: Թեպետ հայկական դիվանագիտությունը չի թաքցնում նախկին ԼՂԻՄ հարակից տարածքաները նշանակությունն անվտանգության առումով, մեր համոզմամբ անհրաժեշտ է միջազգային հանրությանը պատրաստել այն զարգացումներին, որոնք այդ տարածքները, անկախ պատմաքաղաքական կամ իրավական վերոնշյալ կամ այլ գործոնների, պերմանենտ կերպով կդիտարկվեն որպես Արցախի անվտանգության, ասել է թե՝սահմանների անքակտելիության կարևոր և անփոխարինելի բաղկացուցիչ: Կարևոր է, օրինակ, որ հայկական դիվանագիտությունը հնարավորություն ունի հղում կատարելու միջազգային գործընկերների նախկինում ունեցած մոտեցումներին որպես Ադրբեջանի՝ ագրեսորի դերում հանդես գալու փաստարկ: Այդպիսի օրինակ է ԱՄՆ Կոնգրեսի Ներկայացուցիչների պալատի հայտնի 907 բանաձևը[1], որն ընդունվել էր 1992 թվականի հոկտեմբերի 24-ին և արգելում էր Ադրբեջանի կառավարությանն օժանդակությունը մինչև Ադրբեջանի՝ «հստակ քայլեր ձեռնարկելը դադարեցնելու շրջափակումները և այլ ուժի հարձակողական կիրառություններն ընդդեմ Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի»: Ակնհայտ է, որ բանաձևը հարվածում էր Ադրբեջանի՝ խնդիրը ագրեսիայի ճանապարհով լուծելու քաղաքականությանը և վերջինիս անուղղակիորեն, բայց հստակորեն ճանաչում էր որպես ագրեսիա իրականացնող կողմ: Այս և նմանատիպ օրինակները, սակայն, հնարավոր է օգտագործել միայն իրատեսորեն նպատակադրման դեպքում՝ հետևելով միջազգային և աշխարհաքաղաքական գործընթացներին: Վերջիններիս հարափոփոխ բնույթով պայմանավորված՝ երրորդ երկրները կարող են վերանայել կամ վերահաստատել, վերահմաստավորել կամ միտումնավոր տարընթերցել

[1] *Section 907 of the Freedom Support Act; Washington DC, 24 October, 1992* http://www.mountainous-karabakh.org/document.html#.XqGjuykzbIU

իրենց նախկին դիրքորոշումը: Այնուամենայնիվ անհրաժեշտ է դիվանագիտական ջանքեր գործադրել շրջափակումը որպես ագրեսիա ընկալելու ընդհանուր եզրահանգման գալու նպատակով, որի վերացումը որևէ փաստաթղթում, լինի դա փուլային, թե փաթեթային, պայման չի հանդիսանա հայկական կողմից անհիմն զիջումներ կորզելու համար: Ցավալիորեն ստիպված ենք նշել, որ մադրիդյան սկզբունքներում ագրեսիա, մարդկանց բռնի տեղահանություն և ռազմական գործողություններ սանձազերծած կողմը՝ Ադրբեջանը, հանդես է գալիս պահանջատիրության դիրքերից՝ կապելով իր կողմից ագրեսիվ գործողությունների դադարեցումը, այսինքն՝հաղորդակցության ուղիների բացումը, հայկական կողմի միակողմանի տարածքային զիջումների հետ, որոնք ինչպես արդեն ասվեց, հակասում են միջազգային պրակտիկային ապագաղութացումից (կարդալ՝կամարտահայտման հնարավորության բացակայությանը հաջորդած ինքնորոշման իրավունքի իրացումից) հետո սահմանների լեգիտիմացմանը կամ անվտանգության պերմանենտ երաշխիքների անխախտելիությանը: Այս վերջին փաստարկի տիրույթում պետք է դիտարկել նաև մադրիդյան սկզբունքների «գ» կետը, որը նախատեսում է միջանցք Հայաստանի և Արցախի միջև այն դեպքում, երբ Արցախի անվտանգության պերմանենտ երաշխիքները (նախկին ԼՂԻՄ հարակից շրջանները) արդեն ապահովում են Հայաստանի և Արցախի միջև կապը և ավելի վաղ բերված հիմնավորումներով չեն կարող ենթարկվել երաշխիքների պերմանենտությանը վնասող կամ դրանք անդառնալիորեն փոխող ազդեցությունների՝ առավել ևս առանց արցախահայության ձայնի իրավունքի: Այս վերջին դիտարկման հետ ուղղակի առնչակցություն ունի մադրիդյան սկզբունքների «բ» կետը Արցախին տրվող միջանկյալ կարգավիճակի, ինքնավարության և անվտանգության երաշխիքների մասին, որոնք, ըստ ամենայնի, ամենաշատն են կտրված իրականությունից և ամենաանհեռատես ձևակերպումներն են, եթե հաշվի առնենք հակամարտությունների կարգավորման միջազգային փորձը: Այս դիխոտոմիային լուծում տալու համար է, որ համեմատում և համադրում ենք այլ նմանատիպ էթնոքաղաքական հակամարտությունների ժամանակ կնքված զինադադարի պայմանագրերը, մասնավորապես Կոսովոյի, Բոսնիայի, Մերձնեստրի, Աբխազիայի և Հարավային: Այս հակամարտություններն ընտրվել են որոշակիորեն ընդհանրացված չափանիշների հիման վրա, ինչպիսիք են էթնոքաղաքական բնույթը, երրորդ կողմի ուղղակի կամ միջնորդավորված միջամտությունը, խաղաղապահ կամ խաղաղարար միջազգային մեխանիզմների առկայությունը, ավելի փոքր միավորի հակամարտությունն ավելի մեծ հարևանի կամ նախկինում միևնույն քաղաքական միավորի մաս կազմած երկու և ավելի մասերի միջև, ագրեսիայի կամ ինքնորոշման բաղադրիչը, Արցախին աշխարհագրական մերձավորությամբ և աշխարհաքաղաքական կոնֆիգուրացիաների համադրելիությամբ, խնդրի արդի փուլի ժամանակագրական համադրելիությամբ և հակամարտությունը ծնող

պատճառների ընդհանրական նկարագրությամբ: Ինչպես ցույց կտա մեր համեմատական վերլուծությունը, անկախ պատմաքաղաքական և իրավաքաղաքական զանազան ասպեկտների համադրումից անգամ, հստակ է, որ մադրիդյան սկզբունքներն անհամատեղելի են արցախյան հակամարտության զինադադարի դրույթներով և դրանց հաջորդած զարգացումների տրամաբանությամբ պայմանավորված, ինչը արցախյան հակամարտության տարբերակիչ հատկանիշներից է այլ նմանատիպ հակամարտությունների ընդհանրության մեջ: Ավելի պատկերավոր ասած, Արցախի դեպքում խնդրի կարգավորման իրական հնարավորությունների դաշտից դուրս են նաև մադրիդյան սկզբունքների «դ», «ե», «զ» կետերը: Այսպես՝ 1992 թվականին հետխորհրդային տարածքի հակամարտություններից՝ Մերձդեստրյանի[1] զինադադարի համաձայնագիրը կնքվեց Մոլդովայի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև: Զինադադարի համաձայնագրի երկրորդ հոդվածով կողմերը պայմանավորվում էին դուրս բերել իրենց զինված ուժերի զորամիավորումներն ու այլ զինված կազմավորումները: Կողմերը պատրաստվում էին ձևավորել Վերհսկողական կոմիտե (Control Committee): Կոմիտեն պետք է իր տրամադրության տակ ունենար երկու կողմի կամավորներից բաղկացած զինված միավոր (contingent) զինադադարի պահպանման և անվտանգության նկատառումներով: Ավելին՝ զինադադարի պայմանագրի Հոդված 5-ը լուծում էր կողմերի միջև հաղորդակցության և բնականոն հարաբերությունների հաստատման խնդիրը՝ վճռելով, որ «հակամարտության կողմերը համարում են ցանկացած պատժամիջոցների կամ շրջափակման կիառությունն անընդունելի: Այս համատեքստում, ապրանքների և ծառայությունների տրամադրման, ինչպես նաև անձանց տեղաշարժի բոլոր խոչընդոտները պետք է անհապաղ վերացվեն»: Փաստորեն, կողմերը զինադադարի պայմանագրով բացում էին հաղորդակցության ուղիները, վերականգնում բնականոն հարաբերությունները, ստեղծում անվտանգության ապահովմա երկուստեք երաշխիքներ:

Աբխազիայում[2] եռակողմ զինադադարի պայմանագիրն ուժի մեջ մտավ 1993 թվականի հուլիսի 28-ին, որով կողմերը ձևավորում էին միջանկյալ հսկողության խմբեր (interim monitoring groups) զինադադարի ռեժիմը վերահսկելու համար՝ բաղկացած ներգրավված երեք կողմերից: Այլ կերպ ասած՝ զինադադարի պայմանագիրը միջանկյալ պայմանավորվածության, զինադադարի պահպանման, եռաչափ համագործակցության մեխանիզմ էր ներդնում: Սակայն զինադադարի անվտանգության բաղկացուցիչն այս

---

[1] *UN Security Council, Agreement on the principles for a peaceful settlement of the armed conflict in the Dniester Region of the Republic of Moldova, pp. 4-5* https://peacemaker.un.org/moldova-peacefullsettlementdniestr92

[2] *UN Security Council AGREEMENT ON A CEASE-FIRE IN ABKHAZIA AND ARRANGEMENTS TO MONITOR ITS OBSERVANCE, s26250, English, pp. 6-7, Sochi, 27 July 1993* https://peacemaker.un.org/georgia-ceasefireobservance93

ամենով չէր սահմանափակվում՝. Կողմերն ավելի հեռուն գնացին և որոշեցին «հրավիրել միջազգային դիտորդների և խաղաղապահ ուժերի», իսկ դրանց կազմը որոշել ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարի և Անվտանգության խորհրդի հետ համատեղ: Փաստորեն խաղաղապահների մուտքը որպես անվտանգության միջազգային երաշխիք և խաղաղատեսղծության հույժ կարևոր գործոն այս դեպքում ներառված են զինադադարի համաձայնագրում: Վրաստանի հետ մեկ այլ հակամարտության՝ Հարավային Օսիայի[1] զինադադարի պայմանագիրը նույնպես ներառում է ինչպես ապառազմականացման, այնպես էլ խաղաղության պահպանման համատեղ մեխանիզմներ ներդնելու, տնտեսական հարաբերությունները վերականգնելու և որ, ըստ մեզ, Արցախ-Ադրբեջան հակամարտության տեսակետից ամենակարևորն է՝ շրջափակումն անմիջապես դադարեցնելու մասին դրույթներ:

Մեկ այլ խիստ ուշագրավ օրինակ է Կոսովոն[2]: Կոսովոյի զինադադարի համաձայնագրի միայն վերտառությունը՝ Կոսովոյում ինքնակառավարման և խաղաղության միջանկյալ համաձայնագիր մադրիդյան սկզբունքների մի շարք պահանջների՝ զինադադարի համաձայնագրի ծիրից դուրս բերելով, դեպի հաշտության համաձայնագիր այսպես ասած ժամանակային ու տրամաբանական փոխանցում անելու չհաջողված փորձ է: Նախ՝ կարևոր ենք համարում շեշտել, որ այս համաձայնագրում հղում է կատարվում Հարավսլավիայի տարածքային ամբողջականությանը, ինչը, սակայն, հետագայում չխանգարեց ֆեդերալ հանրապետության մաս կազմող հանրապետություններին, մինչև անգամ՝ միութենական հանրապետության կարգավիճակ չունեցող Կոսովոյին անկախություն ձեռք բերել: Այնուհանդերձ համաձայանգիրը հնարավորություն է ընձեռում Կոսովոյում բնակվող քաղաքացիներին ունենալու օրենսդիր, դատական և գործադիր մարմիններ, անցկացնելու ազատ և արդար ընտրություններ: Փաստորեն խաղաղաստեղծության սկզբնական փուլում, չնայած նրան, որ միջազգային հանրությունը Կոսովոն դիտարկում էր Հարավսլավիայի տարածքային ամբողջականության համատեքստում և վերահաստատում էր իր հետևողականությունն այս սկզբունքի հարցում, Կոսովոյի բնակիչներին տրվում էին ինքնակառավարման և պետականաշինության կոնկրետ ինստիտուցիոնալ երաշխիքներ: Այլ կերպ ասած՝ մադրիդյան սկզբունքները ոչ միայն Բիշկեկի զինադադարի այս բացը չեն մատնանշում, այլև չեն տալիս Արցախին ինքնակառվարման ինստիտուցիոնալ երաշիքներ: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ Արցախն արդեն ունի դատական, օրենսդիր ու գործադիր մարմիններ, անցկացնում է ազատ և արդար ընտրություններ, ունի սահմանադրություն, դրոշ և այլ պետական ատրիբուտներ՝ մադրիդյան սկզբունքները փաստորեն խոստանում են

[1] *AGREEMENT on Principles of Settlement of the Georgian - Ossetian Conflict, 12 June, 1992* https://www.peaceagreements.org/view/1699

[2] *UN Security Council, Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo, 7 June, 1999, pp. 3-5* https://peacemaker.un.org/kosovo-rambouilletagreement99

Արցախին հեռու ապագայում, կամ միգուցե շատ ավելի վաղ տարածքներ զիջելու դիմաց օժտել նրանով, ինչ Արցախն արդեն ունի՝ ինքնակառավարում և պետական հաստատություններ։Նույն համաձայնագրով լուծվում է նաև փախստականների և տեղահանվածների վերադարձի հարցը, մի բան, որ ներառված չէ Բիշկեկի զինադադարում և կրկին փորձ է արվում մադրիդյան սկզբունքների միջոցով այն լուծել այսպես ասած խաղաղության շրջանակային կամ փուլային համաձայնագրի հաշվին, ընդ որում առկախված է մնում ադրբեջանահայության ցեղասպանության, ունեզրկման և հայրեզրկման, ինչպես նաև Շահումյանի շրջանի դեօկուպացիայի հարցը։

1992-ի ապրիլի 12-ի Բոսնիայի[1] զինադադարի պայմանագրով երեք կողմերը վերահաստատում էին իրենց ընդդիմությունը տարածքային փոփոխություններին, ետ քաշում ծանր հրետանին և պայմանավորվում փախստականների վերադարձի շուրջ։ Պարզից էլ պարզ է, որ այս երեք սկզբունքներից և ոչ մեկը հայ-ադրբեջանական հակամարտությունների կողմերից ոչ մեկը չի պարտավորվել ընդունել Բիշկեկի զինադադարով, ուստի այս օրինակը հերթական անգամ հաստատում է մեր այն վարկածը, որ մադրիդյան սկզբունքները փորձ են կատարում վերաիմաստավորել հաշտության պայմանագիրը՝ դրանց մեջ ներառելով անկատար զինադադարից դուրս մնացած սկզբունքներ՝ առանց հաշվի առնելու արցախահայության դիրքորոշումն այս հարցում։ Մասնավորապես հարկ է միջնորդների ուշադրությունը հրավիրել այն ազդու փաստի վրա, որ անվտանգության և պետական ինքնակառավարման երաշխիքներ արցախահայությունը ստացել է իր պետականաստեղծ գործունեության և ինքնապաշտպանության արդյունքում, ուստի զավեշտալի են միջազգային հանրության առաջ քաշած սկզբունքները, որոնք արցախցիներից փորձ է կատարվում վերցնել նրանց փորձված և արդարացված անվտանգությունը (անհիմն և Ադրբեջանի հետ առնչություն չունեցող տարածքային զիջումներ), զրկել նրան դե ֆակտո անկախությունից, ինչի դիմաց նրան վերադարձնել միջանկյալ կարգավիճակ: Վերջինիս անորոշությունից տրամաբանված ենք համարում ենթադրել, որ հերթական անգամ Արցախին փորձ է արվում միակողմանի զիջումների դիմաց տալ այն կարգավիճակն ու պետականաշինության գործիքակազմը, ինչն այն առանց այդ էլ ունի։

Ամփոփում

Կատարված ուսումնասիրությունների հիման վրա, հիմնավորապես հանգում ենք հետևյալ եզրակացություններին և դրանք ներկայացնում հայկական կողմի կամ կողմերի համար դիվանագիտական նախաձեռնողականության համատեքստում հաջորդիվ առաջարկվող բանաձևերի և դրույթների տեսքով։ Կարևոր ենք համարում շեշտել, որ

[1] *Bosnia-Herzegovina ceasefire agreement, 12 April, 1992, the University of Edinburgh, Peace Agreements Database https://www.peaceagreements.org/view/1470/Bosnia-Herzegovina%20Ceasefire%20Agreement*

հոդվածում դե ֆակտո Արցախի Հանրապետություն եզրը դիտարկելով և նրա՝ բանակցային գործընթաց վերադարձի անհրաժեշտությունը ներկայացնելով հանդերձ, մենք ամենևին նկատի չունենք, որ Արցախի ճակատագիրը վճռված է որպես անկախ պետություն և կարծում ենք, որ Արցախի դե ֆակտո կարգավիճակի ճանաչումը խոչընդոտ չի հանդիսանում նրա և Հայաստանի Հանրապետության վերամիավորման համար ոչ փաստացի, ոչ իրավականորեն: Այսպիսով՝

1. Հայաստանի Հանրապետությունը կարող է ներկայացնել Արցախի շահերը բանակցություններում որպես նրա անվտանգության երաշխավոր, բայց հրաժարվում է նրան իր քաղաքական ճակատագրի մասին որոշումներ պարտադրելուց, ինչը կոպտորեն կխախտեր ազգերի ինքնորոշման իրավունքը: Ուստի, բանակցություններն առանց Արցախի ընտրված ներկայացուցիչների դատապարտված են ձախողման կամ անիմաստ են և ենթակա են ձևաչափային փոփոխության «ապրիորի» (a priori):

2. Հաշտության համաձայնագիրը չի կարող դառնալ զինադադար-2: Ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, զինադադարը որպես կանոն ենթադրում է խաղաղության և կայունության զատորոշ մեխանիզմների ներդրում, ինչպիսիք են ապաշրջափակումը, փախստականների վերադարձը, ապառազմականացումը, խաղաղապահ ուժերը, տնտեսական համագործակցությունը և այլն: Արցախահայությունը զրկված է եղել բոլոր այս առավելություններից Բիշկեկի զինադադարով և ստիպված է եղել դրանց ինքնուրույն լուծումներ գտնելու, ուստի վերոնշյալ դրույթների իրագործումը պիտի դիտարկել բանակցություններին զուգահեռ՝ նախքան հաշտության համաձայնագիր կնքելը և մեծ հաշվով չներառել հաշտության պայմանագրում:

3. Արցախն ունի և՛ անվտանգություն, և՛ ինքնակառավարման խիստ բարձր մակարդակ՝ դե ֆակտո անկախություն: Անվտանգության միջազգային երաշխիքներ և միջանկյալ կարգավիճակ Արցախին առաջարկել կնշանակի գործընթացը անտրամաբանական հուն մտցնել: Հաշտության պայամանգիրը չի կարող Արցախին զրկել անվտանգությունից ու պետական հաստատութենական ատրիբուտներից, ապա դրանք նրան վերադարձնել փոխզիջումների անվան տակ՝ պարտադրելով միակողմանի տարածքային զիջումներ: Փոխզիջումները կարող են ենթադրել, որ արցախահայությունը ստանում է այն, ինչ դեռ չունի, օրինակ՝ անկախության կամ հայրենիքի հետ վերամիավորման միջազգային ճանաչում, Շահումյանի շրջանի վերադարձ, բոլոր ադրբեջանահայերի նյութական, բարոյական և տարածքային փոխհատուցում և այլն:

4. Արցախահայությունը կարող է ներկայացնել Բաքվի, Սումգայիթի, Գանձակի և մնացած ադրբեջանահայության շահերը, որոնք

ցեղասպանվել, ունեզրկվել, հայրենազրկվել են[1] Արցախի շուրջ հակամարտության 20-րդ դարի վերջից սկսած հակամարտության նոր փուլի արդյունքում և չեն ստացել ոչ նյութական, ոչ բարոյական փոխհատուցում

5. Ադրբեջանի կողմից Շահումյանի շրջանի օկուպացիան, Հայաստանի և Արցախի շրջափակումը, Գուրգեն Մարգարյանի դեպքը և ապրիլյան պատերազմի նմանատիպ դրվագներ թույլ են տալիս պնդել, որ Ադրբեջանը պատրաստ չէ խաղաղության, և կողմերը պետք է անհապաղ վստահության ամրապնդման միջոցներ ձեռնարկեն. բացեն հաղորդակցության ուղիները, հետ քաշվեն դիպուկահարները, դադարեցվի Հայաստանի և Արցախի շրջափակումը՝ առանց նախապայմանների: Անհրաժեշտ է ակնկալել, որ միջնորդները կընդունեն անկատար զինադադարի թերությունների շտկումը կամ վստահության մեխանիզմների ներդրումը՝ Արցախից միակողմանի տարածքային զիջումներ կորզելով պայմանավորելու Ադրբեջանի դիրքորոշման անընդունելիությունը:

6. Անհրաժեշտ է ձևավորել բանակցությունների «արցախյան օրակարգ», որում Արցախը հնարավորություն կունենա կանխելու արցախահայության շահերը հաշվի չառնող մոտեցումների քննարկումը, արծարծել Շահումյանի շրջանի, ադրբեջանահայության փոխհատուցման, սահմանների՝որպես անվտանգության երաշխիքի փոփոխության անհնարինության հարցերը, մերժելու միջանկյալ կարգավիճակի և անվտանգության միջազգային երաշխիքների տրամադրումը տարածքային զիջումների դիմաց այն հիմքով, որ անվտանգության երաշխիքներ և միջանկյալ կարգավիճակ՝փաստացի աննկախություն, Արցախն արդեն ունի:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բալայան Տ. «Ղարաբաղյան հիմնահարցը և միջազգային դիվանագիտությունը (1991-1994 թ.)» 2004:
2. Հակոբյան Տ., ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994 թթ.) 2011:
3. Մանասյան Ա. Արցախյան հիմնախնդիր նորովի իմաստավորման ենթակա հարցեր, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Հայագիտություն», 2019 № 3 (30), էջ 39 http://ysu.am/science/hy/Alexander-Manasyan:
4. Մանասյան Ա. և Ղևոնդյան Ա., «Լեռնային Ղարաբաղ. ինչպե՞ս է դա եղե», Հանրային կապերի և տեղեկատվական կենտրոն, Երևան, 2011:
5. Մանասյան Ա., Ինչու՞ Ադրբեջանական

[1] ***Մանասյան Ա.***, *Ինչու՞ Ադրբեջանական հանրապետության ցեղասպանական վարքը արտացոլված չէ նրա քաղաքական նկարագրում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 2018 № 3 (27), էջ 21-38*

հանրապետության ցեղասպանական վարքը արտացոլված չէ նրա քաղաքական նկարագրում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն», 2018 № 3 (27), էջ 21-38:
6. Арутюнян А., Петикян С., Роль Референдума О Независимости Республики Арцах (Нагорно-Карабахской Республики) В Деле Построения Государственности, Кавказ в геополитических интересах региональных и мировых держав, ДГТУ-Принт, Степанакерт – Ростов-на-Дону, 2018.
7. AGREEMENT on Principles of Settlement of the Georgian - Ossetian Conflict, 12 June, 1992 https://www.peaceagreements.org/view/1699.
8. Bosnia-Herzegovina ceasefire agreement, 12 April, 1992, the University of Edinburgh, Peace Agreements Database https://www.peaceagreements.org/view/1470/Bosnia-Herzegovina%20Ceasefire%20Agreement.
9. Edward McWhinney Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples; UN Audiovisual Library of International Law, p. 3, 2008 file:///C:/Users/Admin/Desktop/New/Political%20Science%20and%20other/Conflict/colonial%20declaration.pdf.
10. Section 907 of the Freedom Support Act; Washington DC, 24 October, 1992 http://www.mountainous-karabakh.org/document.html#.XqGjuykzbIU.
11. Statement by the OSCE Minsk Group Co-Chair Countries, 10 July, 2009, L'Aquila https://www.osce.org/mg/51152.
12. UN Security Council, Agreement on the principles for a peaceful settlement of the armed conflict in the Dniester Region of the Republic of Moldova, pp. 4-5 https://peacemaker.un.org/moldova-peacefullsettlementdniestr92.
13. UN Security Council AGREEMENT ON A CEASE-FIRE IN ABKHAZIA AND ARRANGEMENTS TO MONITOR ITS OBSERVANCE, s26250, English, pp. 6-7, Sochi, 27 July 1993 https://peacemaker.un.org/georgia-ceasefireobservance93.
14. UN Security Council, Interim Agreement for Peace and Self-Government in Kosovo, 7 June, 1999, pp. 3-5 https://peacemaker.un.org/kosovo-rambouilletagreement99.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Մ.Ավանեսյանը:

ՀՏԴ327(470:44)
Ընդհանուր պատմություն

Валерий АВАНЕСЯН
кафедра истории АрГУ, д.и.н., профессор

КОХИНХИНСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ КАК ЧАСТЬ ДАЛЬНЕВОСТОЧНОЙ ПОЛИТИКИ НАПОЛЕОНА III

В статье анализируется позиция депутатов французского парламента (Плишон, Арман) в форме запроса к комиссару правительства (Билло) и его ответы по целям Кохинхинской экспедиции, а также тронная речь Наполеона III, в которой отмечалось "что нет такой далекой области, где нанесение ущерба чипсти Франции осталось бы безнаказанным". Автор акцентирует внимание на мотивациях профильных министров – министр иностранных дел (Друэн де Люис), министр морского флота и колоний (Шасселю-Лоба), на наличие в колонизируемой территории сельскохозяйственной продукции (шелк, рис, хлопок) для Франции.

Ключевые слова: *французский парламент, комиссар правительства, тронная речь Наполеона III, Кохинхинская экспедиция, миссионеры.*

Վ.Ավանեսյան

ԿՈԽԻՆԽԻՆԻ ԱՐՇԱՎԱՆՔԸ ՈՐՊԵՍ ՆԱՊՈԼԵՈՆ III- Ի ՀԵՌԱՎՈՐ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍ

Հոդվածում վերլուծվում է Ֆրանսիայի խորհրդարանի պատգամավորների (Պլիշոնի, Արմանի) կեցվածքը՝ կառավարության հանձնակատարի (Բիլոյի) կողմից նրանց ուղղված հարցման ի պատասխան, և վերջինիս գնահատականը Կոխինխինի արշավանքի նպատակների վերաբերյալ, ինչպես նաև Նապոլեոն III- ի գահական ելույթի մասին, որում նա նշում է, թե «այդպիսի հեռավոր տարածք չկա, որտեղ Ֆրանսիային վնաս հասցնելը անպատիժ կմնա»: Հեղինակը ընդգծում է նախարարների՝ արտաքին գործերի (Դրուին դե Լուիսի), ծովային և գաղութների (Շասելյու-Լոբա) նախարարների շահագրգռությունը՝ գաղութացված տարածքներում Ֆրանսիայի համար գյուղատնտեսական արտադրանքի (մետաքս, բրինձ, բամբակ) առկայությունն ապահովելու:

Բանալի բառեր՝ Ֆրանսիայի խորհրդարան, կառավարական հանձնակատար, Նապոլեոն III-ի գահական ելույթ, Կոխինխինի արշավանք, միսիոներներ:

V. Avanesyan

THE COCHINCHINA EXPEDITION AS A PART OF FAR EASTERN POLICY OF NAPOLEON III

The article analyzes the position of the deputies of the French parliament (Plishton, Arman) in the form of a request to the government

commissioner (Billo) and his answers on the goals of the Cochinchina expedition, as well as the throne speech of Napoleon III, which noted "that there is no such distant area where damage to France would have gone unpunished." The author focuses on the motivations of the relevant ministers - the Minister of Foreign Affairs (Druin de Luis), the Minister of the Navy and Colonies (Chassel-Loba), on the presence of agricultural products (silk, rice, cotton) for France in the colonized territory.
Keywords: *French parliament, government commissioner, throne speech of Napoleon III, Cochinchina expedition, missionaries.*

Цель статьи – представить Кохинхинскую[1] экспедицию как составную часть далеких экспедиций. Эти завоеваний стали базой для будущей колонии под названием Французский Индокитай. Методы исследования и источниковедческая база остались прежними[2].

Депутат законодательного корпуса Плишон, представитель католической партии выдвинул два аспекта проблемы: а) деятельность миссионеров в этом регионе во имя цивилизации и гуманности, которая сталкивалась с определенными трудностями, и б) реакция французского правительства на трудности этих экспедиций, преследовавших определенные политические и торговые цели, которые стоили Франции больших расходов.

Плишон, в отличие от Армана, выступил против колонизации Кохинхины. На его взгляд было невозможно ограничиться частичным завоеванием, а полное потребовало бы значительной армии и больших расходов. Но главная мысль Плишона заключалась в том, что он признавал за Францией право защищать миссионеров и даже отомстить за их смерть. Тем не менее он считал, что миссионерская деятельность не нуждалась в военном обеспечении.

Билло, комиссар правительства при французском парламенте, назвал оккупацию Сайгона «одним из лучших колониальных и политических предприятий». Говоря о его преимуществах, министр выделил плодородие почвы, безопасность и легкость прохода для крупных кораблей. Он отметил, что народ этой страны тихий и легкоуправляемый. Следовательно, для солидного процветания имелись все элементы.

Для французской торговли большой интерес представляли три вида продукции: шелк, рис и хлопок. С этой точки зрения, оккупация была крупным и прибыльным предприятием. Что касалось расширения военных действий, и в частности против короля, который правил в Хуэ, то правительство об этом не думало.

Билло отметил, что колонизация этой территории будет легкой, потому что там присутствовали все колониальные элементы. Порт Сайгон при режиме свободной торговли получал большие таможенные пошлины. Из Китая и западных стран корабли стекались туда, и торговля оживлялась. Министр выразил уверенность в том, что там не возникнет таких проблем, как в Алжире, по нескольким причинам: превосходные границы, тихий и легко управляемый

---

[1] *Кохинхи́на (фр. Cochinchine, вьетн. Nam Kỳ) — принятое в исторической географии название юго-восточной части полуострова Индокитай. Французское колониальное владение, существовавшее в Индокитае в XIX-XX веках со столицей Сайгон; саверная часть полуострова называлась Тонкин, а центральная – Аннам.*

[2] *См. начало статьи Аванесян В.М. , Французский парламент и проблемы Дальнего Востока, Գիտական տեղեկագիր, Դրակ 2, 2019, с. 182-197.*

народ, колоны прибывали туда в большом количестве. Следовательно, условия для французского предприятия были хорошими.

Касаясь запроса Армана, Билло привел, как он выразился, «очень мудрые» инструкции министра морского флота и колонии[1], адресованные командующему французскими силами в Сайгоне контр-адмиралу Бонару 25 августа 1861 г. Морской министр отметил, что опасений относительно собственности местных жителей быть не должно. Но вместе с тем не следовало отстранять тех европейцев и американцев, которые пожелают обосноваться в Кохинхине для занятий торговлей. Следовало создать кадастр, где необходимо определить то, что может быть выдано собственникам. Морской министр предпочитал для иностранцев концессию, а некоторым предпринимателям предлагал на первое время лучше уступить землю[2].

Друэн де Люис, прежде чем направить новых консулов на Дальний Восток, предложил им посетить до отъезда крупные индустриальные и портовые города Франции и изучить возможности расширения торговых связей, В соответствии с этим указанием, Виктор Мобусен, бывший консул в Ливерпуле, недавно назначенный генеральным консулом в Шанхае, прежде чем двинуться в Александрию, посетил торговые палаты Лиона и Марселя, чтобы получить практические указания о том, что представляло для французской промышленности употребление шелка, экспортируемого из Китая[3].

Наполеон III в тронной речи отметил: «экспедиции в Китай и Кохинхину доказали, что нет такой далекой области, где нанесение ущерба чести Франции осталось бы безнаказанным»[4].

Лаконичность выражения относительно далеких экспедиций наложила отпечаток на ход обсуждения данного вопроса в Сенате и Законодательном корпусе в течение текущей сессии. Это было связано и с тем, что мексиканская проблема отодвинула на задний план все другие. Тем не менее, в «Изложении» китайская, и в еще большей степени кохинхинская, экспедиции были широко представлены. Как и в предыдущие годы, в тех же разделах выделяли военные операции и процесс колониального устройства на Дальнем Востоке. Отмечалось, в частности, что защита европейских и французских интересов на Дальнем Востоке, потребовала в прошедшем году значительного вооружения. В Шанхае, чтобы спасти французские учреждения и сохранить для европейской торговли один из его самых важных центров, были вынуждены отбивать атаки мятежников, которые опустошали близлежащие области. Необходимость экспедиций теперь отпала, и командующий получил инструкции вступать в борьбу только в случае атаки со стороны «диких набегов тайпинов». Однако горечь поражения, нанесенного французскими солдатами тайпинам, и присутствие европейских отрядов, были достаточными, чтобы предупредить новые взрывы агрессии. Оккупация Таку и Цзеньцзиня, проведенная совместно с Англией, была осуществлена небольшим отрядом, необходимым для сохранения избранных позиций.

В Японии для защиты французского представительства было необходимо

---

[1] *Шасселю - Лоба*
[2] *Moniteur. 14 mars 1862. La session du Corps législatif. 13 mars 1862. Выступление Билло,*
[3] *Moniteur. 22 décembre 1862.*
[4] *Moniteur. 12 janvier 1863. Тронная речь императора.*

постоянное присутствие военного корабля. Все корабли, использовавшиеся для китайской экспедиции, а затем и для завоевания Кохинхины, вернулись во Францию. Остались лишь те силы, которые в любое время могут защитить политические и торговые интересы Франции. Сухопутные войска, оставленные в Китае, включали три пехотных батальона из Африки, инженерный отряд и некоторое количество жандармов.

В Кохинхине, после экспедиций в Бьен-Хоа, Бариа, Винг-Луонг и взятия Пуло-Кондор, правительство Хуэ было вынуждено подписать мир, по которому Франции уступили три плодородные провинции — Бьен-Хоа, Сайгон и Митхо, а также полуостров Пуло-Кондор. Начался период становления учреждений. Чтобы облегчить установление мира и порядка, во главе администраций провинций, завоеванных французами, были поставлены министры императора Аннама, подписавшие Сайгонский трактат[1]. Отмечалось, что отношение к французам было хорошим. Однако не следовало забывать, что завоевание и умиротворение произошли недавно, и надо с осторожностью рассматривать это положение. Нельзя считать, что бывшие собственники этих провинций приняли господство французов как окончательное. Поэтому пока следовало сохранить в Кохинхине достаточные силы. Позднее эти народы, смирившись с превосходством завоевателей, почувствуют полное благодеяние, которое им доставит Европа, и поймут выгоды французской колонии.

После подписания Сайгонского трактата, адмирал Бонар активно занимался устройством страны. Основы устройства, существовавшие при правлении Хуэ, были сохранены и даже восстановлены во многих частях территории. Они стали солидной поддержкой для укрепления французского господства над этими народами.

Выполнялись важные работы, и в частности, 15 августа 1862 г. был зажжен маяк на мысе Сен-Жак, который осветил причалы реки Сайгон. Телеграфная линия соединила Сайгон с главными провинциями, которые занимали французы. Улучшались пути сообщений. Для морских сооружений начали использовать лучшие породы дерева. Восстанавливалось выращивание риса, хлопка, сахарного тростника, табака, кофе, а также производство шелка. Недавно открытая служба пакетботов Индокитая дала новый импульс развитию Сайгона.

Выделение кредитов Законодательным корпусом позволило департаменту иностранных дел организовать в Китае консульскую службу для удовлетворения законных требований французской торговли. Создание новых постов в Гонконге, Кантоне, Цзенцзине, Ханг-Као позволит французским коммерсантам соперничать с британской торговлей и будет способствовать импульсу, связанному с открытием французских линий навигации из Индокитая. Товарообмен с Дальним Востоком, в частности, экспорт китайского шелка, возрастет.

В адресах, принятых Сенатом и Законодательным корпусом, не было упоминания о китайской и кохинхинской экспедициях и, соответственно, они

---

[1] *По Сайгонскому договору Дайнам (официальное название Вьетнама в 1839-1887гг.) передал Франции провинции Зядинь, Динтьонг, Бьен-Хоа. 16 апреля 1863г. состоялась церемония обмена ратификационными грамотами, в результате чего Дайнам официально признал утрату трех восточных провинций на юге страны.*

не вызвали активного обсуждения в этих палатах.

В Сенате барон Дюпен одобрил шаги правительства по защите интересов католических миссионеров в Китае, Кохинхине и в остальной части Азии. А роль, которую играл Наполеон III на Востоке, он назвал «восхитительной». Вообще Дюпен направлял свой удар против всех протестантов и, в частности, против Англии и Пруссии[1]

В Законодательном корпусе Кольб-Бернар сравнил политику Франции и Англии. Политика последней приводила к материальному величию. Во французской политике материальные интересы не были господствующими, хотя от их важности не отрекались и ими не пренебрегали. Но главное во французской политике — человеческое достоинство и социальная справедливость. Кольб - Бернар отметил, что о Франции говорили как о единственной нации, которая боролась за идею. Миссионер и солдат цивилизации — таков характер Франции. Англия имела флот, консулов, резидентов, торговцев, фирмы. Ее торговый гений и морская мощь могли расширить границы ее влияния и интересов. Франция не обладала всем этим в равной мере. Но помимо правительственной дипломатии у нее была высшая цель, которая апеллировала не к интересам, а к мыслям и душам, агентами которой бы безызвестные, героические миссионеры. Поэтому Франция в далеких регионах, благодаря храброму и неустанному усердию французских миссионеров, могла распространять влияние и расширять интересы.

Таким образом, по мнению депутата, Франция в отличие от Англии, не пренебрегая материальными интересами, основную ставку делала на миссионерскую деятельность. Именно благодаря ей, были открыты регионы Дальнего Востока. Кольб-Бернар также считал Кохинхину важным колониальным приобретением.

Сессия 1863-1864 гг. была знаменательной во многих отношениях. Прежде всего, результаты выборов в мае-июне 1863 г. оказались неутешительными для правительства. Оппозиция увеличила свои ряды и, что главное, в девяти округах Парижа прошли только ее представители. Подобная картина наблюдалась и в других крупных городах. Во-вторых, далекие экспедиции, и в особенности мексиканская, стали объектом жесткой критики и было понятно, что увеличение числа оппозиционных депутатов сделает ее еще жестче.

С другой стороны, возрастала потребность Франции в новых рынках. Этот мотив нашел свое отражение в дискуссиях Законодательного корпуса. Наполеон III, как глава исполнительной власти, должен был реагировать на все эти обстоятельства. Он и сделал это в тронной речи при открытии Сессии парламента нового созыва 5 ноября 1863 г. Император отметил, что в жизни нации «происходят события непредвиденные и неизбежные, но их нужно рассматривать без опасений». В числе этих «событий» он назвал гражданскую войну в США, «вынужденную оккупацию Мексики и Кохинхины». Император признал, что далекие экспедиции были объектом справедливой критики. Но они не являлись выполнением преднамеренного плана, а были предприняты в силу обстоятельств.

Наполеон III говорил о необходимости развития внешней торговли, потому что «при наличии обширных территорий, занятых англичанами, испанцами и

---

[1] *Moniteur. 30 janvier 1863. La session du Senat. 29 janvier 1863. Выступление Дюпена.*

голландцами, только одна Франция осталась без владений в морях Азии». Этим он оправдывал завоевание Кохинхины.

Рассмотрим основные элементы «Изложения». Как уже отмечалось, оценки правительства были разбросаны по всем его разделам. Мы объединили их, учитывая военные, политические и торговые аспекты рассматриваемой проблемы.

Прежде всего отмечалось, что опорные пункты, которые Франция поддерживала в различных точках земного шара для защиты своих торговых интересов и политического влияния, и морские силы, нужные для использования в случае необходимости, остались на уровне прошлого года. В Китае *и* Кохинхине насчитывалось 1878 солдат. Возникшие трудности между правительством Японии и Англией, вынудили направить в эти прибрежные районы большую часть французских кораблей, дислоцировавшихся в Китае. По существу, создалась ситуация, при которой нужно было спасать французские интересы в этом регионе.

Главная колония Франции на Дальнем Востоке, где должны концентрироваться основные усилия и откуда распространяется ее влияние, — это Кохинхина. Позиция Франции в этом районе называлась «великолепной», потому что открывалась возможность превратить этот район в базу европейской торговой активности и в опорную базу морских сил Франции в этих морях.

Усилия французской администрации направлялись на выпуск продукции, составляющей богатство этого региона, и открытие торгового пути из Камбоджи в Сайгон, который превратился в безопасный порт.

Были переведены аннамитские законы, открылись французские школы в Сайгоне, были построены здания для расквартирования французских войск. Плавучий док в скором времени будет налажен и сможет принять торговые и государственные корабли. Наконец, отмечалось, что ресурсы колонии позволили покрыть часть расходов, выделенных для экспедиции[1]. Таким образом, в тронной речи и «Изложении» Кохинхине было уделено определенное внимание.

В адресе Сената оправдывалась политика императора, направленная на открытие рынков сбыта и создание безопасных путей сообщения. Императора призывали с помощью торговых трактатов расширить торговлю Франции[2]. В адресе Законодательного корпуса отмечалось, что далекие экспедиции, и в частности Китайская и Кохинхинская, которые проводились друг за другом, вызывали беспокойство во Франции. Однако Законодательный корпус признавал, что они имели целью заставить уважать французский флаг и обеспечить безопасность граждан. Однако депутаты хотели видеть реализацию результатов в ближайшее время[3].

Орлеанист Тьер[4], легитимист Берье[5] (их поддержал также Оливье) осудили далекие экспедиции. Тьер считал, что такие малые войны, как Кохинхинская,

---

[1] *Moniteur. 13 novembre 1863. «Изложение».*
[2] *Moniteur. 9 décembre 1863. La session du Sénat. 8 décembre 1863. Представление Адреса.*
[3] *Moniteur. 5 janvier 1864. La session du Corps legislatif. 4 janvier 1864. Представление Адреса.*
[4] *Moniteur. 25 décembre 1863. La session du Corps législatif. 24 décembre 1863. Выступление Тьера.*
[5] *Moniteur. 9 janvier 1864. La session du Corps législatif. 8 janvier 1864. Выступление Берье и Оливье.*

Китайская и Японская, были разорительными для казны Франции. Республиканец Герульт предлагал прекратить далекие экспедиции, потому что за четыре года они стоили Франции более 300 млн.фр. [1]

Ларабюр, докладчик комиссии для утверждения дополнительных кредитов на 1863 г., от ее имени предложил отказаться от далеких экспедиций, несмотря на то, что комиссары правительства, присутствующие на заседаниях, оценили выгодность Кохинхины.

Ларабюр привел данные о торговле Франции с Китаем, Кохинхиной и Сиамом, включая импорт и экспорт. За 1857 г. — 10,9 млн.фр., 1858 г. — 15 млн.фр., 1859 г. — 10,9 млн.фр., 1860 г. — 6,9 млн.фр., 1861 г. — 6,9 млн.фр., 1862 г. — 5,6 млн.фр. Три государства вместе взятые занимали 43 место в торговле с Францией. Объем среднегодовой торговли составил 9 млн.фр., что равнялось 6% от общей торговли. Докладчик отметил, что для ее расширения следовало чаще применять трактаты, реже — пушки. Франция прошла через упоение военной славой, и в настоящее время она должна добиться славы мирной. Ларабюр выразил пожелание, чтобы Франция встала во главе мирных наций и распространяла бы в мире просвещение, изобретение, искусство, различные виды продукции, гуманные нравы. Оглянувшись на эпоху, следовало оценить потребности и дух времени. В то время как корабли и железнодорожные ветки соединили народы, сблизили их интересы, мир стал всеобщей потребностью. Финансы многих правительств очень обременены и нуждались в передышке, чтобы встать на ноги. Все страны берут займы, строят или совершенствуют пути сообщения, железные дороги, каналы, реки.

Во Франции были начаты, но не завершены громадные общественные работы. Для их начала призвали капиталы тысяч семей, и чтобы завершить их, следовало еще раз обратиться к ним. Война может разрушить их, а мир спасет и будет благоприятствовать этому процессу. Это должно быть в центре внимания правительств, которые стремятся к процветанию своих стран и благополучию граждан. Французский император встал на этот путь, предложив решать спорные вопросы мирным путем. С моральной точки зрения мир являлся желательным для Франции. Распространение идей и французского влияния мирным путем стало бы более надежным, гуманным, а следовательно, более сильным, чем при помощи вооруженных сил. Используя мир, превосходство искусства и литературы, Франция встанет во главе цивилизации.

Комиссия Законодательного корпуса обратилась к друзьям свободы с требованием придерживаться мира. С помощью войны свобода ничего не выигрывала, напротив история доказывала, что она ограничивалась, а часто и уничтожалась вследствие войны. Только мир давал возможность развивать искусство, проводить социальные улучшения, увеличивать благополучие масс. Руководствуясь этими идеями, комиссия рекомендовала Законодательному корпусу придерживаться мирной политики во всех случаях. Ларабюр от имени комиссии обратился к депутатам с призывом водрузить в новом Законодательном корпусе знамя экономии. Если удастся добиться этого, то деятельность данной легислатуры станет памятной и приобретет популярность. Докладчик отметил также, что Законодательный корпус должен в полной мере использовать свои права для того, чтобы противодействовать расходам,

---

[1] *Moniteur. 10 janvier 1864. La session du Corps législatif. 9 janvier 1864. Выступление Герульта.*

которые превосходили ресурсы страны, а при необходимости потребовать новых полномочий, поскольку конституция способна самосовершенствоваться. Миссия парламента заключалась в том, чтобы предупредить исполнительную власть и удержать ее от опасных увлечений. Преданность комиссии стране и императору проявится в правдивых высказываниях[1].

Шэ д'Этанж, вице-президент Государственного совета, комиссар правительства, признал, что далекие экспедиции вызывали обеспокоенность в Законодательном корпусе и стране. Но разве это было основанием для того, чтобы больше никогда их не предпринимать? Франция безболезненно вышла из промышленного кризиса и встала на путь свободной торговли. Для развития ее промышленности необходимы два условия, о которых должно позаботиться правительство: вначале улучшить пути сообщения, увеличить транспорт и второе — расширить рынки, а это возможно только в результате далеких экспедиций. Однако Шэ д'Этанж отметил, что защита предпринятых экспедиций не означала призыва повторять и поощрять их в будущем. Комиссар подчеркнул, что невозможно порицать, например, китайскую экспедицию, которая открыла Китай цивилизованному миру и способствовала развитию торговли. В настоящее время большая часть расходов на нее уже возвращена. Поэтому французские торговцы не стали осуждать такого рода экспедиции. Для того, чтобы обеспечивать безопасность французских граждан, развивать торговлю и промышленность, расширять рынки сбыта, такие экспедиции необходимы, считал Шэ д'Этанж[2].

Таким образом, Кохинхинская экспедиция доказала полезность и необходимость далеких экспедиций для расширения рынков сбыта, несмотря на критические выступления некоторых политических оппонентов и как следствие выделение французским парламентом кредитов на реализацию этих целей.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Ռ.Բալայանը:

[1] *Moniteur. 9 janvier 1864. La session du Corps législatif. 9 janvier 1864. Выступление Ларабюра.*
[2] *Moniteur. 27 janvier 1864. La session du Corps législatif. 26 janvier 1864. Выступление Шэ д'Этанжа*

ՀՏԴ 94:327
Պատմություն

Степан ДАДАЯН
Директор Арцахского научного центра , к.и.н., профессор

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ РОССИИ С АРЦАХ – КАРАБАХОМ В 90-е гг. XVIII ВЕКА

В статье освещаются проблемы политических отношений военно-политического руководства России с карабахскими меликами в 90-е годы XVIII века. В указанный период антиармянские действия Ибрагима против меликов, за их пророссийский настрой значительно усилились. Единство меликов Карабаха была нарушена. Мелик Варанды Джумшуд и мелик Гюлистана Фрейдун, при поддержке архиепископа И. Аргутинского специальным указом царя Павла I получили право переселяться, вместе со своими подданными, в Грузии.
Армянство Карабаха вступило в один из тяжелых периодов своей истории
Ключевые слова: *Мелик, меликство, Арцах-Карабах, Россия, Персия, Грузия, переселение, шах, дипломатия, армянство, покровительство, переписка, поход.*

Ս.Դաղայան

XVIII ԴԱՐԻ 90-ԱԿԱՆՆԵՐԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ - ԱՐՑԱԽ-ՂԱՐԱԲԱՂ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

Հոդվածում լուսաբանվում են XVIII-րդ դ. 90-ական թթ. Ղարաբաղի մելիքների և Ռուսաստանի ռազմաքաղաքական ղեկավարության միջև քաղաքական հարաբերությունների հիմնահարցերը: XVIII-րդ դ. 90-ական թթ. Իբրահիմի հակահայկական գործունեությունը Ղարաբաղի մելիքների նկատմամբ, նրանց ռուսականամետ տրամադրության համար, զգալիորեն խորացել էր: Մելիքների միասնականությունը խախտված էր: Վարանդայի մելիք Ջումշուդը և Գյուլիստանի մելիք Ֆրեյդունը արքեպիսկոպոս Հ. Արղությանի օգնությամբ Ռուսաստանի թագավոր Պավել I-ի հատուկ հրամանագրով իրավունք են ստանում իրենց հպատակների հետ միասին բնակություն հաստատելու Վրաստանում: Ղարաբաղի հայությունը թևակոխել էր սեփական պատմության ծանրագույն փուլերից մեկը:
Բանալի բառեր՝ *մելիք, մելիքություն, Արցախ-Ղարաբաղ, Ռուսաստան, Պարսկաստան, Վրաստան, վերաբնակեցում, շահ, դիվանագիտություն, հայություն, հովանավորություն, արշավ:*

S.Dadayan

TO THE QUESTION OF THE DEVELOPMENT OF POLITICAL RELATIONS OF RUSSIA WITH ARTSAKH - KARABAKH IN THE 90s. XVIII CENTURY

The article highlights the issues of political relationships of Russia's military-political leadership with the meliks of Karabakh at the 90s of the XVIII century. The anti-Armenian actions of Ibrahim against the meliks because of their pro-Russian mood were significantly increased at the 90s of the XVIII century. The unity of the meliks of Karabakh was broken. Varanda's melik Jumshud and Gyulistan's melik Fraydoon with the support of archbishop I. Argutinskiy and by the special decree of Paul I gained a right to resettle in Georgia with all their people.

The Armenians of Karabakh entered into one of the heavy periods of its history.

Keywords: *melik, melikdom, Artsakh-Karabakh, Persia, Georgia, resettlement, shah, diplomacy, the Armenians, patronage, correspondence, campaign.*

В 90-е гг.XVIII в. армянство Арцах-Карабаха вступило в новую политическую реальность своего развития. Ясский договор (1791г.), заключенный по результатам русско-турецкой войны (1787-1791гг.), привел в замешательство ряд правителей Юго-восточного Кавказа. Бакинский хан стал искать возможность войти под покровительство (1792г.) России. Дербентский хан (1793г.) обратился к русскому правительству с прошением о принятии в "вечное подданство"[1].

Историк Р. Мустафа-заде, касаясь политического положения Карабаха, пишет: "... вплоть до начала XIX в. азербайджанские ханы сохранили свою шаткую независимость от Персии, играя на противоречиях между основными участниками "большой кавказской игры (Россия, Персия, Турция)" [2]. В этой "игре" Р. Мустафа-заде особо подчеркивает отношение Карабаха с петербургским двором: "… по мере укрепления имперского могущества и регионального авторитета Петербурга, становились ведущим мотивом в дипломатии правителей азербайджанских ханств, и прежде всего Карабахского ханства"[3]. Персидский двор, будучи сюзереном Карабаха, не мог терпеть Ибрагима. Не случайно, Мустафа-заде даже пытается признать этот факт, считая никем не признанную "независимость" "ханства" Ибрагима "шаткой". Что касается отношений с Россией, то даже при отсутствии князя Г. А. Потемкина (умер в 1791г.) петербургский двор не мог простить Ибрагима за его антироссийскую переписку с султаном Турции, в период русско-турецкой войны. Не трудно заметить, что Ибрагима тянуло к России только после крупных побед на поле боя, с целью получить поддержку от Петербурга в своей политике к армянским меликам, тогда как в момент военных действий России против Турции или Персии, Ибрагим всегда находился на стороне последних.

Пытаясь обелить Ибрагима историк из Баку З. Гаджиева пишет: "… к этому времени уже постарел и не мог полностью контролировать все, что происходило во дворце"[4]. После смерти мелика Шахназара (1792г.) Ибрагим существовал,

---

[1] ***Галоян Г.А***. *Россия и народы закавказья, М, 1976,с.110.*

[2] ***Мустафа-заде Р***., *Две республики. Азербйджано-российские отношения в 1918-1920гг., М., 2006, с.164.*

[3] *Там же.*

[4] ***Гаджиева З***., *Гарабагское ханство: социально-экономические отношения и государственное устройство, Баку, 2008, с.23.*

можно считать по инерции. Так, в целом, характеризовалась политическая действительность Арцах-Карабаха в начале 90-х гг. XVIII в.

В начале 90-х гг. наместник Персии Ага-Мухаммед хан Каджар не замедлил воспользоваться создавшимся положением, чтобы наказать "ханов", плодившихся за годы политической чехарды в Персии, восстановить шахскую власть на местах. Весной 1795 г. Ага-Мухаммед Каджара опустошив ряд ханств вплотную подошел к Шушинской крепости. "Тридцать три дня посидел Ага-Мухаммед Каджар около крепости, но не смог со столь крупным войском переправиться через реку, протекающую в пяти верстах от крепости и приблизиться к последней. Мелики Варандинского, Дизакского и Хаченского магалов, нападая мелкими отрядами на кызылбашские войска в лесах, на дорогах и в походах, ежедневно угоняли их лошадей, мулов и верблюдов, грабили и захватывали караваны, привозившие в лагерь зерно из вилайетов" - пишет Мирза Джемал Джеваншир[1].

Надо полагать, что Шуши выстоял не благодаря "военному таланту" Ибрагима, который, якобы, организовал оборону города. К поражению Ага-Мухаммед Каджара на подступах Шуши в 1795 год Ибрагим не имел отношения. Победа над шахскими войсками была одержана благодаря мужеству и воинской славе армянства Арцах-Карабаха и его военачальников. Воевать с персидскими кызылбашами было в традиции армянского народа во все времена. Неважно было, кто скрывался в коморках крепости. Даже З. Гаджиева вынуждена была констатировать: "Но карабахцы оказали ему мужественное сопротивление"[2]. Под понятием"карабахцы", во все времена, подразумевался коренное армянское население Карабаха. Ага-Мухаммед Каджар вынужден оставить Шуши и через Гандзак приблизился к Тифлису.

Еще в Карабахе Ага-Мухаммед Каджар, как наместник Персии, своим посланием обязал царя Картли-Кахетии Ираклию II "платить ту дань, какую платили предшественники его прежним шахам"[3]. Ираклий II игнорировал обращение Ага-Мухаммеда. 12 сентября 1795 г. Ага-Мухаммед Каджар занял город, ограбил его, покрыл улицы трупами горожан, пленив 12 тыс. армян и грузин. - [6,304]. Среди защитников города находился великий армянский лирик Саят-Нова. Он находился в церкви св. Геворга. Кызылбаши требовали отречься от христианской веры. Саят-Нова решительно отказался выполнить притязания персов. Он погиб со словами на устах: "Не выйду из церкви, не откажусь от своей веры"[4].

Погром Тифлиса произвел сильное впечатление на военно-политическое руководство России. В свою очередь грузинские цари оказались перед выбором пути политического обустройства своей страны: а) сохранить свой статус-кво в составе Персии или стремиться к политической независимости; б) войти в состав России на правах одной из ее провинций.

Что касается русско-армянских отношений, при новом фаворите Екатерины II, князе П. А. Зубове, российская дипломатия в Закавказье, в которой Карабах занимал особое место, взяла как бы тайм аут (возможно и ненароком), будучи не готовой, высказать свое отношение к борьбе армянского народа.

Молчание нарушил архиепископ И. Аргутинский. В мае 1793 г. он направил письмо П. А. Зубову с изложением истории русско-армянских отношений и вопроса освобождения Арцах-Карабаха. Он писал...: "извольте быть сведомы, ... о

---

[1] ***Джеваншир М.Д.Ж.***, *История Карабаха, Баку, 1959, с. 14.*
[2] ***Гаджиева З***., *Указ. сог. С.24.*
[3] ***Эзов Г.А***.,*Сношение Петра Великого с армянским народом. Документы,СП б,1898,с.сп*
[4] ***Агаян Ц.П***., *Роль России в истори1еских судьбах армянского народа. М., 1978, ц.115*

тех делах, кои надлежат до нации нашей, на-ипаче до укрывающихся в пределах Карабахских оставшихся сил разрушенныя Армения... когда стало уклониться преблагое намерение к освобождению от ига неверных земли Карабагской, тогда е. пр. писал к ея меликам о монаршем к ним благоволении и что он имеет повеление избавить их от власти персидской, о чем и мне в таковой же силе приказал писать, дал знать быть им во всякой готовности"[1].

И. Аргутинский от имени меликов и всего армянского населения Карабаха "претерпевающих поныне разорение" выразил их "последнее желание, - "две просьбы". "1-е. Для свершения с них ига варваров, зделать им действительное вспоможение войском хотя в числе небольшом, ибо они соединя силы свои с воинством российским, ... могут преодолеть силу персиян и низложить владычества шушинского хана.

2-е. Естли означенной милости получить они не могут, то "просят о переведении и поселении их в окружностях Дербента по берегам Каспийского моря и о утверждении тех заселенных ими мест по вечности им, представя меликам полныя права над подданными их в наследие их потомкам"[2].

Возникают вопросы: а) насколько этично, чтобы духовный лидер армян России, распоряжался судьбой коренного армянского населения Карабаха, численностью в 40 тыс. армянских семей[3];

б) почему российское правительство не удовлетворяло просьбу Аргутинского о переселении армянства Карабаха в 90-е годы XVIII века?

Известно, что еще в 20-е годы XVIII в.армянство Карабаха выразило свое отрицательное отношение к инициативе петербургского двора по вопросу переселения армян в прикаспийские провинции. В новых исторических условиях конца XVIII в., с появлением новых стратегических интересов у России по отношению к Южному Кавказу позиция была инная. Она не могла удовлетворять просьбу И. Аргутинского. Ей нужно было, чтобы армянское население продолжало оставаться у себя в Карабахе. Арцах-Карабах был нужен России как край с армянским народом.

Очевидно, И. Аргутинский находился под влиянием исторических решений правительства Екатерины II о переселении армян из крымского полуострова в 1779 году. В грамоте Екатерины II армяне пользовались "правами и преимуществами наравне с россиянами", "беспрепятственно строить фабрики и заводы", освобождались "от отдачи в рекруты", но получали "полное право вступать на военную службу". В 1794 года на реке Днестр был построен армянский город Григориополь, со своим магистратом. Переселенцы получали льготные права на 10 лет[4] . Не исключено, что все это привлекало, возможно и искушало И. Аргутинского. Но ведь Арцах-Карабах не Крым, а часть Армении. Он призван быть форпостом Армении на вечные времена. Ставить знак равенства между армянской колонией Крыма и армянским Арцах-Карабахом, одного из центра возникновения армянской цивилизации, со всеми вытекающими составляющими, явление несовместимое.

Имперская Россия имела серьезные планы в отношении к южнокавказского региона. Под конец своей жизни Екатерина II решилась заняться "восстановлением Грузии и Армении". Военный поход должен был возглавить генерал-фельдмаршал А. В. Суворов, порученный ему еще в январе 1780 году князем Г. Потемкиным.

---

[1] *Нагорный Карабах в междун. праве и мировой политике. Документр, т.1, док.106, се.116-118.*
[2] *Там же, с.118.*
[3] *Там же.*
[4] ***Галоян Г.А**., указ. соч., с.114*

Суворов пользовался большой популярностью среди карабахских меликов, и естественно его с большим желанием ждали в Карабахе.

До нас дошло письмо мелика Фрейдуна (Гюлистан) написанное в 1800 году и адресованное царю Павлу I. Он писал: "За 20 лет перед сим генерал граф Суворов,, что ныне фельдмаршал Вашего императорского величества, находясь в Астрахани, писал оттуда в Карабаг, к отцу моему, мелику Бегляре-Иосифу, и Высочайшим именем покойной родительницы Вашего величества предлагал, что буде он по православию имеет желание с подданными своими выйти в Россию..., на что родитель мой и отвечал, что когда пришлется туда победоносное войско российское, то он, снабжая оное на свое иждивение потребном на чужой стороне содержанием, не оставит совокупно с ним и со своими подданными выйти в Россию"[1].

В начале января 1796 г. Екатерина II предложила А. Суворову принять на себя командование экспедиционным корпусом, предназначенным для Закавказья. По свидетельству современников, он был готов исполнить желание императрицы, но затем план был изменен, поход возглавил генерал В. Зубов[2]. Вскоре (май, 1796 г.) российскими войсками, с участием архиепископа И. Аргутинского и местных армян был занят Дербент, затем Куба и Шемаха. Чтобы избежать конфронтации с Карабахским и Гандзакским правителями В. Зубов обратился письмом к Ибрагиму, через которого попытался разъяснить ханам цели похода: защищать их от персидского шаха.

И. Аргутинский сопровождал В. Зубова во время похода. В своих рекомендациях В. Зубову (2.09.1796 г.) он советовал "от Ибрагима необходимо нужно истребовать сына с тысячью его войска и пять армянских меликов с их пятью тысячами войска. Если же шушинский хан повеления вашего исполнить не похощет, то сие явным доказательством будет его неверности и коварного обмана. В таковом случае, можно употребить армянских меликов, кои послужат удобным средством к низложению и лишению его сего высоко местнаго степени и крепости... "[3].

И. Аргутинский оказал неоценимую помощь русским войскам в период похода. Он воздержал царя Ираклия, будучи готовым, подчинится Ага-Мухаммед Каджару, обнадеживая его русской помощью: уговаривал ханов содействовать русским войскам; содействовал к приобретению продовольствия у населения; обращался к армянам "усердствовать приверженностью к императорскому престолу"[4].

Русское военное командование высоко оценило роль И. Аргутинского. Генерал С. М. Римский-Корсаков писал: "Я не могу довольно возблагодарить... за столь большие Ваши труды к пользу войску под моею командою; и мне грустно очень, что Вы по сей грязной и дурной дороге себе изнуряете". Граф В. Зубов со своей стороны просил "продолжать ревностныя старания на общую пользу"[5].

Ибрагим, известный как организатор коварных дел, обратился к Шекинскому и Шемахинскому ханам с предложением, что якобы, В. Зубов собирается отобрать у них власть, поэтому необходимо опередить его, лишить его жизни. Вскоре заговор

---

[1] *Акты собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею. Под ред.А.Д. Берже, т.1., Тифлис, 1866, док. 871, с.631.-(далее АКАК)*
[2] *Из истории русско-армянских отношений, Кн. Первая, Ереван, 1956, с.76.*
[3] *Армяно-русские отношения в XVIII веке. 1760-1800 гг., т.IV Ереван, 1990, док. 298, с.436.*
[4] ***Эзов Г.А**. Указ. соч., с.VI*
[5] *Там же.*

был раскрыт. Шекинский и Шемахинский ханы скрылись от испуга в горах[1]. Ибрагим, свойственно своему нраву, продолжал свои коварные дела, начал лавировать. Он отправил своего сына Абдул-Фатха и визира Вагифа к В. Зубову с прошением о принятии Карабаха под покровительство России: "По преданности моей к России, прошу признавать меня и город мой, как бы своим и не оставить оный российским защищением", - писал он, - "а когда Шуша сохранена вами будет, то можете обладать вселенную..." [2].

Это был открытый призыв Ибрагима к тому, чтобы В. Зубов не довольствовался только этими ханствами, а пошел еще дальше. Ибрагим толкал Зубова на Ага-Мухаммед Каджара. Русский историк П. Будков поэтому поводу пишет: "Ибрагим хан..., важнейший по видам своим, коварствовал, но скрытно, он был между двух огней: страшно было покориться врагу своему Ага-Мухаммед-хану, и не менее опасно лишиться от россиян своего владения"[3]. Политика угодничества Ибрагима перед генералом В. Зубовым, могла бы подтолкнуть В. Зубова на необдуманные шаги, начать большую войну против Персии. Успехи русских войск заставили персидских завоевателей отодвинуть свои войска за Аракс. Ага-Мухаммед Каджар заявил: "с россиянами дело иметь не хочу"[4]..

Смерть Екатерины II (6.11.1796 г.), обострение отношений с Францией, вынудили нового императора Павла I приостановить движение войск в Закавказье. Вскоре, по требованию Павла I русская армия была выведена из занятых территорий. Католикос всех армян Гукас Карнеци с горечью заявил: "Прекратилось дело, полезнейшее для мира"[5].

Властелин Персии ага-Мухаммед Гаджар по-своему расценил сложившееся положение в Закавказье, и стремился восстановить свою пошатнувшуюся власть относительно Карабаха. Шах торопился наказать Ибрагима за подобную "вольность", за связь с русским генералом. Историк Г. Мамедова пишет: "В 1796 году объявивший себя шахом Ага-Мухаммед вновь готовился напасть на Шушу. Он потребовал у многих ханов, чтобы те не допускали в свои владения Ибрагимхалил хана, если тот попросит убежища"[6]. Таким образом "решив уничтожить Ибрагима, - пишет М. Дж. Джеваншир, - с многочисленным войском двинулся" покорить его[7].

В мае 1797 г. Ага-Мухаммед шах был у стен Шуши. Оставив крепость на произвол судьбы, Ибрагим струсил и убежал в Дагестан, к аварскому родственнику Умма-хану. Шуши выстоял бы как в 1795 году, если бы в крепости не было бы по-персидски настроенный группы во главе с Мухаммед беком, сыном брата Ибрагима Мехрали-бека, казненного людьми Ибрагима, который и решил судьбу крепости, пустив Шаха в город. Среди арестованных был и мелик Варанды мелик Джумшуд сын мелика Шахназара. Помня активное участие мелика Джумшуда в обороне Шуши во время своего первого похода, Ага-Мухаммед шах приказал разрушить дом мелика в Аветараноце. Мелик Джумшуд, как сын своего отца сумел откупиться, выплатив шаху 70 000 рублей[8].

---

[1] ***Дубровин Н.Ф.,****История войны и владичества русских на Кавказе т.IV, СПб, 1886,сс.149-153,183.*
[2] ***Будков П.Г.,*** *Материалы для новой истории Кавказа. Ч.II, спб,1896, с.405.*
[3] *Там же.*
[4] ***Галоян Г.А.*** *Указ. с.114.*
[5] *Там же.*
[6] ***Мамедова Г****., О походе В. Зубова в Азербайджан в 1796 год. Баку,2003, с. 94*
[7] ***Джеваншир М.Дж****., Указ. соч., 15.*
[8] ***Սաղայան Ա.****, Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII-XIX դդ.Երևան, 2007, էջ 187.*

В результате заговора, устроенного придворными самого Шаха Ага-Мухаммед шах (7.05.1797 г.) был убит. Шахское войско поспешно покинуло территорию Арцах-Карабаха, успев разграбить армянские поселения края. По мнению краеведа М. Бархударянца, убийство Шаха осуществил один из слуг Шаха Сафар-Али бек, подкупленный окружением Ибрагима[1].

Племянник Ибрагима, Мухаммед бек пытался занять место Ибрагима, но не получив поддержку, он дал знать Ибрагиму, чтобы тот вернулся в Шуши. Ибрагим щедро наградил (золотом) Сафар-Али бека выдал одну из своих родственниц ему в жены, а потом поступил как настоящий турок, он передав его персидскому двору, где Сафар-Али был казнен. Этим самым Ибрагим решил сгладить свою вину перед новым персидским руководством. Он обернул растерзанный труп шаха в позолоченные ткани и отправил в Тегеран. Ибрагим довольно легко уладил свои отношения с новым Фатали шахом, отдав сына Абульфата в заложники, а дочь Ага-Беим в жены шаху[2].

Военно-политическая и духовная элита армянства не потеряла надежду получить помощь от северного соседа. Католикос всех армян Гукас Карнеци в июле 1797 г. поздравил Павла I с воцарением, одновременно выразив просьбу взять армянский народ под свое покровительство[3]. Павел I специальным указом от 26 февраля 1798 г. объявил: "как напредь сего высокие предки Наши... честный Армянский народ, ради христианства в особливой Своей Императорской милости содержать благоволили... то и Мы, сообразуясь такому намерению высокопомянутых предков наших, равномерно соизволяем настоящаго честнейшаго патриарха Луку, так и будущих приемников его патриаршего престола, такожде меликов, юсь-башей и управителей и весь честный Армянский народ в Нашей Императорской милости и благоволении содержать"[4].

К концу XVIII в. в Карабахе антиармянския действия Ибрагима против меликов, за их пророссийский настройзначительно усилились.

Армянству Арцах-Карабаха необходима была помощь как никогда. С этой целью 1 августа 1797 г. мелики Джумшуд(Варанда) и Фрейдун(Гюлистан) обратились к императору Павлу I с прошением, где они просили. "... во Всероссийской державе принять нас, пять меликов с народом и поселить по Кавказской линии…" [5].

Мелики Джумшуд и Фридун имели встречу с главнокомандующим российскими войсками на Кавказе генералом И. Гудовичым, который в свою очередь сообщил канцлеру А. Безбородко о прибытии двух "знатнейших карабагских армянских меликов, Джимшит владелец варандинской и Фридон владелец гулистанской..."[6].

Желание и необходимость переселять армянское население Карабаха была затронута меликами Джумшуд и Фрейдун в беседе с директором Азиатского департамента Коллегии иностранных дел России С. Лушкаревым 21 декабря 1798 году. Мелики вели переговоры от имени всех пяти меликов края, указывая причины переселения из родных очагов:

- Физическое насилие, которое чинили армянам Ибрагим и его окружение "видя себя от него крайния жестокости... преданием многих лютой смерти... ";

---

[1] ***Դանիէլեան Էդ.***, *նշված աշխ., էջ 305.*
[2] ***Гаджева З.***, *Указ. соч. с.26*
[3] ***Դանիէլեան Էդ.***, *նշված աշխ. Էջ 350.*
[4] ***Эзов Г.А.***, *Указ соч., с.cxv.*
[5] *Армяно-русские отношения в XVIII в., т. IV, док. 321. Сс.459-461.*
[6] *Там же, док.322,с.462.*

- "обиды и разорение..., отнятием имения... ";

- "принуждением оставить православие веры, в коей они рождены..., до 1000 насильно обращены в магометан";

- при наличии "12 000 войска российского, то с оным без всякого кровопролития, выведут 40 000 семей армянских"[1].

На вопрос С. Лушкарева "куда охотнее желают быть переселены в Грузию или Россию", мелики отвечали, "что для них все ровно в России ли жить или в Грузии, поелику и сия так же поддана России, как и сами россияне суть"[2]. По всей видимости мелики склонялись к Грузии. "Будучи переселены в Грузию удобнее будет другим армянам, в Курдистане и Баязете живущим, к ним от времени до времени переходить и умножить число и силы их нежели, когда будут они переселены в Россию"[3].

В беседе с российским дипломатом, со стороны меликов прозвучали нотки сомнения в правильности собственной позиций по переселению армянства Карабаха. "... что в сем подвиге оставления отечества ныне ни малейшего намерения и неправосудия, когда они мелики законныя и наследственныя владельцы всей Карабагской области, правлять его спокойно и самовластно лет тридцать пред сим лишились верховной власти на него от похитившаго оную несчастными случаями, злодейством и насилием Ибрагим халил хана..."[4].

Изучив эти документы, задаешься вопросом, во что могли превратиться мелики, что так упорно и даже слезно, просили российское правительство, теперь уже не о покровительстве, а переселению. 7 октября 1797 года царь Павел I специальным указом дал свое согласие принять в российское подданство меликов Джумшуда и Фрейдуна:"согласяся с ними о способах принятия их и прочих изъявших желание меликов с подвластным им армянским народом в числе 11 000 семей состоящим в нашем подданстве и переселили их из Персии в Россию…" в указе[5].

Всю вину трагического положения армянства Карабаха мелики связывали с Ибрагимом. Очевидно он был могущимпока был жив мелик Шахназар. С его смертью Ибрагим потерял своего главного защитника из меликов - армян. Презирал его и персидский двор. Мелик Джумшуд, зная повадки Ибрагима, мог жить в мире с ним, как правитель меликства Варанды, только при условии, если он был готов продолжать политику отца, мелик Шахназара, в противном случае, он (Джумшуд) должен был оставить родные места. Очевидно, что он не мог и не желал быть в роли отца у Ибрагима. Занять противную позицию активного борца совместно с другими меликами против Ибрагима, он не был приучен. Этим и объясняется его совместные действия с меликом Фрейдуном. (Мелик Фрейдун – сын мелика Беглара II и Мариам, дочери мелика Варанды Шахназара), многочисленные прошения русскому царю Павлу I разрешить переселиться вместе с армянством на российские территории. Просьба меликов переселять армян из родных очагов, следует оценить как политически необдуманной.

О необходимости, переселять армянское население Карабаха, делались попытки еще в петровские времена: это было в интересах России, также как Грузии. Петр I в свое время дал знать армянам Карабаха, Сюника о своей готовности принять под свое покровительство "по их прошению оных в

---

[1] *Нагорный Карабах в междун. праве и миравой политике, т.1, док.113,с.127.*
[2] *Там же, сс.127-128*
[3] *Там же, с.128.*
[4] *Там же, док.115,с.127*
[5] *Там же, док.111,с.124.*

протекцию свою принять, из-под ига тех неверных, высвободить весьма склонны и готовы"[1].

Русский историк первой половины XIX в. С. Глинка писал: "переселение Карабахских армян усилилось после... смерти императрицы Екатерины II"[2]. Но развитие международных процессов диктовало России удержать армян в Закавказье. Россия нуждалась в увеличении численности христианского населения в регионе. Петербургский двор этого и не скрывал. Нетрудно было догадаться, что вопрос присоединения всей территории Южного Кавказа, это вопрос времени.

Переселение армянского населения из пределов Карабаха было не в интересах и Персии. Ее правители всеми средствами, в том числе даже и насилием, стремились удерживать у себя армян в целях развития ремесла, внешней торговли, укрепления обороноспособности страны". Поэтому, персидские правители всячески старались запрещать меликам иметь связи с христианской Россией, особенно на рубеже XVIII - XIX вв. Что касается Ибрагима, "традиционно придерживаясь протурецкой ориентации"[3] жестоко карал меликов за связь с петербургским двором[4]. Он всячески добивался чтобы армяне покинули Арцах-Карабах. А в пустующие армянские селения заселяли тюрские племена.

После второго похода Ага-Мухаммед шаха, политическая неопределенность армянских меликов стала приобретать все более очевидный характер. К концу XVIII в. "карабахские мелики, оказавшись в сложном положении "сепаратистов", - пишет Ю. Барсегов, - потеряли традиционную благосклонность иранских шахов"[5], которую они имели в период борьбы против османских завоевателей.

2 июня 1799 года царь Павел I подписал Грамоту владетельным меликам Карабаха о принятии в Российское подданство и переселении их и подвластных им армян с сохранением всех своих прав. Павел I известил меликам, что обязал Картли-Кахетинского царя Георгия XII "оставить вам (меликам – С. Д.) над подвластным вам армянам, кои добровольно из Карабага к вам переселиться пожелают, ту же самую власть и преимущества, какия в прежней отчизне вашей вы имели"[6].

Грузинский царь Георгий II, выполняя поручение Павла I передал мелику Фрейдуну часть провинции Борчалу, мелик Джумшуду – Лори, а за мелика Абова узаконил провинцию Болниси[7]. Император Павел I за участие в персидской войне (поход В. Зубова) и приверженность к Российской империи армянским меликам Джумшуду и Фрейдуну были назначены пенсии "первому 1 400 рублей, а второму по 1 000 на год, да сыну Павлу по 600 рублей на год..."[8]. Они вели довольно скромный образ жизни. "Мелик Джумшуд и мелик Фридун едва ли по сту семей подданных имеют..."[9]- писал статский советник П. Ковалевский главнокомандующему русских войск на Кавказе, генералу К. Кноррингу.

В эти годы Грузия переживала смутные времена. "Царь Георгий, - писал Раффи, - посчитал поселение армянских меликов с их многочисленными подданными на грузинской земле весьма выгодным. Мелики могли стать его сильными союзниками. Набеги Кавказских горцев, с одной стороны, раздоры

---

[1] *Армяно-русские отношения в XVIII в., т. II, ч.2. Ереван 1967,док. 185, с.39.*
[2] ***Глинка С.**, Описание переселения армян аддербиджанских в предели России. М., 1831, с.17.*
[3] *Нагорный Карабах в междун.праве и мир.политике, т. II, 45*
[4] *Там же, т.1 док. 95-96, с.107-108.*
[5] *Там же, т.II, с. 46.*
[6] *Там же, т.1, док.123,с.135.*
[7] *Армяно-русские отношения в XVIII в., т.IV, док. 370, с. 527.*
[8] *Нагорной Карабах в междун. Праве и мир. Политике, т. 1, док. 120, с.134.*
[9] *Там же, док. 129, с.141.*

между членами грузинской фамилии – с другой, держали страну в постоянном напряжении. Один из братьев – царевич Александр – придерживался персидской ориентации и действовал вопреки русским и вопреки брату"[1]. Это и есть ответ на вопрос, почему Грузия выразила готовность выделить армянским меликам места для переселения. Это было необходимо, чтобы защитить Грузию от проникновения варваров: с севера – горцев, с юго-запада – кызылбашей, а с юго-востока – тюрков.

Значение Грамот Императора Павла I,, видимо следует оценить из двух позиций: а) как подтверждение неопровержимого факта со стороны главы имперской России, что армянские мелики были и остались единственными хозяевами земли карабахской, что они не могли быть "пятой колонной" у себя на родине, что так называемое "Карабахское ханство" всего лишь миф, сохранившийся в памяти народа до наших дней; б) с другой стороны, царю имперской России не хватило силы, чтобы покровительствовать им на территории самих меликов, в Карабахе, что было бы в интересах также и самой России. Он пошел по пути наименьшего сопротивления, по сути, помогая Ибрагиму разогнать армянское население Арцах-Карабаха.

Грамота Павла I сильно задела азербайджанских историков XXI века. Так, историк Т. Кочарли пишет: "Как это видно, издавая грамоту, царская власть абсолютно игнорировала Карабахское ханство и даже ради дипломатического приличия не поставила в известность Карабахского хана, чьими подданными мелики являлись"[2]. Каждый следующий пассаж азербайджанских историков смешнее другого. Неужто Кочарли всерьез (как в наши дни в Азербайджане принято включить в т. н. "черный список" людей посещающих Карабах, не поставив в известность руководство страны), собирается и русского царя Павла I также включить в этот список задним числом?

В принятии указанной Грамоты в адрес армянских меликов, петербургский двор не имел причин поставить в известность даже Тегеран, тем более Ибрагима, так как: а) когда была принята Грамота, мелики уже находились в Грузии и не собирались обратно возвращаться в Карабах; б) мелики были подданными Персии, а не Ибрагиму; в) поставить его в известность, означало признание прав его (Ибрагима) Россией над меликами, чего Россия не могла допустить.

Важно отметить, что привязанность армянских меликов задела и интересы персидского двора. В начале 1799 г., очевидно, еще до принятия решения Царем Павлом I, Фатали шах послал на имя меликов Джумшуда и Фрейдуна письмо, чтобы мелик Варанды вернулся обратно, обещав ему высочайшее покровительство[3]. Мелик Джумшуд, поставив в известность царю Павлу I, предложение песидского шаха, подтвердил свою пророссийскую ориентацию[4].

Возвращение меликов в Карабах, значительно осложнило бы позицию России в ее стратегических замыслах, а также интереса к ним. Оказавшись в капканах шаха, мелики должны были лавировать между тремя политическими силами: петербургским и тегеранским дворами и Ибрагимом. К последнему ни Россия, ни Персия не могли терять интереса.

Обосновавшись в Грузии, мелик Джумшуд вспомнив, что он принадлежит к княжескому роду Аршакидов царской династии в Армении (64-428гг.) решил

---

[1] ***Раффи***, *Меликства Хамсы, Ереван, 1991, с.125.*
[2] ***Кочарли Т***., *К истории Карабахского ханства (вымысли и действительность), Баку, 2009, с.40.*
[3] *Нагорный Карабах в междун. праве и мир. политике, т.1. док. 126, с.138.*
[4] *Армяно-русские отношения в XVIII в., т.IV, док. 361, с.510.*

поставить об этом в известность императора. В прошении на имя императора Павла I от 22 сентября 1799 г. он отмечал: "моем прибытии в Астрахань... нашел я здесь ближайших моих родственников, происходящих равно как и я от древнего рода царя армянского Аршака Великого..., внуков Семена и Авета (внуков дяди Иогана Аршакунянского), прозванных по выезде в Россию, по имени дяди моего, а их деда – Ивановыми... В знак вечного начертания имени моего будущих потомках... желаю, чтобы означенныя мои родственники восприняли на себя все знаки, приличныя их породе, и получа свое достоинство не именовались более Ивановыми, но князьями Аршакунянскими..., чтобы они и весь род их... носили на себе древнюю настоящую свою фамилию и достоинство и употребляли везде герб рода своего"[1].

В этом документе прослеживается в самом сжатом виде происхождение рода Мелика Шахназарянов Арцах-Карабаха, которое брало свое начало от армянскойцарской династии Аршакидов от I в. н. э., что сводит на нет измышления азербайджанских историков в адрес армянства Арцах-Карабаха и его меликов. Заметим также, что в прошении мелика Джумшуда прослеживается судьба армянства в целом, будучи на чужбине. Она своей жестокостью не пощадила даже представителя царской родословной - внука Иогана (Иоана, Ованеса, ствший "Ивановым"). Такова была судьба всех или почти всех, кто оставил родину и искал спокойную жизнь на чужбине.

Подавляющее большинство армянского населения отвергло уговоры меликов переселиться. Оно предпочло оставаться на родных местах и продолжать борьбу против тюркских полчищ за свое достоинство, за обиду нанесенные предкам, за родной очаг, благодаря которому они сохранили свою этническую идентичность. Упрекать мелик Джумшуда, других меликов и их родичей в том, что они этого не могли понять, нет необходимости. Во все времена истории, чужеродные властвующие силы, чтобы выжить коренное население данной местности, охотились за его лидерами. В контексте Арцах-Карабаха, это был Ибрагим, настроенный против армянских меликов, часть которых, были вынуждены покинуть родные края. Оставшись без руководства, покидало и население.

Проблема, стоящая перед петербургским двором, касательно возрождения в Закавказье христианского государства, уже к началу XIX в. стала неактуальной. Россия, как мировая держава, стояла у порога осуществления больших завоевательных планов на Южном Кавказе. Когда объектом этой политики стали провинции подвластные Персии, территории исторической Армении, армянские мелики Карабаха волей-неволей, оказались втянутым в российско-персидское противоборство. Но этого пока не могли понять мелики Джумшуд и Фрейдун, чтобы определится в своей практической деятельности.

Раффи, как один из первых историков истории Хамсы дал довольно жесткую оценку меликов, покинувших Карабах. Он писал: "Ни Панах-хан, ни Ибрагим-хан не нанесли армянским меликствам такого урона, какой нанесли сами мелики, когда стали вместе со своими подданными искать прибежища на чужой земле, оторвавшись от родной земли, они лишились всего…"[2].

В вопросе переселения Карабахских армян "очевидно и то, что армянская политическая элита и, в первую очередь архиепископ Аргутинский и другие влиятельные российские армяне, - пишет известный правовед, международник Ю. Барсегов, - несут историческую ответственность за дезориентацию

---

[1] *Нагорный Карабах в междун. праве и мир. политике, т.1, док. 126, с.138.*
[2] ***Раффи**, Указ.соч, с.122.*

освободительного движения, за порождение нереалистических надежд"[1]. Конечно, необходимо учесть, что подобная акция меликов и духовных лиц – это результат отчаянного и безвыходного положения всего армянства. Бесспорно это играло на руку Ибрагиму, традиционно придерживающегося турецкой ориентации, который использовал любую возможность вытеснить армянское население за пределы Карабаха. Изменения этнического облика исторического Арцах-Карабаха в пользу пришлых тюркских элементов имело трагические последствия для армянства Восточной Армении в целом.

В наше время, этот нежелательный процесс в политической истории армянства, настолько вдохновлял азербайджанских историков, что один из его представителей А. Шахмурадов изрек: "Она (Россия) обещала армянам создать на азербайджанских землях под покровительством России Армянское царство, однако дипломатическая гибкость Ибрагимхалил хана Карабахского не позволили русско-армянским планам реализоваться"[2]. В вынужденном переселении части армянского населения Арцах-Карабаха Ибрагим, безусловно, играл главную роль. Но, чтобы помешать петербургскому двору "реализовать" свои "планы" это из области мифов.

На самом деле, развитие мировых процессов, в которых Россия играла ведущую роль, в том числе и на Южном Кавказе шло к такой развязке, в которой от "правителя" типа Ибрагима ничего не зависело. Последний уже к началу XIX в. был настолько беспомощным, как правитель, что в лучшем случае был способен думать только лишь о личной безопасности. Азербайджанский историк З. Гаджиева ссылаясь на тюркского историка первой половины XIX в. Ахмед бека Джаваншира, пишет: "время Ибрагимхалил хана, изнурявшего народ своими безмерными требованиями, закончилось для руководства страной, находившейся на перекрестке дорог, нужен был более умелый правитель"[3]. Позиция азербайджанского историка неудивительна. Зная какая судьба ожидала Ибрагима в последние годы его жизни, З. Гаджиева считала своим долгом не выходить за пределы исторической действительности. С началом XIX века Россия решилась вплотную заняться Закавказьем, в частности, Карабахом. Ей не нужен был более умелый "правитель", чем Ибрагим. Она использовала его сполна. Когда Ибрагим стал ей мешать, в открытую, он был убит (8.05.1806г.). Русско-персидская война 1804-1813 гг. завершилась поражением Персии. Гюлистанским договором (12.10.1813). Карабах де-юре вошел в состав России.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Галоян Г. А. Россия и народы Закавказья. М., 1976г.
2. Мустафа-заде Р., Две республики. Азербайджано-российские отношения в 1918-1920гг. М., 2006.
3. Гаджиева З., Гарабагское ханство: социально-экономические отношения и государственное устройство, Баку, 2008.
4. Джеваншир М. Дж. История Карабаха, Баку, 1959.
5. Эзов Г. А., Сношение Петра Великого с армянским народом, Документы, СПб, 1898.
6. Դանիէլյան Էդ., Գանձասարի պատմություն, Երևան. 2005.
7. Агаян Ц. Г., Роль России в исторических судьбах армянского народа., М., 1978.

[1] *Нагорный Карабах в междун. праве и мир. пол., т.2,с.46*
[2] ***Шахмурадов А**., Армяне на Южном Кавказе (из истории засепения), Баку, 2015, с.66.*
[3] ***Гаджиева З**., Указ.соч.с.25.*

8. Нагорный Карабах в международном праве и мирной политике. Документы, Под ред. Ю. Барсегова, Т. I, М., 2008, док. 106, сс. 117-118.
9. Там же.
10. Там же, док. 113, с. 127.
11. Акты собранные Кавказскою Археографическою Коммисиею. Под ред. А. Д. Берже, т. I, Тифлис, 1866, док. 871. с. 631. - (далее АКАК)
12. Из истории русско-армянских отношений, кн. первая, Ереван, 1956.
13. Армяно-русские отношения в XVIII веке. 1760-1800 гг., Т. IV, Ер. 1990, док. 298, с. 436.
14. Дубровин Н. Ф., История войны и владычества русских на Кавказе. Т. IV, СПб, 1886.
15. Будков П. Г., Материалы для новой истории Кавказа. ч. II, СПб, 1896.
16. Мамедова Г. Н., О походе В. Зубова в 1796 год, Баку, 2003.
17. Մաղայան Ա., Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները XVII-XIX դդ., Երևան, 2007.
18. Армяно-русские отношения в XVIII веке. Т. IV, док. 321, сс. 459-461.
19. Там же, док. 322, с. 462.
20. Нагорный Карабах в международном праве и мировой политике, т I, док. 113, с. 127.
21. Там же, сс. 127-128.
22. Там же, с. 128.
23. Там же, с. 127.
24. Там же, док. 111, с. 124.
25. Армяно-русские отношения в XVIII в., т. II, ч. 2. Ереван, 1967, док. 185, с. 39.
26. Глинка С. Описание переселения армян аддербиджанских в пределы России. М., 1831.
27. Нагорный Карабах в междун. праве и мир. политике. Коментарии. Под ред. Ю. Барсегова, т.II, М., 2008.
28. Нагорный Карабах в междун. праве и мир. политике. т. I, док. 95-96, сс.107-109.
29. Там же, т. I, док. 123, с. 135.
30. Армяно-русские отношения в XVIII в. т. IV, док. 370, с. 527.
31. Нагорный Карабах в междун. праве и мир. политике. т. I, док. 120, с. 134.
32. Там же, док. 129, с. 141.
33. Раффи, Меликства Хамсы. Ереван. 1991, с.125.
34. Кочарли Т., К истории Карабахского вопроса (вымыслы и действительность). Баку, 2009.
35. Нагорный Карабах в междун. праве и мир. политике. т. I, док. 126, с. 138.
36. Армяно-русские отношения в XVIII в. т. IV, док. 361, с. 510.
37. Нагорный Карабах в междун. праве и мир. политике. т. I, док. 126, с. 138.
38. Шахмурадов А., Армяне на Южном Кавказе (из истории заселения), Баку, 2015.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Ռ.Բալայանը:

ՀՏԴ 323.1
Պատմություն

Արմինե ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ
ԱրՊՀ, պատմության ամբիոնի դոցենտ, պ.գ.թ.

ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ ԹՈՒՐՔ-ԱԴՐԲԵՋԱՆԱԿԱՆ ՁԱՎԹՈՂԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՆԹՈՒՐՔԻԶՄԻ ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐՈՒՄ 1918-1920թթ.

1918թ. հռչակված Ադրբեջանի Հանրապետությունը արդյունք էր Թուրքիայի հետապնդած պանթուրքիզմի գաղափարախոսության և նրա գործադրած ջանքերի: 1918-1920թթ. Ադրբեջանի Հանրապետությունը իրենից ներկայացնում էր ազգային ինքնագիտակցությունից և հիշողությունից զուրկ մի միավորում: 1918 թ. մայիսյան հերոսամարտերում անկախ ապրելու հայ ժողովրդի անկոտրում կամքին բախվելով՝ Թուրքիան չկարողացավ իրականացնել համաթուրանական ծրագիրը, սակայն որոշեց այն ի կատար ածել նորաստեղծ Ադրբեջանի միջոցով: Պատահական չէ, որ Ադրբեջանը որդեգրեց այն նույն ծավալապաշտական, զավթողական քաղաքականությունը, ինչ որ Թուրքիան: Արցախի և մյուս հայկական հողերի նկատմամբ նվաճողական հավակնությունները հովանավորվում էին եղբայրական Թուրքիայի, իսկ այնուհետև նաև Անդրկովկասում իբրև <<խաղարար>> մուտք գործած Անգլիայի ներակայացուցչության կողմից: Մուսավաթական Ադրբեջանի զավթողական կեցվածքը փոխանցվեց Խորհրդային Ադրբեջանին: Վերջինս Արցախի և հայկական այլ տարածքների նվաճման քաղաքականությունը փորձում էր իրականացնել Խորհրդային Ռուսաստանի օժանդակությամբ:

Ադրբեջանի պատմաբաններն ինչքան էլ փորձում են խեղաթյուրել պատմական փաստերը և հայկական հողերի նկատմամբ զավթողական նկրտումները քողարկել իրականում գոյություն չունեցող պատմական իրավունքներով, այդուհանդերձ չեն ժխտում Ադրբեջանի ստեղծման գործում Թուրքիայի և պանթուրքիզմի դերակատարությունը: Կեղծելով պատմական հիմնավոր փաստերը՝ Ադրբեջանի պատմաբանները միտումնավոր կերպով շրջանցում են մայր Հայաստանի հետ միավորվելու արցախահայության հրավիրած ազգային համագումարների որոշումները, համազգային պայքարը և թուրք-ադրբեջանական հրոսակների կողմից իրականացրած արյունալի դեպքերի փաստերը:

Բանալի բառեր՝ *Լեռնային Ղարաբաղ, պատմագիտություն, կեղծարանում, փաստեր, զավթողական քաղաքականություն, արցախահայություն, արցախյան հիմնահարց, պանթուրքիզմ:*

А.Хачатрян

АРЦАХСКИЙ ВОПРОС В КОНТЕКСТЕ ТУРЕЦКО-АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЗАХВАТНИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ И ПАНТЮРКИЗМА.

Провозглашенная в 1918 году Азербайджанская Республика была результатом претворяемой Турцией идеологи пантюркизма и ее усилиям. В 1918-1920 гг. Республика Азербайджан это обьединение, лишенное национального самосознания и памяти. Столкнувшись с непреодолимой волей армянского народа к свободной жизни, проявленной в героических сражениях в мае 1918 года, Турция не смогла осуществить пантюркскую программу, но решила реализовать ее через вновь созданный Азербайджан.Неслучайно, что Азербайджан принял ту же экспансионистскую, агрессивную политику, что и Турция. Амбиции по захвату Арцаха и других армянских земель спонсировались братской Турцией, а затем пришедшим в Закавказье в качестве «Миротворца» британским представительством. Захватническое поведение Мусаватистского Азербайджана было продолжено Советским Азербайджаном. Последний пытался осуществить политику захвата Арцаха и других армянских земель при поддержке Советской России. Насколько азербайджанские историки пытаются исказить исторические факты и прикрыть захватнические претензии в отношении армянских земель в действительности не существующими историческими правами, настолько же они не отрицают роли Турции и пантюркизма в создании Азербайджана. Фальсифицируя исторически обоснованные факты, азербайджанские историки сознательно обходят решения национальных собраний, созванных армянством Арцаха, об объединении с Матерью Арменией, общенациональную борьбу и факты кровавых происшествий, осуществленных турецко-азербайджанскими бандитами.

Ключевые слова: *Нагорный Карабах, историография, фальсификация, факты, захватническая политика, армянство Арцаха , Арцахский вопрос, пантюркизм.*

A.Khachatryan

THE ARTSAKH ISSUE IN THE CONTEXT OF PAN-TURKISM IN 1918-1920. REFERENCE TO THE FALSIFICATIONS OF AZERBAIJANI HISTORIOGRAPHY.

The Republic of Azerbaijan, proclaimed in 1918, was the result of the ideology of Pan-Turkism pursued by Turkey and its efforts.

During 1918-1920 the Republic of Azerbaijan was a union devoid of national self-consciousness and memory. Facing with the unbreakable will of the Armenian people in the heroic battles during May 1918 Turkey failed to implement the pan-Turkic program, but decided to implement it through the newly created Azerbaijan. It is no coincidence that Azerbaijan has adopted the same expansionist, aggressive policy as Turkey. The claims in towards Artsakh and other Armenian territories were sponsored by fraternal Turkey, and then by the British delegation, which entered the Caucasus as a "peacemaker". The invading attitude of Musavat

Azerbaijan was transferred to Soviet Azerbaijan. The latter tried to implement the policy of conquering Artsakh and other Armenian territories with the support of Soviet Russia.
No matter how much Azerbaijani historians try to distort historical facts and cover up the invasions of Armenian lands with non-existent historical rights, they do not deny the role of Turkey and Pan-Turkism in the creation of Azerbaijan. By falsifying the well-founded historical facts, Azerbaijani historians deliberately ignore the decisions of the National Assemblies convened by the Armenians of Artsakh to unite with mother Armenia, the nationwide struggle and the facts of the bloody events carried out by the Turkish-Azerbaijani bandits.
Keywords: *Nagorno-Karabakh, historiography, falsification, facts, predatory policies, Armenians of Artsakh, Artsakh issue, pan-Turkism.*

1918թ. հայ ժողովրդի և նրա պատմական հողերի նկատմամբ թուրք-ադրբեջանական զավթողական կեցվածքն արդյունք էր թուրք-ադրբեջանական զավթողական քաղաքականության և Թուրքիայի որդեգրած պանթուրքիզմի գաղափարախոսության: Վերջինս դարձավ այն հիմնաքարը, որի վրա ձևավորվեց թուրքական ագրեսիվ և ծավալապաշտական քաղաքականությունը, որը ենթադրում էր մուսուլմանական ողջ աշխարհի միավորում թուրքական դրոշի ներքո: Պանթուրքիզմի գաղափարախոսության կործանարար հետևանքը արևմտահայության ցեղասպանությունն էր 1915թ. իր իսկ պատմական հայրենիքում: Թուրքական նոր իշխանությունները՝ ի դեմս քեմալականների, որդեգրելով նախորդ ցեղասպան երիտթուրքերի քաղաքականությունը, նպատակադրվել էին բնաջնջել նաև արևելահայությանը, միավորել այսրկովկասյան մուսուլմանական զանգվածներին, ի կատար ածել վաղեմի երազանքը՝ Մեծ Թուրանի մահմեդական, թուրքական պետության ստեղծումը: 1918թ. Անդրկովկասում ստեղծված նոր իրավիճակը, անդրկովկասյան սեյմի քայքայումը հող ստեղծեցին անկախ ազգային պետությունների ստեղծման համար: 1918թ. մայիսի 28-ին հայ ժողովուրդը հռչակեց իր ազգային անկախությունը: Ստեղծվեց հանրապետություն, պետականության հարուստ փորձ ունեցող հայ ժողովրդի կողմից: Նույնը չէր կարելի ասել մայիսի 27 (այլ աղբյուրներով 28)-ին հռչակված Ադրբեջանի դեմոկրատական հանրապետության ստեղծման մասին: Ա. Մանասյանը իրավացիորեն նշում է, որ Ադրբեջանի հանրապետությունն ազգային հանրապետություն չէր[1]: Կարող ենք ասել, որ 1918-20թթ. ադրբեջանական ժողովրդի և հանրապետության համար որոնումների, սեփական դիմագծի ստեղծման, ինքնահաստատման, ազգային պատկանելության կողմնորոշման, ազգային ինքնության, կրոնական ու ազգային առաջնահերթությունների տարանջատման մի ժամանակամիջոց էր: Ժողովուրդ, որը չուներ ազգային պատմության և պետականության փորձ, որը չէր գիտակցում իր ազգային պատկանելությունը, ստիպված էր նոր պայմաններում ինքնակազմակերպվելու որպես հանրապետություն: Ազգային արմատներ ու ազգային դիմագիծ չունեցող ադրբեջանական

[1] ***Балаев А.Г.***, *Азербайджанская нация, основные этапы становления на рубеже XIX-XX вв., Москва, 2012, стр. 3*

հանրապետության ստեղծումն արդյունք էր Թուրքիայի գործադրած ջանքերի: Ադրբեջանցի պատմաբան Ա. Բալաևը այդ առիթով գրել է. «Ադրբեջանական թուրքեր» տերմինը տեղին է ասել XX դարասկզբի համար»[1], մինչ այդ նման անվանումով ազգ չկա: Մեջբերելով ադրբեջանական քաղաքական գործիչ Աղաևին՝ Բալաևը գրում է, որ ,չկար ադրբեջանական հասարակություն որպես այդպիսին, այլ կար մեխանիկորեն իրար միավորված, կողք կողքի ապրող մարդկանց ամբողջություն»: Փաստորեն Ադրբեջանի ոչ ազգային հանրապետություն լինելը ստիպված են խոստովանել և ընդունել նաև ադրբեջանական պատմագիտության ներկայացուցիչները: Այսպես կոչված ,ադրբեջանցին» զուրկ էր ազգային ինքնագիտակցությունից: Ադրբեջանի ստեղծումը արդյունք էր XIX դարի վերջին որդեգրած պանթուրքիզմի գաղափարախոսության: Զավթողական քաղաքականության ու գաղափարախոսության, այլ ոչ թե ազգային ինքնագիտակցության հասունացման հիմքերի վրա ստեղծված Ադրբեջանի դեմոկրատական հանրապետությունը կոչված էր ավագ ողբոր՝ Թուրքիայի օրինակով տարածքային յուրացումներ կատարելու հարևանների՝ հատկապես Հայաստանի հանրապետության հաշվին: Ադրբեջանի վարած նվաճողական քաղաքականությունը հովանավորվում, խրախուսվում էր Թուրքիայի կողմից, նաև պետք է ցավով արձանագրենք, որ այն պաշտպանություն գտավ նաև 1918թ. Անգլիայի, իսկ հետո Խորհրդային Ռուսաստանի կողմից:

Ադրբեջանական պատմագիտությունը, խեղաթյուրելով պատմական հանրահայտ փաստերը, ներկայացնում է, որ Լեռնային Ղարաբաղը, Զանգեզուրը, Նախիջևանը բնիկ ադրբեջանական հողեր են և գտնվել են Ադրբեջանի հսկողության ներքո: Մինչդեռ փաստ է, որ 1918թ. Հայաստանի առաջին հանրապետության հռչակումից հետո Լեռնային Ղարաբաղն, որը պատմության տարբեր ժամանակահատվածներում էլ ունեցել է պետականության դրսևորումներ, ապրել պետական կյանքով, իր վճռական կամքն է արտահայտել և իրեն համարել մայր հայրենիքի անբաժանելի ու անքակտելի մասը: 1918թ. հուլիսի 22-28-ը Շուշիում հրավիրված արցախահայության առաջին համագումարը Արցախը հայտարարեց անկախ վարչաքաղաքական միավոր, ընտրվեց Ազգային խորհուրդ և կառավարություն՝ կոալիցիոն սկզբունքով, որը ստացավ Ղարաբաղի ժողովրդական կառավարություն անունը: 1918թ. մայիսյան հերոսամարտերը ձախողեցին համաթուրքական պետության ստեղծելու թուրքերի մտադրությունները, որոնք բախվեցին հայոց ռազմական ուժին, անկորով ոգուն ու անկախ ապրելու կամքին ու հետ շպրտվեցին: Ադրբեջանի ստեղծումով՝ թուրքերը փաստորեն շարունակեցին արևելքում իրենց հայակուլ քաղաքականությունը, փորձելով իրականություն դարձնել պանթուրքիզմի ծրագիրը: Ինչպես նշել է թուրք պատմաբան Մ. Սարայը՝ Ադրբեջանն ու ադրբեջանական թուրքերը այն կամուրջն են, որով պետք է թուրքերը միանային թուրքերի հետ: Թուրքերի նպատակն էր ամեն կերպ պաշտպանել Ադրբեջանն ու համատեղ գործունեության մեջ դրված համաթուրանական քաղաքականությունը: 1918թ. սեպտեմբերի 18-ին թուրքերը գրավեցին Բաքուն Նուրի փաշայի գլխավորությամբ: Թուրքիան, որի քաղաքական ու ռազմական դավերի

[1] *Նույն տեղում, էջ 13*

արդյունքում էր ստեղծվել Ադրբեջանը, սկզբից նեթ էլ հանդիսացել է Ադրբեջանի հովանավորն ու խնամակալը: Ադրբեջանի պատմաբան Աղամալիևի մոտ կարդում ենք. «Կարելի է ասել, որ Ադրբեջանի դեմոկրատական հանրապետությունն իր ստեղծման պահից ի վեր, կես տարվա ընթացքում, եղել է Թուրքիայի անմիջական մանդատի՝ խնամակալության ներքո»[1]: Հեղինակը գրել է, որ Ադրբեջանի համար ամենածանր պահերին թուրքական ուժերը եղբայրական օգնություն են ցույց տվել Ադրբեջանին[2]:

Այժմ փորձենք ադրբեջանական պատմագիտության շուրթերով հիմնավորել Ադրբեջանական պետության ստեղծման, նրա որդեգրած քաղաքականության թուրքամետ, զավթողական էությունը:

Այսպես "Азербайджанская демократическая республика (1918-1920)" աշխատության մեջ հեղինակը գրում է, որ Ադրբեջանի հանրապետության ստեղծման ակունքներում կանգնած Ազգային խորհրդի նախագահ Ռասուլզադեն գրել է, որ 1918թ. մայիսի 28-ը նշանավոր տարեթիվ է թուրքական և իսլամական աշխարհում, քանի որ առաջին անգամ հիմք դրվեց հանրապետության՝ հիմնված ազգային գաղափարախոսության՝ իդեալի վրա: Սխալված չենք լինի, եթե ասենք, որ Ադրբեջանը չուներ սեփական ազգային գաղափարախոսություն, իդեալ, քանի որ այն չուներ ազգային արմատներ ու դիմագիծ, հետևաբար նրա որդեգրած գաղափարախոսությունը՝ պանթուրքիզմն էր: 1918թ. հունիսի 4-ին կնքվել է պայմանագիր Օսմանյան Թուրքիայի և Ադրբեջանի միջև, որով սահմանվել էր երկու երկրների մինչև ամուր խաղաղություն և բարեկամություն: Նախատեսվում էր ընդհանուր լայն սահմանագիծ Ադրբեջանի և Թուրքիայի միջև: Բաթումի պայմանագրի 4-րդ կետով, ինչպես նշված է ադրբեջանցի հեղինակների մոտ, նախատեսված էր, որ հարկ եղած դեպքում Թուրքիան ռազմական օգնություն է ցույց տալու Ադրբեջանին: Վերջիններս նշում են նաև, որ Թուրքիայի ռազմական օգնությունը Ադրբեջանին նշանակում էր Լեռնային Ղարաբաղի հայկական ուժերի վերացում և Բաքվի մաքրում օտարերկրացիներից: Ադրբեջանի կառավարության գլուխ նշանակված Ֆ. Խոյսկին 1918թ. հունիսի 23-ին ժողովրդին ուղղված կոչում, նշում է ադրբեջանցի պատմաբանը, կարևորել է Թուրքիայի օժանդակությունը Ադրբեջանին՝ ազգային կառավարություն ձևավորելու գործում: Դեպի Բաքու Նուրի փաշայի 15.000 անոց զորքի շարժը մեծ ոգևորությամբ է ընդունվել Ադրբեջանում: Ռասոլզադեն վերջինիս մուտքը Բաքու համարել է երկնքից իջած փրկչի մուտք: Հարկ է նշել, որ ադրբեջանցի պատմաբանների մոտ կարևորվում է թուրքական զորքերի մուտքն ու հովանավորությունը Ադրբեջանին, բայց, այդուհանդերձ, առկա է եղել նաև տարաձայնություն հետագա գործողություններում: Այսպես՝ Բաքվի գրավումից հետո առկա էր Թուրքիայի կողմից Ադրբեջանի ներքին գործերին չափից դուրս միջամտություն, ինչպես նաև նույնիսկ կարծիքներ Ադրբեջանը Օսմանյան Թուրքիային միացնելու: Այդ տեսանկյունից հետաքրքիր է Աղամալիևի կողմից ներկայացված երկխոսությունը Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարար Ուսուբեկովի և թուրք զորահրամանատարի միջև: Ուսուբեկովը ասել է. «Օսմանյան զորքի մուտքը կարևոր է Ադրբեջան, բայց մենք վախենում ենք

---

[1] ***Հարությունյան Հ.,*** *Շուշին արցախյան գոյապայքարում (1918-1920թթ.), էջ 26*

[2] *Азербайджанская демократическая республика (1918-1920), под редакцию Агамалиева, Б. 1988, стр. 126:*

նրանից, որ թուրքերը մեզ չղեկավարեն Ստամբուլից»[1]: Այժմ ուշադրություն հրավիրենք հետևյալ կարևոր փաստարկների վրա: Թուրքական հովանավորությամբ, օգնությամբ ստեղծվեց Ադրբեջանը, որը Թուրքիայի որդեգրած պանթուրքիստական՝ համընդհանուր թուրքական պետություն ստեղծելու ծրագիրն էր: Սակայն ձևավորված ադրբեջանական կառավարության որոշ ներկայացուցիչներ՝ Ռասուլզադեն, Ուսուբկովը, կողմ էին ազգային առանձին պետության ստեղծման գաղափարին, ի տարբերություն Թուրքիայի, որի նպատակը համաթուրքական տարածք ստեղծելն էր: Նրանք գտնում էին, որ պանթուրքիզմը սպառել է իրեն, այն ավելի շատ ուտոպիա էր: Այսպես՝ Բալաևը գրում է. Պանթուրքիզմը ենթադրում էր բարենպաստ քաղաքական պայմաններ ստեղծելու միասնական թուրքական պետություն»: Ադրբեջանցի պատմաբանը չի նսեմացնում պանթուրքիզմի դերը, նշանակությունը՝ բառացիորեն ասելով՝ «Չժխտելով ռոմանտիկ պանթուրքիզմի պատմական դերը թուրք ժողովուրդների՝ ազգային անկախ կյանքով ապրելու գործում, այնուամենայնիվ Ադրբեջանի ազգային խորհրդի նախագահ Ռասուզադեն համարում էր պանթուրքիզմը ուտոպիա, որը չուներ իր հիմքում իրական հող»[2]: Պանթուրքիզմի փոխարեն պետք է լիներ թյուրքիզմ, որը իր առջև ուներ հստակ ազգային նպատակներ: Ըստ այդմ էլ Ադրբեջանի և Թուրքիայի միջև տարաձայնությունը հենց պանթուրքիզմի չափերի ու տարածվածության մեջ էր: Ադրբեջանցի քաղաքական գործիչները, որոնք ձգտում էին ունենալու, ստեղծելու առանձին ազգային պետություն, ոչ թե հրաժարվում էին պանթուրքիզմից, այլ որդեգրում էին պանթուրքիզմը՝ տեղական ազգային արտահայտմամբ, այլ կերպ ասած՝ որդեգրում էին թուրքիզմը կամ ադրբեջանիզմը: Փաստորեն դա նույն զավթողական, ծավալապաշտական գաղափարախոսությունն էր, ինչ որ պանթուրքիզմը: Ուստի պատահական չէ, որ Ադրբեջանը տարածքային ու նվաճողական կեցվածք որդեգրեց այն հողերի նկատմամբ, որոնք սեպի պես խրված էին իր ու Թուրքիայի միջև, որոնք խոչընդոտում էին այսպես ասած թուրքական ժողովուրդների միավորումը: Թուրքիան ամեն կերպ հովանավորում, աջակցում էր Ադրբեջանին, զավթողական հավակնություններ ցուցաբերում Արևելյան Հայաստանի նկատմամբ՝ շարունակելով 1915թ. ոճրագործություններն այնտեղ: Այսպես ասած՝ թուրք-ադրբեջանական ճամբարը ձեռնամուխ էր եղել հայկական հողերի գրավմանը, հայ ժողովրդի դեմ ոտնձգությունների իրագործմանը՝ իրականում մեկ միասնական, պանթուրքիզմի գաղափարախոսությամբ, սակայն երկու առանձին պետությունների՝ Թուրքիայի ու Ադրբեջանի ջանքերով: Փաստորեն ինչքան էլ ադրբեջանական գործիչները փորձեցին հրաժարվել պանթուրքիզմից ու ստեղծել առանձին ազգային միավորում, այդուհանդերձ նրանք որդեգրեցին այդ նույն պանթուրքիզմն այլ դիմակով և հետապնդում էին նույն քաղաքական նպատակները, ինչ թուրքերը: Այլ կերպ չէր կարող լինել. Ադրբեջանի ստեղծման հիմքում պանթուրքիզմն էր:

---

[1] *Азербайджанская демократическая республика.., стр. 126*

[2] ***Балаев А.**, Мамед Эмин Расулзаде, Москва, 2009, стр. 125*

Այսպիսով՝ ընդհանրացնելով՝ նշենք, որ Ադրբեջանի ստեղծման ու հետագա կայացման գործում, կարևոր էր Թուրքիայի դերակատարությունը: Ուսուբեկովը (Ադրբեջանի արտ. գործ. նախ.) ասել է. «Քաոսը, որը տիրում էր ադրբեջանական թուրքերի մոտ և ընդհանրապես Հարավային Կովկասում, հնարավոր չի ճնշել սեփական ուժերով: Արևելքից ներ են խուժում բոլշևիկները և նման պայմաններում մեզ այլ ելք չի մնում, քան դիմել օտարերկրյա միջամտությանը և տվյալ դեպքում մենք միայն կարող ենք ուրախ լինել, որ մեզ օգնող արտաքին ուժը դա եղբայրական և ընկերական ուժն է՝ Թուրքիան[1]»:

Պանթուրքիզմի ծրագիրը քաղաքական կենսուղի դարձրած Ադրբեջանի նորաստեղծ հանրապետությունը զավթողական հավակնություններ դրսևորեց պատմական հայկական հողերի վրա: Պատմության կեղծ վերարտադրողները՝ ադրբեջանցի պատմաբանները, այդքանով հանդերձ, հայերին մեղադրում էին Մեծ Հայքի պետական սահմանները վերականգնելու ձգտման մեջ:

Սա պատմական փաստերի ոչ միայն ամենակոպիտ խախտումն էր, այլև ինքնին՝ պատմության ոտնահարում: Մյուս կողմից էլ նշենք, որ Մեծ Հայքի, այսինքն սեփական պատմական հայրենիքի վերականգնման մեջ մեզ՝ հայերիս մեղադրող թուրք-ադրբեջանական պատմաբանները խոսում են պանթուրքիզմով ստեղծվելիք ապագա Մեծ Թուրան պետության մասին, որում ներառված պիտի լինեն այլոց պատմական տարածքները: Ադրբեջանցի կեղծարար պատմաբանները իրենց աշխատություններում գրում են այն մասին, թե իբր Հայաստանի Հանրապետությունը հավակնել է Ղարաբաղին, Զանգեզուրին, որոնք ըստ վերջիններիս տնտեսական, էթնիկական առումով մեկ ամբողջություն են և Ադրբեջանի անքակտելի մասը:[2] Ըստ ադրբեջանցի հեղինակների, այդ տարածքները Ադրբեջանի Հանրապետության հռչակումից հետո ընդգրկվել են նրա կազմում: Սա բացահայտ կեղծիք է, քանի որ արցախահայությունը երբեք չի հանդուրժել Ադրբեջանի իշխանությունը, որը փորձում էր ուժի միջոցով տիրանալ պատմական Արցախին: Ինչքան էլ ադրբեջանցի հեղինակները փորձում էին անտեսել և չնշել արցախահայության կողմից Ադրբեջանի իշխանությունը չհանդուրժելու փաստը, այդուհանդերձ ստիպված էին խոստովանելու, որ, ճիշտ է, Ղարաբաղում 1918թ-ից հետո իշխանությունը պատկանել է հայերին, տեղական իշխանություններին, սակայն 1919թ. սկզբից Լեռնային Ղարաբաղում փաստացի իշխել է Սուլթանովը[3]: Դժվար չէ հակադարձել Տ. Կոչառլիի մտքերին, մանավանդ որ դրանք երբեմն հիշեցնում են պատմական փաստերի «ստիպված խոստովանություն»: Այսինքն՝ ադրբեջանցի հեղինակը խոստովանում է, որ Լեռնային Ղարաբաղը 1918թ. Ադրբեջանի հանրապետության կազմում ընդգրկված չի եղել, ինչ վերաբերվում է Խ. Սուլթանովի այնտեղ փաստացի իշխելուն, ապա նշենք, որ այդ իշխանությունը թղթի վրա էր, քանի որ արցախահայության ազգային համագումարը չի ճանաչել բռնությամբ հաստատված Սուլթանովի իշխանությունը: Բացահայտ

---

[1] *Азербайджанская демократическая республика.., стр 42*

[2] *Նույն տեղում, էջ 15*

[3] ***Кочарли Т.*** *К истории карабахского вопроса, Баку 2009,стр. 99*

կեղծիք է նաև այն, թե իբր արցախահայությունը կամավոր առանց ճնշումների 1918 օգոստոսին որոշում է կայացրել Ղարաբաղը Ադրբեջանի մաս ճանաչելու մասին: Միտումնավոր կերպով ադրբեջանցի հեղինակները շրջանցում են դեպքերի իրական ընթացքը և զարգացումը, որոնք պատճառ հանդիսացան նման որոշման ընդունման: Իսկ իրականությունն այն էր, որ դեռևս 1917թ. փետրվարյան հեղափոխությունից հետո արցախահայության գործադրած ջանքերը տեղական իշխանության մարմիններ ստեղծելու ուղղությամբ ամբողջացվեցին 1918թ. հուլիսի 22-28-ը արցախահայության առաջին համագումարում, որտեղ որոշվեց Արցախը հայտարարել անկախ վարչաքաղաքական միավոր և ստեղծել Ղարաբաղի ժողովրդական կառավարություն: 1918թ. մայիսյան հերոսամարտերով և Հայաստանի առաջին հանրապետության ստեղծումով Թուքիայի հետապնդած համաթուրանական ծրագիրը ի չիք դարձավ՝ բախվելով անկախ պետականության ստեղծման ուղին բռնած հայության անկոտրում կամքին: Այդուհանդերձ Թուրքիան երբեք չհրաժարվեց իր հետապնդած գաղափարախոսությունից և այժմ փորձում էր այն իրականացնել՝ Ադրբեջան պետությունը որպես իրողություն ստեղծելով, նույն պանթուրքիզմի ռազմավարության մեջ նրան ընդգրկելով, այլ կերպ ասած՝ նրա ձեռքերով: Ղարաբաղի գրավման գործն իր ձեռքը վերցրած Ջամիլ Ջահիդ բեյը վերջնագիր ներկայացրեց հայությանը՝ ընդունելու Ադրբեջանի իշխանությունը: Սակայն արցախահայության 2-րդ համագումարը անառարկելիորեն մերժեց թուրք զորահրամանատարի պահանջը և միաձայն արտահայտվեց Հայաստանի Հանրապետության հետ միավորվելու օգտին, որից հետո Բաքուն գրաված և Ադրբեջանի դիրքերն ամրապնդած թուրքական զորքերը՝ Նուրի փաշայի գլխավորությամբ, սեպտեմբերի 22-ին ներխուժեցին Ղարաբաղ՝ ասպատակելով Խաչենի ու Վարանդայի գավառի մի շարք գյուղեր, ինչպես նաև Շուշին: Արցախահայությունը հերոսաբար ոտքի կանգնեց հայրենի հողը թուրք-թաթարական հրոսակներից պաշտպանելու համար: 1918թ. հոկտեմբերի 30-ին Մուդրոսի զինադադարով Թուրքիան զորքերը հետ քաշեց Անդրկովկասից, որի արդյունքում մաքրվեց նաև Ղարաբաղը: Անդրկովկասում թուրք- գերմանական նվաճողներին փոխարինելու եկան անգլիացիները: Անգլիական ներկայացուցչությունը սկզբում արադարացիորեն հրաժարվում էր ճանաչելուց և ընդունելուց Ադրբեջանի կառավարությանը: Գեներալ Թոմսոնը այսպես է արտահայտվել. «Չկա համազգային ընտրությամբ ստեղծված կառավարություն, կա միայն թուրքական ինտրիգների արդյունքում ստեղծված պետություն»:[1] Ցավոք, հետագայում, շլացած ադրբեջանական նավթի հոտիցմ Անգլիան փոխեց իր դիրքորոշումը Ադրբեջանի նկատմամբ և սկսեց սատարել ու հովանավորել

[1] ***Балаев А***. *Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг. Баку 1998,стр. 33.*

վերջինիս զավթողական կեցվածքը: Մուսավաթական Ադրբեջանն Անգլիայի լուռ համաձայնությամբ մեծ թվով զորք կուտակեց Ղարաբաղում և տարբեր ուղղություններով հարձակում սկսեց: Թուրք-թաթարական հրոսակախմբերը սարսափելի վայրագություններ կատարեցին Դիզակի ու Վարանդայի գավառներում, Շուշիում, Ասկերանում: 1919թ. հունվարի 15-ին ադրբեջանական կառավարության որոշմամբ Խոսրով բեկ Սուլթանովը նշանակվեց Շուշիի, Զանգեզուրի, Ջեբրայիլի և Ջիվանշիրի գավառների գեներալ-նահանգապետ:[1] Շուշիի անգլիական ներկայացուցչությունը՝ հանձին Մանկ Միզոնի, պահանջում է Ղարաբաղի հայոց ազգային խորհրդից ճանաչել Սուլթանովի իշխանությունը, սակայն ազգային խորհուրդը ստանում է հստակ պատասխան. Հայկական Ղարաբաղը չի կարող հաշտվել նման փաստի հետ, քանի որ կախումը Ադրբեջանից համարում է անընդունելի, ինչ ձևով էլ որ այն արտահայտված լինի: Բողոքի նոտա հղեց նաև Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը՝ որակելով Սութանովի նշանակումը ապօրինի քայլ և Ղարաբաղը համարելով հայաստանի անբաժան մասը: 1919թ. փետրվարի 10-21ը Շուշիում գումարվեց արցախահայության 4-րդ համագումարը, որտեղ որոշվեց. «Չճանաչել Ադրբեջանի իշխանությունը հայկական Ղարաբաղի սահմաններում: Անգլիա- Ադրբեջան- Թուրքիա եռյակը, ճնշումներ, արյունահեղություններ իրականացնելով Արցախում, ի վիճակի չեղավ կոտրելու արցախահայության միահամուռ կամքը և ճանաչել տալու Ադրբեջանի ատելի իշխանությունը: 1919թ. ապրիլի 23-29-ը կայացած արցախահայության 5-րդ համագումարը, որին մասնակցում էր նաև անգլիական ներկայացուցիչ Շատելվորդը, որոշում է չընդունել, որևէ մի որոշում, որն առնչություն կարող էր ունենալ Ադրբեջանի հետ: Սութանովը որոշեց սովի ճիրաններում խեղդել արցախահայությանը: Փակվեցին կենսական նշանակության ճանապարհները, տեղակայվեցին մեծ թվով ուժեր. Միայն Շուշիում 1500 զինվորներից բաղկացած ադրբեջանական զորախումբ, 3000 անոց քրդական բանդա»[2]: Ադրբեջանական հրոսակները հունիսի սկզբներին սոսկալի կոտորածներ կազմակերպեցին Շուշիում, Ղայբալիշենում և այլուր: Չնայած սարսափելի արյունահեղություններին, սովին, արցախահայության 5-րդ և 6-րդ համագումարները կրկին արտահայտեցին արցախահայության անկոտրում կամքը երբեք չճանաչելու Ադրբեջանի իշխանությունը: Ադրբեջանը սաստկացրեց ճնշումները արցախահայության վրա: Արցախի տեղական իշխանությունները ձգտում էին հասնելու նրան, որ Ադրբեջանից համաձայնություն կորզեին հարցը բացառապես խաղաղ միջոցներով լուծելու մինչև Փարիզի խորհրդաժողովի հրավիրումը: Շարունակվող սովի, շրջափակման, համատարած հարձակումների և

---

[1] ***Աբրահամյան Հ.***, *Մարտնչող Արցախը 1917-2000, գիրք Ա 1917-1923, Երևան, 2003, էջ 125:*

[2] ***Հարությունյան Հ.,*** *Շուշին արցախյան գոյապայքարում 1918-1920թթ., էջ 26:*

արյունահեղությունների պայմաններում Արցախում իրավիճակն ավելի օրհասական էր դառնում: 1919թ. օգոստոսի 12-ին Շոշ գյուղում հրավիրվեց արցախահայության 7-րդ համագումարը: Սուլթանովը հրամայեց թնդանոթներ տեղադրել Շոշու և Շուշիի հայկական թաղամասերի ուղղությամբ: Ի վերջո Արցախի համար ներքին ու արտաքին հանգամանքները խիստ աննպաստ համարելով և նոր արյունահեղությունից խուսափելու նպատակով՝ համագումարը որոշեց ժամանակավորապես համաձայնության գալ և ընդունել որոշում, ըստ որի՝ Արցախի լեռնային մասը՝ Շուշիի, Ջինանշիրի և Ջեբրայիլի գավառները ճանաչել Ադրբեջանի հանրապետության սահմաններում մինչև Փարիզի խաղաղության վեհաժողովի գումարումը: 1920թ. փետրվարի 28-ին ացախահայության 8-րդ համագումարը, կրկին արտահայտելով արցախահայության կամքը, մերժում է Սուլթանովի պահանջը և կրկին բարձրաձայնում Հայաստանի հետ վերամիավորվելու հարցը: Մղձավանջային էր 1920թ. գարունը արցախահայության համար: Ադրբեջանը գիտակցեց, որ համոզելով, սպառնալիքներով չէր կարող լուծել Արցախի հարցը և որոշեց այն լուծել արցախահայությանը բնաջնջելու միջոցով: Արցախում կենտրոնացվեց շուրջ 10 հազարանոց զորք, որը լայնածավալ հարձակում ձեռնարկեց Ղարաբաղ-Զանգեզուրի վրա: Արցախահայության 9-րդ համագումարը 1920թ. ապրիլի 25-ին մեկ անգամ ևս արձանագրեց՝ հռչակել Լեռնային Ղարաբաղի միացումը Հայաստանի Հանրապետությանը, որպես նրա անբաժան մաս:

Ադրբեջանի խորհրդայնացումից հետո, իրավիճակը փոխվեց տարածաշրջանում: Առաջին աշխարհամարտում պարտություն կրած Թուրքիան կարմիր հեղափոխությունը տարածելու խոստումով իր համար ապահովել էր Խորհրդային Ռուսաստանի անվերապահ աջակցությունը: Ոգեշնչված բոլշևիկների համաձայնությամբ և թիկունքում զգալով Թուրքիայի հովանավորությունը՝ Ադրբեջանի խորհրդային իշխանությունը շարունակեց հայկական պատմական տարածքների նվաճման պանթուրքիստական քաղաքականությունը: Թուրք-բոլշևիկյան դաշինքի արդյունքը պետք է լիներ աշխարհամարտում պարտված Թուրքիայի վերականգնումը, իսկ Խորհրդային Ռուսաստանը որպես փոխհատուցում պետք է ստանար տարածաշրջանի խորհրդայնացման փաստը: Քեմալաբոլշևիկյան մերձեցման արդյունքը եղավ Հայաստանի Հանրապետության անկումը և հայկական տարածքների բռնակցումը Թուրքիային և Ադրբեջանին: 1921թ. մարտի 16-ի Մոսկվայի պայմանագրով հայկական Նախիջևանի վրա հաստատվեց Ադրբեջանի պրոտեկտորատը, իսկ հուլիսի 5-ի Կովբյուրոյի անօրինական որոշմամբ Արցախը բռնակցվեց Ադրբեջանին: Ոտնահարվեցին արցախահայության միասնական կամքն արտահայտած ազգային համագումարների որոշումները, տարածքի հայ ազգաբնակչության լեզվական, մշակութային, տնտեսական ընդհանրությունները պատմական Հայաստանի հետ և առաջ քաշվեց

Ադրբեջանի հետ Ղարաբաղի ինչ որ մտացածին տնտեսական ընդհանրության մասին դրույթը: Փաստորեն արցախահայության ազգային շահը ստորադասվեց Թուրքիա-Ադրբեջան-Խորհրդային Ռուսաստան եռակողմ քաղաքական շահին, և Արցախը, որը միշտ էլ կազմել է Հայաստան աշխարհի անքակտելի մասը, նրա մշակութային, քաղաքական տնտեսական դաշտի մի օղակը, ամենից անբարենպաստ պայմաններում իսկ պահպանել հայոց պետականության բեկորները, ապօրինաբար բռնակցվեց ազգային ինքնություն և դիմագիծ չունեցող Ադրբեջանին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Азербайджанская демократическая республика (1918-1920), под редакцию Агамалиева, Баку, 1988
2. Балаев А.Г., Азербайджанская нация, основные этапы становления на рубеже XIX-XX вв., Москва, 2012
3. Балаев А.Г., Мамед Эмин Расулзаде 1884-1955, Москва, 2009
4. Балаев А. Азербайджанское национальное движение 1917-1918гг. Баку 1998
5. Кочарли Т., К истории карабахского вопроса, Баку 2009
6. Աբրահամյան Հ., Մարտնչող Արցախը 1917-2000, գիրք Ա 1917-1923, Երևան, 2003, էջ 125:
7. Հարությունյան Հ., Շուշին արցախյան գոյապայքարում 1918-1920թթ:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Ռ.Բալայանը:

ՀՏԴ 941(479.243)
Պատմություն

Տարոն ՀԱԿՈԲՅԱՆ
ԱրՊՀ, Պատմության ամբիոն, պ.գ.թ.

ՊԵՏԱԿԱՆ ՇԻՆԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔԸ և ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԼՂՀ-ՈՒՄ (1994 թ. ՆՈՅԵՄԲԵՐ – 1995 թ. ՀՈՒՆԻՍ)

Քաղաքական զարգացումների հետևանքով ժողովրդավարական ձևով ստեղծված պետությունը վերածվեց ավտորիտարի, որը հետագայում իր բացասական դրդումը թողեց հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքի վրա:

Այդուհանդերձ, կառավարման նոր համակարգի ստեղծումը հետպատերազմյան շրջանում ոչ միայն հնարավորություն տվեց արագ հաղթահարելու պատերազմի հետևանքները, այլև ուշադրության կենտրոնում պահելու պետական ինստիտուտների և ենթակառուցվածքների ստեղծման, սոցիալ-տնտեսական դրության հիմնախնդիրների լուծման հարցերը:

ԼՂ-ում պետական շինարարության գործընթացը, հաղթահարելով իր ճանապարհին ծագած վայրիվերումները, շրջանցելով քաղաքական ասպարեզում առաջացած խոչընդոտները, ադրբեջանական ագրեսիայի դեմ ձեռք բերված վճռական հաղթանակների շնորհիվ հաստատեց իր շարունակական լինելու իրավունքը:

Բանալի բառեր՝ *Պաշտպանության խորհուրդ, Պաշտպանության պետական կոմիտե, նախագահ, Պաշտպանության բանակ, վարչապետ, փոխվարչապետ, նախարար, կառավարություն:*

Т. Акопян

ПРОЦЕСС ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА И ИЗМЕНЕНИЕ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ В НКР (НОЯБРЬ 1994г. – ИЮНЬ 1995г.)

В результате политических процессов демократически созданное государство превратилось в авторитарное, что в последствие негативно повлияло на социально-политическую жизнь республики.

Тем не менее, создание новой формы правления в послевоенный период не только позволило быстро преодолеть последствия войны, но и держать в центре внимания вопросы решения проблем создания государственных институтов и инфраструктур, а также проблем в социально-экономической сфере.

Процесс государственного строительства в НКР, преодолевая препятствия в политической сфере, укрепило свое право на продолжительность благодаря решительной победе над азербайджанской агрессией.

Ключевые слова: *Совет обороны, Государственный комитет обороны, президент, Армия обороны, премьер-министр, вице-премьер, министр, правительство.*

T. Hakobyan

THE PROCESS OF STATE BUILDING AND THE CHANGES IN THE GOVERNING FORM IN THE NKR (NOVEMBER 1994- JUNE 1995)

As a result of the political processes, the democratically formed state turned into an authoritarian one which later negatively affected the social-political life of the republic.

Nevertheless, the creation of the new form of governing system in the postwar period allowed not only to overcome the consequences of the war but also to concentrate on the issues of building of state institutes and infrastructures as well as the problems in the social-economic sphere.

Overcoming the obstacles in the political sphere, the process of state building in the NKR ensured its right on continuance due to the resolute victory over the Azerbaijani agression.

Keywords: *Defense Council, Defense State Committee, President, Defense Army, Prime-Minister, Vice Prime-minister, Minister, Government*

1992 թ. հունիս-օգոստոսյան ռազմական անհաջողությունները, այդ թվում և Հյուսիսային Արցախում, հետևանք էին ոչ միայն ռազմական, այլ ներքին քաղաքական գործոնների: Դրությունը շտկելու նպատակով ԼՂՀ Գերագույն խորհրդի (ԳԽ) նախագահությունը փորձեց գործադիր և ռազմական իշխանությունները կենտրոնացնել Պաշտպանության խորհրդի ձեռքում: Սակայն այդ փորձերը բախվեցին ՀՀ իշխանությունների կողմից ներքաղաքական նկատառումներով հարուցված անհաղթահարելի խոչընդոտների[1]:

Ակնհայտ է, որ ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը երկրում գոյություն ունեցող ռազմաքաղաքական ճգնաժամային պայմաններում կանգնել էր երկընտրանքի առաջ. կամ պահպանել՝ իշխանությունը կամ զիջել հակառակ թևին: Առճակատման գնալը սպառնալիքի տակ էր դնելու երկրի անվտանգությունը: Ճահումյան մասը 1992 թ. հունիսյան ռազմական անհաջողություններից հետո ԼՂՀ-ում օրինավոր ընտրված իշխանության ներկայացուցիչները, գիտակցելով ստեղծված ծանր իրավիճակը, դրսևորելով քաղաքական կամք և պատասխանատվության զգացում ժողովրդի առաջ, որոշում կայացրին իշխանությունը հանձնել ՀՀ նախագահ Լ.Տեր -Պետրոսյանի համար ընդունելի թիմին:

1992թ. օգոստոսի 15-ին ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը որոշում կայացրեց ստեղծել Պաշտպանության պետական կոմիտե (ՊՊԿ), որի նախագահ նշանակվեց Ռոբերտ Քոչարյանը:

ՊՊԿ-ին փոխանցվեցին Նախարարների խորհրդի՝ «ԼՂՀ նախարարների խորհրդի մասին» օրենքով նախատեսված բոլոր պարտականությունները, ինչպես նաև ռազմական դրության ռեժիմի իրականացման այն լիազորությունները, որոնք նախատեսված էին «Ռազմական դրության մասին» ԼՂՀ ԳԽ նախագահության 1992 թ. օգոստոսի 13-ի հրամանագրով: ԼՂՀ ԳԽ նախագահության մի շարք լիազորություններ նույնպես փոխանցվեցին ՊՊԿ-ին: ՊՊԿ նախագահն օժտվեց ԼՂՀ ՆԽ նախագահի լիազորություններով:

ԼՂՀ իշխանական համակարգում կատարված ակնհայտորեն ստիպողական փոփոխությունները չվերացրին պաշտոնական Երևանի և Ստեփանակերտի

---

[1] *Տե՛ս* ***Հակոբյան Տ.****, ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994թթ.), Եր., 2011, էջ 199:*

միջև եղած հակասությունները: Խաղաղարար բանակցային գործընթացում ծագած նոր տարաձայնությունները և որոշ ներքին գործոններ ավելի սրեցին դրանք, ինչը բացասական ազդեցություն ունեցավ ԼՂՀ-ի ներքաղաքական կայունության վրա՝ սպառնալիք ստեղծելով երկրի անվտանգությանը: Հենց այդ հանգամանքից օգտվելով՝ ՀՀ նախագահը սաստկացրեց ճնշումը ԼՂՀ օրենսդիր մարմնի վրա, որի արդյունքում հրաժարական տվեց ԼՂՀ ԳԽ պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը, իսկ ԳԽ նախագահի պարտականությունները դրվեցին Կ.Բաբուրյանի վրա:

Թվում էր, թե ԼՂՀ ԳԽ նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանի հրաժարականով պետք է հանդարտվեր ներքաղաքական լարվածությունը, սակայն 1994թ. նոյեմբեր և դեկտեմբեր ամիսներին տեղի ունեցած քաղաքական իրադարձությունների ընթացքը ցույց տվեց հակառակը: Դա վառ կերպով դրսևորվեց դեկտեմբերի 21-23-ին տեղի ունեցած ԼՂՀ առաջին գումարման ԳԽ առաջին նստաշրջանում, որը ուղենշային և բախտորոշ դեր խաղաց ԼՂՀ-ի քաղաքական կյանքում:

1994թ. նոյեմբերի 9-ի ԼՂՀ ԳԽ նախագահության նիստի ժամանակ որոշում կայացվեց նստաշրջանը հրավիրել 1994թ. նոյեմբերի 23-ին[1]: Օրակարգում ներկայացվեցին մի շարք հարցեր, այդ թվում՝ ԼՂՀ ռազմական դրության ժամկետը երկարաձգելու և ԼՂՀ կառավարման համակարգի կատարելագործման մասին: Սակայն անհայտ պատճառներով նստաշրջանը տեղի չունեցավ:

Այն կայացավ դեկտեմբերի 21-ին: Հատկանշական է, որ նստաշրջանը սկսվեց առանց օրակարգի[2], և այն ձևավորվեց նստաշրջանի ընթացքում:

Ուսումնասիրելով դեկտեմբերի 21-23-ին տեղի ունեցած ԼՂՀ առաջին գումարման ԳԽ առաջին նստաշրջանի սղագրությունը, ինչպես նաև մասնակի պահպանված տեսաձայնագրությունը[*]՝ պարզ է դառնում, որ ՀՀ իշխանությունների համակրանքը վայելող քաղաքական գործիչների և ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատարության՝ մասնավորապես ՊԲ հրամանատար Ս.Բաբայանի կողմից ճնշումներ գործադրվեցին ԼՂՀ ԳԽ որոշ պատգամավորների վրա: ԼՂՀ ԳԽ նախագահությունը մեղադրվեց անգործության մեջ: Հնչեցին հայտարարություններ ԼՂՀ կառավարման համակարգում փոփոխություններ մտցնելու անհրաժեշտության մասին, անգամ ՊՊԿ նախագահ Ռ.Քոչարյանին նախագահ չընտրվելու դեպքում 10 օրվա ընթացքում ԳԽ-ն ընդհանրապես ցրելու և նոր ընտրություններ անցկացնելու մասին[3]:

1994թ. դեկտեմբերի 21-ին ԳԽ-ի նիստում որոշում կայացվեց ԼՂՀ-ում հիմնել նախագահական կառավարման ինստիտուտ, ընդունվեց «ԼՂՀ Նախագահի մասին» օրենքը, ըստ որի՝ հանրապետության նախագահը պիտի ընտրվեր 5 տարի ժամկետով՝ ուղղակի փակ գաղտնի ընտրությամբ: Սակայն,

---

[1] *Տես՝ ԱՀ պետարխիվ, Ֆ. 254, գ. 2, պ.մ 23, կ.3, թ. 9:*

[2] *Տես՝ ԱՀ պետարխիվ, Ֆ. 254, գ. 2, պ.մ 25, կ.3, թ. 90:*

[*] *Թեմայի ուսումնասիրության ընթացքում ծագել են որոշակի դժվարություններ, ցավոք, ԱՀ պետական և ԱԺ ընթացիք արխիվներում ԼՂՀ առաջին գումարման ԳԽ նախագահության նիստերի սղագրություններից բացակայում են ռազմական և քաղաքական մի շարք գործիչների աղմկահարույց ելույթները, ինչպես նաև պետական շինարարությանը վերաբերող արխիվային կարևոր նյութեր: Ուստի առաջադրված խնդիրները պարզաբանելու համար անհրաժեշտ է եղել օգտագործել անձնական արխիվներ:*

[3] *Տես՝ Հեղինակի անձնական արխիվ, ԼՂՀ առաջին գումարման ԳԽ առաջին նստաշրջանի 1994թ. դեկտեմբերի 21-23 նիստի տեսաձայնագրություն:*

հաշվի առնելով ռազմական դրության պահանջները, ԳԽ որոշեց ԼՂՀ առաջին նախագահին ընտրել երկու տարի ժամկետով՝ փակ գաղտնի քվեարկությամբ[1]:

Հաջորդ օրը՝ դեկտեմբերի 22-ին ընդունվեցին «ԼՂՀ Խորհրդարանի մասին»[2], «ԼՂՀ կառավարության մասին» օրենքները[3]: Այնուհետև խորհրդարանն անցավ ԼՂՀ նախագահի ընտրությունների հարցին: Առաջադրվեց 2 թեկնածու՝ ՊՊԿ նախագահ Ռ.Քոչարյանը և ԼՂՀ ԳԽ պատգամավոր Մ. Պետրոսյանը, որը, սակայն, հանեց իր թեկնածությունը: «ԼՂՀ Նախագահի մասին» ԼՂՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի համաձայն՝ փակ գաղտնի քվեարկությամբ (51 կողմ, 2 դեմ) ԼՂՀ նախագահ ընտրվեց Ռ.Քոչարյանը[4]

Դեկտեմբերի 23-ի առավոտյան նիստում տեղի ունեցավ ԼՂՀ նախագահի երդման հանդիսավոր արարողությունը, այնուհետև, շարունակելով նիստը, ընդունվեց «ԼՂՀ Խորհրդարանի ընտրությունների մասին» օրենքը[5]:

Այսպիսով՝ պաշտոնական Երևանի միջամտության արդյունքում ԼՂՀ կառավարման համակարգում կատարվեցին ստիպողական փոփոխություններ, որոնց հետևանքով երկիրը խորհրդարանական հանրապետությունից անցում կատարեց նախագահականի: Ներքաղաքական կայունության ապահովման գործում մեծ դեր խաղաց օրենսդիր մարմնի դրսևորած քաղաքական կամքը և պատասխանատվության զգացումը նորաստեղծ պետականության ու երկրի ժողովրդի ապագայի հանդեպ:

Որպես հիշատակված պետաշինարարական գործընթացների շարունակություն՝ 1995թ. փետրվարի 14-ին ԼՂՀ ԳԽ-ն ընդունեց խորհրդարանի ժողովրդական պատգամավորների վաղաժամկետ ընտրություններ անցկացնելու մասին որոշում[6]: Հանրապետության տարածքում կազմավորվեց 33 ընտրատարածք՝ նախկին 81-ի փոխարեն. համապատասխան փոփոխության ենթարկվեց նաև պատգամավորական տեղերի քանակը:

1995թ. ապրիլի 30-ին անցկացվեցին խորհրդարանի վաղաժամկետ ընտրություններ, որոնք կազմակերպվեցին մեծամասնական ընտրակարգով[7]: Ընտրությունները տեղի ունեցան 33 ընտրատարածքից 31-ում, իսկ 2-ում՝ պատգամավորության մեկական թեկնածուների ինքնաբացարկի պատճառով չկայացան: ԼՂՀ ԿԸՀ 1995թ. մայիսի 5-ի նիստի որոշմամբ գրանցվեց 23 պատգամավոր: 1995թ. հունիսի 30-ին 5 ընտրատարածքում կայացան նոր ընտրություններ:

ԼՂՀ խորհրդարանի արտահերթ ընտրություններին հետևեցին միջազգային անկախ դիտորդներ, մասնավորապես՝ Գերմանիայի Բունդեստանգի, ՌԴ Պետական դումայի, Մոսկվայում գործող Ռուս-հայկական նախաձեռնությունների կենտրոնի, Հայաստանի Հելսինկյան քաղաքացիական ասամբլեայի և այլ հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչներ[8]:

---

[1] *Տե՛ս ԱՀ պետարխիվ, Ֆ. 254, ց. 2, պ.մ 25, կ.3, թ. 52:*
[2] *Նույն տեղում, թ. 90-137:*
[3] *Նույն տեղում, թ.138-146:*
[4] *Նույն տեղում, թ.150:*
[5] *Նույն տեղում, թ.154-187:*
[6] *Տե՛ս ԱՀ ԱԺ ընթացիկ արխիվ, ԼՂՀ առաջին գումարման ԳԽ առաջին նստաշրջանին 1995թ. փետրվարի 14-ի նիստի սղագրություն:*
[7] *Տե՛ս* ***Օհանջանյան Մ.,*** *Անկախության քայլերը. ԼՂՀ-ում անցկացված հանրաքվեն և ընտրությունները (1991-1998թթ.), Ստեփ., 1998, էջ16 :*
[8] *Տե՛ս ԱՀ կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի ընթացիկ արխիվ:*

ԼՂՀ Խորհրդարանն ունեցավ հետևյալ մարմինները՝ Խորհրդարանի նախագահ, նախագահի տեղակալ, քարտուղար, 6 մշտական հանձնաժողով: Յուրաքանչյուր հանձնաժողովում ընդգրկված էր 5 պատգամավոր:

ԼՂՀ Խորհրդարանի 1995թ. հունիսի 23-ի առաջին նիստում Խորհրդարանի նախագահ ընտրվեց պատգամավոր Կ. Բաբուրյանը, տեղակալ՝ Լ.Գաբրիելյանը, քարտուղար՝ Է. Գաբրիելյանը[1]:

Միաժամանակ փաստենք, որ նոր խորհրդարանում քաղաքական ուժերի բացակայության պայմաններում վերջինս այդպես էլ չկարողացավ կատարել իր պատմական առաքելությունը:

Մինչդեռ ԼՂՀ նախագահի 1994թ. դեկտեմբերի 27-ի հրամանագրով ԼՂՀ վարչապետ նշանակվեց Լ.Պետրոսյանը, իսկ հունվարի 10-ին հաստատվեցին ԼՂՀ կառավարության նոր կազմը և կառուցվածքը: Մեկ այլ հրամանագրով ձևավորվեց կառավարության նախագահությունը[2]:

Հունվար և փետրվար ամիսներին Ս.Թևոսյանը նշանակվեց առաջին փոխվարչապետ, էկոնոմիկայի և ֆինանսների նախարար, Ժ.Պողոսյանն ու Յու.Ղազարյանը՝ փոխվարչապետներ, Ս.Բաբայանը՝ պաշտպանության նախարար, Ա.Իսագուլովը՝ ներքին գործերի նախարար, Ա.Ղուկասյանը՝ արտաքին գործերի նախարար, Է.Շահրամանյանը՝ շինարարության նախարար, Գ.Գասպարյանը՝ գյուղատնտեսության և պարենավորման նախարար, Ն.Ոսկանյանը՝ լուսավորության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարար, Վ.Աղաբալյանը՝ առողջապահության նախարար, Ա.Աղասարյանը՝ ազգային անվտանգության պետական վարչության պետ, Յու.Հայրապետյանը՝ արդարադատության պետական վարչության պետ, Գ. Գրիգորյանը՝ բնության և շրջակա միջավայրի պահպանության պետական վարչության պետ, Վ. Սայադյանը՝ աշխատանքի և սոցապահովության պետական վարչության պետ[3]:

Միաժամանակ աշխատանք տարվեց տեղական կառավարման համակարգը բարեփոխելու ուղղությամբ: ԼՂՀ կառավարման կառուցվածքի վերափոխման և ՊՊԿ վերացման կապակցությամբ ԼՂՀ ՊՊԿ լիազոր ներկայացուցիչների ինստիտուտը վերակազմավորվեց՝ դառնալով Ստեփանակերտ քաղաքի և վարչակազմերի[4]:

Հետագայում կատարելագործվեց տեղական ինքնակառավարման համակարգը: Ժողովրդին իր իսկ ընտրած մարմինների միջոցով երկրի կառավարմանը մասնակից անելու նպատակով որոշվեց անցնել գյուղական համայնքների ընտրությանը: Գյուղապետերի աշխատանքն ավելի թափանցիկ և գործնական դարձնելու նպատակով գյուղապետներին կից ստեղծվեց ավագանու խորհրդի ինստիտուտը[5]:

Երկրի առջև ծառացած խնդիրները լուծելու նպատակով 1995թ. փետրվարի 7-ին ստեղծվեց ԼՂՀ նախագահին կից անվտանգության խորհուրդ: Անվտանգության խորհրդի կազմի մեջ ընդգրկվեցին ԼՂՀ նախագահը, ԼՂՀ ԳԽ նախագահը, ԼՂՀ վարչապետը, ԼՂՀ պաշտպանության նախարարը,

---

[1] *Տե՛ս http://www.nankr.am/hy/32*

[2] *Տե՛ս ԱՀ նախագահի ընթացիկ արխիվ, ԼՂՀ նախագահի 1995թ. հունվարի 10-ի հրամանագիր՝ N ՆՀ-09, N ՆՀ-10:*

[3] *Տե՛ս ԱՀ նախագահի ընթացիկ արխիվ,*

[4] *Տե՛ս ԱՀ նախագահի ընթացիկ արխիվ, ԼՂՀ նախագահի 1995թ. հունվարի 10-ի հրամանագիր՝ N ՆՀ-08:*

[5] *Տե՛ս **Բալայան Վ.**,Դրվագներ արցախահայության ազատագրական պայքարի և պետականակերտման պատմության (1813-2007թթ.), Ստեփանակերտ, 2012, էջ 230:*

ինչպես նաև ԼՂՀ արտաքին գործերի նախարարը, ԼՂՀ ներքին գործերի նախարարը և ազգային անվտանգության պետական վարչության պետը[1]:

Անվտանգության խորհրդի քարտուղարի պարտականությունները դրվեցին ԼՂՀ նախագահի աշխատակազմի ղեկավար Ա. Դանիելյանի վրա:

Այսպիսով՝ կառավարման նոր համակարգի ստեղծումը ոչ միայն հնարավորություն էր տալիս արագ հաղթահարելու պատերազմի հետևանքները, այլև ուշադրության կենտրոնում պահելու պետական ինստիտուտների և ենթակառուցվածքների ստեղծման, սոցիալ-տնտեսական ոլորտի հիմնախնդիրների լուծման հարցերը: Այս հիմնախնդիրների լուծման գործում վճռորոշ դերակատարություն ունեցավ ՀՀ-ի ցուցաբերած աջակցությունը:

Ժողովրդավարական ձևով ստեղծված պետությունը աստիճանաբար վերածվեց բռնատիրականի, որտեղ անձի իշխանությունը գերակայեց օրենքի իշխանությանը:

Ի դեպ, նշված ժամանակաշրջանի քաղաքական գործիչների շրջանակներում գոյություն ունեն կարծիքներ, ըստ որոնց՝ կադրային հարցերը, այդ թվում նաև նոր խորհրդարանական ընտրություններում պատգամավորների թեկնածուների առաջադրումն ու պաշտոնների նշանակումը հիմնականում համաձայնեցվում էր պաշտպանության նախարար Ս.Բաբայանի հետ:

Ցավոք, այժմ ժամանակը չէ դեռ ամբողջապես անդրադառնալու հայտնի և ոչ հայտնի, հատկապես՝ նշված ժամանակահատվածում Արցախում տեղի ունեցած ներքաղաքական մութ էջերին: Նշեք միայն, որ Արցախում Ռ.Քոչարյանի՝ ՊՊԿ ղեկավար լինելու, իսկ այնուհետև իշխանության ղեկին գտնվելու ընթացքում ձևավորվեց քաղաքական հալածանքների մշակույթ, սահմանափակվեց նաև խոսքի և մամուլի ազատությունը: Իսկ իշխանական որոշ պաշտոններում հայտնվեցին նաև հասարակության համակրանքը չվայելող անձինք, որոնց գործունեությունը բացասական հետք թողեց և՛ ժողովրդի բարոյահոգեբանության, և՛ երկրի պետական շինարարության որակի վրա:

Հետագայում ԳԽ-ի նոր ընտրություններից հետո՝ 1995թ. հունիսի վերջին, ԼՂՀ ԳԽ նախագահության որոշ «անհնազանդ» անդամներ ձերբակալվեցին: Տարբեր մեղադրականներով ձերբակալվեցին ԼՂՀ ԳԽ-ի նախագահի նախկին պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը, ԼՂՀ ԳԽ-ի քարտուղար Վ.Հակոբյանը: Սակայն մեղադրականների բացակայության պատճառով վերջիններս ազատ արձակվեցին[2]՝ մինչ այդ ենթարկվելով խոշտանգումների ու ծաղրանքի (ՊՆ Ս.Բաբայանի կողմից): 1992-1994թթ. ձերբակալվեցին ԼՂՀ առաջին գումարման ԳԽ պատգամավորներ[3], ռազմական և քաղաքական գործիչներ, այդ թվում ԼՂՀ ԳԽ-ի մամլո քարտուղար Գ.Բաղդասարյանը («Նոր Արցախ, թե նոր Սպարտա» հոդվածի համար)[4], որոնք արժանացան նույն բախտին:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Ռ.Բալայանը:

---

[1] *Տե՛ս ԱՀ նախագահի ընթացիկ արխիվ, ԼՂՀ նախագահի 1995թ. փետրվարի 7-ի հրամանագիր՝ N УП-22*

[2] *Տե՛ս* ***Հակոբյան Տ.,*** *նշվ. աշխ., էջ 183:*

[3] *Տե՛ս ԼՂՀ պետարխիվ, Ֆ.254, գ.1, պ.մ.6.կ.1, թ. 71-74£*

[4] *Տե՛ս «Խոսքեն», 14.12.1993:*

ՀՏԴ 941(479.243)
Պատմություն

Արարատ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
ԱրՊՀ, Պատմության ամբիոնի պրոֆեսոր, պ.գ.թ.
E-mail: araratvardanyan54@mail.ru

Էլլադա ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ
ԱրՊՀ պատմության և իրավագիտության ֆակուլտետի
պատմության բաժնի մագիստրատուրանտ
E-mail: ellada-hayrapetyan@mail.ru

ՀԱՅ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՖՈՆԴԻ ԱԶԳՕԳՈՒՏ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՑԱԽՈՒՄ (1997-2019թթ.)

Հայ օգնության ֆոնդը (ՀՕՖ) Հայ Առաքելական եկեղեցու ԱՄՆ-ի Արևելյան թեմի բարեգործական կազմակերպություն է: Ստեղծվել է 1988-ի Սպիտակի երկրաշարժից հետո Նյու Յորքում՝ ԱՄՆ-ի Արևելյան թեմի առաջնորդարանի նախաձեռնությամբ: Նպատակն էր ավելի արդյունավետ դարձնել տեղի հայության և ամերիկյան հասարակության ու տարբեր կազմակերպու-թյունների օգնությունը հայրենիքին: ՀՕՖ-ի կենտրոնական գրասենյակը գտնվում է Նյու Յորքում: Կազմակերպության գրասենյակը Երևանում բացվեց 1991թ.:

Պատերազմից տուժած արցախահայությանը օգնելու նպատակով 1997թ. Ստեփանակերտում բացվում է ՀՕՖ-ի գրասենյակ, որն իրականացնում է բազմապիսի բարեգործական ծրագրեր հանրապետության գրեթե բոլոր շրջաններում:

Բանալի բառեր՝ *Հայ օգնության ֆոնդ, Արցախ, բարեգործություն, բնակելի տներ, ջրամատակարարման համակարգեր, «Մարդասիրական օգնություն Լեռնային Ղարաբաղին ծրագիր», «Մարզային բժիշկների վերապատրաստում ծրագիր», «Շարունակական բժշկական կրթություն ծրագիր»:*

А. Варданян, Э. Айрапетян

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ФОНДА ПОМОЩИ АРМЕНИИ В АРЦАХЕ

Фонд помощи Армении (ФПА) – благотворительная организация Восточной епархии США Армянской апостольской церкви. Создана в Нью-Йорке, по инициативе предводительства Восточной епархии США после землетрясения в Спитаке в 1988 году. Цель данной организации – сделать более эффективной помощь Родине, оказываемую армянской общиной США, американской общественностью и различными организациями. Центральный орган ФПА находится в Нью-Йорке. В 1991 году было открыто представительство в Ереване.

С целью оказания помощи армянам Арцаха, пострадавшим в войне, в 1997 году в Степанакерте открывается офис ФПА, который осуществляет разнообразные благотворительные программы практически во всех районах республики.

Ключевые слова: *Фонд помощи Армении, Арцах, благотворительность, жилые дома, системы водоснабжения, "Программа гуманитарной помощи Нагорному Карабаху", "Программа переподготовки областных врачей", "Программа непрерывного медицинского образования"*

A. Vardanyan, E. Hayrapetyan

THE FUND FOR ARMENIAN RELIEF ACTIVITIES IN ARTSAKH

The Fund for Armenian Relief (FAR) is a charitable organization of the Eastern Diocese of the United States of America of The Armenian Apostolic Church. It was established in New York, on the initiative of the leadership of the Eastern Diocese of the United States after the earthquake in Spitak in 1988. The purpose of this organization is to make more effective assistance to the Homeland provided by the Armenian community of the United States, the American public and various organizations.

The Central office of FAR is located in New York. In 1991, a representative office was opened in Yerevan.

In order to help the Armenians of Artsakh, who suffered in the war, in 1997 the office of the FAR was opened in Stepanakert, which carries out various charity programs in almost all regions of the Republic.

Keywords: *Fund for Armenian Relief, Artsakh, charity, residential houses, water supply systems, "Humanitarian assistance program for Nagorno-Karabakh", "The program of training of regional doctors", "The program of continuous medical education."*

Հայ օգնության ֆոնդը (ՀՕՖ, անգլերեն՝ Fund for Armenian Relief) Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցու ԱՄՆ-ի Արևելյան թեմի բարեգործական կազմակերպություն է: Սկզբնապես կոչվել է Հայաստանի վերականգնման առաջնորդարանի ֆոնդ, 1992-ից՝ Հայ օգնության ֆոնդ: Ստեղծվել է 1988-ի Սպիտակի աղետալի երկրաշարժից անմիջապես հետո Նյու Յորքում՝ ԱՄՆ-ի Արևելյան թեմի առաջնորդարանի (թեմական առաջնորդն էր Թորգոմ արք. Մանուկյանը) նախաձեռնությամբ: Նպատակն էր ավելի արդյունավետ դարձնել տեղի հայության և ամերիկյան հասարակության ու տարբեր կազմակերպությունների օգնությունը: 1993թ. փետրվարից գրանցվել է որպես անկախ կառույց՝ հնարավորություն ստանալով գործելու

ինքնուրույն[1]: ՀՕՖ-ի կենտրոնական գրասենյակը գտնվում է Նյու Յորքում: Կազմակերպության գրասենյակը Երևանում բացվեց 1991 թվականին:

Հայ օգնության ֆոնդն իր գերագույն նպատակն է համարում նպաստել Մայր հայրենիքի տնտեսության զարգացմանն ու սոցիալական կյանքի բարելավմանը: «Ամեն մի հայ, աշխարհի որ անկյունում էլ ապրելիս լինի, անմարելի պարտք ունի մայր հայրենիքի հանդեպ,-նշվում է ՀՕՖ-ի նախագահ Խաժակ արք. Պարսամյանի ուղեծրում: -Այս գործը վերջ չունի, այն տեսական է, զի ուղղված է Հայրենիքի ապագային»:[2]

Սկզբնական շրջանում Հայաստանում ՀՕՖ-ի ծրագրերը մարդասիրական բնույթի էին, իսկ ժամանակ անց կազմակերպությունը նախապատվությունը սկսեց տալ երկրի զարգացմանը նպաստող ծրագրերին՝ ընդգրկելով կյանքի տարբեր բնագավառները՝ շինարարություն, գյուղատնտեսություն, առողջապահություն, գիտություն, կրթություն, մշակույթ և այլն:

Պատերազմը ծանր հարված էր հասցրել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությանը: ԼՂՀ-ում տուժել է 149 բնակավայր, լրիվ կամ մասամբ ավերվել են 11647 անհատական տներ, 226 բազմաբնակարան բնակելի շենքեր, 17 ստացիոնար բուժիմնարկներ և 71 բուժկետեր, 196 ուսումնական և մշակութային օջախներ[3], 8000 արդյունաբերական, գյուղատնտեսական և սոցիալական նշանակության օբյեկտներ: Երեք անգամ կրճատվել էին ցանքսերը, 5 անգամ՝ անասնագլխաքանակը: Գյուղատնտեսությանը հասցվել էր շուրջ 2,5 մլրդ դոլարի վնաս[4]:

Պատերազմից հետո հնարավորություն ստեղծվեց զբաղվելու ավերված տնտեսության, առողջապահական, կրթամշակութային օջախների և այլ ոլորտների վերականգնման ու զարգացման հարցերով: Պատերազմից տուժած երիտասարդ հանրապետությունը հնարավորություն չուներ սուղ պետական միջոցներով լուծելու իր առջև ծառացած խնդիրները և լինելով չճանաչված՝ զրկված էր միջազգային կազմակերպություններից վարկեր ստանալու հնարավորությունից: Այդ առումով անգնահատելի է հիմնադրամների, սփյուռքահայ բարեգործական կազմակերպությունների և միությունների օգնությունը:

Պատերազմից խիստ տուժած արցախահայությանը օգնելու նպատակով 1997թ. դեկտեմբերին Ստեփանակերտում բացվում է Հայ օգնության ֆոնդի գրասենյակ: Այստեղ նախատեսվում է մարդասիրական օգնությունից բացի զարկ տալ զարգացման ծրագրերին ու ստեղծել նոր աշխատատեղեր: ¦Բոլոր ղարաբաղցիները,- նշում է իր ուղերձում ՀՕՖ-ի նախագահ ԱՄՆ Արևելյան թեմի առաջնորդ Խաժակ արքեպիսկոպոս Պարսամյանը,- նախագահից մինչև շարքային քաղաքացին, միակամ էին իրենց երկիրն ու տնտեսությունը ոտքի կանգնեցնելու և շենացնելու համար: Նրանք սփյուռքահայ իրենց եղբայրներից ու քույրերից ակնկալում են օգնություն հատկապես նոր աշխատատեղեր բացելու և կիսակործան քաղաքացիական ու հոգևոր կառույցների վերականգնման գործում¦[5]:

---

[1] *«Հայ Սփյուռք» հանրագիտարան, Եր., 2003, էջ 686, Սփյուռքահայ կազմակերպություններ, Եր., 2002, էջ 66:*

[2] *«Ազգ», 10 հուլիսի 1998:*

[3] *ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ.180, g.1, կ.9, պ.մ. 42, թ. 222:*

[4] ***Բալայան Վ.**, Դրվագներ արցախահայության ազատագրական պայքարի և պետականակերտման պատմության, Ստեփանակերտ, 2012, էջ 333:*

[5] *Հայ օգնության ֆոնդ. տարեկան տեղեկագիր 1997, էջ 2, **Մինասյան Է., Վարդանյան Ա.**, Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները ՀՀ անկախության տարիներին(1991-2009թթ.), հՀոդվածների ժողովածու, Ստեփանակերտ, 2010, էջ 83:*

1998թ. օգոստոսին Հայ օգնության ֆոնդի պատվիրակության՝ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն կատարած այցի շրջանակներում բժշկական օգնություն տրամադրվեց տեղի բուժհիմնարկներին: Այն ներառում էր շուրջ 250 արկղ տարբեր տեսակի բժշկական պարագաներ՝ ներարկիչներ, թթվածնային փողակներ, անզգայացման դիմակներ, հիվանդների խնամքի համար անհրաժեշտ այլ պիտույքներ, նաև մանկական վիտամիններ: Բեռն ամբողջությամբ հանձնվեց ԼՂՀ առողջապահության նախարարությանը, որի միջոցով էլ բաժանվեց հանրապետության տարբեր շրջանների ու քաղաքների բուժհիմնարկներին[1]:

2002թ. հոկտեմբերից Հայ օգնության ֆոնդը ԱՄՆ-ի Միջազգային զարգացման գործակալության (USAID) ֆինանսավորմամբ ձեռնամուխ եղավ «Մարդասիրական օգնություն Լեռնային Ղարաբաղին» լայնածավալ ծրագրի իրագործմանը, որը կոչված է վերականգնելու պատերազմի հետևանքով մեծապես տուժած Լեռնային Ղարաբաղի բնակավայրերն ու ենթակառուցվածքները: Ծրագիրը թույլ է տալիս նաև միջոցներ տրամադրել բուժանձնակազմերի վերապատրաստման դասընթացներ կազմակերպել և անհրաժեշտ բուժսարքավորումներ ու դեղամիջոցներ ձեռք բերել: «Մարդասիրական օգնություն Լեռնային Ղարաբաղին» ծրագրին հատկացված գումարի չափը՝ 15մլն դոլար է, իրականացման ժամկետը՝ 5 տարի: Նախապատրաստական աշխատանքները ավարտելուց հետո՝ 2004 թվականին, սկսվեց ԼՂՀ Ասկերանի, Մարտակերտի և Հադրութի շրջանների՝ հակամարտությունից տուժած տների, բուժկետերի և խմելու ջրագծերի շինվերանորոգման գործընթացը[2]:

Ասկերանի շրջանում շինարարական աշխատանքները սկսվեցին 2004թ. գարնանը: ՀՕՖ-ի ֆինանսավորմամբ իրականացվել են շրջանի Ասկերան քաղաքի, Դաշուշեն, Մխիթարաշեն, Նախիջևանիկ, Ծոշ և Վարդաձոր գյուղերում 24 տների վերանորոգման, Խանաբադ, Խրամորթ, Նորագյուղ Սարգսաշեն, Խնձրիստան, Լուսաձոր, Ջրաղացներ, Սղնախ, Վերին Սզնեք, Մոշխիմատ, Մխիթարաշեն և Սառնաղբյուր գյուղերում բնակելի տների և բուժկետերի կառուցման, ինչպես նաև Ավետարանոց, Այգեստան, Ծոշ, Մադաթաշեն և Դահրավ գյուղերում հինգ բնակելի տների և բուժկետերի վերանորոգման և կառուցման աշխատանքները[3]: 2004 թ. աշնանը արդեն Ասկերանի շրջանում վերանորոգվել է 52 բնակելի տուն[4]:

ՀՕՖ-ի զարգացման ծրագրում կարևոր տեղ ունեն ջրամատակարարման համակարգերի կառուցման և վերակառուցման աշխատանքները:Այդ աշխատանքները հաջողությամբ են իրականացվել Ասկերանի շրջանի Այգեստան, Կարմիր գյուղ, Լուսաձոր, Աստղաշեն, Բաղարա, Խանցք, Ծաղկաշատ, Հովսեփավան, Ռև[5], Հարավ, Քռասնի, Ջրաղացներ, Ավետարանոց, Նախիջևանիկ, Վարդաձոր, Խանաբադ, Մխիթարաշեն գյուղերում և Ասկերան քաղաքում[6]:

2004թ. հուլիսի 1-ին ՀՕՖ-ը սկսեց Մարտակերտի շրջանի, իսկ նոյեմբերի 1-ին՝ Հադրութի շրջանի տուժած տների, բուժկետերի և խմելու ջրագծերի շինվերանորոգման գործընթացը: Այն ուղեկցվում էր փորձաքննության

---

[1] *«Ազգ», 15 օգոստոսի 1998:*
[2] *Հայ օգնության ֆոնդ. տարեկան տեղեկագիր, 2003-2004, էջ 4,* ***Միհաստյան Է., Վարդանյան Ա.****, նշված աշխ., էջ 83-84:*
[3] *ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ 180, g. 1, կ-11, պ.մ.50, թ.82, 86:*
[4] *Նույն տեղում, ֆ 180, g. 1, կ-10, պ.մ.45, թ. 3:*
[5] *«Ազատ Արցախ», 18 նոյեմբերի 2004:*
[6] *ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ 180, g. 1, կ-11, պ.մ.50, թ.82:*

իրականացմամբ, համապատասխան նախագծերի նախապատրաստմամբ ու արժեքների գնահատմամբ և շինարարական աշխատանքների սկզբնավորումով: Դրա համար հարկ եղավ փոքր գրասենյակներ բացել հիշյալ շրջկենտրոններում՝ կազմելով աշխատանքների կատարման ժամանակացույց[1]:

2005-2006թթ. վերանորոգվել են Մարտակերտի շրջանի Մարտակերտ քաղաքի 29, Գետավան, Զարդախաչ, Չափար, Հաթերք, Վերին Հոռաթաղ, Կոճողոտ, Պողոսագոմեր գյուղերում 19, Վաղուհաս գյուղում 16 բնակելի տուն: Տներ են վերանորոգվել նաև շրջանի Վարդաձոր, Ծաղկաշեն, Ներքին Հոռաթաղ, Աղաբեկալանջ, Կուսապատ, Մեծ շեն, Մոխրաթաղ, Վարնկաթաղ, Մաղավուզ, Զագլիկ, Տոնաշեն, Մատաղիս գյուղերում[2]: Վերանորոգվել են շրջանի 9 բուժկետ, որոնք համալրվել են անհրաժեշտ սարքավորումներով, կահույքով, դեղորայքով և բժշկական համապատասխան պարագաներով: Կառուցվել և վերանորոգվել են Մարտակերտ քաղաքի, Կուսապատ, Ծաղկաշեն, Հարությունագոմեր, Հաթերք, Ճահմանսուր գյուղերի ջրամատակարարման համակարգերը[3]:

2006 թվականի վերջերին հնարավոր եղավ Մարտակերտի շրջանում վերականգնել շուրջ 240, իսկ Հադրութի շրջանում՝ 15 բնակելի տներ: Ընդհանուր առմամբ Հադրութի շրջանում կառուցվել և վերականգնվել են 90 բնակելի տուն և 6 բուժկետ[4], որոնք ապահովվեցին կահույքով և դեղորայքով: Կազմակերպության կողմից կառուցվել և վերակառուցվել են շրջանի Մեծ Թաղլար, Ազոխ, Դրախտիկ, Հակակու, Մոխրենես, Ջրակոս, Վանք և Առաքել գյուղերի ջրամատակարարման համակարգերը[5]: Նրա ֆինանսավորմամբ իրականացվել են նաև Մարտակերտի շրջանի Ծաղկաշեն գյուղի ջրամատակարարման համակարգի կառուցման աշխատանքները:[6]

ՀՕՖ-ի ծրագրերում կարևոր նշանակություն ուներ նաև ոռոգելի ջրագծերի անցկացումը Մարտակերտի, Ասկերանի և Հադրութի շրջաններում, որը նպաստեց ԼՂՀ այդ տարածքների գյուղատնտեսության զարգացմանը, լուծեց գործազրկության հարցը:

ԼՂՀ առողջապահական համակարգում ծրագրեր իրականացնելու առումով նշանակալից էր 2005 թվականը: Բացի 37 բուժկետերի վերանորոգումից և նրանց բուժսարքավորումներով ապահովելու գործընթացից՝ Հայաստանի Ամերիկյան համալսարանի Առողջապահության ծառայությունների և ուսումնասիրությունների կենտրոնի հետ համատեղ իրականացվեց Մարտունու, Մարտակերտի, Ասկերանի և Հադրութի շրջանների բուժանձնակազմի վերապատրաստում, և ընդգրկեց հիշյալ շրջանների 296 բուժաշխատողների՝ 46 բժիշկ և 250 բուժքույր: Լեռնային Ղարաբաղի բոլոր բնակավայրերի բուժկետերի պատասխանատուներն ու բուժաշխատողները՝ թվով 113 մարդ, վերապատրաստվեցին նաև «Մանկական հիվանդությունների ինտեգրացված վարում» ծրագրով[7]:

2008թ. օգոստոսին, ավարտելով «Մարդասիրական օգնություն Լեռնային Ղարաբաղին» ծրագիրը, ՀՕՖ-ը շարունակեց առողջապահական ծրագրերի շարքը: Դեռ 2004 թվականին ՀՕՖ-ի նախաձեռնությամբ և «Ջինիշյան»

---

[1] *Հայ օգնության ֆոնդ. տարեկան տեղեկագիր, 2003-2004, էջ 4:*
[2] *ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ 180, g. 1, կ-11, պ.մ.50, թ.82, 11-12, 75, 86:*
[3] *ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ 180, g. 1, կ-11, պ.մ.50, թ.78, 83*
[4] *Fund For Armenian Relief(FAR) 2007 Annual Report, p.13:*
[5] *ԼՂՀ պետական արխիվ, ֆ 180, g. 1, կ-11, պ.մ.50, թ.74:*
[6] *Նույն տեղում, թ. 14:*
[7] *Հայ օգնության ֆոնդ. տարեկան տեղեկագիր, 2006, էջ 3:*

հիշատակի հիմնադրամի համաֆինանսավորմամբ ստեղծվել էր «Մարզային բժիշկների վերապատրաստում» ծրագիր: 2005թ. մայիսից սկսած ՀՀ տարբեր մարզերից, Արցախից ու Ջավախքից այս ծրագրով Երևանի առաջատար բուժհաստատություններում («Արաբկիր», «Նորք-Մարաշ», «Քանաքեռ-Զեյթուն» բժշկական կենտրոններ, «Մոր և մանկան» առողջության պահպանման գիտահետազոտական կենտրոն, «Դիագնոստիկա» ախտորոշիչ կենտրոն, 1-ին հանրապետական հիվանդանոց և այլն), անվճար հիմունքներով վերապատրաստվում են մարզերի բժիշկները: Այս ծրագիրը ենթադրում է նաև բժշկական տարատեսակ սարքավորումների և բուժպարագաների տրամադրում Երևանի և մարզային բուժհիմնարկներին[1]: «Մարզային բժիշկների վերապատրաստում» ծրագրի շրջանակներում 2011թ. Երևանի առաջատար կլինիկաներում վերապատրաստվել են 48 մարզային բժիշկ ՀՀ տարբեր մարզերից և 37-ը՝ ԼՂՀ-ից ու Ջավախքից[2]: 2013թ. վերապատրաստվել են 50 բժիշկ ՀՀ մարզերից և 33 բժիշկ ԼՂՀ-ից[3], իսկ 2014թ. վերապատրաստվել են 54 բժիշկ՝ ՀՀ մարզերից և 32-ը՝ ԼՂՀ-ից[4]:

Սկսած 2011 թվականից՝ «Ամերիկահայ առողջապահության մասնագետների կազմակերպության» և ՀՕՖ-ի կողմից իրականացվում է նաև «Շարունակական բժշկական կրթություն ծրագիր» Արցախի բժիշկների համար: Ծրագրի նպատակն է բարձրացնել բնակչության առողջապահական սպասարկման որակը, մասնագետներին ծանոթացնել տարբեր հիվանդությունների ախտորոշման և բուժման նորագույն մեթոդներին, նպաստել հետազոտման ու բուժման ոլորտում ներդրված նորագույն մեթոդների և տեխնոլոգիաների յուրացմանը: Նշված ծրագրի շրջանակներում մինչև 2018թ. սեպտեմբեր ամիսը Երևանի առաջատար բուժհիմնարկներում Արցախից վերապատրաստվել են մոտ 240 բժիշկ: ՀՕՖ-ի աջակցությամբ Արցախում իրականացվել են նաև արտագնա դասընթացներ բժիշկների համար՝ Երևանի առաջատար մասնագետների մասնակցությամբ:

2018 թվականից մեկնարկել է վերապատրաստման նոր ծրագիր համայնքային բուժքույրերի համար, որի շրջանակներում արդեն վերապատրաստվում են Մարտակերտի, Հադրութի, Քաշաթաղի և Ճահումյանի շրջանների 124 համայնքային բուժքույրեր: Այդ նպատակով 2018թ. ապրիլ ամսին ՀՀ առողջապահության նախարարության առողջապահության ազգային ինստիտուտում որպես դասընթացավարներ վերապատրաստվել են նշված շրջանների բուժմիավորումների 4 բժիշկ և 7 բուժքույր: Ծրագիրը շարունակվելու է 2 տարի ևս, որը կընդգրկվի ԱՀ առողջապահության համակարգի համայնքային բուժքույրերի հիմնական մասը[5]: Վերոհիշյալ դասընթացներն անվճար են, ՀՕՖ-ի գրասենյակի կողմից մասնակիցներին տրամադրվում է ֆինանսական աջակցություն՝ տրանսպորտային և սննդի ծախսերը հոգալու համար:

Հայ օգնության ֆոնդի միջոցներով ԱՀ առողջապահության նախարարության հանրապետական բժշկական կենտրոնի դահլիճում 2019թ. հուլիսի 1-ին մեկնարկեց 5-րդ համահայկական բժշկական համագումարը՝ «Հայաստան-Սփյուռք-Արցախ միաձուլում՝ հանուն առողջության» խորագրով: Նման համագումարների, սիմպոզիումների պատմության ընթացքում թերևս առաջին դեպքն է, որ դրա շրջանակներում Արցախում կազմակերպվել է նաև

---

[1] *Նույն տեղում, էջ 13:*
[2] *Հայկական Սփյուռք: Տարեգիրք 2011, Երևան, 2012, էջ 154:*
[3] *Հայկական Սփյուռք: Տարեգիրք 2013, Երևան, 2014, էջ 144:*
[4] *Հայկական Սփյուռք: Տարեգիրք 2014, Երևան, 2015, էջ 120:*
[5] *Նույն տեղում:*

սատելիտ(տվյալ տարածաշրջանում անհրաժեշտ թեմաներ) սիմպոզիում, որը ներառեց երեխաների և մեծահասակների առողջության վերաբերյալ արդի խնդիրները: Հայ բժիշկների համագումարի նպատակն է ծանոթացնել բժշկագիտության վերջին նվաճումներին, ստեղծել հնարավորություններ այդ ամենը ներդնելու ՀՀ-ում և Արցախում, ինչպես նաև զարգացնել աշխարհի տարբեր վայրերում գործունեություն ծավալող բժիշկների համագործակցությունը:[1] Համագումարի շրջանակներում կազմակերպվել էին նաև բուժքույրերի սիմպոզիումներ Տավուշում, Երևանում և հուլիսի 10-ին՝ համագումար Ստեփանակերտում, որին մասնակցում էին ԱՀ, ՀՀ և ԱՄՆ բուժաշխատողները: Համագումարի նպատակն էր բուժքույրերի մասնագիտական որակավորման բարձրացումը: Ծրագրի շրջանակներում Ամերիկահայ բուժքույրերի ասոցիացիան Արցախի «Բուժքույրերի միավորում» հասարակական կազմակերպությանը նվիրել է որոշ բուժպարագաներ, փոխանցել դրանց կիրառման նոր մեթոդները, որպեսզի վերջիններս էլ այդ գիտելիքները փոխանցեն մյուսներին:[2]

ՀՕՖ-ի, «Գաֆէսճեան ընտանիք» հիմնադրամի հովանու ներքո գործող «Հույս Հայաստանի» կազմակերպության, Երևանի «Արաբկիր» բժշկական կենտրոնի և Ղարաբաղում գործող «Ձեռք ձեռքի» հասարակական կազմակերպության ջանքերով 2008թ. մեկնարկել է «Ժպիտ» բժշկական նախագիծը, որի նպատակն էր վիրահատական միջամտություն ցուցաբերել Հայաստանի և Լեռնային Ղարաբաղի «նապաստակի շրթունք» և «գայլի երախ» արատներով շուրջ 50 երեխաների[3] 2009թ. հունիսին շարունակվեց «Ժպիտ» նախագծի 2-րդ փուլը, որի շրջանակներում իրականացվել են 55 երեխայի անվճար վիրահատություններ[4]: Վերջին տասնամյակում ՀՕՖ-ի և մի շարք գործընկեր կազմակերպությունների ջանքերով ժպիտ է պարգևվել շուրջ 150 երեխաների Հայաստանից, Արցախից և Ջավախքից, որոնք ծնվել են «նապաստակի շրթունք» և «գայլի երախ» արատներով[5]:

ՀՕՖ-ի կողմից իրականացված վերոհիշյալ ծրագրերը նպաստել են Արցախի Հանրապետության զարգացմանը սոցիալ-տնտեսական, առողջապահական և այլ բնագավառներում ու կարևոր գործոն են հետագա հաջողությունների համար: Կազմակերպության բարեգործական գործունեությունը Սփյուռքի և Արցախի միասնության հոգեհարազատության հավաստիացումն է:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ. Վ.Ռ.Բալայանը:

---

[1] *«Ազատ Արցախ», 2 հուլիսի, 2019:*
[2] *«Ազատ Արցախ», 11 հուլիսի, 2019:*
[3] *Հայկական Սփյուռք: Տարեգիրք 2008, Երևան, 2009, էջ 141:*
[4] *Հայկական Սփյուռք: Տարեգիրք 2009, Երևան, 2010, էջ 142:*
[5] *Հայկական Սփյուռք: Տարեգիրք 2016, Երևան, 2017, էջ 129:*

ՀՏԴ 336.7
Տնտեսագիտություն

Ռուզաննա ՄԱՆԳԱՍԱՐՅԱՆ
տ.գ.թ, ԱրՊՀ տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի դոցենտ
Յանա ԼԱԼԱՅԱՆ
ԱրՊՀ հաշվապահական հաշվառման բաժնի գանձապահ

ՀԻՊՈՏԵԿԱՅԻՆ ՎԱՐԿԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԵՎ ԲԱՐԵԼԱՎՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ ԱՀ-ՈՒՄ

Հոդվածում դիտարկվել է ԱՀ-ում հիպոտեկային վարկավորման ազդեցությունը ինչպես բնակչության բնակարանային ապահովվածության, այնպես էլ անշարժ գույքի շուկայի զարգացումների վրա, քննարկվել երկրում հիպոտեկային վարկավորման բնագավառը կարգավորող օրենսդրական դաշտը և առաջարկվել այնպիսի դրույթներ, որոնք կարող են ապահովել անհրաժեշտ ֆինանսական ենթակառուցվածքների և հիպոտեկային վարկավորման շուկայի զարգացումը, սակայն ներառված չեն օրենսդրության մեջ:

Ներկայացվել են հիշյալ ոլորտում պետության նպատակային ծրագրերը և կատարվել դրանց արդյունքների համեմատական վերլուծություն, բնակչության շրջանակում նորակառույց շենքերից բնակարանների հասանելիության մակարդակը որոշելու համար հաշվարկվել «բնակարանային մատչելության համաթիվը» և ընդգծվել Հանրապետությունում հիպոտեկային վարկավորման համակարգի զարգացմանը խոչընդոտող անբարենպաստ պայմանները:

Հոդվածում կառուցվել է ռեգրեսիոն մոդել և հիմնավորվել ԱՀ-ում շինարարության ծավալների, միջին անվանական աշխատավարձի և հիպոտեկային վարկավորման ազդեցությունը անշարժ գույքի գների վրա: Հիպոտեկային վարկավորման բարելավման նպատակով կատարվել են հիմնավոր առաջարկներ:

Բանալի բառեր՝ *հիպոտեկային վարկավորում, անշարժ գույքի շուկա, բնակարանային մատչելիություն, միջին անվանական աշխատավարձ, պետական աջակցություն, ֆինանսական աջակցություն, ներդրումային հիմնադրամ:*

Р. Мангасарян, Я. Лалаян

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В АР

В статье рассматривается влияние ипотечного кредитования как на жилищную обеспеченность населения в Арцахе, так и на развитие рынка недвижимости, обсуждается законодательная база, регулирующая сферу ипотечного кредитования в стране, и предлагаются положения, которые могут обеспечить рыночное развитие необходимых финансовых инфраструктур и ипотечного кредитования, однако не включены в законодательство.

Представлены целевые программы государства в указанной сфере и проведен сравнительный анализ их результатов, рассчитан ***«индекс доступа к жилью»*** *для определения уровня доступа населения к квартирам в новопостроенных домах и подчеркнуты неблагоприятные условия, препятствующие развитию системы ипотечного кредитования в республике.*

В статье представлена ***регрессионная модель*** *и обосновано влияние объема строительства, средней номинальной заработной платы и ипотечного кредитования на цены на недвижимость в Арцахе. Представлены существенные предложения для улучшения ипотечного кредитования.*

Ключевые слова: *ипотечное кредитование, рынок недвижимости, доступность жилья, средняя номинальная заработная плата, государственная поддержка, финансовая поддержка, инвестиционный фонд.*

R. Mangasaryan, Ya. Lalayan

ACTUAL PROBLEMS OF MORTGAGE LENDING AND WAYS OF THEIR SOLVING IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH

The article discusses the impact of mortgage lending on both the housing supply of the population of Artsakh and the development of the real estate market, discusses the legislative framework governing the sphere of mortgage lending in the country, and proposes provisions that can ensure the market development of the necessary financial infrastructures and mortgage lending not included in the law.

Targeted state programs in this area are presented and a comparative analysis of their results is carried out, the ***"housing access index"*** *is calculated to determine the level of population access to apartments in newly-built houses, and adverse conditions that impeded the development of a mortgage system in the republic are emphasized.*

The article presents a ***regression model*** *and the impact of construction volume, average nominal wages and mortgages on real estate prices in Artsakh. Substantial proposals for improving mortgage lending are presented.*

Keywords: *mortgage lending, real estate market, housing access, average nominal wage, government support, financial support, investment fund.*

ԱՀ-ում հիպոտեկային վարկավորման բարելավումը բարենպաստ ազդեցություն կունենա ինչպես բնակչության բնակարանային ապահովվածության, շինարարության և շինանյութերի արտադրության ոլորտի ընդլայնման, լրացուցիչ աշխատատեղերի ստեղծման և զբաղվածության մակարդակի բարձրացման, արդյունքում նաև բնակչության միջին խավի ձևավորման, այնպես էլ անշարժ գույքի շուկայի

զարգացման, երկրի բանկային համակարգի կայուն և արդյունավետ գործունեության ապահովման վրա:

Բնակչության լայն շերտերին բնակարանով ապահովելը դիտարկելով որպես սոցիալական կարևոր խնդիր՝ պետությունը ոչ միայն սահմանում է հիպոտեկային վարկավորման ծավալների ընդլայնմանը նպաստող օրենսդրական դաշտ, այլև հաճախ ինքն է ուղղակիորեն դառնում հիպոտեկային շուկայի մասնակից: ԱՀ-ում ներկայումս բավականաչափ սուր է դրված բնակարանային ապահովվածության հարցը: Խնդիրն ունի ռազմավարական նշանակություն, որը թելադրվում է ԱՀ սոցիալ-ժողովրդագրական իրավիճակի բարելավման պահանջներով:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ոչ մի երկրում բնակարանային հարցը չի լուծվել առանց հիպոտեկի օգտագործման: Աշխարհի շատ երկրներում բնակարանի՝ վարկով ձեռքբերումը ոչ միայն բնակարանային խնդրի լուծման հիմնական ձև է, այլև տնտեսական գործունեության ոլորտ, բանկային և այլ վարկային կառուցվածքների արդյունավետ գործունեության կարևոր պայման:

Ընդգծենք, որ ԱՀ-ում հիպոտեկային վարկավորման բնագավառը կարգավորվում է ինչպես «Բանկերի կողմից տրամադրվող հիպոտեկային վարկավորմամբ բնակարաններ և բնակելի տներ ձեռք բերելու, վերանորոգելու պետական աջակցության մասին» Կառավարության որոշմամբ (2008 թ.), այնպես էլ Քաղաքացիական և Քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքերով (ԱՀ-ում գործում են 2001 թ. հուլիսի 1-ից), «Գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մասին» (2000 թ.), «Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» (2004թ.) ԱՀ օրենքներով: Կարելի է նշել, որ վերոհիշյալ իրավական ակտերով հիպոտեկային վարկավորման զարգացման բնագավառը կարգավորող օրենսդրության մեջ չկան այնպիսի դրույթներ, որոնք հնարավորություն կտան ստեղծելու անհրաժեշտ ֆինանսական ենթակառուցվածքներ և խթանեն հիպոտեկային վարկավորման շուկայի զարգացումը: Որպես այդպիսիք կարելի է նշել, օրինակ, գրավադրված բնակարանի սեփականության ստանձման, դրա իրացման, այդ բնակարաններից երրորդ անձանց վտարելու, վարկի երրորդ անձանց վաճառքի, իրավունքի և ապագայում ծագող իրավունքի գրավադրման խնդիրները:

Կարծում ենք, որ բազմազան են և թանկ գրավադրված անշարժ գույքի պետական գրանցման համար կատարվող վճարները, մասնավորապես, եթե դրանք պետք է կատարվեն կարճ ժամկետներում՝ 1-2 օրվա ընթացքում: Այդ գործընթացի տևողությունը երկար է: Բացի այդ՝ ծախսատար, ժամանակատար և խնդրահարույց են նաև գրավադրված անշարժ գույքը վարկատուի սեփականությանն անցնելու և երրորդ անձին վաճառելու գործընթացները:

Գաղտնիք չէ, որ գոյապայքարի տարիներին ավերվել էր հանրապետության՝ առանց այդ էլ սակավ բնակֆոնդի զգալի մասը: Որպես

ժառանգություն են փոխանցվել նաև քաղաքացիների բնակարանային պայմանների բարելավման հերթացուցակները: Միայն 50 հազար բնակչություն ունեցող Ստեփանակերտ քաղաքում ավելի քան 5000 ընտանիքներ ընդգրկված էին դրանցում: Պատերազմից հետո ԱՀ Կառավարությունը անմիջապես ձեռնամուխ է եղել կիսաքանդ քաղաքների ու գյուղերի վերականգնմանը: Պետությունը նպատակային ծրագրերի իրականացմամբ հնարավորինս լուծել և լուծում է բնակչության սոցիալական որոշ խմբերի՝ զոհված ազատամարտիկների, պատերազմի հաշմանդամների, բազմազավակ ընտանիքների բնակարանային պայմանների բարելավման հարցը՝ կառուցելով նոր բնակարաններ: Այնուամենայնիվ բնակչության մեծ մասը չունի սեփական տանիք: Դժվարին կացության մեջ են հայտնվում երիտասարդ նորաստեղծ ընտանիքները, որոնք ստիպված ապրում են ծնողների հարկի տակ կամ էլ վարձակալած բնակարաններում, որոնց գները օրեցօր բարձրանում են առաջարկի նկատմամբ մի քանի անգամ արագ աճող պահանջարկի պայմաններում: Այդ առումով կարծում ենք հիպոտեկային վարկավորման պետական ծրագիրը երկրում կարող է հանդիսանալ ինչպես բնակչության բնակարանային ապահովության խնդրի լուծման, այնպես էլ բնակարանային շինարարության զարգացման խթան:

«Հիպոտեկային վարկավորմամբ բնակարաններ ձեռք բերելու կամ վերանորոգելու պետական ֆինանսական աջակցության» ծրագիրը հանրապետությունում իրականացնում է Արցախի ներդրումային հիմնադրամը: Սկսած 2015թ-ից՝ կառավարության որոշմամբ անժամկետ զինվորական հաշմանդամություն ունեցող երկրորդ և երրորդ խմբի հաշմանդամներին, ԼՂՀ պաշտպանության ժամանակ ծառայողական պարտականությունները կատարելիս զոհված զինծառայողների զավակների, բազմազավակ, միածնող ընտանիքների և փախստական քաղաքացիների բնակարանային պայմանների բարելավման նպատակով տրամադրվում է հիպոտեկային վարկավորմամբ պետական ֆինանսական աջակցություն, որն արտահայտվում է հիպոտեկային վարկի տոկոսագումարների սուբսիդավորմամբ և կանխավճարի տրամադրմամբ:

Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ երկրում բնակարան, բնակելի տուն ձեռք բերելու համար հիպոտեկային վարկը տրամադրվում է առնվազն 15 տարի ժամկետով, իսկ վերանորոգման համար՝ մինչև 10 տարի ժամկետով: Բնակարան կամ բնակելի տուն ձեռք բերելու նպատակով անժամկետ զինվորական հաշմանդամություն ունեցող երկրորդ խմբի հաշմանդամ շահառուներին հատկացվում է կանխավճար՝ գործարքի արժեքի մինչև 30 տոկոսի չափով, որից երկու երրորդը կամ գործարքի արժեքի 20 տոկոսը՝ անհատույց, իսկ 10 տոկոսը՝ վերադարձման պայմանով: Մնացած շահառուներին տրամադրվում է գործարքի արժեքի մինչև 20 տոկոսի չափի կանխավճար՝ վերադարձման պայմանով: Այս ծրագիրը վերաբերում է սոցիալական այն կատեգորիաներին, որոնք,

հիմնախնդիր ունենալով հանդերձ, ընդգրկված չէին անվարձահատույց բնակարանների տրամադրման պետական ոչ մի ծրագրում: Չնայած գործող հիպոտեկային ծրագիրը համեմատաբար մատչելի է, սակայն երկրորդ, երրորդ կարգի հաշմանդամների, ծնողազուրկ երեխաների, փախստականների և սոցիալապես խոցելի խավի համար, այդուհանդերձ, առաջացնում ֆինանսական լուրջ դժվարություններ:

Հանրապետությունում 2015 թվականից գործում է նաև հիպոտեկային վարկերի վճարված տոկոսների մասով եկամտային հարկի արտոնության նոր ծրագիր, որը ևս լրացուցիչ աջակցություն է շահառուների համար:

Վիճակագրական վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ հանրապետությունում առևտրային բանկերի հիպոթեքային վարկերի պորտֆելը 2017 թվականին աճել է շուրջ 25, իսկ 2018 թվականին՝ 46 մլրդ դրամով: Այսպես, դիտարկելով հիմնադրամի հիմնական «Հիպոթեքային վարկավորմամբ բնակարան/առանձնատուն ձեռք բերելու կամ վերանորոգելու ֆինանսական աջակցության» ծրագրի շրջանակում ֆինանսավորված վարկերի քանակը, բացահայտում ենք, որ 2009-2018թթ. կտրվածքով դիտվել է կտրուկ աճ: Ընդ որում՝ ի համեմատ 2009թ.՝ 2018 թվականին տրամադրված վարկերը աճել են 520%-ով, իսկ 2017թ. համեմատ՝ 7,08%-ով: Հատկանշական է, որ բնակարանի վերանորոգման նպատակով վերցված հիփոթեքային վարկերը 10 տարվա կտրվածքով զբաղեցնում էին առաջնային տեղ:[1]

Գծապատկեր 1. "Հիպոտեկային վարկավորմամբ բնակարան/առանձնատուն ձեռք բերելու կամ վերանորոգելու ֆինանսական աջակցություն" ծրագրով ֆինանսավորված վարկերի քանակը

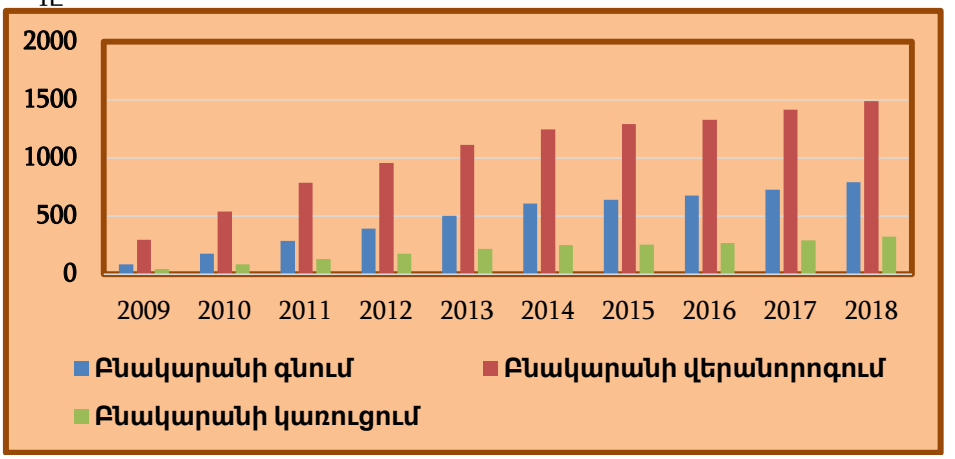

Գծապատկերից տեսանելի է, որ 2009-2018թթ. ընթացքում վերոհիշյալ ծրագրի շրջանակում ֆինանսավորված վարկերի քանակը զգալիորեն աճել

[1] Արցախի ներդրումային հիմնադրամի 2009-2018 թթ. հաշվետվություններ:

է: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ դա պայմանավորված է ներքոհիշյալով.

- ✓ բնակարանային պայմանների բարելավման նկատմամբ բնակչության պահանջարկի աճով,
- ✓ օրենսդրահիրավական բարեփոխումներով,
- ✓ բնակչության միջին եկամուտների աճով:

Այլ է պատկերը «Հիփոթեքային փոխառություններ գյուղաբնակ քաղաքացիներին» ծրագրի շրջանակներում ֆինանսավորված հայտերի ծավալի դինամիկայում: Այսպես՝ 2018 թվականին ֆինանսավորվել է գրեթե 2 անգամ ավելի քիչ հայտ, քան 2009թ-ին՝ կազմելով ընդամենը 62 հայտ: Ընդ որում, ֆինանսավորված հայտերի գումարները տարեցտարի ունեին անկայուն դինամիկա, և 2018 թվականին ֆինանսավորվեց ընդհանուր 163,7 մլն դրամի հայտ՝ 2017 թվականին գերազանցելով 64,6 տոկոսային կետով / Գծապատկեր 2/:

Գծապատկեր 2. Հիպոտեկային փոխառություններ գյուղաբնակ քաղաքացիներին

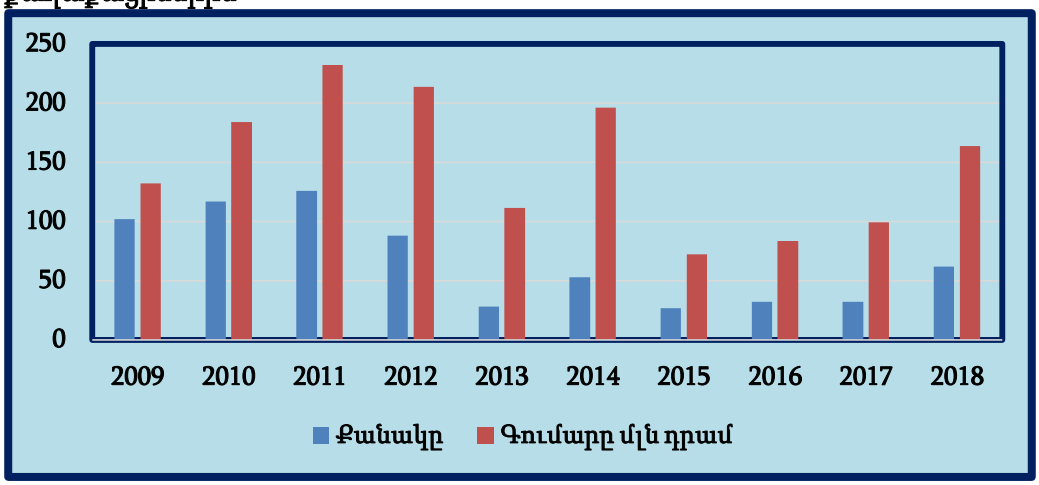

Ներդրումային հիմնադրամի կողմից գյուղաբնակ քաղաքացիներին ֆինանսավորված հայտերի ծավալի կրճատումն արտահայտվել է նաև ընդհանուր հիպոթեքային վարկերի՝ ըստ ԱՀ շրջաների տրամադրման բաշխվածության վրա: Եթե 2009 թվականին Ստեփանակերտ/այլ շրջաններ հարաբերակցությունը կազմում էր 3/1, ապա 2018թ-ին պատկերը փոխվել է, կազմելով 7/1 հարաբերակցություն / Գծապատկեր 3/:

Գծապատկեր 3. Հիպոտեկային վարկերի տրամադրումն ըստ ԱՀ շրջանների (%)[1]

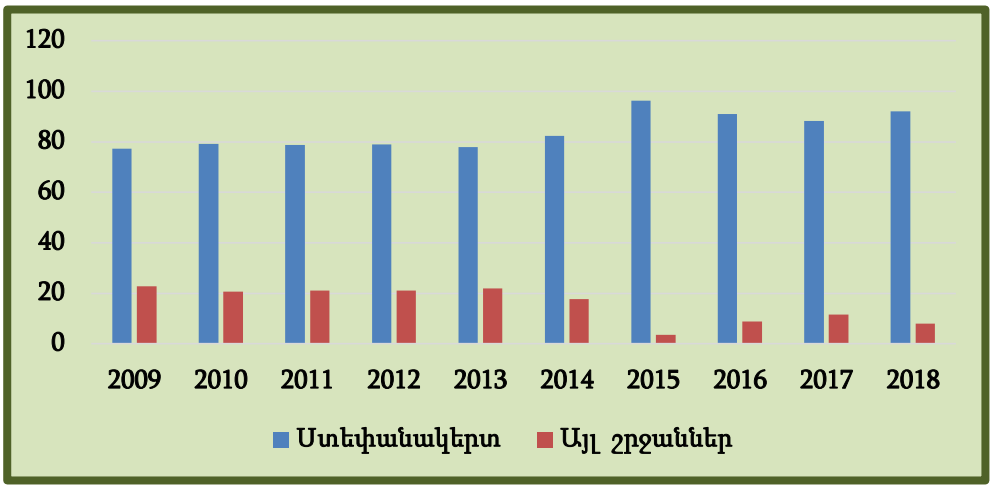

Այդուհանդերձ, պետք է արձանագրել, որ հիպոտեկային վարկավորման վերոհիշյալ ծրագրերը բնակչության լայն շրջանակի համար դեռ մատչելի չեն: Այսպես՝ երկրում բնակչության շրջանակում նորակառույց շենքերից բնակարանների հասանելիության մակարդակը որոշելու համար փորձենք հաշվարկել **«բնակարանային մատչելության համաթիվը»** /բնակարանի միջին գնի և տնային տնտեսության միջին տարեկան եկամտի հարաբերությունը/: Համաթիվը ցույց է տալիս, թե քանի տարում ընտանիքը միջոցներ պետք է խնայի բնակարան ձեռքբերելու համար՝ պայմանականորեն ընդունելով, որ ամբողջ խնայողությունները ուղղվում են այդ նպատակի իրացմանը: Ընդգծենք, որ հաշվարկներն հիմնված են միջին վիճակագրական տվյալների վրա: Այսպես՝ ԱՀ Ազգային Վիճակագրական Ծառայության պաշտոնական տվյալներով՝ 2018թ. միջին աշխատավարձը կազմել է 157,7 հազար ՀՀ դրամ: Ընդունենք երկրում երկու աշխատող ունեցող ընտանիքը, որոնցից յուրաքանչյուրը ստանում է 157,7 հազար դրամ միջին աշխատավարձ, ցանկանում է ձեռք բերել երկսենյականոց բնակարան ք. Ստեփանակերտում՝ 70քմ մակերեսով: 2018 թ. մայրաքաղաքում 1քմ-ի միջին արժեքը եղել է 311,200 հազ. ՀՀ դրամ՝ ըստ ԱՀ էկոնոմիկայի և արտադրական ենթակառուցվածքների նախարարության աշխատակազմի անշարժ գույքի կադաստրի վարչության ամփոփ տեղեկատվության: Դա նշանակում է, որ ցանկալի բնակարանը կարժենա 21,784,000 մլն ՀՀ դրամ, իսկ բնակարանային մատչելության ինդեքսը՝ 5.7: Հետևապես, միջին վիճակագրական ընտանիքն իր միջոցներն ամբողջությամբ պետք է խնայի 5.7 տարի՝ ք.

[1] Արցախի ներդրումային հիմնադրամի 2009-2018 թթ. հաշվետվություններ

Ստեփանակերտում միջին արժողության բնակարան ձեռք բերելու համար: Ընդգծենք նաև, որ միջազգային չափանիշներով հիշյալ համաթվի նորմալ միջակայքը 3-5 տարին է: Հետևապես, հիպոտեկային վարկավորումը պահանջում է կայուն և թափանցիկ եկամուտներ, մինչդեռ.

- հանրապետությունում քչերը կարող են հպարտանալ երկարաժամկետ կայունությամբ ապահովված իրենց աշխատանքով.
- «քաղաքացին փորձում է թաքցնել, պետությունն էլ իբր չի տեսնում» իրականությունը ավելի է նոսրացնում պոտենցիալ վարկառուների շարքերը, ովքեր ոչ միայն ունեն բավարար եկամուտներ, այլև կարող են դա «ապացուցել»:

Այդ առումով կարծում ենք, որ որպես ԱՀ-ում հիպոտեկային վարկավորման համակարգի զարգացմանը խոչընդոտող անբարենպաստ պայմաններ, կարելի է առանձնացնել.

- բնակչության ոչ բավարար բարձր եկամուտները,
- կանխավճարի համար անհրաժեշտ կուտակումների բացակայությունը,
- ոչ պաշտոնական եկամուտների առկայությունը,
- ռազմաքաղաքական անկայուն իրավիճակը, արդյունքում նաև վարկային բարձր ռիսկերը:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ ԱՀ-ում հիպոտեկային վարկավորումը էական ազդեցություն է ունենում նաև անշարժ գույքի շուկայի զարգացումների վրա: Համաշխարհային մակարդակով համեմատական վերլուծությունները ևս փաստում են նման իրավիճակի մասին: Այսպես՝ ԱՄՆ-ում և Կանադայում 2018թ. դիտվել է անշարժ գույքի վաճառքների կտրուկ նվազում, որը պայմանավորված էր այդ երկրներում հիպոտեկային վարկավորման տոկոսադրույքների բարձրացմամբ, ինչը անշարժ գույքը դարձրել էր անմատչելի: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ ԱՄՆ-ում անշարժ գույքի շուկայի 10%-ը կազմում են նորակառույց շենքերը և տոկոսադրույքների բարձրացումը անշարժ գույքի վաճառքի վրա ունեցել է բացասական ազդեցություն: Ընդգծենք, որ 2018թ. հունվարի դրությամբ ԱՄՆ անշարժ գույքի առաջնային շուկայում վաճառքները նվազել են 7,8%-ով նախորդ ամսվա նկատմամբ, ցուցանիշը նախորդ տարվա օգոստոս ամսից հետո կազմել է նվազագույնը: Նշենք, որ ԱՄՆ-ում անշարժ գույքի հիպոտեկային վարկավորման տոկոսադրույքները ձևավորվում են՝ ելնելով հիպոտեկային պարտատոմսերի եկամտաբերությունից: Միևնույն ժամանակ ընթացիկ տարում ԱՄՆ պարտատոմսերի շուկայում դիտվում է աննախադեպ զարգացում և եկամտաբերությունը հասել է վերջին տարիների իր առավելագույն ցուցանիշին:

Վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ 2018թ Կանադայում /Օտարիո և Բրիտանական Կոլումբիա շրջաններում/ ևս անշարժ գույքի առուվաճառքի գործարքների թիվը նվազել է: Տոկոսադրույքների բարձրացումը հանգեցրել

է հիպոտեկային վարկավորման մատչելիության անկման և 2019թ բացասական է ազդել Կանադայում գնորդների վրա: Կանադայի որոշ շրջաններում նույնիսկ գրանցվել է անշարժ գույքի գների անկում, իսկ շուկայում նոր ձևավորվող առաջարկը երբեմն գերազանցել է իրականացված առուվաճառքի գործարքների ծավալին: Փորձագետների կարծիքով՝ 2018թ ցուցանիշներով Կանադայում անշարժ գույքի շուկայի գնային դինամիկան դանդաղեց մինչև վերջին 5 տարիների նվազագույն ցուցանիշը՝ չնայած բարձր առաջարկի պահպանման և աշխատատեղերի քանակի աճին:

Այլ է իրավիճակը եվրոպական և ասիական զարգացած երկրների անշարժ գույքի շուկայի դինամիկայում: Այսպես՝ Գերմանիայում 2% տնտեսական աճի պայմաններում բարձրանում են նաև անշարժ գույքի գները: Խոշոր քաղաքներում գները բարձրանում են առավել մեծ տեմպերով՝ վերջին 5 տարիների ընթացքում շուրջ 50-85%-ով: Մյունխենում, Բեռլինում և այլ մեգոպոլիսներում մեկ քառակուսի մետրի արժեքը հասել է իր առավելագույն ցուցանիշին: Նման իրավիճակում ներդրողների համար հիմնական ռիսկը այնպիսի օբյեկտ գտնելն է, որի արժեքը կշարունակի անընդհատ աճել: Իսկ Ճապոնիայի մայրաքաղաք Տոկիում միջին վիճակագրական բնակարանի արժեքը շատ բարձր է՝ 1 քառակուսի մետրի համար մոտավորապես 16,322 ԱՄՆ դոլար: Դիտարկումները ցույց են տալիս, որ 2019թ. շուկայական ակտիվություն և անշարժ գույքի գների բարձրացում է արձանագրվել Անգլիայում: Նշենք, որ 2018թ. Մեծ Բրիտանիայում անշարժ գույքի գները աճել են 2,7%.-ով: Սակայն հիշյալ ցուցանիշը կրկնակի զիջում է վերջին 5 տարիների միջին ցուցանիշին: [1]

Չճանաչված պետություններից որոշակիորեն անդրադարձել ենք Աբխազիայի Հանրապետությունում անշարժ գույքի շուկայի զարգացումներին: Ընդգծենք, որ մինչ այժմ Աբխազիայում գործում է բնակելի տարածքների՝ բնակարանների, բնակելի տների՝ օտարերկրացիների կողմից ձեռքբերման արգելքը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ հիշյալ երկրի անշարժ գույքի շուկայում մեծ է պետության դերը, որը պայմանավորված է դեպի երկիր ՌԴ կողմից ֆինանսական օգնության շրջանակներում կատարվող մեծ ֆինանսական հոսքերով:

Նպատակահարմար ենք գտնում գնահատել նաև ԱՀ-ում անշարժ գույքի շուկայում գների վրա որոշ գործոնների, այդ թվում՝ հիպոտեկային վարկավորման ծավալների, շինարարության ծավալների և միջին անվանական աշխատավարձի ազդեցությունը: Դրա համար իրականացրել ենք ռեգրեսիոն վերլուծություն, որի համար հիմք են հանդիսացել 2009-2018թթ. կտրվածքով հանրապետությունում իրականացված

[1] https://internationalinvestment.biz/real-estate . html

շինարարության ծավալի, բնակչության միջին անվանական աշխատավարձի և Արցախի ներդրումային հիմնադրամի կողմից սուբսիդավորված հիպոտեկային վարկավորման ծավալների ցուցանիշները / Աղյուսակ 1/:

Աղյուսակ 1. 2009-2018թթ. ԱՀ-ում շինարարության ծավալի, բնակչության միջին անվանական աշխատավարձի և հիպոտեկային վարկավորման ծավալների ազդեցությունը անշարժ գույքի գների վրա[1]

Աղյուսակ 2. Ռեգրեսիոն անալիզի արդյունքները

	Գործակից-ներ	Ստանդարտ սխալ	t-վիճակագրություն	p-արժեքը	ներքին 95%	վերին 95%	ներքին 95.0%	վերին 95.0%
Y փոփոխական	168.8386334	36.90664295	0.003791	0.003791	78.53133	259.1459	78.53133	259.1459355
X1-փոփոխա-կան	-0.000592323	0.001206513	-0.49094	0.640908	-0.00354	0.00236	-0.00354	0.002359908
X2-փոփոխա-կան	5.82879E-05	4.18174Ե-05	-1.39387	0.212794	-0.00016	4.4Ե-0.5	-0.00016	4.40357Ե-0.5
X3-փոփոխա-կան	0.001303105	0.000219643	5.932842	0.001023	0.000766	0.001841	0.000766	0.001840552

Y= 168.8-0,0005X1+0.00005.8X2+0.001X3

Ռեգրեսիոն վերլուծության արդյունքում ստացել ենք R^2 դետերմինացիայի գործակիցը: Ընդ որում, ինչքան բարձր է դետերմինացիայի գործակիցը, այնքան առավել արդյունավետ է համարվում կառուցված մոդելը: Կառուցված մոդելում դետերմինացիայի գործակիցը հավասար է 0,9-ի, ինչը նշանակում է, որ դիտարկվող գործոնները անշարժ գույքի գների վրա ունեն 90%-ոց ազդեցություն:

Y գործակիցը ցույց է տալիս, թե ինչպիսին կլիներ վերջինս, եթե մնացած փոփոխականները հավասարվեն 0-ի: Մեր մոդելում այն հավասար է 168,8: Ինչ վերաբերում է X1 գործակցին, ապա այն ցույց է տալիս, թե ինչքանով է ազդում **X1-ը** Y-ի վրա: Տվյալ դեպքում այն հավասար է -0,0005, այսինքն՝ ունի բացասական արժեք: Դրանից հետևում է, որ շինարարության ծավալների նվազմանը զուգընթաց անշարժ գույքի գները աճում են:

X2 գործակիցը կազմում է 0,00005,8, որը նշանակում է, որ Արցախի Ներդրումային հիմնադրամի կողմից հիպոտեկային վարկավորման ծավալները 2009-2018թթ. ընթացքում ունեցել է ոչ մեծ, սակայն դրական ազդեցություն անշարժ գույքի գների վրա:

Անշարժ գույքի գների վրա համեմատաբար զգալի ազդեցություն ունի միջին անվանական աշխատավարձի մեծությունը: Վերջինիս գործակիցը՝

[1] Հաշվարկները կատարվել են ԱՎԾ պաշտոնական տվյալների հիման վրա:

X3 –ը, կազմել է 0,001: Կարելի է եզրակացնել՝ բնակչության անվանական աշխատավարձի աճին զուգընթաց աճում են նաև անշարժ գույքի գները:

Այսպիսով՝ ռեգրեսիոն վերլուծությունը փաստում է, որ վերոհիշյալ երեք գործոններն էլ իրենց ազդեցության մասնաբաժինն ունեն անշարժ գույքի գների վրա: Այդ համատեքստում առավել մեծ է երկրի բնակչության միջին անվանական աշխատավարձի ազդեցության մասնաբաժիը: Վիճակագրական վերլուծությունները ցույց են տալիս, որ Արցախի Հանրապետությունում 2009-2018թթ. կտրվածքով բնակչության միջին անվանական աշխատավարձի միջին աճի տեմպը կազմել է 105.74% /Աղյուսակ 3/, իսկ բնակարանների և առանձնատների շուկայական միջին գների միջին աճը՝ համապատասխանաբար 118,7% և 109,5% / Աղյուսակ 4/:

Աղյուսակ 3. ԱՀ բնակչության միջին անվանական աշխատավարձի միջին աճի տեմպը 2009-2018թթ.[1]

Տարին	Միջին աշխատավարձը	Աճի տեմպը
2018	161181	103.7
2017	155433	101.8
2016	152707	101.1
2015	151028	107
2014	141193	109.8
2013	128621	108.6
2012	102777	104.4
2011	98453	106.2
2010	92736	104.5
2009	88768	110.3

Աղյուսակ 4. ԱՀ-ում բնակարանների և առանձնատների շուկայական միջին գների միջին աճը 2009-2018թթ.[2]

Բնակարանների և առանձնատների շուկայական միջին գների միջին աճը		
	Բազմաբնակարան շենքերի բնակարաններ	Առանձնատներ

[1] Հաշվարկները կատարվել են ԱՎԾ պաշտոնական տվյալների հիման վրա:
[2] Հաշվարկները կատարվել են ԱՎԾ պաշտոնական տվյալների հիման վրա:

2009	1,013	0,901
2010	0,86	0,907
2011	1,004	0,99
2012	1,086	1,044
2013	1,74	1,113
2014	1,072	0,98
2015	1,013	1,003
2016	1,038	0,983
2017	1,008	1,015
2018	1,018	1,0005

Տվյալներից կարելի է եզրակացնել, որ բնակարանների և առանձնատների շուկայական միջին գների միջին աճը գերազանցել է միջին անվանական աշխատավարձի միջին աճի տեմպին, մյուս կողմից էլ միջին անվանական աշխատավարձի ձևավորված մակարդակը բավարար չէ հանրապետությունում հիպոտեկային վարկավորման ծավալների ընդլայնման, արդյունքում նաև անշաժ գույքի շուկայի զարգացման համար: Այդ առումով, հաշվարկները ցույց են տալիս, որ երկրում հիպոտեկը հասանելի է դառնում միայն վճարունակ սպառողների համար: Դա է փաստում նաև վերևում ներկայացված «բնակարանային մատչելության համաթվի» հաշվարկը, թեև երկրում հիպոտեկային վարկ ցանկացողների թիվն աստիճանաբար ավելանում է: Ըստ հաշվարկների՝ ընտանիքները հիպոտեկային վարկի գծով պետք է կատարեն միջին հաշվով ամսական 150 հազար դրամի վճարումներ /մայր գումար և տոկոսավճար/: Ստացվում է, որ արցախյան միջին եկամուտ ունեցող ընտանիքին այդպիսի վարկը անհասանելի է նույնիսկ 6% /սուբսիդավորման ժամկետը սահմանվում է առավելագույնը 5 տարի՝ հետագա ժամկետի վերանայման հնարավորությամբ/ դրույքի դեպքում: Ընդգծենք, որ Արցախի ներդրումային հիմնադրամն անտոկոս փոխառությամբ մասնակիորեն հատուցում է միայն առաջնային շուկայում բնակարան ձեռք բերելու համար կանխավճարը: Երկրորդային շուկայում հիմնադրամի կանխավճարի մասնակի փոխհատուցում կատարվում է միայն զոհված ազատամարտիկների ընտանիքների և հաշմանդամների համար: Ի տարբերություն տոկոսադրույքի սուբսիդավորման գումարների՝ նպատակային փոխառությամբ տրամադրվող կանխավճարները ենթակա են վերադարձման, սակայն անտոկոս:

Վերոհիշյալից կարելի է եզրակացնել, որ ԱՀ-ում չնայած պետական աջակցությանը, բնակարանային խնդիրը շատերի համար մնում է հրատապ, իսկ բնակարան ունենալու միակ հույսը՝ հիպոտեկային վարկավորումը: Այս պարագայում անհրաժեշտ է մշակել և իրագործել հիպոտեկային վարկավորման խթանիչ նոր ծրագրեր:

Ամփոփելով՝ հիպոտեկային վարկավորման բարելավման և անշարժ գույքի շուկայի զարգացման նպատակով առաջարկում ենք.

✓ Ձևավորել երկրում "երկար փողերի" աղբյուրներ, որոնց թվում են բնակչության երկարաժամկետ խնայողությունների խրախուսումը և ֆինանսական ինստիտուտների կայունացումը:

✓ Պարզեցնել անշարժ գույքի գրանցման մեխանիզմը և լուծել վարկով ձեռք բերված բնակարանի գրավադրման խնդիրը՝ սահմանելով այնպիսի մեխանիզմ, ըստ որի՝ հիպոտեկային վարկով ձեռք բերվող բնակարանը ավտոմատ կերպով գրանցվում է որպես գրավ՝ բնակարանի առուվաճառքի պայմանագրի գրանցման պահից:

✓ Տրամադրել ներդրողներին հարկային արտոնություններ /շահութահարկի, ավտոճանապարհային մասհանումների վճարների մասով/ բնակարանաշինության ոլորտում:

✓ Հասցնել նվազագույնի կանխավճարի չափը:

✓ Ձեռնարկել պետական միջոցառումներ բնակչության վճարունակության բարելավման ուղղությամբ:

✓ Ձեռնարկել քայլեր բնակչության ֆինանսական գրագիտության մակարդակի և բանկային ու ֆինանսական այլ կազմակերպությունների նկատմամբ վստահության բարձրացման ուղղությամբ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Բանկերի կողմից տրամադրվող հիպոտեկային վարկավորմամբ բնակարաններ և բնակելի տներ ձեռք բերելու, վերանորոգելու պետական աջակցության մասին» Կառավարության որոշում (2008 թ.):

2. ԱՀ Ազգային Վիճակագրական Ծառայության ժողովրդագրական ժողովածու:

3. ԱՀ Ազգային Վիճակագրական Ծառայության 2009-2018 թթ. տարեգրքեր:

4. Արցախի Ներդրումային հիմնադրամի 2009-2018 թթ. հաշվետվություններ:

5. “Экономика и право”, Энциклопедический словарь Гоблера (Под общей редакцией А.П.Горкина и др.), научное издательство “Большая Российская Энциклопедия” Москва., 1998г., с.71.

6. Barrell R., Davis E.P., Karim D., Liadze I. Calibrating Macroprudential Policy. NIESR Discussion Paper, 2010, no. 354.

7. Cecchetti S.G., Kohler M., Upper C. Financial Crises and Economic

Activity. NBER Working Papers, 2009, no. 15379.
8. Horne,DavidK.1994. "Evaluating the Role of Race in Mortgage Lending."FDIC BankingReview, vol. 7, pp. 1-15.
9. Hoelscher D., Quintyn M. Managing Systemic Banking Crises // IMF Occasional Paper. 2003. № 224.
10.https://www.bankrate.com/mortgages/analysis/
11. https://internationalinvestment.biz/real-estate . html/
12. https://www.statista.com/statistics/437191/mortgage-ownership-in-the-united-kingdom-uk-by-type/

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.դ. Թ. Ն. Մանասերյանը:

ՀՏԴ 330.8
Տնտեսագիտություն

Թաթուլ ՄԱՆԱՍԵՐՅԱՆ
Տնտեսագիտության դոկտոր, Երևանի պետական համալսարանի Տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի պրոֆեսոր
E-mail: tatoulm@gmail.com

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅ ՄՏԱԾՈՂՆԵՐԻ ԴԵՐԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԴԻՎԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՁԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

Բանալի բառեր՝ *Տնտեսական դիվանագիտություն, Մխիթար Գոշ, Հովհաննես Էրզնկացի, Դավիթ Անահաղթ, Գրիգոր Մագիստրոս, արդարադատություն, հավասարություն, տնտեսական զարգացում*

Т.Манасерян

РОЛЬ АРМЯНСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ИСТОРИЧЕСКОЙ АРМЕНИИ В ФОРМИРОВАНИИ ОСНОВ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДИПЛОМАТИИ

Профессиональное понимание экономической дипломатии включает определения и подходы, которые принципиально отличаются друг от друга с точки зрения сущности, целей и проблем экономической дипломатии. У каждого из них есть свое обоснование, и сложно оценить более или менее ценность того или иного подхода. Чтобы понять все это и применить его на более практической основе, необходимо учитывать особенности данного исторического периода, страны или региона, а также уроки прошлого, опыт, видения и цели будущих стратегий и программ развития.

Мы убеждены, что существует неправильное представление о том, что термин «дипломатия» применим главным образом к международным отношениям страны. Любая встреча с международными организациями, аккредитованными в Армении, консульствами и посольствами за рубежом, различными группами, посещающими Армению и Арцах, делегациями и отдельными лицами, способствующими прогрессу страны, обсуждению и переговорам, должна рассматриваться в контексте экономической дипломатии.

Ключевые слова: *Экономическая дипломатия, Мхитар Гош, Ованнес Ерзнкаци, Дэвид Анахт, Григор Магистрос, юстиция, равенство, экономическое развитие*

T. Manaseryan

THE ROLE OF ARMENIAN THINKERS IN HISTORICAL ARMENIA IN SHAPING THE FOUNDATIONS OF ECONOMIC DIPLOMACY

Professional understanding of economic diplomacy includes definitions and approaches that differ significantly from the essence, goals, and issues

of economic diplomacy. Each of them has its own rationale and it is difficult to estimate the more or less value of this or that approach. In order to understand all this, and to apply it in a more practical way, it is necessary to take into account the peculiarities of the given historical period, country or region, as well as the lessons of the past, experience, visions and goals of future development strategies and programs.
We are convinced that there is a misconception that the term "diplomacy" is applicable mainly to the country's foreign relations. Any meeting with international organizations accredited in Armenia, foreign embassies and consulates, various groups visiting Armenia and Artsakh, delegations and individuals contributing to the country's progress, discussion and negotiations should be considered in the context of economic diplomacy.
***Keywords:**. Economic Diplomacy, Mkhitar Gosh, Hovhannes Yerznkatsi, David Anhaght, Grigor Magistros, Justice, Equality, Economic Development*

Տնտեսական դիվանագիտության մասնագիտական ընկալումը ներառում է տնտեսական դիվանագիտության էությանը, նպատակներին և խնդիրներին առնչվող միմյանցից էականորեն տարբերվող սահմանումներ և մոտեցումներ: Դրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր հիմնավորումը, և դժվար է գնահատել այս կամ այն մոտեցման առավել կամ նվազ արժեքը[1]: Այդ ամենն ընկալելու, առավել ևս գործնականում կիրառելու նպատակով անհրաժեշտ է հաշվի առնել ինչպես տվյալ պատմական ժամանակաշրջանի, երկրի կամ տարածաշրջանի յուրահատկություններն, այնպես էլ անցյալի դասերը, փորձը և ապագային միտված զարգացման ռազմավարությունների և ծրագրերի տեսլականներն ու թիրախները:

Մեր համոզմամբ՝ թյուր կարծիք կա առ այն, որ «դիվանագիտություն» եզրույթը կիրառելի է հիմնականում երկրի արտաքին հարաբերություններում: Հայաստանում հավատարմագրված միջազգային կառույցների, արտերկրի դեսպանատների և հյուպատոսությունների, Հայաստան և Արցախ այցելող տարբեր խմբերի, պատվիրակությունների և անհատների հետ երկրի առաջընթացին նպաստող ցանկացած հանդիպում, քննարկում և բանակցություն պետք է դիտարկել հենց տնտեսական դիվանագիտության համատեքստում:

---

[1] *Economic Diplomacy, Stephen Woolcock and Nicholas Bayne, The Oxford Handbook of Modern Diplomacy, Edited by Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur, Print Publication Date: Mar 2013, Subject: Political Science, International Relations, Political Economy, Online Publication Date: Aug 2013, Published: 27 March 2018*
*A comparative study of the Belt and Road Initiative and the Marshall plan Simon Shen & Wilson Chan, Palgrave Communications volume 4, Article number: 32 (2018), https://www.nature.com/articles/s41599-018-0077-9; Economic diplomacy, https://www.diplomacy.edu/courses/Economic; Economic Diplomacy as Impetus for Domestic Reforms, https://www.diplomacy.edu/blog/economic-diplomacy-impetus-domestic-reforms; Conclusion Power Shift: Economic Diplomacy on the Rise*In: *Economic Diplomacy* Author: *Maaike Okano-Heijmans, Page Count: 167–185, DOI: https://doi.org/10.1163/9789004255432_008.*

Անկախ նրանից, թե ինչպես է տեսականորեն ընկալվում տնտեսական դիվանագիտությունը տարբեր երկրներում, կարևոր է հստակեցնել տնտեսական դիվանագիտության էությունը, դրա խնդիրները և նպատակները յուրաքանչյուր երկրի համար՝ հաշվի առնելով նաև առկա պայմանները և զարգացման միտումները:

Մեր ընկալմամբ՝ տնտեսական դիվանագիտությունը Հայաստանում, Արցախում և Սփյուռքում առկա մտավոր և նյութական ռեսուրսների հասցեական, նպատակային և արդյունավետ օգտագործումն է՝ ի շահ երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովման, ազգաբնակչության կյանքի որակի բարելավման և այդ նպատակով Հայաստանին և հայությանը ծառայող մրցունակ մարդկային կապիտալ ձևավորման և իրացման միջոցով:

Նախ՝ կարևոր է տնտեսական դիվանագիտությունը դիտարկել երկու հարթություններում՝ արտաքին և ներքին: Եթե արտաքին տնտեսական դիվանագիտության մեջ կարելի է առանձնացնել պետական, ժողովրդական, խորհրդարանական, գործարար բաղադրիչները, ապա ներքին տնտեսական դիվանագիտության մեջ կարելի է ներառել հետևյալ տեսակները, խմբերը և շերտերը.

- հանրային դիվանագիտություն,
- երկրում հավատարմագրված միջազգային կազմակերպությունների,
- երկրում հավատարմագրված արտերկրի դեսպանատների,
- երկրում գործող օտարերկրյա կապիտալով ընկերությունների,
- երկիր այցելող արտերկրի ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց,
- արտահանմամբ և ներմուծմամբ մասնագիտացած ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց,
- օտարերկրյա կապիտալով և խառը ներդրումային ընկերությունների,
- Հայաստանը միջազգային հարթակներում ներկայացնող պետական, ոչ պետական, մասնավոր, հասարակական կառույցների,
- տարածաշրջանային համագործակցության ձևաչափով Հայաստանը ներկայացնող,
- այլ անհատների և իրավաբանական անձանց հետ,
- որոշակի նպատակների և ծրագրերի իրագործմանը միտված բանակցային և այլ հարաբերություններ:

Ակնհայտորեն տնտեսական դիվանագիտությունը նպատակ ունի օգտագործել ավանդական դիվանագիտության և գործարար համայնքի կառույցների հնարավորությունները՝ ինչպես արտաքին տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական նպատակներին հասնելու համար: Երկրում և արտերկրում իր տնտեսական շահերը պահպանելու նպատակով պետությունը օգտագործում է իր ներքին ռեսուրսները, դիվանագիտության ավանդական տեխնիկան և մեթոդները, դրա ենթակառուցվածքն ու գործիքները, ինչպես նաև ժամանակակից տեղեկատվական գործիքները՝

հրապարակումների և ելույթների միջոցով[1]: Քաղաքական և տնտեսական խնդիրների լուծման հարցում առաջացած անորոշությունն ուժեղացնում է ուժային կառույցների զգայունությունը և առաջ բերում մյուս կողմերի կամ միջազգային հանրության համապատասխան արձագանքը:

Ժամանակակից տնտեսական դիվանագիտությունն ավելի շատ է կիրառում ինչպես շահադրդման, այնպես էլ տնտեսական արդարության սկզբունքներն ու վիճակագրական ցուցանիշները և հիմնավոր փաստարկները: Ու թեև գնալով կատարելագործվում են կիրառվող կառուցակարգերն ու գործիքները՝ տնտեսական դիվանագիտության սկզբունքային մոտեցումներն ու մեթոդները ձևավորվել են դարերի ընթացքում և հղկվել պատմական իրադարձությունների հորձանուտում:

Մեր բազմամյա ուսումնասիրությունները վկայում են, որ Հայոց պետականության համար բախտորոշ 5-6-րդ դարերում հենց այս մոտեցումներով է առաջնորդվել Դավիթ Ներգինացին /Դավիթ Արմենիոսը/, ում հռչակեցին **Դավիթ Անհաղթ**՝ շնորհիվ հանրային և ավելի սեղմ շրջանակներում փիլիսոփայական վեճերում իր փաստարկված տեսակետներով ձեռք բերած շարունակական հաղթանակների: Նրա դիտարկմամբ՝ բոլոր գիտությունները բաժանվում են երկու մեծ խմբի՝ բնական և հասարակական[2]: Դեպի մարդն ուղղված տնտեսական գիտությունը, մարդկանց հասարակական հարաբերություններն ու հետաքրքրությունները բնորոշում են տնտեսական տեսությունը որպես հասարակական գիտություն: Անհաղթը գտնում էր, որ փիլիսոփայությունը կապված է մյուս բոլոր գիտությունների հետ, հատկապես տնտեսությունն ուսումնասիրող գիտության: Նրա կարծիքով՝ փիլիսոփայության հիմքի վրա

---

[1] *From Club to Network Diplomacy, Jorge Heine, The Oxford Handbook of Modern Diplomacy, Edited by Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur, Print Publication Date: Mar 2013, Subject: Political Science, International Relations, Political Institutions, Aug 2013, DOI:10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0003, https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199588862.001.0001/oxfordhb-9780199588862-e-3; Power Shift: Economic Realism and Economic Diplomacy on the Rise, Maaike Okano-Heijmans, pp.269-286Okano-Heijmans M., Okano-Heijmans M. (2012) Power Shift: Economic Realism and Economic Diplomacy on the Rise. In: Fels E., Kremer JF., Kronenberg K. (eds) Power in the 21st Century. Global Power Shift (Comparative Analysis and Perspectives). Springer, Berlin, Heidelberg. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-642-25082-8_14; Bounded Rationality and Economic Diplomacy: The Politics of Investment Treaties in Developing Countries. By LAUGE N. SKOVGAARD POULSEN Bounded Rationality and Economic Diplomacy: The Politics of Investment Treaties in Developing Countries. By Lauge N Skovgaard Poulsen. Cambridge University Press, Cambridge, 2015. 263, p. Mavluda Sattorova, British Yearbook of International Law, Volume 87, Issue 1, 2017, Pages 295–297, https://doi.org/10.1093/bybil/bry009, 30 May 2018; The Changing Nature of Diplomacy, Andrew F. Cooper, The Oxford Handbook of Modern Diplomacy, Edited by Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thakur, Print Publication Date: Mar 2013, Subject: Political Science, International Relations, Political Institutions Online Publication Date: Aug 2013, DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0002.*

[2] *Մեն Արևշատյան «Դավիթ Անհաղթը՝ հին Հայաստանի ականավոր փիլիսոփա», «Հայաստան» հրատ. Երևան, 1980, էջ 32:*

սկսել են ձևավորվել և զարգանալ տնտեսական գիտությունը և քաղաքագիտությունը[1]:

Նա գտնում էր, որ հողերի և ունեցվածքի բաժանման հետ է կապված փիլիսոփայության այնպիսի կարևորագույն մասը, ինչպիսին տրամաբանությունն է: Դրա հետ մեկտեղ, նա կարևոր նշանակություն էր տալիս տնտեսության մեջ արդարության սկզբունքին: Հայտնի է, որ ժամանակակից տնտեսական դիվանագիտության մեջ գոյություն ունեն այնպիսի հասկացություններ, ինչպիսիք են տնտեսական արդյունավետությունը և սոցիալական արդարությունը: Բացի այդ գործնականում ավելի շատ կիրառվում են ոչ այնքան «ազատ առևտուր» և «ազատ մրցակցություն» տերմինները, որքան դեռևս Դ.Անհաղթի կողմից կարևորվող «արդար առևտուր» և «արդար մրցակցություն» հասկացությունները: Եթե «արդյունավետությունը» ենթադրում է հասարակության կողմից սահմանափակ ռեսուրսների օգտագործումից ստացվող առավելագույն բարիքները, ապա «արդարությունը» նշանակում է, որ ստացված բարիքները բաժանվում են հասարակության բոլոր անդամների միջև: Այլ խոսքերով՝ արդյունավետությունը տնտեսական կարկանդակ է, իսկ արդարությունն այն մասերի բաժանելու միջոց[2]: Արդարություն տերմինն Անհաղթը կապում էր եկամտի, ունեցվածքի և հողերի արդար բաժանման հետ[3]: Իսկ ժամանակակից տնտեսական դիվանագիտության մեջ արդյունավետությունն ու արդարությունը կոնֆլիկտի մեջ են մտնում. որքան մեծ է կարկանդակը, այնքան քիչ է արդարութունը, և հակառակը, որքան արդար է բաժանված, այնքան քիչ է կարկանդակը: Դեռ Վոլտերն էր հիշեցնում, որ մենք վաղուց չենք ապրում այն ոսկե դարում, երբ մարդիկ ծնվում էին հավասար և հավասար բաժին ստանում բերրի հողերի հյութալի պտուղներից[4]: Մարդիկ միանգամայն տարբերվում են իրարից՝ աշխատասիրությամբ, ակտիվությամբ, ընդունակություններով, կրթությամբ, եկամուտը գրագետ տնօրինելու ունակությամբ: Հետևաբար նրանք չեն կարող աշխատել, վաստակել և ապրել միանման: Սրանից էլ կարող ենք եզրակացնել, որ ճիշտ չի լինի, եթե հասարակության բոլոր անդամները կարկանդակից հավասար բաժին ստանան: Յուրաքանչյուրը պետք է ստանա այնքան, որքան արժանի է ստանալու: Ինքներս մտածենք, ինչ կլինի, եթե ամեն մեկը, անկախ աշխատանքի բնույթից, ստանա միևնույն աշխատավարձը: Օրինակ՝ պահակն ու մանկավարժը նույն աշխատավարձը

---

[1] *Սահմանք իմաստասիրութեան: Համահավաք քննական բնագիրը և ռուսերեն թարգմանությունը՝ Ս. Արևշատյանի, Երևան, 1960թ., էջ 12-15:*

[2] ***Аревшатян С. С.,*** *Формирование философской науки в Древней Армении (V - VI вв.), Ереван, 1973.*
Философия Давида Непобедимого (сборник), Москва 1984.

[3] ***Բրուտյան Գ. Ա.,*** *Դավիթ Անհաղթի ուսմունքը տրամաբանության մասին, Երևան, 1980թ., էջ 57-61:*

[4] ***Вольтер****, Социально-политические взгляды,* http://www.solecity.ru/philosophy/volter

ստանան: Չէ՞ որ մանկավարժ դառնալու համար մարդը բավականին ժամանակ, էներգիա և գումարներ է վատնել, իսկ պահակ դառնալու համար հատուկ ունակություններ պետք չեն: Հետևաբար նրանց աշխատավարձերն էլ պիտի տարբեր լինեն[1]:

Դավիթ Անհաղթը գտնում էր, որ մարդը պետք է օգնի մյուսներին, այլ ոչ թե գործի մեկուսացված: Նա կարծում էր, որ յուրաքանչյուր մարդ կարող է երջանիկ լինել միայն այն դեպքում, երբ նա լինի արդարացի[2]: Սովորել և ավարտել է Ալեքսանդրիայի Օլիմպիոդորոս Կրտսերի փիլիսոփայական դպրոցը, տիրապետել հանրային հարաբերությունների, դիվանագիտության և բանակցությունների արվեստին, ինչը թույլ է տվել դասավանդել նույն կրթօջախում և կրթել բազմաթիվ դիվանագիտների[3]:

Տարբեր ժամանակների դինամիկայի տվյալների բացահայտման և տնտեսական երևույթների վերլուծության և բանակցությունների մեջ Դավիթ Անհաղթն ուշադրություն է դարձրել փաստացի տվյալների օգտագործման կարևորությանը: Ըստ էության, Դավիթ Անհաղթն առաջինն է խոսել վիճակագրության մասին և հիմնադրել է հին հայկական փիլիսոփայության աշխարհիկ ուղղությունը[4]:

Տնտեսական դիվանագիտություն, ինչպես հայտնի է, ենթադրում է երկրի անվտանգության ապահովմանն ու տնտեսության մրցունակության բարձրացմանը միտված ինչպես գործնական քայլերի իրականացում, այնպես էլ հիշյալ նպատակներին միտված արդյունավետ բանակցությունների համար անհրաժեշտ ներուժի ձևավորում և դրա իրացում: Հենց այս նպատակներն է հետապնդել 11-րդ դարում Հայաստանի հասարակական և քաղաքական, պետական կյանքում կարևոր դերակատարություն ունեցած **Գրիգոր Մագիստրոսը:** Նա իր կյանքի հասուն տարիներին մասնակից է դառնում, 1045թ. Անիի դրամատիկ իրադարձություններին, որից հետո նպատակ է դնում երկիրը հզորացնել ինչպես ավանդական՝ ռազմական ճանապարհով, այնպես էլ օգտագործելով դիվանագիտական, մասնավորապես հոգևոր, մշակութային և տնտեսական դիվանագիտության տարբեր հնարավորությունները: Նա նպատակ է դրել շեն ու նորոգ դարձնել երկիրը, ինչը հետևողականորեն իրագործել է՝ հատկապես զբաղվելով մշակութային,

---

[1] *Մատենագրութիւնք, Վենետիկ, 1932թ.:*

[2] ***Чалоян В. К.,*** *Философия Давида Непобедимого, Ереван, 1946, стр. 92-93.*

[3] ***Արևշատյան Ս. Ս.,*** *Դավիթ Անհաղթը Հին Հայաստանի ականավոր փիլիսոփա, Երևան, 1980թ.; Դավիթ Անհաղթը՝ Հին Հայաստանի մեծ փիլիսոփան (ժողովածու), Երևան, 1983թ., էջ 23-25:*

[4] *Մեկնութիւն ի Վերլուծականն Արիստոտելի: Համահավաք քննական բնագիրը և ռուսերեն թարգմանությունը՝ Ս. Արևշատյանի, Երևան, 1967թ.; Դավիթ Անհաղթ: Մատենագիտական ցանկ, Երևան, 1980թ.էջ 11-17:*

քաղաքական և պետական բազմաթիվ ու բազմաբնույթ գործերով: Այդ բոլորի մեջ նա ցուցաբերել է խնամք ու սրտացավություն[1]:

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ պատմական Հայաստանում եկեղեցուն հատկացված էր բացառիկ դեր՝ երկրի կրթական, գիտական, մշակութային, տնտեսական և սոցիալական կյանքում Գրիգոր Մագիստրոսն իրեն ամբողջովին նվիրել է եկեղեցաշինությանն ու եկեղեցու դերով պայմանավորված պետության հզորացման և արտաքին կապերի զարգացման գործին: Դեռ 1013 թվականին՝ ընդամենը 23-25 տարեկանում նա սկսել է Հավուց Թառի Ամենափրկիչ եկեղեցու կառուցումը, 1031թ. ձեռնարկել է Բջնիի Աստվածնի եկեղեցու շինարարությունը, 1051թ. Կեչառիսի եկեղեցու գավիթից հետո վերակառուցել է Սուրբ Լուսավորչի միագմբեթ եկեղեցին: Մագիստրոսը չէր կարող չմտածել երկրի ռազմական հզորության մասին, որն սկսել էր իրենից շատ առաջ: Թեև Հայաստանում տիրապետության հասնելու նպատակով կայսրությունը գործել է Անիի անկումից դեռ հարյուր տարի առաջ՝ 949թ. զավթելով Կարինը, այնուհետև շարունակաբար գրավելով այլ քաղաքներ ու գավառներ, 969թ տիրանալով Տարոնին, 1016թ., Վանին, 1025թ.՝ Հարքին ու Բասենին: Սակայն երկրի անկախությունը գնալով թուլանում էր, և վերահաս կործանումն անխուսափելի էր դառնում: Դրությունը ճգնաժամային էր, և ելք էին փնտրում բոլորը: Մագիստրոսը նրանց մեջ ամենաառաջինների թվում էր: Երբ 1023 թ. երևաց Գիսաստղը, իսկ 1036թ. եղավ Արևի խավարումը, 1037թ. Մագիստրոսը Հովհաննես Սմբատ կայսեր հրամանով Բջնիում փակեց Կաթողիկոսին: Մինչ այդ Զորովանքում ապաստանած Պետրոսը վերջապես պետք է վերադառնար Անի, սակայն ենթարկվում է յուրատեսակ կալանքի 1 տարի, և հինգ ամիս նա մնում է Բջնիում և իր բնատուր խելքի ու իմաստության շնորհիվ բարեկամանում Գրիգորի հետ: Շուտով եկեղեցու հայրերն ապստամբում են և աթոռից հեռացնում Սանահինի հռչակավոր իմաստասեր, այդ ժամանակ կաթողիկոս ձեռնադրված Դիոսկորոսին: Պետրոսը մեկնում է Անի և շարունակում է կրել հայրապետական հանդերձներն ու գավազանը[2]:

Հարկ է նկատել, որ Գ. Մագիստրոսը Սպարապետ Վասակ Պահլավունու որդին էր և հորեղբոր՝ Վահրամ Պահլավունու և նրա կուսակիցների հետ պայքարել է ներքին և արտաքին թշնամիների դեմ, միաժամանակ դիվանագիտական բոլոր հնարավոր միջոցներով վնասազերծել երկրի դեմ ծրագրվող բազմաթիվ վտանգավոր ասպատակություններ և նպաստել Բագրատունիների գահի ամրապնդմանը: Նա բազմանդամ ընտանիքի հայր էր, գերդաստանի մեծերից մեկը՝ Վահրամ Պահլավունուց հետո: Բացի իր բոլոր կարևոր և երկրորդական գործերից՝ Գ.Մագիստրոսը շարունակում էր

---

1 «Ով ով է: Հայեր» հանրագիտարան, հատոր առաջին, Դավիթ Անհաղթ, գլխ. խմբ. Հովհ. Այվազյան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., Երևան, 2007:

*2 **Խաչերյան Լ.,** Գրիգոր Պահլաւունի Մագիստրոս (985-1058 թթ). Կեանքն ու գործունեութիւնը, Լոս Անջելես, 1987, էջ 127-132:*

սնել ու դաստիարակել իր երեխաներին, որոնք ութն էին՝ չորս որդի և չորս դուստր: Նրա որդիները դարձան ժամանակի նշանավոր քաղաքական և կրոնական գործիչներ: Օրինակ՝ 1065-1105թթ. Ամենայն հայոց կաթողիկոս է ընտրվել Գր. Մագիստրոսի որդին՝ Գրիգոր 2-րդ Պահլավունին, որը վայելում էր նաև բյուզանդացիների վստահությունը: Բազմաթիվ թելերով կապված է եղել հայ կրթական, գիտական, մշակութային կյանքին և մեծ ներդրում ունի հայ իրականության ու արվեստի զարգացման ամենատարբեր բնագավառներում: Իր հիմնադրած ճեմարանում դասավանդել է ճարտասանություն, բանակցային արվեստ, փիլիսոփայություն, քերականություն, մաթեմատիկա և այլն:

Իր հորեղբոր՝ Վահրամ Պահլավունու հետ բանակցել է բյուզանդացիների հետ և օգնել է Գագիկ Բ թագավորին՝ պահպանելու Բագրատունիների թագավորությունը: Անիի թագավորությունը պահպանելու նպատակով Գ.Մագիստրոսը դարձյալ օգտագործում է իր դիվանագիտական հնարավորությունները և կապերը՝ 1045թ. մասնակցելով Կոստանդնուպոլսում Կոստանդին կայսեր հետ Գագիկ Բ-ի վարած բանակցություններին[1]: Կանխազգալով հայկական թագավորության անկումը՝ իր տիրույթները հանձնել է Բյուզանդիային, փոխարենը կարողացել է կալվածքներ, հողեր և գյուղեր ստանալ Հարավային Հայաստանում և Միջագետքում: Գր. Բյուզանդիայի կայսրը նրան տվել է Մագիստրոսի պալատական և ռազմական բարձր տիտղոս, իսկ 1048թ. նրան տրվել է Հարավային Հայաստանի և Միջագետքի կուսակալի /նահանգապետի/ պաշտոնը: Հատկանշական է, որ Գ. Մագիստրոսի կուսակալության սահմանների մեջ էին մտնում ոչ միայն Միջագետքը, ինչը կարևոր ռազմավարական նշանակություն ուներ, այլև Վասպուրականը, Տարոնը և հարավ-արևմտյան Հայաստանի շատ մարզեր, ինչպես նաև արևելյան սահմանները, որոնք նա պաշտպանել է թուրք սելջուկներից և հիշյալ տարածքներում ծավալուն շինարարական և վերականգնողական աշխատանքներ ծավալել: Դիվանագիտական, այդ թվում՝ տնտեսական դիվանագիտության արվեստին տիրապետելով՝ Գ. Մագիստրոսին հաջողվել է համատեղել իր՝ Բյուզանդիայի պետության կողմից իրեն վստահված բարձր պաշտոնը՝ Հայաստանի պաշտպանության և զարգացման գործի հետ: Մագիստրոսի վաստակը հնում առաջին հերթին գնահատվել է այն հանգամանքով, որ Հայաստանում և արտերկրում նրան ճանաչել են իբրև ռազմական գործիչ, դիվանագետ, գիտնական և մանկավարժ: Կրթությունն ստացել է Անիի դպրոցում, այնուհետև՝ Կոստանդնուպոլսում: Նրան Հայաստանում գնահատել են նաև իբրև հասարակական ակնառու գործիչ և ազդեցիկ մտավորական:

---

[1] ***Մխիթարյան Մ****, Գրիգոր Մագիստրոսի կյանքը և գեղարվեստական ժառանգությունը, Ե., 2001, էջ 28:*

Գիտակցելով ամեն մի բնակավայրի, ամրության և մշակութային օջախի դերը երկրի հետագա բարգավաճման գործում՝ Գր. Մագիստրոսը լայն շինարարական գործունեություն է ծավալել, կազմակերպել է բազմաթիվ շինությունների ու բերդերի կառուցումը և վերակառուցել հները: Կառուցել է նաև մշակութային և կրթական նշանակություն ունեցող հուշարձաններ, որոնք առ այսօր մեծ արժեք ունեն ժողովրդի, մշակույթի և պատմության համար: Դա թելադրվում էր ժամանակի պահանջով: Առաջին հուշարձանը, որը նա թողել է սերունդներին, 1013թ. կառուցված Հավուց Թառի Ամենափրկիչ եկեղեցին է: Այդ գլուխգործոցը տուժել է երկրաշարժից և դեռևս վերակառուցված չէ[1]:

Մանկավարժության խնդիրներին Մագիստրոսն անդրադառնում է տարբեր առիթներով: Մագիստրոսի կարծիքով՝ ուսումնական համակարգը պետք է լինի հետևյալ կերպ և ընդգրկի իր մեջ դրա չորս տեսակները՝ առասպելավարժություն և Հին ու Նոր կտակարանների ուսուցում, քերականություն, ներառյալ թարգմանչական գործ, հռետորական և բանակցությունների արվեստ, «պլատոնական», «արիստոտելական», «պիթագորական» ուսմունքները: Այս ամենն, իր հերթին, բաժանվում է երկու մասի կամ ուսուցանվում են երկու աստիճանով: Առաջինը պարտադիր ուսուցումն է, իսկ երկրորդը՝ բարձրագույնը: Երկրորդ աստիճանը կամ բարձրագույն ուսումը լրացվում է եռյակ արվեստներով, այն է քերականություն, ճարտասանություն և դիալեկտիկա: Նրա կարծիքով, ովքեր որ ուսման փուլը չեն անցել, չեն կարող սովորել երկրորդը, հետևաբար աստվածաբանությամբ զբաղվելու իրավունք չունեն, քանի որ դա անել ի վիճակի չեն լինի:

Իրականում Գ. Մագիստրոսը պահանջում էր գիտությամբ հասնել կատարյալին: Իսկ այդ կատարյալը մարմնավորված է Աստծու Էության մեջ: Նա այն համոզմունքն ուներ, որ սեփական մշակույթը պետք է հարստացվի և հագեցվի նաև հարևան և այլ ժողովուրդների մշակույթներին ծանոթանալով: Դրա համար պետք է թարգմանել նրանց արժեքավորը՝ եղածին ավելացնելով և սեփականը: «Քանզի մեր ոչ է սովորութին գողաբար զայլոցն իմաստասիրութին խորթս մեզ ստեղծանել»:

Մագիստրոսը շատ վաղ հասակից սկսում է զբաղվել գիտությամբ և արվեստներով: Հասկանալի է նաև Մագիստրոսի մտահոգության պատճառը. նա շահագրգռված է, որ ուսումնական գործը կատարեն հմուտ և զարգացած մանկավարժներ: Դրանցից մեկը, օրինակ, Հովհաննես Կոզեռն էր: Բարդ է և Մագիստրոսի աշխարհայացքային համակարգը ու երբեմն խիստ հակասական[2]: Նրա համար կյանքն ավարտ չունի: Ակնհայտ է, որ Մագիստրոսը ոգեշնչվել է Տիրոջ կերպարով: Նրա համար Հիսուսը կենդանի և գործող գոյ է, որի էությունից ամեն խզում և նահանջ է դեպի անխուսափելի

---

[1] *Տաղասացութիւնք Գրիգորի Մագիստրոսի Պահլավունւոյ, Վենետիկ, 1868:*

[2] ***Չալոյան Վ.****, Հայոց փիլիսոփայության պատմություն, Երևան, 1975, էջ 134-139:*

մահ ու աղետալի կործանում: Նա օգնում է մարդկանց, քանի որ գթում է նրանց, զգում նրանց ծանր կացությունը, սակայն փոխարենը ոչ մի հատուցում չի պահանջում:

Գր. Մագիստրոսը իր մեջ կրում է իր ժամանակի հոգեբանությունը և աշխարհընկալումը: Նա մեծ մտածող էր: Աստծո գոյության ընդունված և աներկբայելի հարցի վերաբերյալ հայացքներով հարում է նորպլատոնական ուսմունքին՝ հարազատ մնալով Պլատոնին և Դավիթ Անհաղթին: Միաժամանակ Մագիստրոսը միանգամայն աշխարհիկ մարդ է[1]: Նա 11-րդ դարի հետ կապված էր սոցիալական, քաղաքական և հոգեբանական բազմաթիվ հանգույցներով: Ունենալով գիտելիքների գրեթե անսպառ պաշարներ և տիրապետելով ժամանակի գիտության համարյա բոլոր ճյուղերին՝ բժշկագիտությունից մինչև մաթեմատիկա և աստղագիտություն՝ նա հավասար իրավունքով համարվում է և գեղագետ: Գեղագետ, որը աշխարհին նայում է միանգամայն նոր հայացքով: Վերածնության մյուս մեծերի պես Մագիստրոսն էլ գնում է դեպի ազգային և համաշխարհային մշակույթի ակունքները՝ հայ կյանքում վերահաստատելով անտիկ ավանդները: Նա հիացած էր Հոմերոսի հանճարով և հայ ընթերցողի համար վերծանել է Պլատոնի և Արիստոտելի երկերը, որոնցում ի հայտ են գալիս անտիկ ու աստվածաշնչյան այնպիսի կերպարներ, որոնք պայքարում են մարդկային ամենաբարձր իդեալների հաղթանակի ու հաստատման համար:

Հայ մեծ գիտնական, օրենսդիր, առակագիր, մանկավարժ, հասարական գործիչ **Մխիթար Գոշի** դերը մեծ է եղել ոչ միայն Հայաստանի, այլև հարևան երկրների, հետագայում՝ եվրոպական շատ երկրների օրենսդրական դաշտի կարգավորման, այդ թվում՝ տնտեսական օրենքների մշակման և կիրարկման գործում: Նրա կողմից ներդրած կանոնները վերածվել են միջազգային իրավական նորմերի, որոնք առ այսօր լայնորեն կիրառվում են նաև տնտեսական դիվանագիտության մեջ: Նա սովորել սկսել է ծննդավայրում: 1188թ. Հայոց աշխարհի Կայեն գավառում, որի տարածքը համապատասխանում էր ներկայիս Իջևանի տարածաշրջանին, տեղի ունեցավ մեծ երկրաշարժ: Շատ ավերածություններ եղան, ավերվեցին նաև Գետիկ գետի ափին ընկած գյուղը և նրա մոտ գտնվող համանուն վանքը, որը հետագայում դարձավ միջնադարյան Հայաստանի կրթական ու մշակութային հայտնի կենտրոններից մեկը: Միջնադարյան հայ մշակույթի ականավոր ներկայացուցիչներից էր նա: Ուսում առնելով իր ծննդավայրում՝ Գանձակ քաղաքում, գիտելիքների մեջ ավելի խորանալու նպատակով նա մեկնում է Կիլիկյան Հայաստան, ուր այդ ժամանակ վերելք էին ապրում հայ մշակույթն ու գիտությունը: Վերադառնալով հայրենիք՝ նա մի շարք վայրերում դպրոցներ է հիմնվում, ապա հաստատվում Գետիկ, երկրաշարժից հետո՝ Նոր Գետիկ վանքում: Շուտով նրա իմաստունության համբավն այնքան է տարվածում, որ

---

[1] *Մենևիշյան Գ., Գրիգոր Մագիստրոսի «Գամագտականի» ամբողջական լուծումը, Վեն., 1912:*

նրան աշակերտելու են գալիս նույնիսկ հեռավոր վայրերից և այն էլ արդեն ուսյալ մարդիկ: Նա մեծ հեղինակություն էր վարում ոչ միայն մտավորականների, այլև ժամանակի քաղաքական ու պետական գործիչների շրջանում: Նրան անվանում էին «Հոչակավոր», «Աշխարհալույս», «իմաստուն և հեզ»[1]: Ժողովուրդն այնպիսի ակնածանք էր տածում նրա հանդեպ, որ նրա մահից հետո Գետիկ վանքն անվանեց Գոշավանք: Հայ միջնադարյան ճարտարապետության այդ հրաշալի կոթողն այսօր էլ կանգնում է Իջևանի տարածաշրջանի Գոշ գյուղի մոտ՝ բնության գեղատեսիլ մի անկյունում:

Մանկավարժական և հասարակական քաղաքական գործունեությանը զուգընթաց՝ Մխիթար Գոշը նաև ստեղծագործել է: Նրա երկերի թվում առանձնանում են «Դատաստանագիրքը», ավելի ճիշտ՝ «Գիրք Դատաստանին» և առակների ժողովածուն:

Մ.Գոշի ժամանակներում իր պետականությունը կորցրած հայ ժողովրդի համար ստեղծվել էին վերականգնելու որոշ նախադրյալներ: Ահա այս պայմաններում էր, որ մեծ հայրենասերը ձեռնարկում է «Դատաստանագրքի» ստեղծումը, որի նպատակը պետք է լիներ բարձրացնել հայ ժողովրդի ազգային-ազատագրական ոգին, երկրի ներսում ապահովել արդարադատությունն ու խաղաղություն, դրանով իսկ բոլոր ուժերը միավորել անկախություն ձեռք բերելու և հայկական կենտրոնացված թագավորությունը վերականգնելու համար: Ըստ որում, նա ավելի հակված էր վերականգնելու թագավորությունը ոչ այնքան բռնի ուժով, որքան դիվանագիտորեն, կարգ ու կանոն հաստատելով, սոցիալական արդարության սկզբունքը կիրառելով կյանքի բոլոր ոլորտներում, ինչպես նաև հզորացնելով երկրի տնտեսությունն ու արտաքին տնտեսական կապերը:

«Դատաստանագիրքը», որը հեղինակի երկար տարիների տքնաջան աշխատանքի արդյունքն է , պարունակում է 254 հոդված: Թեև այն կոչված էր պաշտպանելու տիրող դասակարգի շահերը, սակայն, հանուն արդարության, Մ. Գոշը սահմանազատում է թագավորի, իշխանների և ժողովրդի իրավունքները, պատիժներ է սահմանում հոգևոր և աշխարհիկ այն տերերին, ովքեր ապօրինի էին վերաբերվում հասարակ ժողովրդի հետ, տանջում էին շինականներին, ընչաքաղց էին, կաշառակեր և տգետ: Նրա առաջադեմ հայացքներն այդ ժամանակաշրջանի համար բացառիկ երևույթ էին: Նա պաշտպանում էր կնոջ շահերը, հատուցումներ նախատեսում այն ամուսիններին, ովքեր ստորացնում, ծեծում էին կանանց: Պատիժներ էին սահմանվում նաև այն երեխաներին, ովքեր քարկոծում կամ վնասներ էին հասցնում միմյանց[2]:

Տնտեսական դիվանագիտության մեջ առանցքային համարվող ժողովուրդների և մարդկանց հավասարության գաղափարը Գոշն

---

[1] *«Ով ով է: Հայեր» հանրագիտարան, հատոր երկրորդ, Մխիթար Գոշ, գլխ. խմբ. Հովհ. Այվազյան, Հայկական հանրագիտարան հրատ., Երևան, 2007:*

[2] ***Մխիթար Գոշ**, «Դատաստանագիրք» Երևան, 2001 թ.:*

ամրապնդեց օրենքով և բոլոր խավերի համար սահմանեց հավասար պատիժ: Նա գտնում էր, որ հատուցումն ու պատիժը պետք է համապատասխանեն հասցված վնասին: Սա առաջադիմական սկզբունք էր. Չէ որ այն ժամանակ ամենափոքր իսկ զանցանքի համար մարդուն կարող էին նույնիսկ մահապատժի ենթարկել իր Դատաստանագրքով Գոշը հանդես էր գալիս որպես մեծ մարդասեր: Դարեր շարունակ այն իբրև օրենսգիրք է գործածվել ինչպես բուն Հայաստանում, այնպես էլ հայկական բազմաթիվ գաղթավայրերում:

«Գիրք դատաստանին» նաև թարգմանվել է մի շարք օտար լեզուներով, այդ թվում՝ անգլերեն, իսպաներեն, լեհերեն, ռուսերեն և այլն: Հայ գեղարվեստական գրականության մեծարժեք գործերից են Մխիթար Գոշի առակները: Ժողովածուն բաղկացած է 19 առակից, որոնց հերոսները ներկայացնում էին երկնային մարմինների, երկրի, ծառերի, խոտերի, ծաղիկների, լեռների, գետերի, կենդանիների, թռչունների, մարդկանց տեսքով: Այդ առակներն ունեին դաստիարակչական նշանակություն: Իր այլաբանական հերոսների միջոցով Գոշը դրվատում է մարդկային առաքինությունները, ծաղրում հիմարությունը, տգիտությունը ու վախկոտությունը, խարազանում է չարիքը[1]:

Մի շարք առակներում արտահայտված է հեղինակի խաղաղասիության ձգտումը, ինչը տնտեսական դիվանագիտության հիմնարար սկզբունքներից մեկն է:

Գոշն արդարացի էր համարում միայն այն պատերազմը, որը մղվում է օտարի հարձակումից հայրենիքն ու հարազատ ժողովրդին պաշտպանելու նպատակով: Մխիթար Գոշի գրչին են պատկանում մատենագրության զանազան ճյուղերին վերաբերող մոտ մեկ տասնյակ աշխատություններ[2]:

Առակագիրքը շոշափում է սոցիալական խնդիրներ, որով նրա ժողովածուն առանձին կարեւորություն է ստանում ժամանակի սոցիալ-պատմական իրադարձության պարզաբանման համար: Մի շարք առակներում երևում է հասարակական շերտավորումը և սոցիալական պայքարի առկայությունը: Մարդիկ դատում ու դատապարտում են իշխաններին, տրտնջում թագավորներից, նույնիսկ՝ Աստծուց: Սակայն, հեղինակի կարծիքով, ժողովուրդը պետք է հնազանդվի ներքին իշխողներին, քանզի վերջիններս պարտավոր են նրան պահպանել օտար կեղեքիչներից ու վտանգից: Մխիթար Գոշը ձգտում է մեղմելու մի կողմից՝ հնազանդյալների ու տերերի հակամարտությունը, մյուս կողմից՝ աշխարհիկ ու հոգևոր իշխողների հակասությունները՝ ազգային ուժերը դիվանագիտորեն համախմբելու և արտաքին թշնամու դեմ կենտրոնացնելու նպատակով, մի նպատակ ու

---

[1] *Առակներ: Տեքստը ձեռագրերի համեմատությամբ և ներածությունը՝ Էմ. Պիվազյանի. Ե., 1951: Գիրք Դատաստանի (աշխատասիր. ՝Խ. Թորոսյանի), Երևան, 1975:*

[2] ***Աբեղյան Մ,*** *Երկեր, հատոր 4. Ե, 1970: Երկ. Կաթողիկոսք եւ դէպք Աղուանից աշխարհին ի մէջ ԺԲ դարու, տե՛ս Ալիշան Դ, Հայապատում, մաս 2, Վնտ., 1901:*

պահանջ, որով պայմանավորված էր նաև նրա «Դատաստանագրքի» երևան գալը: Առակներում ևս Գոշը կենտրոնացած, ուժեղ պետականության գաղափարն է արծարծում: Այստեղ այլաբանորեն կոնկրետ մարդն է նկարագրվում իբրև գյուղացի, քաղաքացի, ազնվական-իշխան, արհեստավոր, կրոնավոր, թագավորը՝ իր կեցության առանձնահատկություններով: Մխիթար Գոշն իր ժողովածուն կազմել է ուսուցողական նպատակով: Նրա համար առակը ճարտասանության, հրապարակախոսության միջոց է, որն օգնում է նրբանկատորեն դրվատելու առաքինությունները և ծաղրելու պակասությունները[1]: Նրա երկերը պարունակում են բանակցային արվեստում օգտագործվող բազմաթիվ կարևոր դարձվածքներ, իսկ ժողովրդի, երկրի և պետության շահերի գիտակցումը մինչ օրս տնտեսական դիվանագիտության շարժիչ գործոններից են:

Տնտեսական դիվանագիտության ասպարեզում ներդրած ավանդի տեսանկյունից մյուս հայտնի մտածողներից է եղել **Հովհաննես Երզնկացին**: Հարկ է նկատել, որ սոցիալական արդարության սկզբունքը երկրի ներսում և արտաքին հարաբերություններում որոշիչ ազդեցություն է ունեցել հանրության զարգացման գործընթացների վրա: Դրա բացակայությունը Հայաստանում միջին դարերում, ինչպես նաև այն մեղսավոր կյանքը, որ վարում էին հավատացյալները, և այն կյանքը որ նրանք պետք է վարեին համաձայն քրիստոնեական ուսմունքի, ծնել էին լուրջ մտահոգություններ: Միջնադարյան մտածող մարդը չկարողացավ հասկանալ այն, քանի որ անհասկանալի էր Աստծո դերը, բազմաթիվ հակասական մտքերի պատճառով: «Ինչու է Աստծո կամոք ուժը տրվում խելացի մարդու, եթե նա բարի է ու գիտի, որ դրանից մարդկանց ոչ մի ոգուտ չի տրվելու», հարցրել է բանաստեղծ և փիլիսոփա Հովհաննես Երզնկացին (1230-1294թ.): Նրա կարծիքով՝ կյանքն արդարացի չէ, այն անհավասար է և անհարթ: Խելացիները չեն բավարարվում ինքնազարգացումից: Սրբության պահապանները տուժում են անարդարությունից, իսկ խելացիներն ու անարդարները հաճույք են ստանում փառքից և ժառանգում են իշխանությունը, որն ամրացնում է նրանց դիրքերն ինչպես երկրի ներսում, այնպես էլ այլ պետությունների հետ հարաբերություններում[2]:

Հովհաննես Երզնկացու խոսքերը բնութագրում են նրան որպես մարդ, որ սուր արձագանքում է ցանկացած անարդարության: Միջին դարերում գիտական, փիլիսոփայական փորձերը՝ բացատրելու աշխարհը, բերեցին պոեզիայի վերելքին: Գիտությունը իր գոյության սկզբնական շրջանում հավասարակշռում է պոեզիայի ժամանակավոր բացակայությունը:

---

[1] ***Սամվելյան Խ.*** *Մխիթար Գոշի Դատաստանագիրքն ու հին հայոց քաղաքացիական իրաւունքը. Վեն , 1911:*

[2] *Խրատ բոլոր քրիստոնեաներուն, Անթիլիաս, 1984, էջ 155; Բանք չափավ, Երևան, 1986, էջ 291-302:*

Փորձելով հասկանալ և բացատրել մարդկանց և պետությունների միջև հարաբերություններում ժամանակ առ ժամանակ փոփոխվող երանգները՝ Հովհաննես Երզնկացին իր փիլոսոփայական երկերում կարևոր բացահայտում է անում՝ նշելով, որ Աստված ստեղծել է բոլոր շոշափելի և զգայական առարկաները ջրի հիմքով: Սա մի պնդում է, որ դարեր անց գիտնականներն ապացուցեցին ժամանակակից սարքավորումների և տեխնոլոգիաների շնորհիվ:

Ընդանիրապես Հովհաննես Երզնկացին մեծ նշանակություն էր տալիս գիտակցության զգացմունքային հենքին: Նրա համոզմամբ, ողջ աշխարհը թափանցում է մեր միտքը՝ զգայական օրգանների միջոցով[1]: Կարելի է ասել, որ Հովհաննես Երզնկացին իր փիլիսոփայական երկերում մնում էր բանաստեղծ, որը սակայն չէր նսեմացնում նրա գիտական մտքի արժեքը: Պետք է նկատել նաև, որ իր գիտական, խոհա-փիլիսոփայական ստեղծագործություններից շատերը ներկայացվում են բանաստեղծական ոճով:

Մեր աշխարհը նման է անիվի. ճակատագիրը մեկ վեր, մեկ վար է անում: Այդպես են և բազմաթիվ պետություններ. Նրանք, որ իշխում էին շատերին, հետագայում թուլանում են, իսկ ոմանք՝ նույնիսկ կործանվում: Մյուսները, որ երկար ժամանակ եղել են այլ պետությունների լծի ներքո, հզորանում և ընդարձակում են իրենց ազդեցության ոլորտները: Այս դրույթներն իրականում շատ կիրառական են հարափոփոխ աշխարհում ինչպես դիվանագիտության, այնպես էլ, ավելի նեղ առումով՝ տնտեսական դիվանագիտության մեջ:

Նա հիմնականում իր աշխատություններում խոսում է նաև կյանքի իմաստի և ճակատագրի կանխագուշակման մասին[2]:

Հովհաննես Երզնկացին եղել է լայն համամարդկային հայացքների տեր մտավորական, օտար հավատքի նկատմամբ խորին հարգանքով՝ ձերբազատվելով միջնադարյան անհանդուրժողականությունից դեպի այլ ազգեր ու պետություններ: Նա ստեղծել է հավաքական ժամանցային գիրք՝ տարբեր կրոններ դավանող փիլիսոփաներից, բայց մեծ մասամբ, նա օգտվում էր արաբական փիլիսոփաների մտքերից:

Տնտեսագետների համար կարևոր է իմանալ, որ Հովհաննես Երզնկացու աշխատություններում կան որոշակի կանոններ և ուղղություններ, օրինաչափություններ, որ կարևոր են հարգանքով վերաբերվելու և սովորելու տարբեր մարդկանցից՝ անկախ նրանց ազգային պատկանելությունից, չնայած նրան, որ միջին դարերում եկեղեցու ներկայացուցիչները մարդկանց սրտերում արթնացնում էին թշնամանք այլ

---

[1] *Վիպասանութիւն զերկնային մարմնոյ շարժմանէ, Նոր Նախիջեւան, 1792, էջ 75-81:*

[2] *Հաւաքումն մեկնութեան քերականի, Լոս Անճելիս, 1983, 392 էջ; Խրատ բոլոր քրիստոնեաներուն, Թեհրան, 2002, էջ 114:*

հավատքի և այլ ազգությունների հանդեպ[1]: Սա է պատճառը, որ կրոնն ու ծայրահեղացված ազգայնականությունը առաջացրել են սուր խնդիրներ միջին դարերում, բայց առավելությունը Հայաստանում այն էր, որ գրողները և հասարակական գործիչները իրենց մտքերով, խոսքով և աշխատություններով կրոնական հանդուրժողականություն էին քարոզում, ինչպես նաև հավասար իրավունքներ՝ տարբեր ազգային ներկայացուցիչների հանդեպ[2]: Մասնավորապես Հովհաննես Երզնկացու աշխատություններից մեկում ներկայացված է, որ կրոնական և ազգային պատկանելությունը չի կարող պատնեշ լինել մարդկային հարաբերությունների համար: Հենց այս համոզմունքն էլ հիմք է հանդիսանում ազատ հարաբերվելու և բանակցելու այլ պետությունների ներկայացուցիչների հետ, առևտրային և տնտեսական կապերում մոտեցումները կառուցելու փոխադարձ հարգանքի և վստահության վրա:

Այսպիսով՝ պատմական Հայաստանի հայ իմաստասերների, անվանի մտածողների կյանքի և ստեղծագործությունների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ժամանակակից աշխարհում օրըստօրե կատարելագործվող տնտեսական դիվանագիտության ուղղություններն ու գործիքներն իրենց արմատներով գնում են դարերի խորքերը: Ավելին՝ դրանք բազմաբնույթ կիրառություն են ունեցել պետական այրերի կողմից, ինչպես նաև օգտագործվել են օտար պետություններում և հանգեցրել շոշափելի արդյունքների: Հետևաբար ներկայումս նպատակահարմար է ավելի խորն ուսումնասիրել սեփական պատմական փորձը և այն տեղայնացնել թվայնացման և տեխնոլոգիական նոր հեղափոխության մարտահրավերների դարաշրջանում՝ Հայաստանի, Արցախի և Սփյուռքի բազմաթիվ խնդրների արդյունահվետ հանգուցալուծման նպատակով:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ. Ծ.Ծ.Ասրյանը:

---

[1] *Ի տաճկաց իմաստասիրաց գրոց քաղեալ բանք, Երևան, 2009, 144 էջ; Յովհաննէս Երզնկացի Մատենագրութիւն, Երեւան, 2013, 668 էջ:*

[2] *Ա. Սրապյան, Հովհաննես Երզնկացի: Հայ մշակույթի նշանավոր գործիչները. V-XVIII դարեր, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, էջ 330-339; Հայկական սովետական հանրագիտարան, հատոր 6, Հովհաննես Երզնկացի, Երևան, 1980, էջ 559-560; Հայկական համառոտ հանրագիտարան, հատ. 3, Հովհաննես Երզնկացի, Երևան, 1999, էջ 382-383:*

ՀՏԴ 330.1
Տնտեսագիտություն

Շուշանիկ ԱՍՐՅԱՆ
ԱրՊՀ Տնտեսագիտության տեսության և կառավարման ամբիոնի դոցենտ, տ.գ.թ.
E-mail: shushanik.asryan@yandex.ru

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴԻ ՄԱՐՏԱՀՐԱՎԵՐՆԵՐԸ ԱՀ-ՈՒՄ

ԱՀ տնտեսական զարգացման ընդհանուր միտումները և արտաքին սպառնալիքներով պայմանավորված նոր իրավիճակները, սրելով տնտեսական զարգացման խնդիրները, առանձնակի կարևորությամբ վեր հանեցին ՏԱ ապահովման հարցերը: «Տնտեսական անվտանգության արդի մարտահրավերները ԱՀ-ում» հոդվածում դիտարկվել են արտաքին և ներքին սպառնալիքների բացահայտման, գնահատման, ինչպես նաև այդ սպառնալիքներին դիմակայելու երկրի կարողությունների վեր հանման և լուծման խնդիրները:

Բանալի բառեր՝ *Համաշխարհային տնտեսություն, ԱՀ տնտեսություն, տնտեսական անկում, արտակարգ իրավիճակ, պահանջարկի անկում, սոցիալական խոցելիություն, կառուցվածքային անհամամասնություններ:*

Ш.Асрян

СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ

Общие тенденции экономического развития Республики Арцах и обусловленные внешними угрозами новые ситуации, обостряя проблемы экономического развития, придали особую важность вопросам экономического обеспечения. В статье «Современные вызовы экономической безопасности в Республике Арцах» были рассмотрены вопросы связанные с оценками внешних и внутренних угроз, а также с возможностями страны противостоять вышеуказанным угрозам.

Ключевые слова: *мировая экономика, экономика АР, экономический спад, чрезвычайная ситуация, спад спроса, социальная уязвимость, структурные дисбалансы*

Sh. Asryan

MODERN CHALLENGES OF THE ECONOMIC SECURITY IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH

The general trends in the economic development of the Republic of Artsakh and new situations caused by external threats, exacerbating the problems of economic development, have given special importance to the issues of economic security. The article "Modern challenges of the economic security in the Republic of Artsakh" discussed issues related to the assessment of external and internal threats, as well as the country's ability to confront the above-mentioned threats.

Keywords: *world's economy, economy of AR, economic downturn, emergency situation, decline in demand, social vulnerability, structural imbalances*

Ներկա դրությամբ տնտեսական անվտանգության նոր սպառնալիքները՝ կապված թագավարակի և տարատեսակ սահմանափակումների հետ, ներթափանցել են թե' համաշխարհային և թե' ազգային տնտեսությունների գրեթե բոլոր բնագավառները՝ արտադրության, իրացման, սպառման, ֆինանսական և այլն՝ բացասաբար ազդելով այդ ոլորտների կենսագործունեության, ինչպես նաև դրանց կարգավորման հնարավորությունների վրա: Խախտվել են համաշխարհային արտադրական, զբոսաշրջության, տրանսպորտային ծառայությունների շղթաները, հանքահումքային ապրանքների, նավթի գները նվազել են, ֆինանսական շուկաների ցուցանիշները՝ վատացել: Սպառնալիքների թվին ավելացել է արդյունաբերական ձեռնարկությունների արտադրանքի թողարկման ծավալների կտրուկ նվազումը: Մարդկանց սպասումներով, վախերով պայմանավորված սոցիալ-տնտեսական ակտիվության կրճատման, պահանջարկի նվազման զուգահեռ՝ առաջ է եկել ապրանքների և ծառայությունների գլոբալ առաջարկի նվազում: Արդյունքում թե' համաշխարհային և թե' ազգային տնտեսությունները լուրջ խնդիրներ ունեն տնտեսական անկման և տնտեսությունների կայունացման առումով:

Համավարակով պայմանավորված՝ գլոբալ աշխարհի սոցիալտնտեսական բնույթի հիմնախնդիրները ակնհայտ ձևով դրսևորվում են նաև հայկական իրականության մեջ՝ սրելով տնտեսական անվտանգության ապահովման խնդիրները:

Նոր իրավիճակը թելադրել է նաև ՏԱ առաջնահերթությունների ընտրության հարց՝ առավել կարևորելով պարենամթերքների, դեղամիջոցների պետական անհրաժեշտ պաշարների կուտակման, սոցիալական իրավիճակի մեղմացման, տնտեսության խթանման միջոցառումների իրականացումը: Այդ առումով ԱՀ կառավարության կողմից իրականացվել են միջոցառումներ ինչպես վարակի կանխարգելման, այնպես էլ պաշարների կուտակման և սոցիալտնտեսական զարգացման առումով: Ներկա թագավարակը բացահայտել է նաև իրավիճակի կառավարման և խնդիրների իրավական կարգավորման բացերի («Արտակարգ իրավիճակի») անհապաղ լուծման անհրաժեշտությունը: Այնուամենայնիվ նշված իրավիճակում կարիք կա տարանջատելու տնտեսության արտաքին և ներքին սպառնալիքները՝ հաշվի առնելով դրանց հնարավոր դրսևորումների արդի առանձնահատկությունները.

ԱՀ ՏԱ հիմնական ներքին խնդիրները դրսևորվում են հետևյալ ուղղություններով՝

- արտադրության ծավալի ոչ բավարար մակարդակ,

- սոցիալական անարդարության առկայություն,
- վերատադրական կառուցվածքի ձևախեղում,
- տնտեսության խոցելի կառուցվածք,
- տնտեսության անբավարար մրցունակություն,
- պարենապահովության հիմնախնդիր:

Վերջին 5 տարիների ընթացքում հանրապետությունում արձանագրվել է տարեկան միջինը 10.1% տնտեսական աճ: Համախառն ներքին արդյունքն անվանական առումով աճել է 1.6 անգամ: 2015թ-ի համեմատ տնտեսական ակտիվության ցուցանիշը (ՏԱՑ) աճել է 2.3 անգամ, 2019թ.՝ կազմելով 11.2%, սակայն ՀՆԱ-ի կառուցվածքային անհամամասնությունները էականորեն չեն հաղթահարվել՝ պայմանավորված տնտեսական աճի հիմնականում նույն շարժիչների աճով՝ հանքարդյունաբերության, շինարարության, ծառայությունների աճով: Բնակչության մեկ շնչի հաշվով արտադրանքի թողարկման ծավալը ՏԱ սահմանված նվազագույն մակարդակից դեռևս խիստ փոքր է (2019 թվականին կազմել է 4803 ԱՄՆ դոլար):

Ներքին հիմնախնդիրներից կառուցվածքային ձևախեղումը դրսևորվում է ինչպես ՀՆԱ-ի ճյուղային կառուցվածքի, այնպես էլ տնտեսության վերարտադրական կառուցվածքի անհամամասնության ձևով: Զարգացման բարձր մակարդակ ունեցող երկրներում իրական ներդրումները կազմում են ՀՆԱ-ի առնվազն 45-50%-ը, մինչդեռ ԱՀ-ում այն նոր է մոտենում շեմային մեծությանը: Այսուհետ ներդրումների աճը պետք է զուգորդել անհրաժեշտ կառուցվածքային փոփոխությունների հետ՝ տնտեսության կառուցվածքի արդիականացման և այդ ուղղությամբ փոփոխությունների իրականացման խնդիրը դարձնելով հանրապետության տնտեսական անվտանգության ապահովման առաջնահերթ և կարևորագույն հարց, որի համար անհրաժեշտ է՝

- կառուցվածքային առաջատար տեղաշարժեր ապահովող արտադրություններում պետական աջակցությամբ ներդրումների ներգրավում,
- տնտեսության արդյունավետ կառուցվածքի ձևավորման նպատակով հարաբերությունների կարգավորման իրավական անհրաժեշտ հիմքերի ստեղծում և այլն:

Արդյունաբերական զարգացած երկրներում ՏԱ հասկացությունը ենթադրում է համաշխարհային շուկայում ազգային տնտեսության և նրա ճյուղերի մրցունակություն, որը համաշխարհային տնտեսության տարաբնույթ դրսևորման պայմաններում կարևոր նախադրյալ է երկրի տնտեսության գործունեության զարգացման համար: Հանրապետության տնտեսության ոչ արդյունավետ կառուցվածքի պայմաններում տեղի է ունենում երկրի արդյունաբերական կարողությունների աստիճանական փոշիացում՝ առանց ձևավորելու մրցակցային առավելություններ:

ՏԱ տեսանկյունից վտանգներից մեկը ԱՀ նորարարական գործունեության ցածր տեսակարար կշիռն է թողարկման ծավալում:

Տնտեսության մրցունակության և անվտանգության անհրաժեշտ մակարդակ ապահովելու համար, ըստ Ս. Գլազևի ցուցանիշերի համակարգի, տարեկան թողարկվող արտադրանքի առնվազն 6% -ը պետք է կազմեն նորարարական ապրանքները: Նորարարական տնտեսություն ձևավորելու նպատակով պետությունը պետք է ուշադրությունը կենտրոնացնի ոչ միայն այն փաստի վրա, որ անհրաժեշտ է կիրառել գիտատեխնիկական առաջընթացի վերջին ձեռքբերումները, այլև պետք է կարևորի կապիտալի ներգրավումը դեպի այդ նվաճումները և խոչընդոտի երկրից դրա «արտահոսքը»[1:]

ԱՀ-ում 2018թթ. գիտական և գիտատեխնիկական ոլորտին բազային ֆինանսավորման և պետական նպատակային-ծրագրային ֆիանանսավորմանն ուղղված նախատեսված ծախսերը կազմել են 59մլն 515 դրամ՝ ՀՆԱ-ի 1%-ից էլ քիչ: Կառավարության 2020-2022թթ. ՄԾԾ-ի[2] շրջանակներում սահմանվել են գիտության ոլորտի զարգացման հետևյալ գերակա ուղղությունները.

- գիտության և տեխոնոլոգիաների բնագավառում միասնական քաղաքականության մշակում և իրականացում,
- գիտության ֆինանսավորման արդյունավետության բարձրացում,
- գիտության ոլորտում երիտասարդ կադրերի ամրապնդման ապահովում:

Նշված ծրագրով նախատեսվել է ծախսերի շարունակական աճ, սակայն միջոցների ծավալը դեռևս հեռու է զարգացման առումով պահանջվող ցուցանիշներից: Նշենք, որ 2020թ. ԱՀ պետական բյուջեով գիտական, գիտատեխնիկական պետական նպատակային ծրագրերի իրականացման նպատակով նախատեսվող գումարը առաջարկվում է ուղղել 2019թ-ին սկսված և նախարարության կողմից հայտարարված՝ գիտական հետազոտական նախագծերի մրցույթի արդյունքներով ընտրված 14 թեմաների ֆինանսավորմանը:

Նորամուծության առումով առավել ճկուն է ՏՏ ոլորտը: Այն նաև կարևոր է ՏԱ անվտանգության առումով: Չունենալով բնական հարուստ պաշարներ՝ ԱՀ գլխավոր ներուժը մարդկային ռեսուրսն է, և ՏՏ-ն այն ոլորտն է, որտեղ այդ պոտենցիալը կարող է իրացվել ամենաարդյունավետ ձևով: Արցախն ունի լուրջ պոտենցիալ և առկա պայմաններում ոլորտում առաջընթաց ապահովելու հարցում կարևոր է համապատասխան ինտելեկտուալ ռեսուրսների ռացիոնալ կիրառումը՝ հնարավորություն տալով ՏՏ ոլորտին՝ կարևոր դերակատարություն ստանձնելու տնտեսության զարգացման գործում: Արցախում ՏՏ ոլորտի մեծությունը դեռևս փոքր է. ոլորտում ընդգրկված է ընդամենը 10 կազմակերպություն,

---

[1] ***Гладких Е. Л.***, *«Эволюция экономической безопасности», «Ростовский научный журнал», 2016, стр. 100-116*

[2] https://minfin-nkr.am/?section=resources/index&type=5&subtype=84

որտեղ ներգրավված մասնագետները կազմում են ընդհանուր զբաղվածների 1.05%-ը , և որը ստեղծում է ՀՆԱ-ի մոտ 0.1%-ը՝ ունենալով տարեկան մոտ 241 մլն դրամի շրջանառությունը: Իսկ տեղեկատվության և կապի ոլորտում զբաղվածների թիվը կազմել է մոտ 400 մարդ կամ ընդհանուր զբաղվածների 0.7%-ը: Չնայած ՏՏ ոլորտի թվարկված ցուցանիշներն այդքան էլ տպավորիչ չեն, ՀՆԱ-ի կազմում մասնաբաժինը այդքան էլ մեծ չէ, սակայն ոլորտը գրանցում է աճի կայուն միտումներ: ՏՏ ոլորտի զագացման առումով առջնահերթ է կառավարության կողմից խրախուսման քաղաքականությունը և աջակցման ծրագրերի իրականացումը:

Իսկ արտաքին առևտրի ձևախեղումները վկայում են ԱՀ տնտեսության մրցունակության լուրջ խնդրի և ներմուծումից կախվածության առկայության մասին: ԱՀ-ում 2018թ. համեմատությամբ 2019թ-ին արտաքին առևտրաշրջանառության ծավալը աճել է 18.2 տոկոսով, ընդ որում, արտահանումը՝ 40.1 տոկոսով[1], իսկ ներմուծումը՝ 5.7 տոկոսով: Արտահանման և ներմուծման կառուցվածքներում բարձր տեսակարար կշռով առանձնանում են հանքահումքային մթերքները: Արտահանվում են նաև կենդանական և բուսական արտադրանք, պատրաստի սննդի արտադրանք, քարից, փայտից, կաշվից իրեր, էլետրաէներգիա՝ ընդլայնելով առևտրաշրջանառության աշխարհագրությունը Վրաստան, Իրան, Միացյալ Թագավորություն, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Իտալիա, Մերձբալթյան Հանրապետություններ, ԱՄՆ, սակայն ներքին սպառման մեջ ներմուծման տեսակարար կշիռը դեռևս բարձր է շեմային մեծությունից: Ըստ Ս. Գլազևի ՏԱ ցուցանիշների շեմային մեծության՝ ներմուծման տեսակարար կշիռը ներքին սպառման մեջ չպետք է գերազանցի 30% -ը: ԱՀ արտահանման և ներմուծման ապրանքային և աշխարհագրական տարբերակվածության ցածր մակարդակը կարելի է որակել որպես արտաքին տնտեսական սպառնալիք: Տասնամյակներ շարունակ ԱՀ արտահանման ավելի քան 80%-ը բաժին է ընկնում նույն հիմնական ապրանքախմբերին՝ վկայելով ԱՀ արտահանման բարձր աստիճանի կենտրոնացվածության մասին՝ հղի համապատասխան ռիսկերով: Նախ՝ ԱՀ արտահանումը՝ երկրներում եկամուտների, նախասիրությունների փոփոխությամբ պայմանավորված, կարող է կտրուկ կրճատվել: Մյուս կողմից՝ այդ ոլորտից տնտեսական օգուտները համեմատաբար փոքր են, քանի որ ԱՀ արտահանումը կենտրոնացված է հումքի և ցածր ավելացված արժեք ունեցող ապրանքախմբերի վրա: Ներկա զարգացումները ասվածի վառ վկայությունն են, երբ հանքահումքի միջազգային գները նվազել են, որի հետևանքով ԱՀ տնտեսությունը կրում է զգալի կորուստներ:

Ներքին խնդիրներից ՏԱ անվտանգության առումով կարևոր են սոցիալական բնութագրիչները՝ գործազրկության բարձր մակարդակը,

[1] http://www.stat-nkr.am/

տրասֆերտների ցածր մակարդակը, աղքատության մակարդակը և հատկապես դրանց տարբերությունները ըստ շրջանների: Նվազագույն կենսամակարդակից ցածր եկամուտներ ունեցող մարդկանց թիվը կազմում բնակչության թվաքնակի 0,2 մասը՝ շեմայինի 0,07-ի դիմաց: Համավարակով պայմանավորված իրավիճակը կարող է առավել սրվել: Չնայած կառավարության կողմից իրականացված որոշ միջոցառումներին՝ դրանց ծավալը և ընդգրման ոլորտները բավականին նեղ են և չեն կարող չեզոքացնել նոր իրավիճակով պայմանավորված կորուստները:

Հաջորդ կարևոր գործոնը բյուջեի դեֆիցիտն է ՀՆԱ-ի նկատմամբ, որը զուտ հայկական ֆենոմեն չէ, այլ առկա է աշխարհի բազմաթիվ երկրներում: Այսպես, ըստ ամերիկյան Citibank-ի հետազոտության արդյունքների, ներկայումս համաշխարհային ՀՆԱ-ի շուրջ 40%-ը ստեղծվում է այն երկրներում, որոնց բյուջեի պակասուրդը գերազանցում է ՀՆԱ-ի 10%-ը: ԱՀ-ի պարագայում այս ցուցանիշը 2014 թվականի 24.8 %-ի դիմաց 2018 թվականին կազմել է 16,2 %(2019թ. բյուջեն պրոֆիցիտային էր): Չնայած փոփոխության ընդհանուր դրական միտումներին՝ այնուամենայնիվ վտանգն այն է, որ տնտեսական զարգացումների ներկա միտումները կանխորոշում են բյուջեի հավասարակշռության ապահովման առումով ոչ բարենպաստ սցենարներ:

Տնտեսական անվտանգության ցուցանիշների համակարգում կարևոր ցուցանիշներից են ինֆլյացիայի ընդհանուր մակարդակը, կյանքի միջին տևողությունը, հանցագործությունների թիվը, որոնք ԱՀ-ում անվտանգության առումով նպաստավոր են: (Հավելված 6), (Հավելված 7):

Հաճախ տնտեսական անվտանգության խնդիրները պայմանավորված են քաղաքական, ռազմական և այլ բնույթի գործոններով, որի դասական օրինակներից է ԱՀ պետական սահմանին ռազմական լարվածության առկայությունն ու դրա պարբերական սրումը: ԱՀ-ի դեպքում տնտեսական անվտանգության արտաքին զուտ տնտեսական բնույթի սպառնալիքներից է ԱՀ արտաքին տնտեսական տրանսպորտային հաղորդակցման ուղիների ոչ բավարար մակարդակը, դրանով պայմանավորված՝ ԱՀ-ի դուրս մղվածությունը տարածաշրջանային ենթակառուցվածքային ծրագրերից: ԱՀ ծովային սահմանի բացակայության և ցամաքային ճանապարհով դեպի ծով ելքի միայն 2 սահմանակից տարածքների (Վրաստան, Իրան) օգտագործման հնարավորությունը ՀՀ տարածքը հատելու միջոցով ունի բավական մեծ ռիսկեր: Ընդ որում, Վրաստանի և Իրանի ծովափերով հնարավոր է ԱՀ արտադրանքի տեղափոխում միանգամայն տարբեր ուղղություններով՝ Վրաստանի տարածքով դեպի ՌԴ և ԵՄ երկրներ: Իսկ Իրանի տարածքով՝ դեպի Արևելյան Ասիայի և արաբական աշխարհի երկրներ: Եվ երկրներից յուրաքանչյուրը կարող է օգտվել որոշակի ուղղությամբ ապրանքների տեղափոխման իր մենաշնորհային դիրքից՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով:

ՏԱ սպառնալիքներին հակազդող մարտավարական միջոցներից շարունակում է արդիական համարվել հարմարվողականությունը, որոնցից են առևտրային հարաբերությունների դիվերսիֆիկացիայի քաղաքականությունը, բազմակողմանի համագործակցության ամրապնդումը և խորացումը, սպառման որոշ մասի խնայողությունը և պաշարների ձևավորումը, շուկաներում ստեղծված իրավիճակների ճկուն օգտագործումը, ինչպես նաև արտահանմանն ուղղված արտադրությունների ձևավորումը և զարգացումը:

ԱՀ տնտեսության զարգացման ներկա պայմաններում առանձնապես լուրջ վտանգ են ներկայացնում թագավարակի հետևանքով տնտեսական որոշ գործունեությունների սահմանափակումը, ինչպես նաև առողջապահական ոլորտին հատկացվող ծախսերի կտրուկ աճը՝ բնականաբար ի հաշիվ սոցիալական այլ ծախսերի: Սահմանափակվել են այնպիսի գործունեություններ, ինչպիսիք են փոխադրումները, տուրիստական ծառայությունները, ռեստորանային, հյուրանոցային ծառայությունները և այլն: Այսինքն՝ այն լուրջ ազդեցություն է թողնում տնտեսության ծառայությունների ոլորտների վրա: 2019 թվականի հունվար-դեկտեմբեր ամիսներին ԱՀ է այցելել 41 հազար 963 օտարերկրյա զբոսաշրջիկ՝ նախորդ տարվա 28 հազար 588-ի փոխարեն. գրանցվել է 46.7% աճ: Սակայն համաճարակի հետ կապված՝ 2020 թվականին այդ ցուցանիշը կնվազի՝ բացասաբար ազդելով տնտեսության տարբեր ճյուղերի՝ մասնավորապես հյուրանոցային, ռեստորանային բիզնեսների, արտադրության ծավալի, զբաղվածության և այլնի վրա:

Թագավարակի տարածմամբ պայմանավորված՝ ներկայում նվազում են արդյունաբերական ձեռնարկությունների արտադրանքի թողարկման ծավալները համաշխարհային առումով: Հատկապես Չինաստանում, հարյուր հազարների հասնող արդյունաբերական ձեռնարկությունները պարապուրդի են մատնված և, եթե հաշվի առնենք, որ Չինաստանը արտահանում է աշխարհի արդյունաբերական արտադրանքի տարրերի ավելի քան 20%-ը, ապա գլոբալ տնտեսական աճի ավելի նվազ լինելը ավելի հավանական է դառնում, ինչն իր ազդեցությունն է թողնելու փոքր տնտեսությունների վրա, հետևապես պետք է կարևորվեն արդյունաբերության արտադրանքի այն տեսակները, որոնց արտադրության հնարավորություններն առկա են ԱՀ-ում:

Նոր իրավիճակը նաև ձևավորել է տնտեսության վարքագիծ և արտադրության նոր չափանիշներ և չափորոշիչներ: Տնտեսական վարքագծի մեջ նկատվում են հասարակության կողմից առավելապես առաջին անհրաժեշտության ապրանքների և ծառայությունների նկատմամբ նախապատվության աճ՝ փոխարեն ճոխության ապրանքների: Մյուս կողմից՝ նոր իրավիճակով պայմանավորված ձևավորվել է հիգիենայի պարագաների, հատուկ դեղամիջոցների նկատմամբ լուրջ պահանջարկ: Այս ամենը հանգեցնում են ինչպես տնտեսական կյանքի,

այնպես էլ հասարակական կյանքի նոր կանոնների, որոնց պահպանման պարագայում է միայն հնարավոր ապահովել անվտանգ արտադրական և հասարակական գործունեություն:

Նոր իրավիճակի պահանջով ԱՀ կառույցները թեև գործում են երկրի հնարավոր ներուժին համապատասխան, այնուամենայնիվ ակնհայտ է դառնում, որ այսպիսի իրավիճակների հետ կապված կարևոր է պետական կառավարման կառույցների համապատասխան կադրային ներուժի, պահուստների (արյան, պարենային ապրանքների, մանկական սնունդի, դեղորայքների և այլն) ձևավորումը և այլն:

Թագավարկով պայմանավորված՝ առանձնապես շեշտադրվեցին պարենային ապահովության հարցերը: ԱՀ-ն հիմնական պարենամթերքների առումով ունի ապահովության բավարար մակարդակ, և զարգացման դեպքում կարող է ապահովել նաև ՀՀ-ին (ցորեն), սակայն բազմաթիվ ապրանքատեսակներով դեռևս ապահովությունը բավարար չէ: Պարենապահովությունը անվտանգության առումով միաժամանակ կարող է համարվել և' ներքին, և' արտաքին գործոն: Բնակչության պարենամթերքի ապահովության հարցերը լուծելու պարագայում կթուլանա ԱՀ տնտեսության կախվածությունը արտաքին տնտեսություններից և հնարավոր հետևանքներից, մյուս կողմից՝ կարող է ձևավորվել տնտեսական զարգացման նոր մոդել՝ վերափոխելով տնտեսության ուղղվածությունը հանքահումքային արտադրության գերակայությունից դեպի գյուղատնտեսության ոլորտ՝ նպաստելով գյուղմթերքներով ապահովության և տնտեսության մրցունակության բարձրացման: Նշենք, որ ԱՀ-ում գյուղատնտեսության ոլորտում գործում են որոշ հարկային արտոնություններ: Գյուղատնտեսական գործունեության իրականացումը օրենքով ազատված է հիմնական հարկատեսակներից, ԱԱՀ-ի, առևտրի հարկի վճարումից:

Տնտեսական անվտանգության հնարավոր սպառնալիքների բացահայտումը, դրանց վնասազերծման ուղղությամբ անհրաժեշտ միջոցառումների մշակումն ու իրականացումը առաջնահերթ նշանակություն ունեն երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովման համար: Անդրադառնալով ներտնտեսական գործոնների կարգավորմանը՝ առաջնային հիմնախնդիր է հանրապետությունում ՏԱ ապահովման հայեցակարգի մշակումը, որտեղ հստակ պետք է սահմանվեն ԱՀ ՏԱ նպատակը, հիմնախնդիրները և դրանց լուծման մեխանիզմներն ու մեթոդները: Իսկ արտաքին տնտեսական գործոնների առումով կարևոր են այնպիսի միջոցառումները, որոնք կչեզոքացնեն արտաքին անբարենպաստ ցնցումների հետևանքով տնտեսության կորուստները՝ ապահովելով բնակչության բարեկեցության կայունություն:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Մանասերյան Թ., ՀՀ ԳԱԱ Մ.Քոթանյանի անվան Տնտեսագիտության ինստիտուտ, Տնտեսական անվտանգություն, ռազմավարության ուրվագծեր, Երևան, Այլընտրանք, հետազոտական կենտրոն, 2014 էջ 836:
2. Աղայան Ա., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2002, 89 էջ:
3. Գագյան Գ., Տնտեսական զարգացման հիմնադրույթները ազգային անվտանգության համատեքստում, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2002, 69 էջ:
4. Ղուշչյան Հ.Բ., ՀՀ տնտեսական անվտանգության հիմնահարցերը, Բանբեր, Երևանի համալսարան, 2000, N 3, 263 էջ:
5. Շահգելդյան Մ., Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, Երևան, 2002, 71 էջ:
6. Экономическая безопасность. Учебно-методическое пособие/ Крутиков В.К., Калуга: ИП Стрельцов И.А. (Изд-во «Эйдос»), 2017г., 196 с.
7. Абалкин Л. И., Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение, Вопросы экономики, Москва, 1994, 435 стр.
8. Богомолов В., Эриашвили Н., Барикаев Е., Павлов Е., Ельчанинов М., "Экономическая безопасность". 2009г., Изд.: Юнити-Дана, с.296.
9. Stat-nkr.am
10. htt://www.tradingecenemics.com
11. htt://www.data.worldbank.org

Հավելված 1. Տնտեսական ակտիվության ցուցանիշի դինամիկան ԱՀ-ում 2015-2019թթ. նախորդ ժամանակաշրջանի համեմատ, (%)

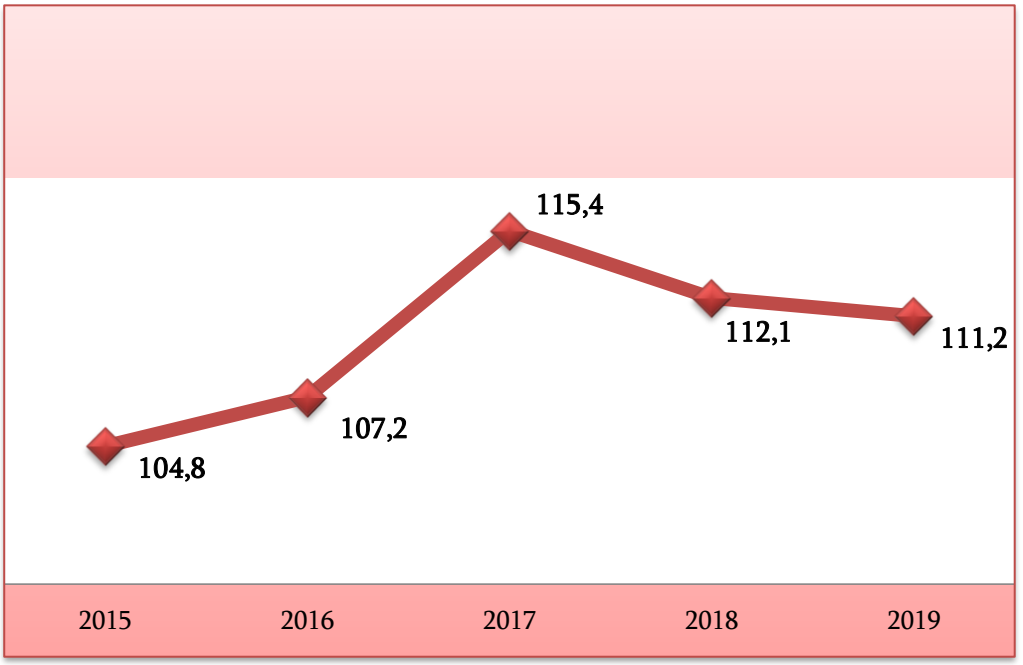

Հավելված 2. ԱՀ ՀՆԱ-ի և մեկ շնչին ընկնող ՀՆԱ-ի ցուցանիշները 2015-2019թթ.

Տարեթիվ	Համախառն ներքին արդյունք (շուկայական գներով, մլն դրամ)	ՀՆԱ-ն մեկ շնչի հաշվով (հազար դրամ)
2015	209345.7	1443.8
2016	229651.6	1577.3
2017	272070.8	1855.9
2018	310252.7	2103.3
2019	342463.6	2307.6

Հավելված 3. ԱՀ ՀՆԱ-ի ծավալը 2015-2019թթ.(շուկայական գներով, մլն դրամ

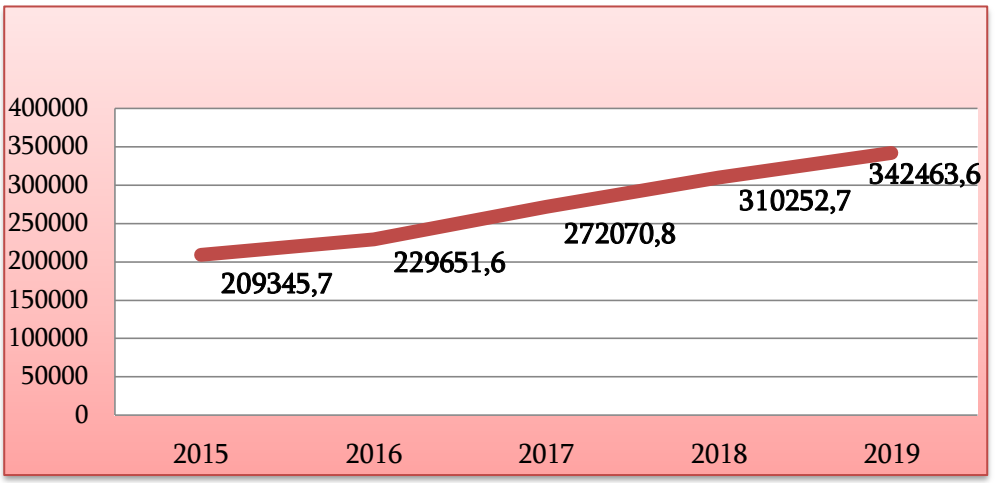

Հավելված 4. ԱՀ 1 շնչի հաշվով ՀՆԱ-ն 2015-2019թթ. (հազար դրամ)

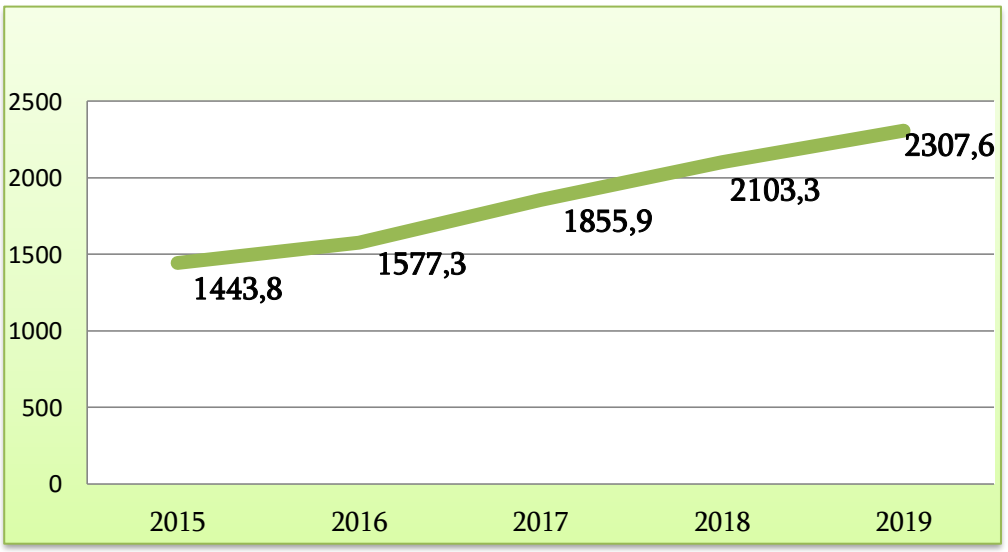

Հավելված 5. ԱՀ բյուջեի դեֆիցիտը ՀՆԱ-ի նկատմամբ(2014-2019թթ.)

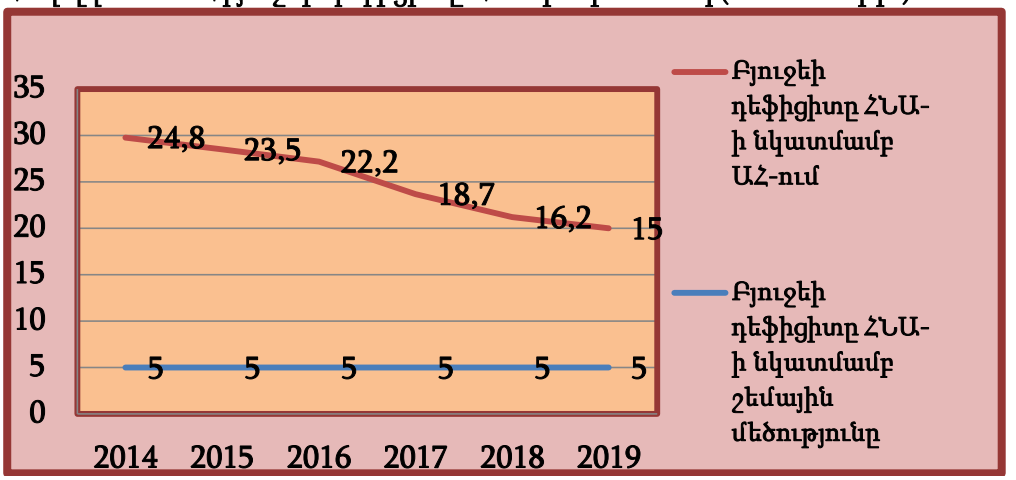

Հավելված 6. Բնակչության երկարակեցությունը ԱՀ-ում և շեմային մեծությունը (2014-2019թթ.)

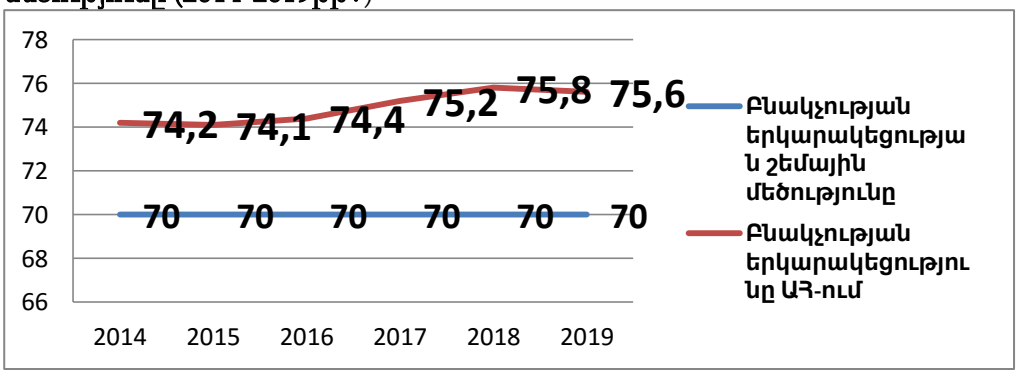

Հավելված 7. Հանցագործության մակարդակը ԱՀ-ում և շեմային մեծությունը (2014-2019թթ.).

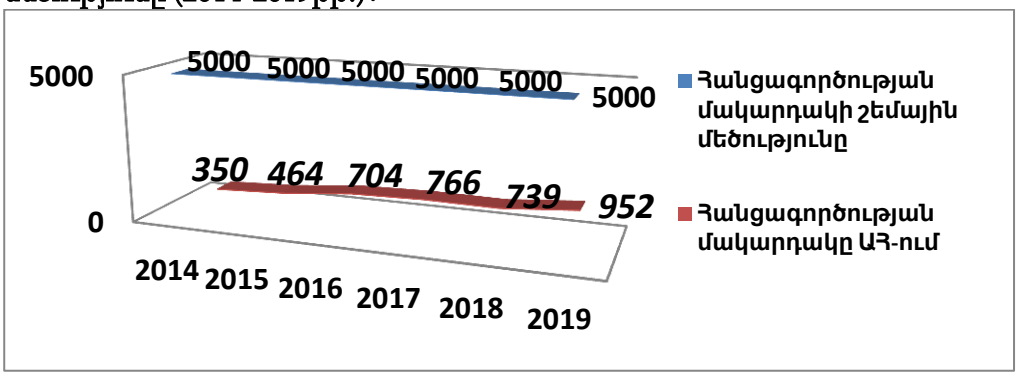

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.դ. Թ.Ն.Մանասերյանը:

ՀՏԴ 330
Տնտեսագիտություն

Սեդա ԱՍՐՅԱՆ
E-mail: asryan.seda.18@gmail.com

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄՏՔՈՒՄ

Տնտեսագիտության մեջ առ այսօր տնտեսական քաղաքականության կատեգորիայի վերաբերյալ հստակ սահմանում չկա և տարբեր գիտական տեսություններում տնտեսական քաղաքականությունը բնորոշվում է տարբեր խնդիրներով և նպատակներով: Տնտեսական քաղաքականության տեսական ասպեկտների դիտարկումները չեն կորցնում իրենց արդիականությունը՝ կապված տնտեսական քաղաքականության կարևորվող դերակատարությամբ ինչպես տնտեսական զարգացման, այնպես էլ տնտեսության կայունացման առումով:

«Տնտեսական քաղաքականության տեսական ասպեկտները տնտեսագիտական մտքում» հոդվածում ներկայացված են «տնտեսական քաղաքականություն» կատեգորիայի, ինչպես նաև պետության տնտեսական կարգավորման վերաբերյալ տարբեր տնտեսագիտական դպրոցների և առանձին գիտնականների մոտեցումները:

Բանալի բառեր՝ *տնտեսական քաղաքականություն, քաղաքական տնտեսություն, պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականություն, պետական կարգավորում, տնտեսական կարգերի քաղաքականություն, տնտեսական անվտանգություն, տնտեսական կայունություն:*

С.Асрян

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ

В экономике до сих пор нет четкого определения категории экономической политики, и в различных научных теориях экономическая политика характеризуется различными проблемами и целями. Теоретические аспекты экономической политики не теряют своей актуальности в связи с все более важной ролью экономической политики, как в плане экономического развития, так и в плане стабилизации экономики.

В статье «Теоретические аспекты экономической политики в экономической мысли» представлены подходы различных экономических школ и отдельных ученых к категории «экономическая политика», а также к экономическому регулированию государства.

Ключевые слова: *экономическая политика, политическая экономия, социально-экономическая политика государства, государственное регулирование, политика экономического порядка, экономическая безопасность, экономическая стабильность.*

S.Asryan

THEORETICAL ASPECTS OF ECONOMIC POLICY IN ECONOMIC THOUGHT

There is still no clear definition of the category of economic policy, and in various scientific theories, economic policy is characterized by different problems and goals. Theoretical aspects of economic policy do not lose their relevance due to the increasingly important role of economic policy, both in terms of economic development and economic stabilization.

The article "Theoretical Aspects of Economic Policy in Economic Thought" presents the approaches of different economic schools and individual scientists on the category of "economic policy", as well as on the economic regulation of the state.

Keywords: *economic policy, political economy, socio-economic policy of the state, state regulation, economic order policy, economic security, economic stability.*

«Տնտեսական քաղաքականություն» կատեգորիան դեռևս XVIII-ից սկսած մինչ այսօր բազմաթիվ գիտնականների և տեսաբանների ուսումնասիրության շրջանակներում է գտնվում: XXI -րդ դարի համաշխարհային տնտեսական իրավիճակի անկայունությամբ պայմանավորված՝ տնտեսական քաղաքականության հարցերի քննարկումները դարձան առավել արդիական: Այնուամենայնիվ տնտեսագիտության մեջ առ այսօր այդ հասկացության վերաբերյալ հստակ սահմանում չկա և տարբեր գիտական տեսություններում տնտեսական քաղաքականությունը բնորոշվում է տարբեր խնդիրներով և նպատակներով: «Տնտեսական քաղաքականություն» կատեգորայի վերաբերյալ ընդհանրական պատկեր ունենալու համար անդրադառնանք տնտեսական քաղաքականության տեսական բնութագրումներին:

Գիտական գրականության մեջ «քաղաքական տնտեսություն» և «տնտեսական քաղաքականություն» հասկացությունների բաժանման անհրաժեշտությունը առաջացել Է XVIII-ի վերջում և XIX դարի սկզբում: Մոսկվայի համալսարանի պրոֆեսոր Ի. Մ. Գոլդշտեյնի կարծիքով նման փորձեր ձեռնարկվել են գերմանացի կամերալիստների կողմից XVIII-րդ դարում՝ ի տարբերություն ֆիզիոկրատների և քաղաքատնտեսության դասականների, որոնց աշխատություններում այդ ոլորտներին առնչվող խնդիրները դժվար էր տարանջատել:[1] Ի.Մ.Գոլդշտեյնը իր «Տնտեսական քաղաքականություն» գրքում նշում է, որ առաջին անգամ «քաղաքական տնտեսության» և «տնտեսական քաղաքականության» հասկացությունների հստակ տարանջատումը առաջարկվել է գերմանացի քաղաքական գործիչ, հայտնի իրավաբան, տնտեսագետ գիտնական, Բավարիայի թագավորական գիտությունների ակադեմիայի իսկական անդամ Կոմս Յ.ֆոն Զոդենի կողմից (1754-1831): Սակայն հարկ է նշել, որ մինչ այդ «տնտեսական քաղաքականություն» տերմինը օգտագործվել է Անտուան դե Մոնկրետիեն դե Վատտեվիլի կողմից “Traité d’économie politique” աշխատության մեջ[2]:

---

[1] ***Гольдштейн И.М***. *Статья “Экономическая политика” Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона, СПБ.:Брокгауз Ефрон 1890-1907, с.352*

[2] *“Traité d’économie politique” Antoine De Montchrétien avec Introduction Et Notes Par Th. Funck-Brentano, 1615*

Տնտեսական գրականության մեջ որպես տնտեսական քաղաքականության տեսության հիմնադիր ընդունված է համարել Յ.ֆոն Զոդենին, ով, ըստ էության, առաջինը բացահայտեց տնտեսական քաղաքականության բուն էությունը: Իր աշխատության մեջ Զոդենը գրել է. «Ես այս գիտությունն անվանում եմ քաղաքական տնտեսություն, մի կողմից՝ «պետություն» և «ազգ» հասկացություններում խառնաշփոթից խուսափելու համար, մյուս կողմից՝ ընդգծելու այս գիտության ինքնուրույնությունն ու անկախությունը, այսինքն՝ կանխելու «տնտեսական քաղաքականություն» հայեցակարգի հետ հետագա միաձուլումը»[1]: Զոդենը պնդում է, որ քաղաքական տնտեսությունը պետք է ուղղված լինի վերահսկելու պետության կողմից իրականացվող տնտեսական քաղաքականության որոշ մեթոդների, այդ թվում նաև հարկադիր և պետական իշխանությանն առնչվող, կիրառման օրինականությունը:[2] «Տնտեսական քաղաքականություն» գիտությունը զբաղվում է բացառապես հասարակության համընդհանուր կարողության ընդլայնմամբ, պետության բարեկեցությամբ, բարգավաճմամբ և կուտակված ռեսուրսների պահպանմամբ: Հետևաբար տնտեսական քաղաքականությունը պետք է մշակի այն սկզբունքները, որոնք կնպաստեն ինչպես պետության սեփական ռեսուրսների գեներացման գործին, այնպես էլ հասարակության մաս կազմող առանձին անհատների բարեկեցության ձգտմանը: Սակայն կարևոր է չմոռանալ այն սկզբունքների մասին, որոնց պետք է հավատարիմ մնալ հատկապես երբ հարցը վերաբերում է այն խնդրին, թե ինչպես է հնարավոր այդ առանձին անհատի սեփական բարեկեցության ձգտումը համատեղել հասարակության համընդհանուր բարեկեցության բարելավման հետ և այս առումով ինչ սահմաններում է պետք պահպանել առանձին անհատի ձգտումը այնպես, որ հնարավոր լինի այս երկու մոտեցումների համատեղումը այն գիտության տեսանկյունից, որը ես անվանում եմ քաղաքական տնտեսություն»:[3] Այսինքն՝ կարող ենք ենթադրել, որ Զոդենը տնտեսական քաղաքականություն է համարում պետական իշխանության դրսևորման այն ձևը, որը պետության յուրատեսակ «իրավունքի սկզբունքի» շրջանակներում գործնականում օգտագործվում է պետության նկատմամբ քաղաքատնտեսության սկզբունքներում:

Պետական տնտեսական քաղաքականության տեսությունը՝ որպես բարդ, բազմակողմանի և ինքնուրույն սոցիալ-տնտեսական երևույթ, իր ամբողջական ձևով սկսեց օգտագործվել կապիտալի նախնական կուտակման ժամանակ: Տնտեսական քաղաքականության առանձին դրույթներ մի փոքր ավելի վաղ են գործածության մեջ դրվել:

Պետական իշխանության ամրապնդումն ու շուկայական մեխանիզմների զարգացումն այն է, ինչին մերկանտիլիստներն առաջարկում էին ուղղել պետության տնտեսական քաղաքականությունը: Հետագայում պետության տնտեսական քաղաքականության ուսումնասիրությամբ դարեր շարունակ զբաղվել են բազմաթիվ գիտնականներ: Ինչպես հայտնի է, Ա. Սմիթը շեշտը դնում էր տնտեսական քաղաքականության սահմանափակումների վրա և հիմնավորում էր շուկայական տնտեսության գործունեությանը պետության չմիջամտելու դիրքորոշումը: Մարքսիզմը բացահայտեց պատմական զարգացման գործընթացում տնտեսական և քաղաքական գործոնների

---

[1] **Soden J.***Die Nationalökonomie, Wien, 1815. P10*

[2] *Same P 20-21.*

[3] **Soden J.***Die Nationalökonomie, Wien, 1815. P11-12*

օբյեկտիվ փոխհարաբերությունները և հաստատեց հենց տնտեսական գործոնների որոշիչ դերը՝ միևնույն ժամանակ ընգծելով քաղաքական գործոնների ազդեցությունը տնտեսական գործոնների վրա, ինչն էլ հենց բնորոշում է պետության տնտեսական միջամտության յուրահատուկ դերը:

Տնտեսական քաղաքականության ուսումնասիրության հիման վրա նեոդասական մոտեցման գաղափարակիցները մշակեցին պետության հատուկ հակամենաշնորհային քաղաքականության տեսական հիմքերը, սահմանեցին սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունն ու պետության ամենակարևոր խնդիրներից մեկը՝ սոցիալական նշանակության հիմնախնդիրների բացահայտումը և, բնակչությանը հանրային ապրանքներ տրամադրելով, նպաստել դրանց մասնակի լուծմանը:

Դասական դպրոցի ներկայացուցիչները նաև սահմանեցին պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության այնպիսի ձևեր, ինչպիսիք են խելամիտ հարկային քաղաքականությունը, գյուղատնտեսական, հարկաբյուջետային և հարկային քաղաքականությունը և այլն՝ որպես շուկայական տնտեսության ամենաարդյունավետ գործիքներ:

Պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության բազմամակարդակ համակարգն այն համախառն գործիքն է, որի օգնությամբ պետական սուբյեկտներն ու ինստիտուտները տնտեսական հարաբերությունների մյուս մասնակիցներին ուղղորդում են կոնկրետ նպատակների հասնելու համար, որոնք անհրաժեշտ են տվյալ փուլում հասարակությունների զարգացման գործընթացում:

Ցանկացած պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը պետք է լինի համակարգային, այսինքն՝ արտացոլի արտադրական հարաբերությունների ամբողջությունը նյութատեխնիկական բազայի և սոցիալ-դասային հարաբերությունների, ինստիտուտների և այլնի հետ փոխկապակցվածության պայմաններում[1]:

Մ.Սանտալովայի կարծիքով՝ պետության սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությունը ուղղակիորեն կապված է սոցիալական զարգացման համար սահմանված հիմնական նպատակների և սահմանափակ կոնկրետ գործառույթների հետ, որոնց իրագործումը ստանձնում է պետությունը. այն սահմանում է բոլորի համար ընդհանուր «տնտեսական խաղի» կանոնները, և հենց այդ կանոններն են, որոնք հիմնականում որոշում են տնտեսական զարգացումը և սոցիալական խնդիրների լուծումը[2]:

Այսինքն՝ պետությունը նախ պետք է տնտեսության բոլոր օղակներում հստակ սահմանի կայուն և փոխհամաձայնեցված, իրավաբանորեն ամրագրված և բոլորի համար պարտադիր «խաղի կանոններ», և երկրորդ՝ ոչ պակաս հստակ և որոշակի հեռանկարով որոշի, թե ի՛նչ կարգավորում, ինչպե՛ս և ի՛նչ չափով է այն (կամ չի) իրականացնելու վերը նշված ոլորտներից յուրաքանչյուրում:

Այն հարցին, թե ի՛նչ մեխանիզմներով է իրականացվում պետության տնտեսական կարգավորումը 20-րդ դարի գերմանացի տնտեսագետ Վալտեր Օյկենը նշում է, որ գոյություն ունեն տնտեսական կարգավորման երկու հիմնական մոտեցումներ, որոնք բնութագրվում են տնտեսական իշխանության իրականացման պայմանների հակասությամբ: Մի դեպքում՝

---

[1] *Политческая экономия и экономическая политика. Рынок. Капитал. Общество.* ***Бузгалин А.В., Колганов А.И.****, Москва 2016г. Стр.30*

[2] *Социально-Экономическая Политика Государства: Методология И Теория. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук.* ***Санталова М.С.****, Москва 2006, Стр.13*

առանձնացվում է կենտրոնացված պետական կարգավորումը, որը ենթադրում է կենտրոնական իշխանական օղակի գերագույն իշխանություն և առանձին անհատների մաքսիմալ զրկում քաղաքացիական իրավունքներից: Մյուս դեպքում՝ ենթադրվում է կենտրոնական կարգավորմանը լրիվ հակադիր իրավիճակ, այն է՝ կատարյալ մրցակցություն, որի պայմաններում բացառվում է այլ անձի տնտեսական գործունեությանը մեկ այլ անձի կողմից ներգործելու հավանականությունը:[1]

Դեռևս 1939թ. Վ.Օյկենը ապացուցեց, որ կենտրոնացված կառավարվող տնտեսության տնտեսական քաղաքականությունը համակարգային տեսանկյունից չի կարող իրականացնել տնտեսության ռացիոնալ կարգավորում, քանզի այն չի կարող փոխկապակցել միլիոնավոր մարդկանց պահանջարկն ու առաջարկը մեկ համընդհանուր օղակի մեջ՝ հաշվի առնելով նաև ռեսուրսների սահմանափակության խնդիրը:[2] Օյկենի ընդհանուր եզրակացությունն այն է, որ նպատակահարմար է պետական կարգավորման ոլորտի նեղացումը: Նրան համակարծիք էր հետպատերազմյան «գերմանական հրաշքի» ստեղծող Լ.Էրհարդը, ով կյանքի կոչեց իր ուսուցչի մտքերը: Կարգավորումը, ի տարբերություն մրցակցության, պետք է լինի չափավորված:

Վ. Օյկենի գաղափարների համախոհ և հետնորդ Ա. Մյուլլեր-Արմակը կարծում էր, որ բարձրագույն արտադրողականության համար մրցակցային պայքարի արդյունքում ստացված արդյունքները պետք է ճշգրտվեն սոցիալ-քաղաքական լծակների միջոցով, որպեսզի «շուկայում ազատության սկզբունքը համադրվի սոցիալական փոխհատուցման սկզբունքի հետ»:

Ըստ Քեյնսյան տեսության՝ տնտեսական քաղաքականությունը ընդհանուրի կամք արտահայտող պետական կարգավորում է, որը ազդում է այնպիսի անկախ փոփոխականների վրա, ինչպիսիք են՝ սպառման հակումը, կապիտալի սահմանափակ արդյունավետությունը և տոկոսի նորմը, նրանց միջոցով նաև միջին-զբաղվածության և ազգային եկամտի վրա:

Քեյնսը նախապատվությունը տալիս է դրամավարկային և հարկային քաղաքականությանը, իսկ պետականացմանը թերահավատորեն է վերաբերվում: Տնտեսության մեջ պետության միջամտության անխուսափելիության ճանաչումը հիմք հանդիսացավ ԱՄՆ նախագահ Ֆ.Դ.Ռուզվելտի «Նոր ուղղության» հռչակման համար, որը նպատակ ուներ կառավարության միջոցներով լուծելու մի շարք խնդիրներ՝ կայուն վերարտադրությունն ապահովելու համար: 1940-1960-ական թվականներին Ջ.Մ. Քեյնսի գաղափարները լայն տարածում գտան արևմտաեվրոպական երկրների պետական կառավարման ոլորտներում:

Ժամանակակից տնտեսական քաղաքականության էությունը հասկանալու համար բավական հետաքրքիր են XX-րդ դարի հոլանդացի տնտեսագետ Յան Թինբերգենի աշխատանքները:

Թինբերգենը տնտեսական քաղաքականության տակ հասկանում է «տնտեսական վարքագծի որոշակի գործողություններ: Ամենաճիշտ և ակնհայտ իմաստով տնտեսական քաղաքականության հասկացությունը պետք է վերաբերի կառավարությանը»[3]: Տնտեսական քաղաքականության նկատմամբ Թինբերգենի վերաբերմունքի ըմբռնման մեջ կարևոր է թվում

---

[1] *“Основные принципы экономической политики”* ***Вальтер Ойкен****: Пер. с нем. Общ. Ред. Л.И.Цедилина и К.Херрманн-Пилалата, вступ. Сл. О.Р.Лациса.- М.: “Прогресс” “Универс”, 1995.-496 с. 27*

[2] *Там же , с. 30*

[3] ***Tnibergen J****. Economic Policy: Principles and design-Amsterdam, 1956.-P.3*

նրա հրապարակային բանավեճը Ջ.Մ.Քեյնսի հետ (Թինբերգենը կոչ է արել, այսպես կոչված, հիմք ընդունել մոդելային մտածողությունը և գործի դնել տնտեսամաթեմատիկական մոդելները, իսկ Քեյնսը պնդում է, որ ամենակարևորը մոդելների ճիշտ ընտրությունն է): Սակայն երկուսն էլ տնտեսական քաղաքականությունը դիտարկում են կոնկրետ տնտեսական խնդիրների լուծման համար պետության միջամտության տեսանկյունից:

Հենց Թինբերգենի աշխատանքներն են բացում տնտեսական քաղաքականության ոլորտում հետազոտությունների ժամանակակից փուլը՝ վերաիմաստավորելով տնտեսական քաղաքականության մոտեցումները:

Ընդ որում, իր հետազոտություններում Թինբերգենը չի հակադրում տնտեսական տեսությունն ու տնտեսական քաղաքականությունը՝ դրանք դիտարկելով որպես մեկ ամբողջություն, ինչը հատկապես նկատելի է տնտեսական քաղաքականության նպատակների վերլուծության ժամանակ: Նա կարծում է, որ տնտեսական քաղաքականության նպատակը առավելագույն սոցիալական բարեկեցության հասնելն է:

Ինչ վերաբերում է տնտեսական քաղաքականության նպատակներին, ապա առավել հաճախ առանձնացվում են հետևյալ խնդիրները. տնտեսական գործընթացների և տնտեսական զարգացման վրա տնտեսական քաղաքականության ազդեցությունը, տնտեսական կարգերի քաղաքականությունը (Պ. Վելֆենս), տնտեսության արդյունավետության բարձրացումը (Գ. Ե. Ալպատով), ինստիտուտների ձևավորումը (Մ.Ս. Սանտալովա): Այնուամենայնիվ, բոլոր նպատակների բազմազանությամբ, Ժամանակակից հետազոտողները (Յ.Թինբերգենը, Վ.Օյկենը, Վ.Ա.Պեշեխոնովը) հակված են այն մտքին, որ տնտեսական քաղաքականության հիմնական նպատակը պետք է լինի կյանքի բարձր որակը և հասարակության բարեկեցության բարձրացումը:

Թինբերգենի տեսությունը լուրջ քննադատության ենթարկվեց ամերիկյան տնտեսագետ Ռ.Լուկասի կողմից: Վերջինս կասկածի տակ դրեց այն գաղափարը, որ ինչպես քանակապես, այնպես էլ որակապես բնութագրող մեծ մակրոտնտեսական մոդելներ օգտագործելը արդյունավետ է տնտեսական քաղաքականության մշակման տեսանկյունից:

Լուկասը ապացուցեց, որ խոշոր մոդելները հուսալի չեն, հատկապես, երբ կառավարության քաղաքականությունը կարող է կտրուկ փոփոխվել: Կա մեծ հավանականություն, որ քաղաքականության ազդեցությունը բնութագրող մոդելների գործակիցները կդառնան ոչ հուսալի: Գիտնականը ցույց տվեց, որ մեծ մոդելում հնարավոր չէ պատշաճ կերպով ներառել սպասումները և հետևաբար քիչ հավանական է, որ դրանք արդյունավետ լինեն քաղաքականության փոփոխության ազդեցությունը կանխատեսելու մեջ:

Համաշխարհային տնտեսության մեջ տեղի ունեցած վերջին իրադարձությունները շատ տեսաբանների ստիպում են հերթական անգամ վերանայելու տնտեսական քաղաքականության իրականացման ժամանակ պետության դերը, երբ երկրները կանգնում են տնտեսական անվտանգության լուրջ խնդրների առջև:

Ակադեմիկոս Լ.Ի.Աբալկինը տնտեսական անվտանգությունը սահմանում է որպես «տնտեսական համակարգի մի վիճակ, որը թույլ է տալիս նրան դինամիկ, արդյունավետ զարգանալ և լուծել սոցիալական խնդիրները, և որի դեպքում պետությունն ունի անկախ տնտեսական քաղաքականություն

մշակելու և կյանքի կոչելու հնարավորություն»:[1] Եվ այսպես հարց է առաջանում, թե ժամանակակից տնտեսական և քաղաքական ճգնաժամերի պայմաններում պետական տնտեսական քաղաքականության գոյություն ունեցող մեթոդները և գործիքները կարո՞ղ են ճկուն և ժամանակին արձագանքել համաշխարհային տնտեսական զարգացումներին: Կարծում ենք, որ ժամանակակից պայմաններում պետության տնտեսական քաղաքականության ուղղվածությունը պետք է բխի պետության տնտեսական անվտանգության և կայունության չափանիշներից՝ դիտարկելով տնտեսական զարգացման խնդիրները և քաղաքականության գործիքների կիրառելիությունը տնտեսական անվտանգության տեսանկյունից:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Абалкин Л.А. “Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение”. Вопросы экономики. -1994. -№12. -с. 10-29
2. Бузгалин А.В., Колганов А.И., “Политческая экономия и экономическая политика. Рынок. Капитал. Общество”. Москва 2016г.;
3. Гольдштейн И.М., Статья “Экономическая политика” Энциклопедический словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона, СПБ.:Брокгауз Ефон 1890-1907;
4. Санталова М.С., “Социально-Экономическая Политика Государства: Методология И Теория”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук., Москва 2006;
5. “Основные принципы экономической политики” Вальтер Ойкен: Пер. с нем. Общ. Ред. Цедилина Л.И. и К.Херрманн-Пилалата, вступ. Сл. О.Р.Лациса.- М.: “Прогресс” “Универс”, 1995.;
6. “Traité d’économie politique” Antoine De Montchrétien avec Introduction Et Notes Par Th. Funck-Brentano, 1615;
7. Soden J.Die Nationalökonomie, Wien, 1815;
8. Tnibergen J.Economic Policy: Principles and design-Amsterdam, 1956

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, տ.գ.թ. Թ.Ն.Մանասերյանը:

[1] ***Абалкин Л.А.*** *Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. Вопросы экономики.-1994.-№12.-с. 10-29*

ՀՏԴ 343.9
Իրավագիտություն

Տաթևիկ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ
ԱրՊՀ իրավագիտության ամբիոնի ասպիրանտ

ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲԱՐԴ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՈՐԱԿՈՒՄԸ

Բանալի բառեր՝ հանցակազմ, հանցագործությունների համակցություն, բարդ հանցագործություններ, հանցագործություն-եղանակ, որակում:

Т. Геворгян

СОВОКУПНОСТЬ ПРЕСТУПЛЕНИЙ И КВАЛИФИКАЦИЯ СЛОЖНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ.

В статье рассматриваются проблемы по квалификации сложных преступлений и совокупности преступлений. Уголовный кодекс предусматривает довольно значительное число сложных преступлений, которые совершаются посредством других преступлений-способов. Они, разумеется, всегда ниже по категории, чем основные преступления. Наиболее распространены три вида преступлений-способов: насилие, использование служебных полномочий и использование подложного документа.

Были выявлены все возможные проблемы и недостатки, касающиеся и практики, и законодательной сферы. Так же были сделаны предложения, которые в дальнейшем могли бы способствовать решению этих проблем и усовершенствованию данного института.

Ключевые слова: *состав преступления, совокупность преступлений, сложные преступления, преступление - способ, квалификация.*

T. Gevorkyan

AGGREGATE OF CRIMES AND QUALIFICATION OF COMPLEX CRIMES

The article considers some problems related to the qualification of complex crimes and aggregate of crimes. The Criminal Code provides quite a number of complex crimes which are committed through other crimes-methods. They are certainly lower in category than the main crimes. Three crime-methods are the most prevalent: violence, the use of official position and the use of forged documents.

All possible problems and shortcomings both in practice and the legislative sphere have been identified. Also, suggestions were made that could further contribute to solution of these problems and improving the institution.

Keywords: *elements of crime, aggregate of crimes, complex crimes, crime-methods, qualification.*

ՌԴ Քրեական օրենսգիրքը նախատեսում է բարդ հանցագործությունների բավականին շատ տեսակներ, որոնք կատարվում են հանցագործություն –եղանակների միջոցով: Առավել տարածված են հանցագործություն-եղանակների երեք տեսակ՝ բռնությունը, պաշտոնեական լիազորությունների օգտագործումը և կեղծ փաստաթղթերի օգտագործումը:

Ճիշտ է Վ. Ն. Կուդրյավցևը, ըստ որի, եթե հանցագործության եղանակը նախատեսված է որպես ինքնուրույն հանցագործություն, այն չի մեղսագրվում հիմնական հանցագործությունից առանձին. հանցագործություն–եղանակը չի կարող համակցությամբ որակվել: Նման դեպքերում առաջ են գալիս մեկ բարդ հանցագործությունը մեկ պարզ հանցագործությունից սահմանազատելու հարցերը:

Բռնությունը՝ որպես հանցագործության եղանակ, որը ոտնձգություն է առողջության, սեռական անձեռնմխելիության, հասարակական անվտանգության նկատմամբ, քրեական օրենսգրքի մեջ ձևակերպվում է տարբեր ձևերով: Բռնության բովանդակությունը որոշելու համար պահանջվում է իրավակիրառ և դատական մեկնաբանություն:

Օրենսդիրը բազմիցս օգտագործում է հետևյալ բառային շրջադարձները.[1] «բռնության գործադրմամբ» (հոդ. 365, մ. 2 —ցուցմունք տալուն հարկադրելը, մ. 3-բռնության գործադրմամբ), «բռնության կամ նրա սպառնալիքի գործադրմամբ» (հոդ. 167 —հավաքներ անցկացնելուն կամ դրանց մասնակցելուն խոչընդոտելը), «կյանքի և առողջության համար ոչ վտանգավոր բռնության կամ նրա սպառնալիքի գործադրմամբ» (հոդ.. 182 — կողոպուտ), «կյանքի ու առողջության համար վտանգավոր բռնության կամ այդպիսի բռնության սպառնալիքի գործադրմամբ» (հոդ. 181, մ. 1 — ավազակային հարձակում)[2]:

Որակման համար առավել մեծ դժվարություն է ներկայացնում չկոնկրետավորված բռնության մեկնաբանությունը: Արդյո՞ք այն ընդգրկում է միայն ֆիզիկական բռնությունը, թե նաև դրա կիրառման սպառնալիքը: Քրեական օրենսգրքի հոդվածների ճնշող մեծամասնության մեջ ֆիզիկական և հոգեկան բռնությունները (սպառնալիքը) ձևակերպվում են առանձին: Դրա հետ մեկտեղ տեսության և գիտագործնական մեկնաբանությունների մեջ բռնությունը ընդունված է հասկանալ և՛ որպես

---

[1] *См. подробнее:* ***Шарапов Р.Д.*** *Физическое насилие в уголовном праве. СПб., 2001. С. 274–296.*

[2] *ԼՂՀ քրեական օրենսգիրք*

ֆիզիկական, և՛ որպես հոգեկան բռնություն: Կարծում ենք, որ դա ողջամիտ է:

Բռնության նպատակը տուժողի դիմադրությունը կոտրելն է: Որպես կանոն՝ զոհի վրա սկզբում կիրառում են հոգեկան ազդեցություն: Եվ եթե այն բավարար է հանցավոր նպատակին հասնելու համար (շորթման ժամանակ գույքը փոխանցելը, բռնաբարության ժամանակ զոհի դիմադրությունը ճնշելը), հանցավորի համար արդեն ֆիզիկական բռնությանն անցնելու իմաստ չկա:

Դրա հետ կապված՝ կարծում ենք, որ եթե քրեական օրենսգրքի մեջ օգտագործված է «բռնություն» ընդհանուր եզրույթը, ապա այն պետք է հասկանալ և՛ որպես ֆիզիկական, և որպես հոգեկան բռնություն: Չնայած, իհարկե, տերմինաբանական խառնաշփոթը բացառելու համար, որն անխուսափելիորեն ծնում է որակման սխալներ, ավելի ճիշտ կլիներ ձևակերպել «բռնությամբ կամ նրա գործադրման սպառնալիքով»:

Հանցագործության ճիշտ որակման համար պահանջվում է չկոնկրետավորված ֆիզիկական բռնության բովանդակության պարզաբանում: Այն դրսևորվում է կյանքի և առողջության համար ոչ վտանգավոր բռնության ձևով: Օրինակ՝ թեթև մարմնական վնասվածքը, որը չի հանգեցնում առողջության քայքայման, չի հարուցում առողջության կարճատև քայքայում կամ ընդհանուր աշխատունակության կայուն կորուստ. ծեծը, խոշտանգումը կամ առողջության և կյանքի համար վտանգավոր բռնության ձևով, օրինակ, դիտավորությամբ առողջությանը թեթև վնաս պատճառելը որը առաջացրել է առողջության կարճատև քայքայում կամ ընդհանուր աշխատունակության աննշան կայուն կորուստ. դիտավորությամբ առողջությանը միջին ծանրության վնաս պատճառելը, դիտավորությամբ առողջությանը ծանր վնաս պատճառելը և բռնության այդ տեսակներին համապատասխան վնասներ պատճառելու սպառնալիքը, որը վտանգավոր է կյանքի ու առողջության համար:

Առողջությանը դիտավորությամբ ծանր վնաս պատճառելը (ՔՕ հոդ. 111) մտնում է ծանր հանցագործությունների մեջ: Այդ կապակցությամբ այն չի կարող կատարել հանցագործություն-եղանակի դեր առաջին, երկրորդ և երրորդ կատեգորիաների հանցագործությունների մեջ: Առողջությանը դիտավորությամբ ծանր վնաս պատճառելու որակյալ և առանձնապես որակյալ հանցակազմերը վերաբերում են չորրորդ կարգի՝ առանձնապես ծանր հանցագործություններին, ուստի և ընդհանրապես բացառվում է այս հանցատեսակի հանցագործություն – եղանակի դերը այդ կատեգորիայի հանցագործություններում:

Օրինակ՝ ավազակության հասարակ հանցակազմը ընդգրկում է առողջությանը թեթև և միջին ծանրության վնաս պատճառել: Հոգեկան բռնությունը կարող է լինել բռնության սպառնալիք, որը վտանգավոր է կյանքի ու առողջության համար: Եթե ավազակություն կատարելու ժամանակ բռնությունը ուղեկցվել է առողջությանը ծանր վնաս

պատճառելով, ապա արարքը որակվում է ՔՕ հոդ. 181, մ. 3, կ. 3: Եթե ավազակության առանձնապես որակյալ այդ տեսակը նախատեսված չլիներ այդ նորմի մեջ, ապա որակումը պետք է իրականացվեր ըստ ավազակության և առողջությանը դիտավորությամբ ծանր վնաս պատճառելու համակցության (ինչն ավելի ճիշտ կլիներ):

Այնպիսի հանցագործությունները, որոնք կատարվում են պաշտոնական լիազորությունները չարաշահելով, այնքան էլ քիչ չեն: Երբ քրեական օրենսգրքի հոդվածի մեջ նշված է միայն ընդհանուր սուբյեկտը, իսկ հանցագործություն-եղանակը նշված չէ, փաստացի այն կարող է կատարվել նաև հատուկ սուբյեկտի կողմից, մասնավորապես պաշտոնատար անձի կողմից՝ իր պաշտոնեական լիազորությունները օգտագործելով: Այս պարագայում պահանջվում է որոշել՝ արդյո՞ք առկա է միասնական բարդ հանցակազմ, թե հանցագործությունների համակցություն: Օրինակ՝ քրեական օրենսգրքի 160 հոդվածում նախատեսված է պատասխանատվություն հոի կնոջը կամ մինչև երեք տարեկան երեխա ունեցող անձին աշխատանքի ընդունելուց անհիմն հրաժարվելու կամ աշխատանքից անհիմն ազատելու համար: Չնայած այս հոդվածում նշված չեն հատուկ սուբյեկտը և նրա կողմից «իր ծառայողական դիրքի օգտագործմամբ» հանցագործություն-եղանակը, բայց դրանք ակնհայտ են: Միայն պաշտոնատար անձը կարող է կատարել նշված արարքները՝ չարաշահելով իր ծառայողական լիազորությունները կամ գերազանցելով դրանք:

Շատ դեպքերում հանցանքը կատարվում է փաստաթղթեր կեղծելու կամ կեղծ փաստաթուղթ օգտագործելու միջոցով: Հարց է առաջանում, թե դա պե՞տք է արդյոք համակցությամբ որակել:

Որոշ հեղինակներ բացառում են համակցությունը, մյուսները կարծում են, որ դա հնարավոր է: Այսպես՝ Վ.Ն. Կուդրյավցևը համարում է, որ փաստաթուղթ կեղծելը միշտ պետք է որակվի որպես ինքնուրույն հանցագործություն՝ համակցության կանոններով [1]:

Կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է տարբերել ֆիզիկական կամ ինտելեկտուալ կեղծիքը և կեղծ փաստաթղթերի օգտագործումը՝ այս կամ այն հանցագործությունը կատարելու համար: Փաստաթղթերի կեղծումը, եթե կատարվել է ինչ որ հանցագործություն կատարելու կամ արդեն կատարված հանցագործությունը թաքցնելու նպատակով, չի կարող լինել հանցագործություն-եղանակ: Իսկ ահա նախապես կեղծ փաստաթղթի օգտագործումն իրենից ներկայացնում է տիպիկ հանցագործություն-եղանակ:[2] Այստեղից կարող ենք ենթադրել, որ փաստաթղթերի կեղծումը նման դեպքերում, անկախ նրա հետագա օգտագործումից, առաջացնում է

---

[1] *См.:* ***Кудрявцев В.Н.*** *Указ. соч. С. 211.*

[2] *См.:* ***Букалерова Л.А.*** *Уголовно-правовая охрана официального информационного оборота. М., 2006. С. 224–26*

իրական համակցություն այն հանցագործության հետ, որի կատարման համար արվել է: Կեղծ փաստաթղթի օգտագործումն այն կեղծողի կամ այլ անձի կողմից ինքնուրույն հանցակազմ չի ներկայացնում, քանի որ հանդես է գալիս որպես համապատասխան հանցագործության հանցագործություն-եղանակ և մեկ միասնական բարդ հանցագործության բաղադրիչ է: Այս կապակցությամբ հանցագործությունը, որը կատարվել է կեղծ փաստաթղթերի օգտագործման միջոցով, որակվում է որպես մեկ միասնական հանցագործություն, այլ ոչ թե համակցությամբ: Օրինակ՝ խարդախությամբ հափշտակությունը կարող է կատարվել խաբեությամբ՝ կեղծ փաստաթուղթ օգտագործելու ձևով, որտեղ հանցագործություն-եղանակը հանդես է գալիս որպես մեկ միասնական հանցագործության բաղադրիչ:

Պաշտոնեական կեղծիքի օգտագործումը այլ հանցանք կատարելու նպատակով՝ այդ կեղծումն իրականացնողի կողմից պետք է որակվի որպես պաշտոնեական կեղծիք և որպես այլ հանցագործություն (կամ այն կատարելու փորձի), որի կատարման համար այդ կեղծիքն իրականացվել է: Իսկ պաշտոնեական կեղծիքի օգտագործումն այն անձի կողմից, որն ինքը չի իրականացրել դա՝ որպես համապատասխան հանցագործության հանցագործություն-եղանակ՝ առանձին չի որակվի. այս դեպքում համակցությունը բացակայում է:

Երբեմն խնդիրներ են առաջանում այն հանցագործությունների որակման ժամանակ, որոնք կատարվում են զենքի ապօրինի շրջանառության միջոցով: Դրանց էությունը զենքի՝ ցանկացած կամ շրջանառության համար արգելված լինելու ընկալման մեջ է՝ բացառությամբ հարթափող, գազային զենքի, սառը զենքի, այդ թվում նաև նետվող:

Մի շարք հոդվածներում որպես հանցակազմի ծանրացնող հանգամանք է նախատեսված «զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող առարկաների կիրառմամբ» հասկացությունը (հոդ. 129, մ. 2, կ. «3» -մարդու առևանգում, հոդ. 181, մ. 2 — ավազակություն, հոդ. 269, մ. 1 — խուլիգանություն և այլն): Օրենսդիրը նկատի ունի ոչ միայն շրջանառության համար արգելված զենքը: Այն կարող է լինել ցանկացած զենք, առավել ևս որ խոսվում է նաև այլ առարկաների մասին, որոնք կարող են օգտագործվել որպես զենք:

Ինչ վերաբերվում է ավազակախմբի կամ զինված կազմավորումների զինվածության հատկանիշին, ապա հաշվի առնելով այն, որ այդ հանցագործությունները առանձնապես ծանր և ծանր հանցագործություններ են, ապա անօրինական զենքը, մեր կարծիքով, ներառվում է նրանց մեջ և համակցությամբ չի որակվելու: Բոլոր ծանր և առնձնապես ծանր հանցագործությունների դեպքում անհրաժեշտ է որդեգրել այս մոտեցումը: Իսկ եթե զենքի կամ որպես զենք օգտագործվող առարկայի գործադրումը ոչ մեծ կամ միջին ծանրության հանցագործության եղանակ է, ապա ապօրինի լինելու դեպքում այն պետք

է համակցությամբ որակվի: Օրինակ՝ խուլիգանությունը, որը նախատեսվում է ՔՕ հոդ. 269, մ.1-ով, դասվում է միջին ծանրության հանցանքների թվին, ուստի եթե այն կատարվել է զենքի կիրառմամբ, որն ապօրինի է, որակումը պետք է իրականացվի համակցությամբ :

Գնալով ավելի տարածված է դառնում բարձր տեխնոլոգիաների օգտագործումը որպես հանցագործություն-եղանակը: Գլխավոր դատախազների, ԱԴԾ ղեկավարների և ներքին գործերի նախարարների 2006 թ հունիսի 16-ի նիստում աշխարհի 50 երկրների միջև ձեռք է բերվել պայմանավորվածություն՝ հիպերհանցագործությունների դեմ մղվող պայքարում ջանքերը միավորելու մասին: XXI դարում առաջին պլան է մղվում բարձր տեխնոլոգիաների օգտագործմամբ հանցավորությունը: Տեղեկատվական անվտանգության դեմ հանցագործությունները կատարում են երկու գործառույթ. հանդիսանում են ինքնուրույն հանցանքներ, որոնք որակվում են քրեական օրենսգրքի գլուխ 24-ով՝ («Հանցագործություններ համակարգչային տեղեկատվության անվտանգության դեմ») նախատեսված առանձին հոդվածով կամ որպես այլ հանցագործությունների կատարման եղանակներ:

Ամենից հաճախ համակարգչային հանցագործություններն օգտագործվում են հափշտակություններ ու շորրթումներ կատարելու համար: Սակայն հայտնի է ԱՄՆ-ում համակարգչի օգտագործման դեպք հիվանդի սպանության համար՝ կայքը կոտրելու և նրան դեղեր նշանակելու ճանապարհով: Համակարգչային հանցագործությունների որակումը հնարավոր է ինչպես իրական համակցությամբ, այնպես էլ որպես մեկ միասնական բարդ հանցագործություններ, որտեղ նրանք կատարում են հանցագործության եղանակի դեր: Համակարգչային հանցագործությունները կարող են միջոց դառնալ այնպիսի հանցագործություններ կատարելու համար, ինչպիսիք են շորթումը, պոռնոգրաֆիան, միջամտությունն անձնական կյանքին, ահաբեկչական ակտի սպառնալիքը, իշխանության ներկայացուցիչների ու ֆիզիկական անձանց կյանքին ու առողջությանը սպառնալիքն ու շատ այլ հանցագործություններ:

Համակցությունը և մեկ միասնական բարդ հանցագործությունը պետք է տարբերել ըստ այն հատկանիշի, թե արդյո՞ք համակցությունը եղել է իրական, այսինքն՝ սկզբում կատարվել է համակարգչային հանցագործությունը, իսկ հետո այն հանցագործությունը, հանուն որի օգտագործվել են բարձր տեխնոլոգիաները, թե՞ իդեալական: Իդեալական համակցությունը հանցագործություն-եղանակների դեպքում գործնականորեն բացառվում է. ակնհայտ է մեկ միասնական բարդ հանցագործությունը: Օրինակ՝ հաքերները մեկ առ մեկ կոտրել են բանկերի համակարգչային համակարգերը, այդ թվում նաև արտասահմանում, և հաղորդել են, որ որոշակի վճարի դիմաց կարող են ապահովել նրանց պաշտպանությունը: Տվյալ դեպքում համակարգչային

տեղեկատվության նկատմամբ անիրավաչափ հասանելիությունը դարձել է շորթման միջոց:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոնշյալը, կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացությունների.

1. Հանցագործություն-եղանակը որպես այդպիսին է գնահատվում և առանձին չի որակվում, եթե ըստ ծանրության մեկ աստիճանով պակաս է հիմնական հանցագործությունից: Եթե հավասար է, կամ առավել ևս պատկանում է ավելի բարձր կատեգորիային, որակումը տեղի է ունենում ըստ հանցագործությունների համակցության:

2. Հանցագործություններ-եղանակները կարող են նաև նախատեսված չլինել որպես հանցակազմերի պարտադիր հատկանիշներ, բայց բովանդակությամբ այդպիսին հանդիսանում են, ուստի և մտնում են բարդ միասնական հանցագործության կազմի մեջ և չեն պահանջում որակում համակցությամբ: Դա ամենից առաջ վերաբերում է այնպիսի հատկանիշին, ինչպիսին է պաշտոնական լիազորությունների օգտագործումը, սակայն այն պայմանի առկայության դեպքում, որ պատկանում է հանցագործությունների ավելի ցածր կատեգորիային, քան հիմնական հանցագործությունն է: Այս պայմանի բացակայության դեպքում արարքը պետք է որակել հանցագործությունների համակցությամբ:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ի.գ.դ. Գ.Ս.Ղազինյանը:

ՀՏԴ 342342.9(479.243)
Իրավագիտություն

Արմինե ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ
ԱրՊՀ, Իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. ղեկավար՝ ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր, ի.գ.դ., պրոֆեսոր Գ.Բ.Դանիելյան:

ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ԱՐՑԱԽՈՒՄ (ՄԻՆՉԵՎ XVIII ԴԱՐԻ ՎԵՐՋԸ)

Հոդվածը նվիրված է Արցախում վարչարարության պատմաիրավական հիմքերի և նախադրյալների հետազոտմանը: Պատմական Արցախում վարչարարությունը ժամանակակից իրավական իմաստով օբյեկտիվ պատճառներով չէր կարող իրականացվել, սակայն պատմական աղբյուրներում պահպանվել են կառավարչական հարաբերությունների իրականացման և կարգավորման առանձնահատկությունները: Պատմական փաստերի ուսումնասիրությունը մեզ թույլ է տալիս ընդգծել այն, որ չնայած պատմական տարբեր շրջաններում Արցախի իրավական կարգավիճակը փոփոխվել է, այնուամենայնիվ նա պահպանել է իր ներքին ինքնուրույնությունը՝ իրականացնելով ներքին հասարակական հարաբերությունների կարգավորմանն ուղղված իշխանական-կառավարչական, վարչական գործառույթները: Հենց դրա շնորհիվ է, որ Արցախը կարողացավ զերծ մնալ օտարածին տարրերի ներթափանցումից, մղել անհաշտ պայքար և հարյուրամյակներ անց վերականգնել կորցրած պետականությունը:

Բանալի բառեր՝ *գործադիր իշխանություն, կառավարում, ինքնակառավարում, ինքնիշխանություն, դատավարություն, Կանոնական սահմանադրություն, Արցախի մելիքություն :*

А. Даниелян

ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ АДМИНИСТРИРОВАНИЕ В АРЦАХЕ ДО КОНЦА XVIII ВЕКА

Статья посвящена изучению историко-правовых основ и предпосылок администрирования в Арцахе. В историческом Арцахе администрирование в современном правовом понимании по объективном причинам не могло осуществляться, но в исторических источниках сохранились особенности осуществления и регулирования управленческих отношений.

Изучение исторических фактов позволяет нам подчеркнуть, что, не смотря на то, что в разные исторические периоды правовой статус Арцаха менялся, тем не менее, он сохранял свою внутреннюю

независимость, выполняя властно-управленческую, административную функции, направленные на регулирование внутренних общественных отношений. Именно благодаря этому Арцах смог избежать проникновения чужеродных элементов, вести непримиримую борьбу и спустя столетия восстановить государственность.

Ключевые слова: *исполнительная власть, управление, самоуправление, суверенитет, судопроизводство, Каноническая конституция, Меликство Арцаха.*

A. Danielyan

HISTORICAL AND LEGAL PREREQUISITES OF ADMINISTRATING IN ARTSAKH UNTIL THE END OF THE XVIII CENTURY

The article is devoted to the study of historical and legal foundations and prerequisites of administrating in Artsakh. In historical Artsakh, administrating in modern legal understanding for objective reasons could not be carried out, but in historical sources the features of the implementation and regulation of administrative relations have been preserved.

The study of historical facts allows us to emphasize that, despite the fact that in different historical periods the legal status of Artsakh changed, nevertheless, it retained its internal independence, fulfilling the power-management, administrative function aimed at regulating internal public relations. Due to this, Artsakh was able to avoid the penetration of alien elements, wage an irreconcilable struggle and centuries later to restore statehood.

Keywords: *executive power, government, self-government, sovereignty, legal proceedings, Canonical constitution, Melikdom of Artsakh.*

Հանրային իշխանության մարմինների գործադիր-կարգադրիչ գործունեության ներկայիս իրավական հիմքերի, կայացման աստիճանի, գործնական դրսևորումների, ինչպես նաև զարգացման միտումների մասին գիտագործնական հարթությամբ լիարժեք պատկերացում կազմելու մասին, կարծում ենք, հարկ է որոշակի ասպեկտներով ուսումնասիրել հայրենական պետական համակարգի այն պատմահիրավական նախադրյալները, որոնք կանխորոշել են ներկայիս վարչարարության համակարգը, դրա առանձնահատկությունները և բարելավման առավել նախընտրելի ուղիները։

Պետական ապարատի կազմավորման առանցքային բաղադրիչների համալիր վերլուծությունը բերում է այն համոզման, որ Արցախում, ըստ էության, բնորոշ են եղել պետականաշինության, վարչական կառույցների կազմավորման ու գործունեության այն բնութագրիչները, որոնցով առանձնանում է ողջ Հայ ժողովրդի պետականաշինության համակարգը։ Ընդ որում, դրանց ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կառավարման

համակարգին առավել հատուկ է եղել մի կողմից կենտրոնացված կառավարումը, մյուս կողմից խիստ մասնատվածությունը: Ընդ որում՝ կառավարման, այդ թվում՝ վարչարարության իրականացման գործընթացների անմիջական մասնակիցն է եղել նաև հոգևոր դասը: Վերջինս գրեթե նույն ակտիվությամբ մասնակցել է ինչպես պետականության առկայության, այնպես էլ դրա բացակայության շրջանում, քանզի օտարերկրյա նվաճողները ձգտել են խուսափել անհարկի բախումներից և, հատկապես, տեղերում հարկադրանքի տարրեր բովանդակող վարչարարությունը (օրինակ՝ հարկահավաքման գործառույթը) մասամբ վերապահել Հայ Եկեղեցուն:

Նախ՝ հակիրճ անդրադառնանք պետական ապարատի կազմավորման որոշ հարցադրումների: Ըստ պատմագիտական աղբյուրների՝ մ.թ.ա. 8-րդ դարում Արցախը նվաճվել և ներառվել է Ուրարտական թագավորության կազմում[1]: Նույն աղբյուրների հավաստմամբ՝ Ուրարտական պետությունը ունեցել է բավականին զարգացած ռազմաբյուրոկրատական ապարատ: Ընդ որում, տեղերում կենտրոնական իշխանությունն ապահովում էր իր անմիջական ռազմական ներկայությամբ՝ հենվելով տվյալ տարածքը վերահսկող և կենտրոնի հետ կապ հաստատող «ամրոց-ամրությունների» շղթայի վրա: Այս համակարգից դուրս ընկած մյուս տարածքային կազմավորումները դուրս էին կենտրոնական իշխանության անմիջական վերահսկողությունից և տնօրինվում էին տեղի առաջնորդների կողմից: Երբ նվաճված երկրում ռազմական ներկայությունը կամ դրա բացակայության դեպքում՝ ներխուժման սպառնալիքը բավարար չէր լինում տվյալ երկրի հնազանդությունը ապահովելու համար, իշխանությունները դիմում էին առավել գործուն, ազդեցիկ, ըստ էության պատժիչ քայլերի՝ «վերանվաճելով երկիրը», ավերելով ամրություններն ու շրջապատող բնակավայրերը, իսկ գլխավոր քաղաքում արդեն տեղակայում էին մշտական զորք[2]: Այն, որ Արցախը (Ադախը) ևս վերանվաճվել է, վկայում է Ռուսա Ա-ի արձանագրությունը՝ փորագրված Սևանի ափի Ծովինար գյուղում, մի ժայռի վրա[3]:

---

[1] *Տե՛ս* ***Կարագեոզեան Յովաննէս****, Մեպագիր տեղանունները Այրարատում և հարակից նահանգներում, Եր., 1998, էջ 85,*

[2] *Տե՛ս* ***Գրեկյան Ե.Հ.****, Բիայնիլի-Ուրարտու. Պետություն և հասարակություն (պատմագիտական հետազոտություն), ատենախոսություն պատմական գիտությունների դոկտորի գիտական աստիճանի համար, ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2016, էջ 67-68:*

[3] *Տե՛ս* ***Ուլուբաբյան Բագրատ****, Արցախի պատմությունը սկզբից մինչև մեր օրերը, Երևան 1994, էջ 13:*

Արցախը և Ուտիքը Երվանդունյաց պետության կազմի մեջ էին մտնում[1] , և հետագայում էլ այդ երկրամասը եղել է հայկական պետության կազմի մեջ և ենթարկվել նույն ռազմաքաղաքական իրադարձություններին: Մովսես Խորենացին ընդգծել է, որ Արտաշեսը Հայկի սերնդից «Առանին կարգեց» Կուր և Արաքսի միջագետքի, այսինքն՝ Արցախի և Ուտիքի կուսակալ, «աշխարհին» էլ Աղվանք կոչվեց[2]: Եվ հենց այս նախարարական տոհմի ներկայացուցիչներն են Արցախում սկսել պետական շինարարության առաջին քայլերը՝ հիմնադրելով թագավորություն: Արցախի Առանշահիկների թագավորությունը Աղվանից մարզպանության կազմում ներառված էր Պարսկաստանի հյուսիսային Քուստակի մեջ: Ըստ Կաղանկատվացու. «Այն ժամանակ, երբ Աղվանքի նախարարներից յուրաքանչյուրը ստանում է իր իշխանությունը, նրանք միաբանվում են, վերցնում են քաջարի, իմաստուն, խոհականությամբ հմուտ, հասակով բարձր և վայելուչ Աղվանքի թագավոր Վաչեի եղբոր՝ Հազկերտի որդի, իրենց հայրենի թագավորության ժառանգ Վաչագանին և տանում թագավոր են դարձնում»[3]: Այս ժամանակաշրջանի կարևոր իրադարձություններից է Վաչագան Արքայի կողմից կանոնական Սահմանադրության ընդունումը, որը բացառիկ երևույթ էր այդ ժամանակաշրջանի համար (V դարի վերջ, VI դարի սկիզբ): Կանոնական Սահմանադրությունն առանձնանում է առաջին հերթին ընդունման եղանակով: Ընդունվող կանոնների օրինականությունը և համապարտադիրությունն ապահովելու նպատակով արքան բազմամարդ ժողով է հրավիրում իր ամառանոց Աղվենում (ներկայիս Մարտակերտի շրջանում), որին մասնակցում են հոգևորականները, ազնվականները, հայտնի տների նահապետները և բազմաթիվ այլ մարդիկ: Ժողովը ընդունել է 21 կանոն: Թեև մեծամասամբ կանոնները նվիրված էին հոգևորականության և եկեղեցու հետ կապված հարաբերությունների կարգավորմանը, այնուամենայնիվ, դրանց վերլուծությունը հնարավորություն է տալիս պատկերացում կազմելու նաև նորաստեղծ թագավորությունում գոյություն ունեցող հասարակական և պետական կարգի մասին: Նշենք, որ պետական կառավարումն ուղղված էր ստեղծված հասարակական կարգի՝ աշխարհիկ և հոգևոր գործիչների դիրքերի ամրապնդմանը: Սակայն որոշ հարցերում հասարակության բոլոր

---

[1] *Առավել մանրամասն տե՛ս **Բալայան Վահրամ** Արցախի պատմությունը հնադարից մինչև մեր օրերը, Երևան 2002, էջ 38:*

[2] *Տե՛ս **Խորենացի Մովսես**, Հայոց պատմություն , Երևան, 1981, էջ 154:*

[3] *Տե՛ս **Կաղանկատվացի Մովսես**, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանություն Վարագ Առաքելյանի, Երևան, 1969, էջ 36:*

անդամները իրավահավասար էին. դա վերաբերում էր հօգուտ եկեղեցու գանձվող հարկերին, որոնք պետք է վճարեին և ազնվականները, այդ թվում՝ թագավորական ընտանիքի անդամները, և շինականները: Հոգևոր դասի ներկայացուցիչների և աշխարհիկ ֆեոդալների փոխհարաբերություններում նկատվել է որոշակի փոխզիջում, օրինակ՝ ազնվականները առանց եպիսկոպոսի իրավունք չունեին քահանային հեռացնելու կամ նշանակելու իրենց դաստակերտում, եպիսկոպոսն էլ առանց նրանց համաձայնության իրավունք չուներ նշանակել կամ ազատելու քահանային: Կանոնական Սահմանադրության մեջ ամրագրված մի շարք դրույթներ ուղղված են հին հեթանոսական շրջանից մնացած բարքերի դեմ մղվող պայքարին՝ արգելվում էր արյան վրեժը, մինչև 3-րդ աստիճանի մերձավոր ազգականների միջև ամուսնությունը, կախարդությունը, գեշակերությունը և այլն:

Կանոններում ընդգծվում էր նաև թագավորի առանձնահատուկ դերը արդարադատության իրականացման բնագավառում: Կանոններից հետևում էր, որ որոշակի վեճեր լուծելու իրավասություն ուներ տանուտերը (կանոն ԺԴ), որոշ հարցեր լուծում էին եպիսկոպոսը կամ քահանան, իսկ որոշ դեպքերում ժողովրդի հետ միասին, (կանոն Ը, ԺԳ, ԺԵ), ընդ որում, առանձին պատիժներ, հատկապես մահապատիժը կարող էր նշանակել միայն թագավորը (կանոն ԺԱ, ԺԲ, ԺԷ): Կանոնական Սահմանադրությունը հաստատվել է պաշտոնատար անձանց (արքայի հրամանակատարի, պալատի վերակացույի), տոհմապետերի, ազնվականների և վերջում էլ կնքվել Վաչագան թագավորի մատանիով[1]:

Այսպիսով՝ վստահաբար կարելի է ասել, որ պետության կառավարումը իրականացվել է թագավորի կողմից, սակայն ինչպես բոլոր ֆեոդալական հասարակարգ ունեցող պետություններում, այնպես էլ Արցախում, առանձին ֆեոդալներ բավականին լայն լիազորություններ ունեին իրենց սեփական տիրույթում: Երկրի կառավարումը իրականացվում էր ինչպես կենտրոնական, այնպես էլ տեղական կառավարման մարմիններ միջոցով, իսկ համայնքի կառավարումը վերապահված էր տանուտերին:

Վաչագան Բարեպաշտի մահից հետո վեցերորդ դարի համարյա ամբողջ երեք քառորդը Արցախն ապրել է խաղաղ և բարգավաճ կյանքով: Արաբների տիրապետության ժամանակ Հայաստանն Արմինիա մեծ նահանգի մասն էր կազմում, իսկ վերջինս խալիֆայության հյուսիսային փոխարքայության մեջ էր, որը պետության հինգ փոխարքայություններից

---

[1] *Տե՛ս **Կաղանկատվացի Մովսես**, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանություն Վարագ Առաքելյանի, Երևան 1969թ. էջ 65-69:*

էր: Արմինիան վարչականորեն հետևյալ բաժանումն ուներ Բուն Հայաստան, Վիրք, Աղվանք, Շիրվանը, Դարբանդը: Հայաստանը չուներ արաբների կողմից մտցված վարչական նոր բաժանումներ, այլ հնուց ի վեր գոյություն ունեցող գավառները կառավարում էին հին նախարարական տները: Հայաստանի բոլոր կարևոր բաղկացուցիչ մասերը արաբ մատենագրության մեջ հիշատակված են, այդ թվում Խաջին (Խաչենը)[1]: Երկրի կառավարումը իրականացնում էր արաբ ոստիկանը, որի նստավայրը Դվինն էր, սակայն VIII դարի II կեսում, Արմինայի ոստիկանը ունեցավ երկրորդ նստավայրը՝ Պարտավը, որն Աղվանքի մայրաքաղաքն էր: Նա նշանակում էր Հայոց իշխանին, ով որպես երկրի կառավարիչ (բաթրիկ) խալիֆայության առաջ պատասխանատվություն էր կրում նախարարների գործունեության, հարկեր հավաքելու, զորք տրամադրելու համար և այլն: Ըստ արաբ պատմիչ Թաբարի վկայության՝ Աղվանքի (Խաչենի) իշխան Սահլ Սմբատյանը խալիֆայից ստացել էր պատրիկության թագ: Նման թագ ստանում էր Հայոց իշխանը: Մ.Կաղանկատվացին նկատել է, որ իր վաստակի դիմաց Սահլ Սմբատյանը արքունիքից մեծ վարձատրություն է ստանում և ձեռք բերում իրավունք՝ Հայաստանի, Վրաստանի ու Աղվանքի նկատմամբ՝ արքայական իշխանությամբ տիրելու կարգավիճակով[2]: Այսպիսով՝ 9-րդ դարի առաջին կեսերին Արցախի արևմտյան և հյուսիսային կողմերում ստեղծվում է Խաչենի իշխանությունը: Խաչենի իշխանությունն առավել հզորացավ 9-րդ դարի վերջերին՝ Գրիգոր Համամի կառավարման տարիներին, թեև նա ընդունեց Բագրատունիների գերագահությունը: Արցախի Առանշահիկների նախարարական, ավելի ուշ թագավորական տան հիմքի վրա 12-րդ դարի առաջին կեսին գոյացան երկու իշխանությունները՝ Ներքին Խաչենի և Հաթերքի: Դարավերջին հիշյալ երկճյուղ իշխանությանն ավելանում է երրորդը՝ Վերին Խաչենի կամ Ծարի իշխանությունը:

Նշենք, որ Խաչենի իշխանություններն ունեին տարբեր կարգավիճակ և կախվածության աստիճան, օրինակ՝ Զաքարյանները Վերին Խաչենը ներկայացնում էին որպես ենթակա իշխանություն, մինչդեռ Ներքին Խաչենի իշխան Հասան-Ջալալը հիշատակվում է որպես բնավոր, ինքնակալ իշխանանց իշխան, տեր Խաչենի: Աղբյուրներում նա ներկայացվում է ոչ միայն Խաչենի, այլև Արցախի, այնուհետև՝ Աղվանքի մեծ իշխան և թագավոր: Թագավոր ներկայանալը հավաստում է այն, որ նա

---

[1] *Տե՛ս Հայ ժողովրդի պատմություն , երկրորդ հատոր, Երևան 1984, էջ 362:*

[2] *Տե՛ս* ***Կաղանկատվացի Մովսես****, Պատմություն Աղվանից աշխարհի, թարգմանություն Վարագ Առաքելյանի, Երևան, 1969, էջ 259*

հայկական միջավայրից անկախ էր և միայն վասալական կախում ուներ թաթար-մոնղոլական բռնապետությունից[1]:

Հաթերքի իշխանությունը դադարեց իր գոյությունը 1214թ., իշխան Վախթանգի մահով, իսկ Ներքին Խաչենի ու Վերին Խաչենի իշխանությունները գոյատևեցին թաթար-մոնղոլական տիրապետության ժամանակ ու նրանց հետքերով եկած թուրքմեն քոչվոր ցեղերի ասպատակությունների օրերին և պարսկական տիրապետության հաստատման սկզբից, ավելի մանրացած, սկսեցին անվանվել մելիքություններ:

Արևելյան Հայաստանում պարսկական տիրապետության ժամանակ մելիք էին կոչվում հայկական ազնվականության մնացորդներից հառնած և իրենց տիրույթներում վարչատնտեսական արտոնություններ ձեռքբերած ֆեոդալները: Ըստ էության, Արցախում և Սյունիքում հայկական միջավայրում արմատացած «մելիք» տիտղոսը նույնացվում էր հայկական «իշխան» տիտղոսին[2]: Ըստ Հ.Աճառյանի՝ մելիքը արաբական «malik» բառն է, թուրքական արտասանությամբ «melik», որը նշանակում է՝ տեր, իշխան, գալիս է «mlk»՝ տիրել, իշխել, ընդհանուր սեմական արմատից [3]:

Այսպիսով՝ հաջորդ ռազմավարչական կազմավորման տեսակը Արցախում մելիքություններն էին, որոնք պարսից Նադիր-շահի կողմից 1736թ. ստացան ինքնիշխանություն և կոչվեցին Խամսայի մելիքություն:

Պարսից գահին տիրացած գարա-կոյունլու Ջահանշահը հատուկ հրովարտակով ճանաչել է հայ գավառական իշխանների իրավունքները: Ի դեպ, տվյալներ են պահպանվել Արցախի Ծար գավառի տերերին նրա կողմից շնորհված արտոնությունների մասին: Ենթադրվում է՝ համանման արտոնագրեր են տրվել նաև հարևան իշխանավորներին: Այս ժամանակից սկսած՝ հայկական աղբյուրներում մելիքներ են կոչվում Արևելյան Հայաստանի գավառական իշխանները: Սակայն պահպանված աղբյուրների համաձայն՝ մելիքական իշխանությունը կանոնավոր ընթացքի մեջ դրվեց Շահ-Աբաս Ա-ի գահակալության ժամանակ[4]:

---

[1] *Տե՛ս* ***Ուլուբաբյան Բ.Ա.****, Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն , Երևան 1975, էջ 214:*

[2] *Տե՛ս* ***Магалян Артак,*** *Арцахские меликства и меликские дома в XVII-XIX вв. Ереван, 2012, ст. 30.*

[3] *Տե՛ս* ***Աճառյան Հրաչյա****, Հայերեն արմատական բառարան, հ. III, Երևան, 1977, էջ 294, հասանելի է http://www.nayiri.com/imagedDictionaryBrowser.jsp?dictionaryId=7&dt=HY_HY&query=%D5%B4%D5%A5%D5%AC%D5%AB%D6%84*

[4] *Տե՛ս* ***Ուլուբաբյան Բ.Ա.****, նշված աշխ., էջ 419-420:*

Արցախի և Սյունիքի մելիքները, ընդունելով օտար զավթիչների գերագահությունը, ներքին կառավարման հարցերում (հարկեր հավաքել, արդարադատություն իրականացնել և այլն) պահպանում էին լիարժեք ինքնուրույնություն:

Վերոնշյալ ոլորտներում մելիքների իրավունքները հաստավում էին շահի հրամանով, թեև ըստ էության, կրում էին ժառանգական բնույթ: Չնայած մելիքական իշխանությունը ժառանգական բնույթ էր կրում, այդուհանդերձ գոյություն ուներ մելիքի հաստատման կարգ: Եվ այդ կարգում կարևոր տեղ էր հատկացված տվյալ գավառի ժողովրդին. «Մելիքի իշխանությունը, թեև ժառանգական, առանց ժողովրդի համաձայնության չէր իրականանում»[1]: Ցուրաքանչյուր մելիքացու նախ պետք է ստանար տվյալ գավառի ժողովրդի համախոսականը (գրավոր համաձայնությունը) այն մասին, որ նրանք համաձայն են իրենց գավառի մահացած մելիքի փոխարեն նրա որդուն տեսնել հոր պաշտոնում, այնուհետև մելիքացուն տվյալ համախոսականը պետք է վավերացնել տար Ղարաբաղի բեկլարբեկի ստորագրությամբ, և նոր միայն կարող էր դիմել պարսից շահին՝ հաստատության հրովարտակ ստանալու համար: Համաձայն պարսից արքունիքում ընդունված կարգի՝ մելիքացուն բեկլարբեկի ստորագրությամբ վավերացված համախոսականի հետ միաժամանակ պետք է շահին ներակայցներ նաև իր նախորդներին տրված շահական հրովարտակները՝ ի հավաստումն նրա, որ ինքը օրինական մելիքի հետնորդն է:

Ինչ վերաբերում է շահական հրովարտակով իրեն կառավարման հանձնված գավառի ժողովրդին, ապա նրանք ոչ թե մելիքի ճորտերն են եղել, այլ՝ հպատակները, որոնց մելիքը ընդամենը կառավարել է[2]: Մեկ այլ աղբյուրի համաձայն. «Ինչ քաղաքներում բնակում էին պարսիկ խաներ...նոյն խաներից կախումն ունէին նոյն քաղաքի մէլիքներն: Բնաւ ենթարկուած չեն եղել այդ կանոնին **Արցախի մէլիքներն, այլ բոլորովին անկախ**... Մէլիքութիւնն ծնած օրից միշտ անկախ եղած են Արցախի մէլիքներն... ամեն տարի վճարած են շահերին մի որոշեալ գումար եւ միայն այս վճարով կախումն ունեցած շահերից»[3]:

Մելիքի կամքը հպատակների համար օրենքի ուժ ուներ: Շահական հրովարտակները վկայում են, որ Արցախի մելիքներն ունեցել են անսահմանափակ իրավունքներ իրենց հպատակների նկատմամբ: Իրենց հանձնված գավառները մելիքները կառավարել են տանուտերերի

---

[1]Տե՛ս Լեո, Երկերի ժողովածու, հ. III, գ. II, Երևան, 1973, էջ 17:
*[2]Տե՛ս **Լեո,** Երկերի ժողովածու, հ. III, գ. II, Երևան, 1973, էջ 17:*
*[3]Տե՛ս **Մակար եպ. Բարխուտարեանց**, Պատմութիւն Աղուանից, հ. Բ, Թիֆլիս, 1907, էջ Թ-Ժ:*

(գյուղապետերի՝ քենդխուդաների, քյոխվաների՝ գյուղի կառավարիչ), գզիրների (տանուտերի օգնական) և հարկահավաքների միջոցով, որոնց հիմնականում ընտրում էր համայնքի հասարակությունը, իսկ մելիքը հաստատում էր: Երբեմն, առանց ժողովրդի ընտրության, մելիքը նրանց պարզապես,նշանակում էր: Մելիքն ուներ նաև իր աշխատակազմը, այն է՝ մեկ քարտուղար, մեկ սուրհանդակ և մոտ հիսուն զինյալ ծառաներ, որոնք, ըստ անհրաժեշտության, կատարում էին մելիքի բանավոր և գրավոր հրամանները:

Մելիքության ներքին և արտաքին անվտանգությունը ապահովելու համար Արցախի մելիքները զորք պահելու իրավունք ունեին: Զորքը համալրվում էր հպատակներից: Մելիքի պահանջով յուրաքանչյուր տուն պարտավոր էր տալ մեկ զինվոր, իսկ անհրաժեշտության դեպքում զինվում էին զենք կրելու ունակ բոլոր տղամարդիկ: Զինվորները պարտավոր էին ինքնուրույն իրենց ապահովել ձիով և զենքով, իսկ եթե նրանք ընչազուրկների թվից էին, նրանց զինում էր մելիքը: Բացի այդ՝ մելիքը պահում էր անձնական թիկնազոր՝ բաղկացած 300 հոգուց: Մելիքը համարվում էր ամբողջ զորքի հրամանատարը, սակայն զորքի առանձին ստորաբաժանումներ գտնվում էին հարյուրապետերի (յուզբաշիների) հրամանատարության ներքո[1]:

Դատական իշխանությունը յուրաքանչյուր մելիքությունում կենտրոնացված էր մելիքի ձեռքում: Ծանր հանցագործությունը քննում էր ինքը մելիքը, իսկ մնացած գյուղական վեճերը լուծում էր գյուղի ավագը՝ տանուտերը: Դատավարության ժամանակ հայերը առաջնորդվում էին հիմնականում սովորութային իրավունքով, իսկ որոշ դեպքերում՝ Մխիթար Գոշի «Դատաստանագրքով»[2]: Մելիքի կայացրած որոշումը վերջնական էր և բողոքարկման ենթակա չէր, իսկ տանուտիրական դատարանի նկատմամբ նա հանդես էր գալիս որպես գերագույն ատյան: Դատավարությունը շատ պարզ էր ընթանում, վկաների բացակայության դեպքում որոշումը կայացվում էր կողմերի տված երդման հիման վրա: Նահապետական սովորույթներով և ավանդույթներով ապրող մարդկանց մեջ ոչ միայն սուտ վկայություններ էին հազվադեպ, այլ նաև հենց իրենք շատ անգամ խոստովանում էին հանցանքը, որպեսզի չերդվեն: Արցախի մելիքները, ի տարբերություն Երևանի մելիքների, իրավունք ունեին իրենց հպատակների նկատմամբ, սեփական հայեցողությամբ հանցագործության

---

[1]*Տե՛ս* ***Магалян Артак****, указ.соч., ст. 38.*

[2]*Տե՛ս Հայ ժողովուրդի պատմություն, V հատոր , Երևան 1974թ., էջ 17:*

բնույթից ելնելով, կիրառել պատժի ցանկացած տեսակ, այդ թվում նաև մահապատիժ:

Որդեգրման, ամուսնության հարցերում անհրաժեշտ էր մելիքի համաձայնությունը և թույլտվությունը [1]:

Այսպիսով՝ Արցախի մելիքության գործադիր իշխանությունը կենտրոնացված էր մելիքների ձեռքում, նրանք, դատական գործառույթ իրականացնելուց բացի, իրականացնում էին նաև իրավաստեղծ և իրավակիրառ գործառույթ, անհրաժեշտության դեպքում կիրառում հարկադրանքի միջոցներ, այսինքն՝ հարկադրման, ուժի գործադրման գործառույթ, առանց որի չկա իրավունք որպես այդպիսին:

Արցախի մելիքներից յուրաքանչյուրը պարտավորված է եղել իր հպատակներից հավաքել պարսկական արքունիքի կողմից սահմանված հարկը և ժամանակին մուծել շահական գանձարանը: Եթե մելիքը շահական գանձարանին չէր վճարում տարեկան հարկը, ապա դա նշանակում էր, որ նա ապստամբել էր[2]: Շահական գանձարանին հարկ վճարելուց բացի՝ Արցախի գավառների բնակիչները պարտավոր էին առանձին հարկ վճարել նաև իրենց գավառների մելիքներին: Հարկերից ու պարտադիր աշխատանքներից ազատ էին հոգևորականները տանուտերերը, զզիրները, սափրիչներն ու յոթանասուն և ավելի տարիքի մարդիկ[3]:

Մելիքները, լինելով աշխարհիկ իշխանության ներկայացուցիչներ, այնուամենայնիվ իրենց գործուն մասնակցությունն էին ցուցաբերում ինչպես իրենց գավառներում ծառայող հոգևորականների նշանակման, այնպես էլ Արցախի կաթողիկոսների ընտրության գործում:

Այսպիսով՝ պետական կառավարման համակարգի՝ վարչարարությանն առնչվող տարրերի ուսումնասիրության արդյունքներով կարող ենք առանձնացնել վարչարարության հետևյալ պատմահիրավական նախադրյալներ ու դրանց առանձնահատկությունները:

- Արցախում վարչարարության իրականացման համակարգի հիմնական դերակատարներ են եղել ինչպես աշխարհիկ պաշտոնյաներ, այնպես էլ հոգևոր դասի ներկայացուցիչներ,

- օտարերկրյա նվաճողները տեղական իշխանության մարմիններին և Եկեղեցուն, վերապահելով հարկադրանքով ուղեկցվող գործառույթներով,

---

[1] Տե՛ս ***Мкртумян Л.***, *Гандзасарское патриаршество при католикосе Петросе Ханцкеци(1653–1678 гг.), «Вестник общественных наук» («ВОН»), 2000, №1, с. 90*

[2] Տե՛ս ***Պողոսյան Ֆրունզե***, *Խամսայի մելիքների իրավունքներն ու պարտականությունները, «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», թ. 1, Երևան, 1966, էջ 204*

[3] Տե՛ս ***Լալայան Երվանդ***, *Երկեր, հ. 2, Երևան, 1988, էջ 242:*

աստիճանաբար ստեղծել են այնպիսի պայմաններ, որոնք հանգեցրել են վարչարարություն իրականացնող հայրենական կառույցների նկատմամբ քամահրանքի ձևավորմանը,

- Արցախի կառավարման մարմինները, ըստ էության, ունեն կայացման հարուստ պատմական փորձ, քանզի պետականության անհամեմատ տևական առկայությունը նպաստել է հանրային իշխանության ինչպես կենտրոնական, այնպես էլ տեղական մարմինների գործունեության ավանդույթների ամրակայմանը:

Ինչ խոսք, հետագա պատմական զարգացումները արմատական բեկում են մտցրել պետական կառավարման համակարգի մեջ, սակայն բոլոր դեպքերում, պահպանվել են ձևավորված կառուցակարգային և ընթացակարգային բաղադրիչները:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ի.գ.դ. Գ.Ս.Ղազինյանը:

ՀՏԴ78.072
Արվեստ

Наира МЕЛИКЯН
Преподаватель Ереванского государственного колледжа эстрадно–джазового искусства (специальное фортепиано)
г. Ереван, Республика Армения. Тел. 098401310
E-mail: naira.melikyan11@gmail.com

ПЕСЕННОЕ ТВОРЧЕСТВО КОНСТАНТИНА ОРБЕЛЯНА

Статья «Песенное творчество К.Орбеляна» посвящена песенному наследию армянского композитора, руководителя Государственного эстрадного оркестра Армении - Константина Агапароновича Орбеляна. Дан анализ феномена песенного творчества, благодаря которому песни композитора имели широкую популярность, завоевали народную любовь и стали шлягерами эпохи.
Ключевые слова: *эстрада, Государственный эстрадный оркестр Армении, шлягер, К.Орбелян, эстрадно джазовая песня.*

Ն. Մելիքյան

ԿՈՆՍՏԱՆՏԻՆ ՕՐԲԵԼՅԱՆԻ ԵՐԳԱՅԻՆ ԱՐՎԵՍՏԸ

«Կ.Օրբելյանի երգային արվեստը» հոդվածը նվիրված է կոմպոզիտորի երգերի ժառանգությանը: Այն երևույթի վերլուծությանը, որի շնորհիվ երգերը սիրված էին և դարաշրջանի հիթ էին համարվում:
Բանալի իրառեր՝ *հիթ, Կ.Օրբելյան, ջազ-փոփ, երգեր :*

N. Melikyan

SONG CREATIVITY BY KONSTANTIN ORBELIAN

The article "Song Creativity" by K. Orbelian is dedicated to the song heritage of the composer. The analysis of the phenomenon, due to which the songs were popular, loved, were hits of the era.
Keywords: *hit, K. Orbelian, pop-jazz song*

Вторая половина XX века и первые десятилетия XXI века – это время серьезной трансформации армянской песенной культуры, которая характеризуется синкретизмом, синтезом различных направлений и течений. Междисциплинарный подход к изучению явлений, происходящих в это время в армянской художественной культуре, особо актуален сегодня, так как в 90-е годы XX века произошел слом не только государственной идеологической системы, но и как следствие – всей социокультурной жизни армянского общества.

Некоторый анализ советской эпохи и изучение происходящих процессов, говорит о предпосылках к созданию новых форм, жанров, стилей в художественной и, в частности, в музыкальной культуре Армении. Появлению джаза, рока в культуре Армении предшествовала сформировавшаяся в начале XXв. культура переходного периода. Здесь обнаруживаются тенденции к поиску и восприятию новых культурных жанров и форм, среди которых – городской романс (Р.Меликян, А.Тигранян, Н.Тигранян..) Советизация Армении способствовали внедрению новых музыкальных форм, отвечавшим идеологическим установкам молодой Советской республики. Появляются и получают развитие такие формы как: массовая песня, патриотическая песня, лирическая песня с проникновением стилистики джаза. В середине XX века джаз воспринимается в основном, как особая ритмическая музыка. В процессе укоренения и рефлексии профессионалами музыкальной культуры Армении, проникновения в гармоническую, импровизационную, свинговую основу, начинается институционализация джаза и претворение его в феномен армянского джаза. В дальнейшем армянский джаз (А.Айвазяна, К. Орбеляна и др.) начинает оказывать влияние на всю советскую массовую культуру, проникая как в киноиндустрию, театр так и песенное искусство, которое постепенно превращается в феномен советской эстрадной песни. В культурном пространстве СССР середины XX столетия в результате взаимодействия различных художественных стилей, течений и форм (театр, кино, песенное и танцевальное искусство), появляется уникальный, присущий исключительно советской культуре феномен эстрадно-джазовой музыки. Об этом свидетельствует пресса конца 40х-50х лет. «С 19-21 августа (1949г) в летнем зале театра Арм. Филармонии пройдет концерт Государственного эстрадного оркестра Арм. Филармонии с новой программой. Худ. Руководитель А. Айвазян, дирижер оркестра К. Орбелян. В новую программу включены армянские народные песни, танцы, произведения современных армянских и русских композиторов, также сатира, пародия, конферансье и т.д. После концертов в столице республики, Эстрадный оркестр поедет в другие города для показа новой программы».[1] Или буклет- пригласительный билет на концерт в столице Белорусской ССР: «1мая 1951г. Минский окружной дом офицеров. Вечер отдыха генералов, офицеров и членов их семей. В программе-Государственный эстрадный оркестр Армении. Худ.рук.- заслуженный деятель искусств Арм.ССР, композитор Артемий Айвазян, дирижер- К. Орбелян, постановщик танцев Б.Ордоян. Солисты А.Малхасян, Б.Гаспарян, засл. артист Арм.ССР Роберт Еолчян….др… Ведущий

---

[1] *ТАСС–«Էստրադային նվագախմբի համերգ» Газ. «Սովետական Հայաստան» 18 августа №194, 1949г.на армянском языке.*

ТАСС–«Էստրադային համերգ» Газ. «Սովետական Հայաստան» 20 августа №196 1949год. На арм. яз.

программы Арташес Араратян и засл. артист Арм.ССР Роберт Еолчян.»[1] Массовые песни, посвященные социалистическому труду, отражающие время и высокий патриотизм принадлежат перу уже знаменитых в то время армянских композиторов и авторов песен: А. Хачатуряна, А. Айвазяна, А. Сатунца, А. Арутюняна, Э. Оганесяна, Э. Мирзояна. Стены домов, специальные стенды были увешаны плакатами с изображением счастливых советских тружеников. Социалистический реализм наступал как в литературном, так и художественном творчестве. Мечта о счастливой жизни захватила практически все общество и люди воспринимали эти картины в реальном времени. Этому также были посвящены и исполняемые гимны, песни; счастливая жизнь советского человека, запечатленная на картинах, буквально «лилась» из граммофонов и патефонов. «Вчера в летнем зале театра Арм Филармонии с новой программой Эстрадный оркестр исполнил песни про Сталина, Лауреатов Сталинской премии А.Арутюняна и А.Бабаджаняна. Песню Лауреата Сталинской премии А.Хачатуряна «Ереван», А.Айвазяна «Песня про Москву», Марш-шествие дирижера, пианиста оркестра К. Орбеляна, гусанские песни гусана Ашота и др.»[2]

Гармоническая основа джазовой музыки, с обязательными атрибутами свинга и импровизации, еще небыли основательно усвоены армянскими музыкантам. Они продолжали видеть в джазе лишь ритмическую основу и эксцентрику. Однако, именно ритмическая основа и эксцентрика положили основу армянской эстрадной песне. Этому способствовала, как утверждает А. Тутунджян[3] в своей работе, «наличие генетических общностей между важнейшими элементами джаза и элементами армянской национальной музыки». Еще до войны в Ленинградском отделении Союза советских композиторов, тезис о необходимости создания джазового репертуара был самым острым и звучал во многих выступлениях. Уже никто не заявлял, что джаз не нужен и противников джаза уже не было. Однако «джазу буржуазному должен быть противопоставлен джаз советский»[4], – настаивал известный музыковед М.С. Друскин. В каком-то смысле, К.Орбелян стал тем композитором, который воспринял новый стиль музыки и переработал его в советскую эстрадно-джазовую музыку. Армянская Советская эстрадно-джазовая музыка большей частью шла по пути песенного искусства. На гармонической основе джаза, свинга, импровизационности, ритмики, используя армянский фольклор, русский романс, К.Орбелян создавал феномен советской песни, армянской эстрадно-джазовой музыки.

---

[1] ***Фонд № 78*** *Гос.эстр.оркестр Армении. Музей литературы и искусства Армении ,музыкальный отдел.*

[2] ***Թադևոսյան Ալ.*** *Պետական Էստրադային նվագախմբի նոր ծրագիրը» Գազ. « Սովետական Հայաստան» 03 сентября, №208 1949г..на арм.яз.*

[3] ***Тутунджян А.Г.*** *«Джаз в Армении» ИИ НАН РА стр 4. 2013г.*

[4] ***Скороходов Г.*** *Три влечения Клавдии Шульженко. М., 2007. С. 41.*

Как уже говорилось, важность развития массовой песни обусловливалась тем, что в ней доступно и непринужденно воспевалась идея служения Родине, что способствовало решению задачи духовного единения всей страны. Небывалая по масштабам популярность К. Орбеляна объясняется, во-первых, приоритетом в его наследии песенного жанра – знакового для советского времени, а во-вторых, присутствием в песнях раннего периода достаточно ярко выраженной опоры на маршевость, которая в послевоенные годы – в силу ее коммуникативно-организующей функции – была своего рода отправной точкой для приобретения песнями массового признания. Также необходимо помнить, что марши-шествия были тесно связаны с политической жизнью советского государства, будучи обязательным атрибутом парадов, спортивных мероприятий и празднеств.

Песенные произведения К.Орбеляна объединяет высокий эмоциональный тонус, особая интонационная энергия, яркие запоминающиеся обороты, выводящие песни на высокий художественный уровень. Опора на устойчивые вербальные и интонационные обороты оказывает огромное значение для приобретения песнями черт шлягера, хита. Рассмотрим их функционирование в песенном творчестве К.Орбеляна. При анализе словесных текстов становится очевидным, что они, направленны на единение народа, воспевание Родины и любимых городов, прославление патриотических чувств, любовные и лирические темы, образы природы, родных просторов, увековечивание силы, славы и могущества трудового народа, в синтезе с яркими и колоритными армянскими интонационными оборотами, песени К.Орбеляна не только не теряли своей важности от частого повторения, но и начинали приобретать статус неких гипнотически воздействующих вербально-интонационных символов, ясных и любимых каждым советским человеком. Важным в понимании специфики песен К.Орбеляна как шлягеров является их интонационно-аккумулятивная способность. Небезызвестным является тот факт, что композитор активно и целенаправленно пополнял свой слуховой «багаж», в том числе и благодаря прослушиванию зарубежных радиопередач, посещение концертов во время гастролей, что позволило ему охватить музыкальный опыт прошлого и настоящего и создать подлинные шедевры в сфере советской массовой песни. Важный фактор в этом плане - синтезирующее, обобщающее качество таланта К.Орбеляна, позволившее сплавить в его творчестве, помимо западноевропейских, элементы армянского народного, других интонационных фондов, а также стилистику джаза. В своем интервью К.Орбелян говорил: «Слепое подражание Западу приводит к забвению национального начала в музыке, при этом коверкается и искажается народный вкус, настроенный на тысячелетнем бытии»[1] Помимо вербальных устойчивых оборотов, огромную роль для обретения песнями К.Орбеляна статуса символов эпохи имеет введение «смыслово-волнующих,

[1] ***Вердиян И.*** *«Товарищ песня» Газета «Коммунист»№243, 19 октября 1979г.*

общедоступных интонаций-обобщений».[1] Умелое владение интонационным багажом своей и предыдущих эпох, способствовало широкому применению в своих песнях интонационных оборотов-символов, составивших своего рода «лексикон» советской эпохи. Огромное значение при отборе и применении интонационных элементов имела изначальная установка массовой песни на доступность и легкую запоминаемость. Как следствие, устойчивые интонационные обороты, безусловно, должны были сочетаться с особым типом организации материала, которым выступила так называемая «линия скрытого лада» (термин В. Зака, ЛСЛ)[2]. Под данным определением исследователь трактует «драматургию акцентов, то есть последовательность метрических иктов в масштабах всей песни, которая помогает слушателю запечатлеть в сознании ладофункциональные пути мелодии».[3] Следовательно, ясность структурного членения мелодики песен К.Орбеляна оказывала огромное значение в процессе быстрого и качественного ее запоминания. Опираясь на труд В. Зака и анализируя песни К.Орбеляна выделим наиболее сущностные способы: «сцепление с ударением», «комплекс мечты» и опора на звуки тонического трезвучия. («Галисес».) Помимо традиционных для музыковедения принципов, новые специфические методы организации материала, первый из которых - «сцепление с ударением», связан со структурной устойчивостью, где наиболее важный звук фразы (чаще всего, начальной) становится неким катализатором для следующих фраз и всей песни в целом. Второй из указанных принципов организации материала («комплекс мечты»), отражает связь плагальных интонационных оборотов армянской народной песни: в кульминационной зоне, в апогее интонационной волны, на вершину приходится квинта субдоминанты. Благодаря тонкому наитию, используя различные варианты соединения, К.Орбелян создавал наиболее благоприятные условия для запоминания слушателем песенных мелодий, которые превращались в шлягеры. Рассмотрим, как функционируют названные виды ЛСЛ в песне К.Орбеляна «Аревик» и «Գալիս էս». Активная нисходящая арочная секвенционная композиция из трех нот, несет в себе потенциальную интонационную энергетику, что является основным козырем в столь популярном шлягере «Գալիս էս». Аналогичная структура «сцеплений с ударением» присуща другой не менее популярной песне «Արևիկ» опевающие ямбические обороты вокруг основных тонов, секвенционные обороты.

И.Вердиян в своей статье про К.Орбеляна «Товарищ песня» (1979г.) в газете «Коммунист» [4] с эпиграфом «Есть хлеб – будет и песня», ярко охарактеризовал значение песни в контексте истории, времени и в частности

---

[1] ***Асафьев Б.*** *Музыкальная форма как процесс / Б. Асафьев – Л. : Музыка, 1971. – 376 с., стр. 268*
[2] ***Зак В.*** *О мелодике массовой песни: Опыт анализа / В. Зак – М. : Советский композитор, 1979. – 356 с.,*
[3] ***Там же.*** *стр 70*
[4] ***Вердиян И.*** *«Товарищ песня».Газета «Коммунист»№243, 19 октября 1979г.*

в творчестве К.Орбеляна. «Портрет эпохи можно сложить из песенных строк. Прозвучит в эфире или с эстрадной сцены строка, и в памяти высветится былая история, незабываемые годы, бег дня полного свершений». «С песней растет человек. И, хорошо когда она товарищ, когда она поддерживает в нас созидательный дух, оптимистичный настрой, когда песня вдохновляет, утешает, возвышает». Отмечая в статье достижения К.Орбеляна, автор пишет: «Прежде всего, примечателен прорыв в сферу неведомых ранее интонаций и ритмов, обновлением, которое продиктовано скоростным движением времени, энергичным пульсом активной жизни», ….«ощущением полноты жизни, оптимизмом времени».

«Первые песенные опыты К.Орбеляна датированы в пятидесятых годах («Марш приветствие») Однако композитор неохотно вспоминал свои опусы 50-х 60-х годов, когда он сочинял в достаточно апробированной манере того периода»[1]. В его лучших песнях была индивидуальность, привлекавшая массы слушателей. Эти песни звучали светло, в них чувствовалась подлинная, невымученная жизнерадостность, в них проявлялся настоящий артистический талант превращать будни в праздник. «Люблю тебя, моя Москва», «Мой Ереван», «Ереван и весна в моем сердце» (издана пластинкой известной французской фирмой Шарль дю Мон), «Мир влюбленный и танцующий», «Петь – значит жить» и некоторые другие написаны именно орбеляновским почерком. Особенно популярны песни к кинофильмам, ярко выражая стиль армянской киномузыки 50-60 г. («Путь на арену», «2-Леонид-2», «Сердце поет» вместе с А.Арутюняном). Во второй половине 70-х-80-х годов появляются песни «Сто часов счастья» на сл. В. Тушновой, «Шум берез» (сл В. Лазарева), «Спасибо жизнь» (сл. Е. Евтушенко), «Любовь не стареет» (сл. Л.Дуряна – поэта, с которым композитор сотрудничал особенно часто), «Ты не тот, кто нужен мне» (сл.И.Резника), «Помните!» (сл. Р.Рождественского). Песни К.Орбеляна как вокальные джазовые стандарты лирически прочувствованы и эмоциональны. Это песни баллады, где благодаря новым выразительным средствам, правдивым интонациям чутко выделяется главная поэтическая мысль. В вокальных партиях большое место занимает речитатив, музыкальная декламация. Композиция разворачивается вслед за текстом и отражает его поэтическое развитие. Вместе с тем композитор к каждой песне находит яркую, запоминающуюся мелодическую фразу. «Сто часов счастья»- это и радость надежды, и горечь сомнений, и смирение. Риторический вопрос «сто часов счастья, разве этого мало?»- является лейтмотивом песни, несет в себе сильную смысловую энергетику. «Шум берез»- это песня-романс в стиле русской народной песни, с глубоко поэтичной и задушевной музыкой. Песня «Помните» как и его балет «Бессмертие» посвящена теме войны. Композитор назвал ее Реквием. Многократным рефреном звучит слово-восклицание – «Помните!». Очень разнохарактерно звучит на протяжении всей песни этот лейтмотив: грозно, неумолимо, наступательно, траурно, жалобно, с надеждой

[1] ***Берко М.*** *Константин Орбелян.-Ереван; Луйс, 1990г., 128с., стр. 47*

и мольбой. Особо была отмечена песня «Любовь не стареет» композитором А.Эшпаем: «Дорогой Котик! Я в совершенном очаровании от твоей песни. Это лучшее, что за последние годы я слышал. Она все время у меня в ушах. Мелодия эта-синоним самой музыки. Ведь, изящество, ее «единственность» - свойство подлинного творчества. Когда слышу – замираю от восторга. Был рад, что Бог надоумил тебя. Дело это очень нелегкое. Желаю всего самого хорошего. – твой А.Эшпай» [1]

Если в начале творческого пути песни К.Орбеляна были маршевые, танцевальные, жизнеутверждающие, (в формате, который был описан выше) с достаточно стереотипными образами: любовь, весна, любимый город и т.д., то в дальнейшем появляются интересные формы и образы вокальных произведений. Это песни-баллады, песни – монологи с психологически правдивыми и содержательными поэтическими текстами. Песни К.Орбеляна были одними из самых популярных не только в Армении, но и по всему СССР и зарубежом. Песни Орбеляна неоднократно удостаивались звания лауреата на известном телевизионном конкурсе в СССР «Песня года». Исполнителями его песен были самые известные артисты эстрады Алла Пугачева, София Ротару, Рози Армен, Белла Дарбинян, Левон Севан, Эльвина Макарян, Арташес Авитян, Дмитрий Хворостовский, Арамо, Артур Испирян, Гаяне Оганесян, Татевик Оганесян и др... Это песни «Сто часов счастья»- А.Пугачева, «Шум берез»- Г.Ненашева, Д.Хворостовский, «Аревик»- Г. Минасян, «Галис ес»- Л.Севан, .. «Вокализ»-Т. Оганесян. Международными премиями отмечены песни «Люблю тебя, моя Москва» (Венгрия), «Галис ес» (лауреат шлягерского фестиваля в Чехославакии и в ГДР. Под названием «Шум берез» вышла пластинка популярных песен советских композиторов в Чехославакии. Феноменом песен К.Орбеляна является их интонационная изюминка, которая передает главное настроение песни. И в этом часто заключается заслуга инструментального сопровождения. Именно благодаря богатому аккомпонементу, который на равных с вокальной партией участвует в создании образа и драматургии песни. Это и ритмический стержень передающий драйв, настроение, и типично «орбеляноовские» гармонически насыщенные блок-аккорды, контрапунктические мелодические линии: все говорит об универсальности композитора, применять как джазовые так симфонические приемы. Песни Орбеляна любимы и востребованы до сих пор: звучат по радио, телевидению в новой интерпретации часто звучат «Երգ ճանապարհի», «Երևանյան մեղեդի»,«Գալիս ես», «Արևիկ» и др.

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, Դ.Մուրադյանը:

[1] ***Там же*** *стр 49*

Արցախի պետական համալսարանի
ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
Арцахского государственного университета
Artsakh State University's
PROCEEDINGS

1/2020

Հանձնված է տպագրության՝ 4.05.2020 թ.:
Ստորագրված է տպագրության՝ 29.06.2020 թ.:
Ծավալը՝ 18 տպ. մամուլ: Տպաքանակ՝ 100:

Հիմնադիր՝ Արցախի պետական համալսարան,
Ստեփանակերտ, Մ. Գոշի փ. 5
հեռ. (0749) 4-04-91, ֆաքս (0479) 7-12-14
E-mail: rector@asu.am
ԱրՊՀ հրատարակչություն, e-mail: printery.asu@mail.ru,
կայք: www.asu.am – Գիտական հրապարակումներ – Գիտական տեղեկագիր

Учредитель – Арцахский государственный университет
г.Степанакерт, ул. Мхитара Гоша 5,
тел. (0749) 4-04-91, факс (0479) 7-12-14
Издательство АрГУ, e-mail: printery.asu@mail.ru,
сайт: www.asu.am – Научные публикации – Ученые записки.

Founder - Artsakh State University, 5 Mkhitar Gosh st., Stepanakert
Tel.: (0749) 4-04-91, Fax: (0479) 7-12-14
ASU Publishing house, e-mail: printery.asu@mail.ru,
website: www.asu.am – Scientific publications – Proceedings.

Տպագրված է «էդիթ Պրինտ» ՍՊԸ տպարանում:

ԷԴԻԹ ՊՐԻՆՏ
Երևան, Թումանյան 12
հեռ.՝ (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am

EDIT PRINT
12 Toumanyan str., Yerevan
Tel.: (374 10) 520 848
www.editprint.am
info@editprint.am